

ISSN 2307-9061

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

---

3 (48) 2018

Наукові праці Національного авіаційного університету

До 85-річчя Національного авіаційного університету

Київ – 2018

УДК 347.82(082)

П 423

Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2018. – № 3 (48) – 228 с.

У правовому журналі висвітлено результати досліджень учених університету та провідних наукових установ України з актуальних проблем повітряного, космічного, а також інших галузей права.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів.

In the compilation of highlights research results of university researchers and leading scientific institutions of Ukraine on urgent problems of air, space and other areas of law.

For scientists, teachers, post-graduate students, masters of sciences and students.

Рекомендовано до друку
вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 6 від 28 вересня 2018 р.)

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 10494 від 11.10.2005 року

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 року № 1-05/3, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року № 528 про перереєстрацію видання, Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки».

Журнал індексується у міжнародних наукометричних базах даних ICV 2016 (Index Copernicus).

Адреса редакційної колегії:
03680, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1, корп. 1, ауд. 446
Тел. (044) 406-70-35, e-mail: pravo@nau.edu.ua

© Національний авіаційний університет, 2018

ISSN 2307-9061

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Калюжний Р. А. – доктор юридичних наук, професор, відповідальний за наукову роботу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (головний редактор), Україна

Сопілко І. М. – доктор юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (відповідальний секретар), Україна

Аквах Даніель Апоху – доктор філософії в галузі права Європейського Союзу, викладач юридичного факультету Університету Турку, Фінляндія

Алієв А. І. – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка

Армаш Н. О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Беззубов Д. О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Державного університету інфраструктури та технологій, Україна

Бородін І. Л. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Ведрін Олів'є – професор (h.c.), почесний професор Київського міжнародного університету, президент Континентального клубу Європейського Союзу у м. Києві, журналіст, політолог, Франція

Вишиновецька С. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Гончарук С. Т. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Національної академії внутрішніх справ, Україна

Дон Альфонсо де Севальос-Ескалера – доктор права, доктор історії, доктор політичних наук, професор, Академія Мілітенсе, віконт де Айалла і маркіз де Ла Флореста, гранд Королівства Іспанії, Іспанія

Єськов С. В. – доктор права, доцент, президент Центру дослідження європейських реформ, Велике герцогство Люксембург

Желтовські Вадим – кандидат юридичних наук, доцент, Гуманітарна академія імені Александра Гейштора, Польща

Зяцько Йозеф – почесний доктор, почесний професор, директор Східноєвропейського агентства розвитку, президент Європейського інституту безперервної освіти, Словачка Республіка

Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, директор Навчально-наукового юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Україна

Копиленко О. Л. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України, Україна

Корошец Деміан – доктор юридичних наук, професор, професор факультету права Університету в Люблянці, Республіка Словенія

Лихова С. Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Лобжанідзе Г. Ш. – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права Грузинського авіаційного університету, Грузія

Лонг Жоель – доцент, Університет Туріну; викладач сімейного права, координатор юридичної клініки по правах дітей, Італія

Мозгава Марек – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, Республіка Польща

Назаров В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України, Україна

Паллота Ернесто – доктор права, професор медіа-права факультету права та освіти – Università Telematica Pegaso, Італія

Росепашвілі Нана – доктор юридичних наук, доцент, доцент Тбіліського університету імені Давида Агмашенебелі, Грузія

Рябченко О. П. – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри управління, адміністративного права і процесу та митної безпеки Національного університету Державної фіскальної служби України, Україна

Сінху Гуріндер – доктор філософії в галузі міжнародного права, викладач Національного юридичного університету (штат Хімачал-Прадеш), Республіка Індія

Хрістов Петер – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Варненського вільного університету імені Чорноризця Храбра, Болгарія

Череватюк В. Б. - кандидат історичних наук, доцент, директор НЦ проблем повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Шишкова Н. П. – доктор юридичних наук, доктор наук у галузі міжнародного права, професор, професор кафедри Європейського та міжнародного права Університету ім. Палацького, президент Чеської Асоціації Європейських студій, Чехія

Шуст Н. Б. – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Юлдашев С. О. – доктор юридичних наук, завідувач кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Якулін Від – доктор філософії в галузі права, професор, професор факультету права Університету в Люблянці, Республіка Словенія

Ямненко Т. М. – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

EDITORIAL BOARD

Kaliuzhnyi Rostislav - DSc (Law), Professor, Professor at the theory and history of state and law department of Law Institute, National Aviation University (Chief Editor), Ukraine

Sopilko Iryna - DSc (Law), Professor, National Aviation University; Director of Training and Research Institute of Law, Ukraine

Akvah Daniel Apocha - Doctor of Philosophy in the Field of European Union Law, Faculty of Law, University of Turku, Finland

Aliyev Amir - Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Baku State University, Azerbaijan Republic

Armash Nadiya - Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Economic, Air and Space Law at the Training Auctions Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

Bezzubov Dmitry - Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of constitutional and administrative law of the State University of Infrastructure and Technology, Ukraine

Borodin Ivan - DSc (Law), Professor, National Aviation University; Head of the Department Theory and History of State and Law Teaching and Research Law Institute, Ukraine

Vedrine Olivier - Professor Honoris Causa of Kiev International University, President of the Continental European Union Club in Kiev, journalist, political scientist, France

Vyshnovetska Svitlana - DSc (Law), Professor, Head of the Department of Civil Law and Trial Teaching and Research Law Institute, Ukraine

Honcharuk Stepan - candidate of law sciences, full professor, professor of the constitutional and administrative law department of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Husaryev Stanislav - DSc (Law), Professor, first Vice-Rector, National Academy of Internal Affairs, Ukraine

Don Alfonso de Sevalaz-Escalera - Doctor of Law, Doctor of History, Doctor of Political Science, Professor, Militia Academy, Viscount de Ayala and Marquis de La Floresta, Grand Kingdom of Spain, Spain

Yeskov Serge - Doctor of Law, Associate Professor, President of the Centre for European Reforms Studies, a.s.b.l. Grand Duchy Luxembourg

Zheltovkii Vadim - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Alexander Geysshort Humanitarian Academy, Poland

Zat'ko Jozef – Dr.h.c. mult. JUDr. Professor, President of the European Institute of Continuing Education, Slovak Republic

Kolodii Anatoly - DSc (Law), Professor corresponding member of the National Academy of law sciences of Ukraine, Director of the Training and Scientific Law Institute «Vadym Hetman Kyiv National Economic University», Ukraine

Kopylenko Alexander - Director Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, DSc (Law), Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Koroshets Domian - Doctor of law, full professor, Professor of the Law Faculty in the University of Ljubljana, Slovenia

Lykhova Sophia - DSc (Law), Professor, Head of Department of Criminal Law and Process Educational and Research Institute of Law National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Lobzhanidze Hivi Sh. - Doctor of law, professor, Dean of the Law Faculty of Georgian Aviation University, Georgia

Long Joelle - Assistant Professor, lecturer in Family Law, coordinator of the Children's Rights Law Clinic, Law Department, University of Turin, Italy

Mozgawa Marek - DSc (Law), Prof. dr hab., Head of the Department of Criminal Law and Criminology at the Law and Administration Faculty of the Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Republic of Poland

Nazarov Viktor - Doctor of law, full professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics at the Academy of Advocacy of Ukraine, Ukraine

Pallotta Ernesto - PH. D. in Law, Education and Development, Professor of Media Law at Jurisprudence and Education Science Faculty - Università Telematica Pegaso, Italy

Rosepashvili Nana - Doctor of Law, Associate Professor, Tbilish University named after David Agmashenebel, Georgia

Riabchenko Olena - Doctor of Law, professor, Head of the department of management, administrative law, process and customs security of National State Tax Service University of Ukraine, Ukraine

Singhu Gurinder - doctor of philosophy in international law, a lecturer at the National Law University (Himachal Pradesh), Republic of India

Khristov Peter - Doctor of Law, Professor, Dean of the Law Faculty of the Varna Free University of Montenegro, Khrabra, Bulgaria

Cherevatiuk Viktoriya - Candidate of historical sciences, associate professor, director of the educational center of air and space law problems of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Shishkova Nadezhda - Doctor of Law, Doctor of Science in International Law, Professor, Professor of the Department of European and International Law of the University. Palatsky, president of the Czech Association of European Studies, Czech Republic

Shust Natalia - Doctor of sociological sciences, professor, professor at the theory and history of state and law department of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Yuldashev Sergey - Doctor of Law, National Aviation University; Head of the Department of Economic, Air and Space Law of the Training and Scientific Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

Jakulin Vid - Ph. D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Law, Slovenia

Yamnenko Tetyana - Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law and the Process of the Training and Scientific Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

ЗМІСТ

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>Беззубов Д. О.</i> Юридична складова авіаційного ризику (системно-прикладний аналіз)	11
<i>Завгородня Л. О.</i> Корупційні ризики в транспортній сфері	17
<i>Москаленко С. І.</i> Адміністративно-правове регулювання в галузі цивільної авіації України	24
<i>Слободська І. А.</i> Відповідальність за адміністративні правопорушення в галузі цивільної авіації	29

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Бородін І. Л.</i> Правова держава – філософсько-правовий вимір	36
<i>Гатамов Х.</i> Коллективные права человека и проблема их нормативно-правового закрепления	45
<i>Піскун І. І., Левчук В. Д.</i> Теоретико-правові проблеми корупції в оборонній сфері	52
<i>Сасанчин В. І.</i> Роль і місце жінок у поліції на території Східної Галичини в складі II Речі Посполитої (1920-1939 рр.)	58
<i>Толкачова І. А., Пуцик І. М.</i> Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні	64

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Горінов П. В.</i> Незалежність судді у сучасному праворозумінні	69
<i>Мельник О. О., Данченко Р. О.</i> Адміністративно-правові заходи протидії корупції та корупційні ризики в державних органах влади	76
<i>Пашинський В. Й.</i> Функції та завдання складових сил оборони в системі забезпечення оборони держави	83
<i>Рябченко О. П.</i> Проблемні питання правового регулювання статусу керівника державної служби в державному органі	90
<i>Юринець Ю. Л., Белкін Л. М.</i> Теоретико-правові проблеми забезпечення конституційних прав громадян у процесі адаптації законодавства України до <i>acquis communautaire</i> Європейського Союзу. Ч. 1	97

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Білоусов В. М.</i> Особливості правової охорони торговельних марок в Україні	103
<i>Вишновецька С. В., Вишновецький В. М.</i> Конституційне право на недопущення втручання в особисте і сімейне життя працівника	109
<i>Грабовська Г. М., Подковенко Т. О.</i> Сучасні способи врегулювання індивідуальних трудових спорів	117
<i>Макеєва О. М., Бурбеца В. В.</i> Безоплатна правова допомога: теоретико-правові засади	123
<i>Шуст Н. Б., Смородина А. Є.</i> Становлення та визнання авторського права в Україні	131

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

<i>Horbatiuk Ya.</i> The peculiar nature of application of business and legal liability under effective legislation of Ukraine	139
<i>Ібрагімова Н. В.</i> Історико-правові аспекти визначення поняття холдингу	145
<i>Козирєва В. П., Гаєрлішин А. П.</i> Теоретико-правові засади групових позовів у господарському судочинстві	153
<i>Riabova K.</i> State-owned enterprises and privatization «by new»	160

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Gácsi A.</i> The «plea bargaining» in Hungary	166
<i>Коломієць Н. В.</i> Щодо застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі	177
<i>Ланцедова Ю. О., Степанківська Н. А.</i> Відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні з метою забезпечення кожного з етапів доказування	183
<i>Лихова С. Я., Станкевич Ю. В.</i> Пріоритетні напрямки розвитку наукового пізнання у сфері кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.....	189
<i>Solodovnikova Kh.</i> Problems of adaptation of the Ukraine's legislation to the EU legislation: the human synthetic approach	195

ПРАВОВА ОСВІТА

<i>Сопілко І. М.</i> Становлення національної свідомості майбутніх юристів у Національному авіаційному університеті	203
<i>Хом'яченко С. І., Хоцяновська Н. Ф., Часова Т. О.</i> Удосконалення практичних навчальних занять з юридичних дисциплін, шляхом впровадження квестових технологій	211

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Лихова С. Я.</i> Кримінологія: актуальне видання для закладів вищої освіти України	217
---	-----

ПРИВІТАННЯ	219
-------------------------	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	221
------------------------------------	------------

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	224
--	------------

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ	225
---	------------

CONTENT

AIR, SPACE, ENVIRONMENTAL LAW

<i>Bezzubov D.</i> Legal composition of aviation risk (system-applied analysis)	11
<i>Zavgorodna L.</i> Corruption risks in the transport sector	17
<i>Moskalenko S.</i> Administrative and legal regulation in the field of civil aviation of Ukraine	24
<i>Slobodskaya I.</i> Responsibility for administrative violations in the field of civil aviation	29

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, INTERNATIONAL LAW

<i>Borodin I.</i> Philosophical and legal dimension of legal state	36
<i>Gatamov H.</i> Collective human rights and the problem of their normative enforcement	45
<i>Piskun I., Levchuk V.</i> Theoretical law zone of corruption risks in the sphere of defense.....	52
<i>Sasanchin V.</i> The role and place of women in the society on the territory of Eastern Halychyna being the part of II Polish-Lithuanian Commonwealth (1920-1939).....	58
<i>Tolkachova I., Pushchuk I.</i> Peculiarities of application of practice of the European court of human rights in administering of justice in Ukraine.....	64

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

<i>Horinov P.</i> Judicial independence in modern legal consciousness	69
<i>Melnyk O., Danchenko R.</i> Administrative and legal measures of counteraction of corruption and corruption risks in public authorities	76
<i>Pashinskiy V.</i> Functions and objectives of the components of defense in the system of protection of defense of the state	83
<i>Riabchenko O.</i> Problematic issues of legal regulation of the status of the head of the civil service in the state body.....	90
<i>Yurinets Yu., Belkin L.</i> Theoretical and legal problems of provision of constitutional rights of citizens in the process of adaptation of the legislation of Ukraine to <i>acquis communautaire</i> of the European union. P. 1	97

CIVIL AND LABOR LAW

<i>Bilousov V.</i> Special features of legal protection of trade marks in Ukraine.....	103
<i>Vyshnovetska S., Vyshnovetskyi V.</i> Constitutional right to non-admittance to interfere with the employee's individual and family life	109
<i>Grabovska G., Podkovenko T.</i> Modern treatments for adjustment individual labor disputes.....	117
<i>Makeieva O., Burbeza V.</i> Free legal aid: theoretical legal framework	123
<i>Shust N., Smorodyna A.</i> Formation and recognition of copyright in Ukraine.....	131

CONTENT

COMMERCIAL LAW

Horbatiuk Ya. The peculiar nature of application of business and legal liability under effective legislation of Ukraine 139

Ibragimova N. Historical and legal aspects of the definition of the concept of holding 145

Kozyreva V., Gavrylishyn A. Theoretical and legal basis of class action lawsuits in commercial proceeding 153

Riabova K. State-owned enterprises and privatization «by new» 160

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Gácsi A. The «plea bargaining» in Hungary 166

Kolomiyets N. On the application of early release on parole for persons sentenced to life imprisonment 177

Lancedova J., Stepankivska N. Adjournment of trial in criminal proceedings for the purpose of providing each of the stages of proving 183

Lykhova S., Stankevich Y. Priority directions for the development of scientific knowledge in the criminal legal protection of the rights of intellectual property 189

Solodovnikova Kh. Problems of adaptation of the Ukraine’s legislation to the EU legislation: the human synthetic approach 195

LEGAL EDUCATION

Sopilko I. Formation of national identity of future law specialists at the National aviation university (NAU) 203

Khomyachenko S., Khotsianovska N., Chasova T. The improving of practical educational studies of legal disciplines, by quality implementation technologies 211

REVIEWS

Lykhova S. Criminology: actual issue for higher education in Ukraine 217

GREETING 219

INFORMATION ABOUT AUTHORS 221

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF THE ARTICLES 224

EXAMPLE OF REGISTRATION OF BASIC ELEMENTS OF THE ARTICLE 225

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 368.025.6:629.7(045)

Д. О. Беззубов,
доктор юридичних наук, доцент

ЮРИДИЧНА СКЛАДОВА АВІАЦІЙНОГО РИЗИКУ (СИСТЕМНО-ПРИКЛАДНИЙ АНАЛІЗ)

Державний університет інфраструктури та технологій
вул. Кирилівська, 9, 04071, Київ, Україна
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Мета: визначити правові моделі видових ознак авіаційного ризику як складового елементу господарської діяльності. Запропонувати ефективні механізми зниження авіаційних ризиків. Запропонувати авторські моделі функціонування авіаційного ризику **Методи:** дослідження проведене з використанням класичних методів наукового пізнання. За допомогою методу аналізу розкриті системні елементи авіаційного ризику. За допомогою методу синтезу розглянуті варіанти виникнення авіаційного ризику. **Результати:** за результатами дослідження визначені види авіаційного ризику за галузями функціонування. Визначені та розкриті складові авіаційного ризику як елементу авіаційної діяльності.

Ключові слова: ризик, цивільні повітряні судна, авіаційний ризик, право, економіка, система, техніка, моделі.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність теми дослідження пояснюється, насамперед, вирішенням життєвих і необхідних завдань, що постають перед державою Україна взагалі та її правовою системою зокрема через суттєву зміну та постійну трансформацію соціальних і політичних відносин, які відбуваються в ній та зумовлюють перехід до принципово нових відносин у всіх галузях економіки та суспільстві в цілому. Цей перехід відбувається в межах постійного пошуку оптимальної суспільно-політичної та юридичної (правової) моделі захисту інтересів суб'єктів підприємництва, держави та одночасним забезпеченням задекларованих Конституцією прав і свобод людини та громадянина. Тому постає необхідність створення такої правової моделі, яка могла б не тільки адекватно відобразити процеси, що формуються в авіаційній галузі, а виробити дієві механізми забезпечення безпеки авіаційної діяльності. Одним із актуальних напрямів вивчення та наукового забезпечення безпеки поль-

отів є вивчення проблеми авіаційних ризиків. Обґрунтування наявних категорій авіаційних ризиків дозволить визначити моделі забезпечення безпеки польотів цивільних повітряних суден та збереження життя та здоров'я членів екіпажу цивільного повітряного судна, пасажирів та багажу, а також втрати самого цивільного судна.

Аналіз досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя для даного дослідження склали наукові праці вітчизняних та іноземних фахівців у галузі авіації, філософії, загальної теорії держави і права, теорії управління та адміністративного права, інших галузевих правових наук, таких, як А. П. Альгін, В. А. Абчук, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Б. В. Бирюков, У. Бек, І. Валлерстайн, М. Вебер, Е. Гобсбаум, М. С. Гринберг, Р. Давід, К. ЖофFRE-Спіноза, В. А. Ойзенхінт, О. В. Копан, В. П. Столбовий, Х. Райфа, О. К. Тихомиров, М. В. Ковалів, В. В. Копейчиков, В. К. Колпаков, В. О. Котюк,

В. А. Ліпкан, Р. Д. Льюис, В. В. Мамчун, Т. Л. Ріктор, Е. Фромм, В. П. Чабан, В. О. Шамрай та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі вивчення й аналізу існуючих розробок у галузі досліджень авіаційних ризиків у системі міжнародної організації забезпечення безпеки цивільної авіації, вдосконалити поняття «авіаційний ризик» у діяльності екіпажів цивільних повітряних суден (далі – ЦПС), визначити характер тенденцій трансформації ризиків залежно від виду виконання льотного завдання.

Об'єктом наукової статті є суспільні відносини, пов'язані з авіаційною діяльністю екіпажів ЦПС, та властиві їм ризики, що виникають при виконанні льотного завдання.

Предметом дослідження є теоретичні засади категорії «авіаційний ризик» у системі льотної діяльності та їх правові складові.

Методи дослідження, обрані автором, сформували методологічний базис та засади останнього із сукупності історичного, загальнонаукового, діалектичного методу і деяких наукових методів структурно-системного, логічного і порівняльного аналізу категорії авіаційний ризик.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній час в літературі, що присвячена проблемам авіації, можна знайти ще багато варіацій визначення терміну «ризик». Інтерпретація цього поняття буде залежати від сфери застосування або галузі дослідження, історичного періоду та суб'єктивних поглядів автора роботи, в якій використовується поняття «авіаційний ризик».

Одним із головних аспектів визначення ознак авіаційного ризику є його багатогранність. На думку вченого Є. А. Куклева авіаційний ризик має ознаки і функції, що притаманні всім транспортним ризикам [1, с. 76].

При всій багатоманітності й різнобарвності терміну «авіаційний ризик» можливо виокремити низку рис, спільних для визначень багатьох науковців у галузі авіаційної діяльності, а саме: ситуаційність, ймовірність, невизначеність, альтернативність, випадковість, конкретність настання, результативність, статичність, особистісне (індивідуальне) направлення та екстремальність.

При аналізі наведених рис, з'являється можливість розкрити складові сутності цього терміну як прикладного поняття авіаційної діяльності. Це, на нашу думку, дасть можливість визначити, що саме маємо на увазі під поняттям «авіаційний ризик»: *ситуаційність* означає, що ризик виникає в певний період часу виконання льотного завдання, його дія обмежена часом, оскільки він актуальний лише для майбутнього часу, ризиків у минулому не існує, при цьому його виникнення провокується низкою подій, які стають передумовою його виникнення, але не завжди стають джерелом зникнення (природні лиха, помилкові рішення екіпажу); *ймовірність* впливає з можливих варіантів вибору поведінки або реакції і дій екіпажу ЦПС на об'єктивні реалії, фактична поведінка члена екіпажу ЦПС передбачає мотив суб'єктивного погляду на отримання результату (як правило, позитивного) від власних дій; *невизначеність* – як відсутність достатньо чіткої системи планування поведінки для майбутнього періоду часу в умовах виконання льотного завдання, а також неможливість передбачити результат дій, при цьому основним критерієм є правильність рішення і плановість втілення його в життя; *альтернативність* передбачає наявність кількох варіантів вибору рішень в умовах загроз ЦПС, але варіативність – це вибір найбезпечнішого варіанту для досягнення цілей або найменш шкідливих варіантів; *випадковість* визначає обмеженість суб'єкта в прогнозуванні реакцій або наслідків, при цьому включається механізм непередбачуваних подій, не запрограмованих при прийнятті рішення, відхилення можуть призвести до недосягнення цілі або досягнення її з більшими втратами, ніж планувалося; *конкретність* настання – ризик може перетворитися на реальну подію, тобто перейти з теоретичної в практичну площину, при цьому відношення виникнення ризику і його переходу відбувається в соціальному чи природному середовищі з наслідками втрат і можливостями їх виміру у фізичних одиницях; *результативність* означає, що кінцевим результатом прийнятого рішення є практичний результат від дій суб'єкта, але з урахуванням відхилень в процесі реалізації поставленого завдання, тобто резуль-

тат може не збігатися із запланованим завданням як в негативний, так і позитивний бік; *статичність* – ризик може виникати миттєво, але при цьому виступає довготривалим і постійним поняттям певної галузі людської діяльності, практично все залежить від рівня індивідуального сприйняття та пристосованості до нього з боку суб'єкта ризику; *особистісне* (індивідуальне) направлення означає, що ризик, як правило, діє в сторону певного суб'єкта (члена екіпажу, пасажира) чи групи суб'єктів (всіх учасників льотного процесу), але навіть при груповому впливі кожен елемент групи по різному виявляється, впливає і сприймає поняття ризику, що обумовлено індивідуальними психологічними, соціальними та психічними особливостями членів екіпажу ЦПС або пасажирів; *екстремальність* – виникнення ризику обумовлено, як правило, ситуацією, коли виникає безпосередня загроза життю, здоров'ю учасника льотного процесу, тому дія спрямована на подолання ситуації, а не ризику як такого.

Спробуємо класифікувати авіаційні ризики й визначимо їх юридичний складник. Під класифікацією розуміють встановлення системи співзалежних понять певної галузі знань або діяльності людини, що використовується для встановлення зв'язків між цими поняттями, в системі авіації застосовується з основною метою визначення безпеки польотів та виконання льотних завдань. *Класифікація авіаційних ризиків* – це систематизація множинності поняття авіаційного ризику на основі певних структурних критеріїв та ознак, що дозволить їх об'єднати в певні групи [2, с. 183].

Вчений Б. А. Кармалєєв визначає, що «авіаційні ризики є багатогранним та системним поняттям, що включає в себе соціальні, економічні та правові аспекти функціонування суспільства та відображають стан готовності суспільства до викликів в авіації» [3, с. 77].

Отже, *юридичний складник авіаційних ризиків* – це визначення місця і ролі юридичної оцінки в значенні авіаційного ризику, важливість впливу на його формування, ймовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу з метою зниження.

Основа запропонованого нами групування складуть: 1 – умови виконання льотного завдання, 2 – термін дії, 3 – розмір наслідків, 4 – рівень впливу на виконання льотного завдання, 5 – джерела виникнення.

За галузями авіаційної діяльності виокремимо такі основні групи ризиків: методичні ризики; технічні ризики; політичні ризики (терористичні ризики); соціальні ризики; природні та техногенні ризики; економічні ризики (позиції керівництва авіапідприємства).

Пропонуємо розглянути запропоновані нами ризики в аспекті наявності юридичного (правового) складника.

Методичний авіаційний ризик – це абстрактне поняття, що узагальнює думку про авіаційну діяльність (авіацію) як основного джерела небезпек. При цьому джерелом виступає не член екіпажу ЦПС, а результат його діяльності або конкретної дії. Ці результати відображають у практичній площині те, чого член екіпажу намагається досягти, його пріоритети і завдання він ставить перед собою (вихід на другий круг, застосування тангажу).

Методичний ризик в авіації включає в себе як наявність суб'єктивного чинника виникнення, так і частину об'єктивного, тобто незалежного від дій конкретного члена екіпажу ЦПС.

Технічний ризик в авіації – це ймовірність відмови технічних засобів літака або недосконалість конструкції, що може призвести до авіаційної події.

Соціальний ризик в авіації – створюється на етапі формування льотного завдання у зв'язку із соціальними особливостями регіону або дій певної соціальної групи (наприклад, традиції випускати птахів).

Природні та техногенні ризики – можливості асиміляції агресивних, антисоціальних, антидержавних культурних учень і релігій, результатом якої може стати створення аварійної ситуації на борту ЦПС, акти агресії або тероризму, захоплення літака фізичними особами з метою терористичних дій.

Основним юридичним складником вищезначених ризиків є вольові акти апарату державного управління (законів і підзаконних

актів) у сфері авіації, метою яких є контроль та зниження можливостей настання негативних наслідків. Контроль за виконанням покладається на апарат державного примусу (Міністерство інфраструктури, СБУ, МВС та ін.), при цьому вони відповідають за контроль практичного впровадження нормативних актів, тобто практичне зниження рівня авіаційних ризиків на всіх етапах підготовки та виконання льотного завдання.

Економічні авіаційні ризики – це ризики настання несприятливих наслідків у результаті економічної політики авіаційних компаній, що призведе до погіршення технічних характеристик літаків та негативних наслідків для конкретного льотного завдання. Результатом виникнення цих ризиків можуть бути як об'єктивні причини (світові фінансові кризи, цикли в економічному розвитку), так і неправильно прийняті керівництвом авіакомпанії рішення в галузі бюджетної політики компанії (підвищення дефіциту коштів) та фінансів (неможливість фінансування проектів щодо підвищення безпеки).

На думку вітчизняного вченого-економіста А. П. Дуки, ризик – це потенційна, усвідомлена та кількісно вимірювана можливість небезпеки виникнення непередбачуваних втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [4, с. 303].

Якщо узагальнити визначення та погляди іноземних фахівців у галузі економіки, то визначимо, що основними економічними ризиками в авіаційній сфері більшість іноземних фахівців вважають такі [5, с. 26]:

операційний ризик (operational risk) – це ризики нестабільності функціонування авіаційної системи;

ринковий ризик (market risk) – ризики можливостей зміни параметрів ризику в негативний бік, що сприятиме втратам авіакомпаній;

кредитний ризик (credit risk) – ризик відсутності можливості виконання зобов'язань контрагентом кредитних відносин, внаслідок чого можуть виникнути ризики прямих фінансових втрат (прямі економічні збитки або операційні збитки);

діловий ризик (business risk) – ризик втрати ділової репутації авіаційної компанії;

ризик ліквідності (liquidity risk) – це ризик неможливості покриття певних збитків власним капіталом;

ризик, пов'язаний з регулювальними органами (regulatory risk) – різка зміна політики уряду, що призведе до підвищення небезпеки банкрутства приватних авіаційних компаній (наприклад, підвищення податків або політики протекціонізму).

В системі транспортної діяльності цивільної авіації можливо виокремити декілька основних елементів: перший елемент – класифікація ризиків за різними факторами; другий елемент – рівні ризику за результатом події; третій елемент – ризикові фактори авіаційної події; четвертий елемент – класифікація ризиків за темпами наслідків; п'ятий елемент – аналіз ризику з позиції механізмів його зниження при виконанні польотів конкретними видами авіаційного транспорту.

В даній системі аналізу авіаційних ризиків окремим аспектом потрібно виділити юридичний аспект, як один із напрямів аналізу події з позиції норм права та ймовірності відшкодування збитків, завданих даним інцидентом.

Отже, *юридичний складник авіаційних ризиків* – це визначення місця і ролі права в значенні авіаційного ризику, важливість впливу на його формування, ймовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу з метою зниження.

Висновки. Таким чином, можливо зробити наступні висновки: перше – забезпечення безпеки авіації неможливо без вивчення та дослідження авіаційних ризиків як складника авіаційної діяльності; друге – в структурі авіаційних ризиків одним із компонентів є юридичний складник, який формує базис для правової оцінки прийняття рішень екіпажами ЦПС; третє – авіаційний ризик має декілька основних напрямів, серед яких провідне місце займає технічний, методичний та економічний ризик; четверте – дослідження проблеми авіаційних ризиків має складний міждисциплінарний характер і фактично пов'язане з вивченням про-

блеми ризиків у транспортній сфері як складового елемента господарського життя держави.

Література

1. *Куклев Е. А.* Моделирование рисков ситуаций на основе випадковості в цивільній авіації / Е. А. Куклев // Науковий вісник ЦА, 2003.

2. *Bezzubov D. A., Yeryashov Y. K.* Legal mechanisms to ensure security of entrepreneurship (aviation aspect) // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К.: НАУ, 2018. – № 2 – С. 45-49.

3. *Кармалеев Б. А.* Управління льотною роботою в цивільній авіації / Б. А. Кармалеев // УВАУ ЦА, 2005.

4. *Дука А. П.* Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування / Анастасія Петрівна Дука. – Навч. посіб. – К.: Каравела, 2007. – 424 с.

5. *Найт Ф. Х.* Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. – Харьков: Дело, 2003. – 360 с.

References

1. *Kuklev E. A.* Modeljvannja ryzykovykh situacij na osnovi vypadkovosti v cyvil'nij aviacii' / E. A. Kuklev // Naukovyj visnyk CA, 2003.

2. *Bezzubov D. A., Yeryashov Y. K.* Legal mechanisms to ensure security of entrepreneurship (aviation aspect) // Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrijane i kosmichne pravo». – К.: НАУ, 2018. – № 2 – С. 45-49.

3. *Karmaljejev B. A.* Upravlinnja l'otnoju robotuju v cyvil'nij aviacii' / B. A. Karmaljejev // UVAU CA, 2005.

4. *Duka A. P.* Teorija ta praktyka investycijnoi' dijal'nosti. Investuvannja / Anastasija Petrivna Duka. – Navch. posib. – К.: Karavela, 2007. – 424 s.

5. *Najt F. H.* Risk, neopredelennost' i pribyl' / per. s angl. – Har'kov: Delo, 2003. – 360 s.

Д. А. Беззубов

ЮРИДИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АВИАЦИОННОГО РИСКА (СИСТЕМНЫЙ-ПРИКЛАДНОЙ АНАЛИЗ)

Государственный университет инфраструктуры и технологий
ул. Кирилловская, 9, 04071, Киев, Украина
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Цель: определить правовые модели видовых признаков авиационного риска как составного элемента хозяйственной деятельности. Предложить эффективные механизмы снижения авиационных рисков. Предложить авторские модели функционирования авиационного риска. **Методы:** исследование проведено с использованием классических методов научного познания. С помощью метода анализа раскрыты системные элементы авиационного риска. С помощью метода синтеза рассмотрены варианты возникновения авиационного риска. **Результаты:** по результатам исследования определены виды авиационного риска по отраслям функционирования. Определены и раскрыты составляющие авиационного риска как элемента авиационной деятельности.

Ключевые слова: риск, гражданские воздушные суда, авиационный риск, право, экономика, система, техника, модели.

**LEGAL COMPOSITION OF AVIATION RISK
(SYSTEM-APPLIED ANALYSIS)**

State University of Infrastructure and Technology
Kyrylivska str., 9, 04071, Kyiv, Ukraine
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Objective: to define legal models of the specific features of aviation risk as an integral part of economic activity. Propose effective mechanisms to reduce aviation risks. Suggest author models of aviation risk operation **Methods:** the study was conducted using classical methods of scientific knowledge. Using the method of analysis, the elements of aviation risk are revealed. Using the synthesis method, variants of aviation risk are considered. **Results:** according to the results of the study, the types of aviation risk are identified according to the fields of operation. Identified and disclosed components of aviation risk as an element of aviation activities.

Keywords: risk, civil aircraft, aviation risk, law, economy, system, technique, models.

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ТРАНСПОРТНІЙ СФЕРІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: larisazavgor@i.ua

Мета: на основі інституційного аналізу корупційних ризиків як факторів, що негативно впливають на поведінку публічного службовця, запобігти їх у транспортній сфері. **Методи дослідження:** використання логіко-семантичного методу пізнання дозволило дослідити дефініції антикорупційних понять, як сутності корупційних ризиків. **Результати:** визначаються передумови виникнення корупційних ризиків у транспортній сфері, пропонуються напрямки для їх виявлення та запобігання. **Обговорення:** проблеми у сфері запобігання і протидії корупції, впровадження європейських стандартів поведінки державних службовців у транспортній сфері.

Ключові слова: корупція, корупційний ризик, конфлікт інтересів, міжнародний кодекс.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі одним із найнебезпечніших явищ, що впливають на інтереси держави та суспільства, є корупція. Вона стала проблемою, яка впливає на всі сфери суспільного життя, а найбільше вражає сферу взаємовідносин громадян з органами публічної адміністрації, з якими найчастіше стикаються громадяни при реалізації своїх конституційних прав. Корупція підриває довіру громадян до принципів демократії і законності та веде до підвищення залежності населення від свавілля чиновників.

Відповідно до звітів міжнародної організації «Transparency International» за період незалежності України відбулося значне поширення корупційної поведінки. Так, у 2013 році Україна посіла 144 місце у світі з 25 балами, у 2014 - 142 місце з 26 балами, у 2015 - 130 місце з 27 балами, у 2016 - 131 місце з 29 балами, у 2017– 130 місце з 30 балами. Вказані показники ставлять Україну в один ряд із найбільш корумпованими, що негативно впливає на міжнародний авторитет, інвестиційну привабливість країни, швидкість євроінтеграційних процесів тощо. При цьому, зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до впливу з країни капіталу, що дорівнює 0,5 відсотка ВВП. Для України ці цифри озна-

чають втрату щороку щонайменше 20 млрд. грн. [1, с. 5]. Виявлення корупційних ризиків дозволить запобігти поширенню корупції в транспортній сфері, підвищить рівень довіри інвесторів, що позитивно вплине на економіку держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням дослідження корупційних явищ та пошуком превентивних заходів, спрямованих на усунення передумов виникнення корупційних ризиків, звертали увагу у своїх працях вітчизняні вчені: В. Авер'янов, С. Алферов, Н. Армаш, О. Бандурка, І. Бачинська, Т. Василевська, С. Гнатюк, В. Галуцько, О. Гладун, В. Журавський, А. Закалюк, В. Колпаков, В. Іванцов, О. Токар-Остапенко, М. Мельник, О. Костенко, М. Хавронюк. Інший аналіз наукових статей та міжнародних державних актів свідчить про систематизацію антикорупційних прийомів, способів та засобів, вироблення дієвих механізмів виявлення корупційних ризиків на підставі Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки [2].

Виклад основного матеріалу. Завданням дослідження є виявлення та подолання корупційних ризиків у досліджуваній сфері антикорупційних відносин. Об'єктом дослідження є антикорупційні відносини, що оптимізуються виявленням та подоланням корупційних ризиків

в транспортній сфері. Предметом є корупційні ризики в цій сфері, виявлення та усунення причин, виникнення яких підвищить ефективність антикорупційних відносин.

Проаналізуємо поняття корупції та корупційного ризику. Так, часто корупцію визначають як суспільно небезпечне явище, проявом якого є «неправомірне використання публічної влади для отримання особистої вигоди». Суб'єктивною передумовою існування корупції у всіх державах є психологічна допустимість (схильність) певної частини громадян до задоволення життєвих потреб у протиправний спосіб, у тому числі шляхом використання влади чи службових повноважень у корисливих цілях. З іншого боку, громадяни – споживачі адміністративних послуг – починають сприймати корупцію як можливість отримання адміністративної послуги за «спрощеною процедурою».

В «Методичних рекомендаціях з виявлення зон потенційно підвищеного корупційного ризику у системі державного і муніципального управління для розробки антикорупційних заходів цільових програм з протидії корупції у виконавчих органах державної влади та органах місцевого самоврядування муніципальних утворень Ульяновської області на 2011–2012 роки» зазначено: корупційні ризики – це «закладені в систему державного й муніципального управління можливості дії (бездіяльності) посадових осіб і рядових співпрацівників із метою незаконного одержання матеріальної та іншої вигоди при виконанні посадових повноважень» [3, с. 212].

О.В. Казаченкова визначає корупційні ризики, як обставини, фактори та явища, що виникають у процесі функціонування органів державної влади, здійснюючи державну та місцеву службу, створюючи ситуацію можливого вчинення корупційного правопорушення [4, с. 37]. З наукової праці К.М. Ташиної вбачається, що ризик корупції – це шанс залишитися в корупційній ситуації, входячи до контакту з державними службовцями, що ґрунтується на корупційному ентузіазмі хабарників, які утворюють дефіцит державних послуг та бюрократичні перепони для вимагання хабара [3, с. 213].

Таким чином, корупційні ризики – це комплекс правових, організаційних та інших причин, які сприяють, породжують чи заохочують державних службовців до скоєння корупційних правопорушень під час виконання ними функцій держави. За поширеністю корупційні ризики в діяльності державних службовців можна розташувати в такому порядку: недоброчесність державних службовців; виникнення конфлікту інтересів; недостатній рівень контролю або безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень.

Одним із дієвих заходів у сфері запобігання та протидії корупції є виявлення корупційних ризиків та усунення причин виникнення таких ризиків. Безперечно, подолання корупційних явищ за відсутності дієвого контролю з боку самої громадськості приречено на поразку. Разом із тим, слід виділити фактори правового характеру, які впливають на виникнення корупційних ризиків, серед яких:

- порушення принципу верховенства права та принципу законності в діяльності публічних службовців;

- існування прогалин чи колізій в антикорупційному законодавстві, які інтерпретуються у правозастосовній діяльності в інтересах тих осіб, які безпосередньо здійснюють їх застосування.

- відсутність ефективних системних заходів запобігання корупційним явищам та протидії наявним проявам корупції;

- низький рівень соціального та матеріально-фінансового забезпечення публічних службовців, які безпосередньо задіяні у наданні адміністративних послуг громадянам.

- відсутність належного нормативного закріплення процедури надання публічних послуг і прийняття відповідних рішень, широке коло дискреційних повноважень.

Оскільки мова йде про використання публічної влади, то можна зробити висновок, що до корупційних ризиків причетні лише ті особи, які наділені такою владою в силу виконуваного ними доручення з боку держави. Такими особами є ті, хто займає посади публічної служби (державні політичні діячі, державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування,

судді). Зазначимо, що публічний характер служби, визначається загальнодержавним інтересом, що забезпечує реалізацію завдань і функцій держави у межах відповідних нормативно-правових актів.

Так, науковець Н.О. Армаш виділяє поняття «політична корупція», як одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, наділеній державно-владними повноваженнями в сфері формування державної політики, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [5]. Ю.О. Тихомиров визначає публічний інтерес, як визначений державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є умовою та гарантією її існування і розвитку [6, с. 237]. Отже, учасники таких правовідносин наділені можливостями використовувати владно-управлінські повноваження, вирішувати політичні, державні, соціально-значущі завдання, які відкривають шлях для вирішення багатьох інших, більш конкретних завдань в усіх сферах суспільного життя та за допомогою різних галузей законодавства, що підвищує можливість виникнення корупційних ризиків.

Тож, безперечно першочерговим напрямком у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців, а також усунення умов та причин їх виникнення.

Слід звернути увагу, що перше місце серед корупційних ризиків займає недоброчесність поведінки державних службовців. Недоброчесна поведінка державного службовця як один із чинників корупційних ризиків – це перш за все порушення або ж свідоме нехтування ним моральних критеріїв та етичних норм поведінки на державній службі. Термін доброчесності вживається у законах України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні» [7], «Про запобігання корупції» [8], «Про державну службу» [9].

Основою формування та розвитку доброчесності на державній службі України, як одного з напрямків виявлення корупційних ризиків, є європейські стандарти доброчесності та боротьби з корупцією, визначені у міжнародних договорах і угодах, які ратифіковані Україною. Так, відповідно до Принципів ОЕСР управління етикою на державній службі та Керівних принципів ОЕСР щодо вирішення конфліктів інтересів на державній службі принцип доброчесності полягає у спрямованості дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмові державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень [10].

Рекомендацією № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців рекомендовано, щоб уряди держав-учасниць заохочували, відповідно до національного законодавства та принципів державного управління, прийняття національних кодексів поведінки державних службовців, базуючись на модельному кодексі поведінки для державних службовців, який є додатком до цієї Рекомендації; і уповноважує Групу держав проти корупції контролювати її виконання [11].

Разом із цим, одним із суттєвих корупційних ризиків у діяльності державних службовців є виникнення конфлікту інтересів, тобто наявності реальних або таких, що видаються реальними, суперечностей між приватними інтересами особи та її службовими повноваженнями, які можуть вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень. Наявність конфлікту інтересів не обов'язково призводить до фактів корупції, однак істотно підвищує ризик вчинення корупційних діянь та є по суті їх передумовою. При цьому конфлікт інтересів є внутрішньо особистісним конфліктом державного службовця, який виникає через бажання скористатися владою, всупереч нормам професійної етики.

Поняття «корупція» і «конфлікт інтересів» об'єднані загальним наслідком, пов'язаним із заподіянням шкоди правам і законним інтересам

громадян, суспільству і державі. Терміни «корупція», «конфлікт інтересів», «особиста зацікавленість» об'єднані загальним методом досягнення вигоди, пов'язаним із незаконним використанням особою свого посадового становища або впливом на їх належне виконання. Крім того, зазначені дефініції об'єднані загальним результатом, одержаним при зловживанні службовим становищем у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб, або незаконного надання такої вигоди зазначеною особі іншим особам [12, с. 127].

Особливу роль у вирішенні проблеми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів відіграють такі міжнародно-правові документи в антикорупційній сфері, як Міжнародний кодекс поведінки публічних посадових осіб [13] і Модельний кодекс [11], які є орієнтирами для розвитку українського законодавства щодо виявлення чинників корупційних ризиків, зокрема, запобігання і врегулювання конфлікту інтересів. Так, у Міжнародному кодексі поведінки публічних посадових осіб визначено сутність конфлікту інтересів, розглядаються його види (реальний, уявний і потенційний), пропонуються базові принципи його врегулювання та ключові елементи ефективної політики у цій сфері. В положеннях цього Кодексу зазначено, що державні посадові особи не вправі: 1) використовувати своє офіційне становище для невиннованого здобування особистої користі або особистої чи фінансової користі для своїх сімей; 2) брати участь у будь-яких угодах; 3) займати становище, виконувати функції чи мати фінансові, комерційні або інші аналогічні інтереси, несумісні з їх посадою, функціями, обов'язками або з їх виконанням [13].

Таким чином, зміст Модельного кодексу відобразив досвід регулювання поведінки державних службовців країн розвинутої демократії та визначив причини виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Його прийняття сприяло розробці національних кодексів, створенню спеціальних державних інституцій з проблем етики, впровадженню етичної освіти. Водночас Модельний кодекс поведінки держав-

них службовців Ради Європи, згідно з додатком до Рекомендації визначив міжнародні стандарти поведінки для службовців та перспективи їх впровадження у цій сфері, яке повинно здійснюватися на основі національних кодексів поведінки державних службовців, розроблених відповідно до запропонованого документа.

Особливу увагу серед міжнародних документів у сфері запобігання і протидії корупції, як основного документу виявлення корупційних ризиків, заслуговує конвенція ООН проти корупції, ратифікована Законом України від 18.10.2006 № 251-V, відповідно до статті 7 якої, кожна Держава – учасниця прагне, згідно з основними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати і зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів [14].

Питання вирішення конфліктів інтересів відображено в європейських стандартах забезпечення доброчесності на державній службі. Так Комітетом Міністрів Ради Європи визначено двадцять керівних принципів боротьби з корупцією, розроблених Мультидисциплінарною групою з питань корупції (ГМС) серед яких: здійснення ефективних заходів, спрямованих на запобігання корупції та виявлення корупційних ризиків, і в цьому зв'язку підвищення поінформованості громадськості та сприяння етичній поведінці; захист для осіб, які допомагають владі у боротьбі з корупцією, а також збереження таємниці слідства; запровадження необхідних заходів із вилучення та конфіскації доходів, отриманих в результаті корупційних дій, а також заходів для попередження використання юридичних осіб для прикриття корупційних дій; запровадження спеціалізації осіб або органів, відповідальних за боротьбу з корупцією, забезпечуючи їх необхідними засобами та навчанням для виконання покладених на таких осіб або органи завдань [15]. Відтак, європейські стандарти доброчесності спрямовані на запобігання корупції, виявлення корупційних ризиків та є головними інструментами запобігання конфлікту інтересів на державній службі.

Висновки. Варто підкреслити, що до основних недоліків боротьби з корупцією в Україні слід віднести: недотримання стратегії та тактики протидії корупції публічними посадовими

особами; неналежна організація виконання програмних антикорупційних заходів за відсутності єдиної політичної волі щодо системної протидії корупції; недостатня антикорупційна діяльність суб'єктів законодавчої ініціативи щодо визначення корупційних ризиків у процесі підготовки проектів, реалізації самих нормативно-правових актів та виявлення й подолання цих ризиків у поведінці державних службовців та в чинному законодавстві.

Таким чином, враховуючи положення вказаних міжнародних стандартів, для здійснення антикорупційних реформ, виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців транспортної сфери, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків слід впроваджувати новітні превентивні антикорупційні механізми, а саме, декларування майна, доходів, витрат та зобов'язань фінансового характеру державних службовців, перевірка їхньої доброчесності, моніторинг способу життя, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, дотримання етики поведінки. Водночас, необхідно закріпити вказані положення в Законі України «Про запобігання корупції». Разом із цим, ще не вирішеними залишаються положення, які передбачені Антикорупційною стратегією, а саме: ухвалення закону про захист осіб, які доброчесно повідомляють про корупційні правопорушення (викривачів); прийняття закону про проведення перевірок публічних службовців на доброчесність.

Література

1. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.08 / Д. Г. Михайленко. – Одеса, 2018. – С. 5-6.

2. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки*: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

3. *Ташина К. М.* К вопросу о понятии коррупционных рисков / К. М. Ташина, И. Н. Пустовалова // *Успехи современного естествознания*. – 2012. – № 4. – С. 212-213.

4. *Казаченкова О. В.* Конфликтный потенциал государственной службы как фактор возникновения коррупционных рисков / О. В. Казаченкова // *Административное и муниципальное право*. – 2010. – № 2. – С. 36-42.

5. *Армаш Н.* Політична корупція – феномен сучасного державного управління / Н. Армаш // *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2017_2_5.

6. *Тихомиров Ю. А.* Публичное право: учебник / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 496 с.

7. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки*: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

8. *Про запобігання корупції*: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

9. *Про державну службу*: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-9>.

10. *Доброчесність на державній службі* [Електронний ресурс]: тематичний огляд політики ОЕСР «Policy Brief». – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/56/October2008.pdf>.

11. *Модельний кодекс поведінки для державних службовців* (додаток до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 11 травня 2000 р. № R (2000) 10 щодо кодексів поведінки для державних службовців) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komitet.in.ua/?p=853>

12. *Костюк О. Н.* Правовые средства разрешения конфликта интересов на государственной службе в Министерстве обороны Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук / О. Н. Костюк. – М., 2012.

13. *Міжнародний кодекс поведінки публічних посадових осіб* (додаток до Рекомендацій Ради Організації Економічного Співробітництва й Розвитку (ОЕСР) від 28 травня 2003 р.)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_788

14. *Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції*: Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 251-V // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44. – Ст. 2938.

15. *Про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією*: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи (97) 24 від 6 листопада 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimcor.rada.gov>.

References

1. *Myhajlenko D. G.* Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.08 / D. G. Myhajlenko. – Odesa, 2018. – S. 5-6.

2. *Pro zasady derzhavnoi' antykorupcijnoi' polityky v Ukraini* (Antykorupcijnna strategija) na 2014-2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. № 1699-VII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

3. *Tashina K. M.* K voprosu o ponjatii korrupcionnyh riskov / K. M. Tashina, I. N. Pustovalova // Uspehi sovremennogo estestvoznanija. – 2012. – № 4. – S. 212-213.

4. *Kazachenkova O. V.* Konfliktnyj potencial gosudarstvennoj sluzhby kak faktor vznikovenija korrupcionnyh riskov / O. V. Kazachenkova // Administrativnoe i municipal'noe pravo. – 2010. – № 2. – S. 36-42.

5. *Armash N.* Politychna korupcija – fenomen suchasnogo derzhavnogo upravlinnja / N. Armash // Naukovi zapysky Kirovograds'kogo derzhavnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2017_2_5.

6. *Tihomirov Ju. A.* Publichnoe pravo: uchebnyk / Ju. A. Tihomirov. – M.: Izd-vo BEK, 1995. – 496 s.

7. *Pro zasady derzhavnoi' antykorupcijnoi' polityky v Ukraini* (Antykorupcijnna strategija) na 2014-2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja

2014 r. № 1699-VII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

8. *Pro zapobigannja korupcii'*: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. № 1700-VII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

9. *Pro derzhavnu sluzhbu*: Zakon Ukrainy vid 10 grudnja 2015 r. № 889-VIII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-9>.

10. *Dobrochesnist' na derzhavnij sluzhbi* [Elektronnyj resurs]: tematychnyj ogljad polityky OESR «Policy Brief». – Rezhym dostupu: <http://www.center.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/56/October2008.pdf>.

11. *Model'nyj kodeks povedinky dlja derzhavnyh sluzhbovciv* (dodatok do Rekomendacij Komitetu Ministriv Rady Jevropy vid 11 travnja 2000 r. № R (2000) 10 shhodo kodeksiv povedinky dlja derzhavnyh sluzhbovciv) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://komitet.in.ua/?p=853>

12. *Kostjuk O. N.* Pravovye sredstva razreshenija konflikta interesov na gosudarstvennoj sluzhbe v Ministerstve Oborony Rossijskoj Federacii: dis. ... kand. jurid. nauk / O. N. Kostjuk. – M., 2012.

13. *Mizhnarodnyj kodeks povedinky publichnyh posadovyh osib* (dodatok do Rekomendacij Rady Organizacii' Ekonomichnogo Spivrobotnytstva j Rozvytku (OESR) vid 28 travnja 2003 r.) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_788

14. *Pro ratyfikaciju Konvencii' Organizacii' Ob'jednanyh Nacij proty korupcii'*: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnja 2006 r. № 251-V // Oficijnyj visnyk Ukrainy. – 2006. – № 44. – St. 2938.

15. *Pro dvadcat' kerivnyh princypiv borot'by z korupcijeju*: Rezolucija Komitetu Ministriv Rady Jevropy (97) 24 vid 6 lystopada 1997 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://crimcor.rada.gov>.

КОРРУПЦИОННЫЕ РИСКИ В ТРАНСПОРТНОЙ СФЕРЕ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: larisazavgor@i.ua

Цель: на основе институционального анализа коррупционных рисков как факторов, негативно влияющих на поведение публичного служащего, предотвратить их в транспортной сфере. **Методы исследования:** использование логико-семантического метода познания позволило исследовать дефиниции антикоррупционных понятий, как сущности коррупционных рисков. **Результаты:** определяются предпосылки возникновения коррупционных рисков в транспортной сфере, предлагаются направления для их выявления и предотвращения. **Обсуждение проблемы:** в сфере предотвращения и противодействия коррупции, внедрения европейских стандартов поведения государственных служащих в транспортной сфере.

Ключевые слова: коррупция, коррупционный риск, конфликт интересов, международный кодекс.

L. Zavgorodna

CORRUPTION RISKS IN THE TRANSPORT SECTOR

National Aviation University
Kosmonavtat Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: larisazavgor@i.ua

The purpose: of the paper is to prevent, on the basis of institutional analysis, corruption risks as factors that negatively affect the behavior of a public servant and prevent them in the transport sector. **Methods of research:** using the logical semantic method of cognition allowed to investigate the definitions of anti-corruption concepts as the essence of corruption risks. **Results:** the preconditions for the emergence of corruption risks in the transport sector are determined, directions for their detection and prevention are offered. **Discussion:** problems in the field of prevention and counteraction to corruption, implementation of European standards of conduct of civil servants in the transport sector.

Keywords: corruption, corruption risk, conflict of interests, international code.

С. І. Москаленко,
кандидат юридичних наук, доцент

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ

Льотна академія Національного авіаційного університету
вул. Добровольського, 1, 25005, Кропивницький, Україна
E-mail: seregamoskalenko@ukr.net

Мета: визначити особливості правового регулювання в галузі цивільної авіації України та на підставі аналізу юридичної літератури і нормативно-правових актів запропонувати авторське визначення зазначеного поняття. **Методи дослідження:** використання діалектичного методу пізнання дозволило концентрувати накопичені наукові знання та практику застосування законодавства щодо здійснення державного контролю та адміністративно-правового забезпечення в галузі цивільної авіації. **Результати:** на підставі аналізу юридичної літератури, національного авіаційного законодавства запропоновано авторське визначення адміністративно-правового регулювання в галузі цивільної авіації. **Обговорення:** проблеми державного контролю та адміністративно-правового регулювання в галузі цивільної авіації.

Ключові слова: цивільна авіація, транспорт, державний контроль, адміністративно-правове регулювання, науково-технічний прогрес.

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасних умовах забезпечення авіаційної діяльності є неодмінною складовою розвитку науково-технічного прогресу та економічних відносин. Значення цивільної авіації в Україні з кожним днем зростає. Це пов'язане зі стрімким науково-технічним прогресом, розвитком міждержавних та комерційних відносин, туристичної галузі.

Метою статті є визначити особливості адміністративно-правового регулювання в галузі цивільної авіації України та на підставі аналізу юридичної літератури і нормативно-правових актів запропонувати авторське визначення зазначеного поняття.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню сутності державного контролю протягом останніх років були присвячені праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, С.В. Ківалова, В.Ю. Кобрінського, В.С. Шестака та інших вчених.

Дослідженню діяльності та здійснення державного контролю в галузі цивільної авіації

присвячені праці В.О. Зуєвої, В.Б. Череватюк, Є.К. Єряшова та деяких інших.

Варто зазначити, що результати досліджень зазначених вчених є тією основою, спираючись на яку можна вдосконалити поняття та розуміння державного контролю в галузі цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. В спеціальній юридичній літературі правове регулювання визначається, як один із основних засобів впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Предметом даного регулювання є правові, політичні та інші суспільні відносини [1, с. 45]. Саме чинники розвитку суспільства спонукають до появи нових відносин, та необхідності їх правового регулювання, або затвердження правових норм, які їх регулюють. Відносини, пов'язані з використанням повітряного простору, є особливим видом відносин, які підпадають під особливе правове регулювання. З одного боку, дані відносини будуть регулюватися нормами авіаційного національного законодавства, з іншого боку дані відносини регулюються нормами міжнародного законодавства. При цьому слід відмітити, що перева-

жна більшість різних аспектів авіаційної діяльності регулюється підзаконними нормативними актами. Повітряний кодекс України містить багато пов'язаних норм-дефініцій щодо цивільної авіації (організація повітряного руху, авіаційна діяльність, повітряний рух, цивільна авіація, тощо). Повітряний кодекс України – єдиний кодифікований акт, норми якого в основному призначені для врегулювання відносин щодо врегулювання відносин щодо використання повітряного простору за допомогою повітряних суден. Дані норми утворюють собою норми поліфункціонального призначення щодо врегулювання суспільних відносин в галузі цивільної авіації. Слід відмітити, що кількість норм саме адміністративного права в системі правового регулювання цивільної авіації є превалуючою. Варто відмітити, що 70 % норм у галузі цивільної авіації належить саме нормам адміністративного права [1, с. 46].

Поряд із правовим регулюванням важливе значення має адміністративно-правове забезпечення. На думку М.В. Цвіка, адміністративно-правове забезпечення розглядається як один із видів правового забезпечення, яке є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [2, с. 327].

А.В. Філіппов адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації розглядає як механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні, що включає в себе норми права, правовідносини, процес реалізації зазначених правових норм через визначені в цих нормах форми і методи адміністративно-правового забезпечення безпеки цивільної авіації. Він називає АПЗ складовою державного управління, його правовою формою. Також А.Ф. Філіппов виокремлює форми та методи адміністративно-правового забезпечення, зокрема: видання нормативно-правових актів; укладання адміністративно-правових договорів; здійснення юридично значущих дій (державна реєстрація, сертифікація, ліцензування, надання дозволів); видання інших офіційних документів; контроль та

нагляд; службове розслідування. На його думку, методи адміністративно-правового забезпечення можуть бути правовими та неправовими (управлінськими, організаційними) [3, с. 8-11]. Питання завдань адміністративно-правового забезпечення вивчав І.Б. Тацишин, який під завданнями адміністративно-правового забезпечення пропонує розуміти комплекс заходів органів державної влади, які спрямовані на реалізацію державної політики у певній сфері. Дані завдання він пропонує умовно поділити на такі групи: 1) економічні; 2) нормативно-правові; 3) соціальні; 4) управлінські [4, с. 9]. На думку О.М. Гуміна, В.Ю. Пряхіна, адміністративно-правове забезпечення можна розуміти у вузькому і широкому значенні. В широкому значенні, на їх думку, адміністративно-правове забезпечення можна визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то, автори вважають що дане визначення буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова [5, с. 49-53]. На думку В.І. Марчук, під адміністративно-правовим забезпеченням слід розуміти встановлений порядок управління як створення та підтримку умов для виконання вимог встановленого порядку управління за допомогою адміністративно-правових засобів у правовій сфері. На його думку, структура механізму адміністративно-правового забезпечення відображається наступним чином: 1) норма права (адміністративно-правова норма); 2) правові відносини (адміністративно-правові відносини); 3) принципи дії механізму забезпечення порядку управління; 4) стадії порядку управління і їх забезпечення; 5) гарантії здійснення порядку управління; 6) акти застосування норм права [6, с. 9].

На думку О.М. Гуміна, В.Ю. Пряхіна, до основних елементів правового забезпечення слід віднести: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби,

форми та методи адміністративно-правового забезпечення [5, с. 53].

Сфера правового забезпечення – це сукупність правил порядку управління, які можна і необхідно впорядкувати за допомогою норм права і правових засобів.

Аналіз вітчизняного законодавства дозволив зробити висновок, що до системи державного регулювання цивільної авіації та використання повітряного простору відноситься також регулювання діяльності, пов'язаної з авіаційною.

Так, відповідно до п. 2.1 Наказу Міністерства інфраструктури «Про затвердження Порядку погодження місця розташування та висоти об'єктів на приаеродромних територіях та об'єктів, діяльність яких може вплинути на безпеку польотів і роботу радіотехнічних приладів цивільної авіації» від 30.11.2012 р. № 721, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.12.2012 р., діяльність об'єктів, які можуть вплинути на безпеку польотів, їх місце розташування, будівництво в приаеродромній території узгоджується з Державіаслужбою [7]. Таким чином, використання території, яка має відношення до авіаційної діяльності, межує з нею, об'єктів, що розташовані на ній, також є об'єктом адміністративно-правового регулювання авіації.

Відповідно до Правил сертифікації авіаційних навчальних закладів цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні, затверджених наказом Державіаслужби від 17.08.2005 р. № 601, сертифікації та державному контролю також підлягає діяльність із навчання, перенавчання льотного персоналу [8].

Важливим напрямком регулювання є державне регулювання наукових досліджень в сфері цивільної авіації, яка не завжди відноситься до діяльності цивільної авіації.

На підставі вищезазначеного та аналізуючи вітчизняне законодавство, адміністративно-правове регулювання в галузі цивільної авіації можна визначити як механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі цивільної авіації, та діяльності, пов'язаної з авіаційною, що включає в себе

методи, форми регулювання діяльності суб'єктів авіаційної діяльності.

Висновки. На підставі аналізу національного законодавства правове регулювання в галузі цивільної авіації пропонуємо визначити, як механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі цивільної авіації, та діяльності, пов'язаної з авіаційною, що включає в себе методи, форми регулювання діяльності суб'єктів авіаційної діяльності.

Література

1. *Єршаов Є.* Сутність адміністративно-правового регулювання цивільної авіації України / Є. Єршаов // Національний юридичний журнал: теорія та практика. – 2014. – № 10. – С. 44-48.
2. *Цвік М. В.* Загальна теорія держави і права: підручник / В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова, О.В. Петришин, С.М. Олейников; М.В. Цвік (ред.). – Х.: Право, 2002. – 432 с.
3. *Філіппов А. В.* Адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А. В. Філіппов. – Ірпінь, 2010. – 19 с.
4. *Тацішин І. Б.* Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. Б. Тацішин. – Львів, 2009. – 18 с.
5. *Гумін О. М.* Адміністративно-правове забезпечення: поняття і види / О. М. Гумін, Є. В. Пряхін // Наше право. – № 4. – 2014. – С. 49-52.
6. *Марчук В. І.* Адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління в Україні органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В. І. Марчук; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2011. – 19 с.
7. *Про затвердження Порядку погодження місця розташування та висоти об'єктів на приаеродромних територіях та об'єктів, діяльність яких може вплинути на безпеку польотів і роботу радіотехнічних приладів цивільної авіації: наказ Міністерства інфраструктури України від 30 листопада 2012 р. № 721 зареєстр. в Міністерстві юстиції України 24 грудня 2012 р. № 2147/22459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.*

8. *Правила* сертифікації авіаційних навчальних закладів цивільної авіації з підготовки льотного складу в Україні: затв. наказом Державіаслужби від 17 серпня 2005 р. № 601 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avia.gov.ua/documents/Normativno-pravova-baza/Nacionalne-zakonodavstvo/>

References

1. *Jerjashov Je.* Sutnist' administratyvno-pravovogo reguljuvannja cyvil'noi' aviacii' Ukrainy / Je. Jerjashov // Nacional'nyj jurydychnyj zhurnal: teorija ta praktyka. – 2014. – № 10. – S. 44-48.

2. *Cvik M. V.* Zagal'na teorija derzhavy i prava: pidruchnyk / V.D. Tkachenko, L.L. Rogachova, O.V. Petryshyn, S.M. Olejnykov; M.V. Cvik (red.). – H.: Pravo, 2002. – 432 s.

3. *Filippov A. V.* Administratyvno-pravove zabezpechennja bezpeky cyvil'noi' aviacii' v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07 / A. V. Filippov. – Irpin', 2010. – 19 s.

4. *Tacyshyn I. B.* Administratyvno-pravove zabezpechennja informacijnyh vidnosyn v galuzi reklamy: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07 / I. B. Tacyshyn. – L'viv, 2009. – 18 s.

5. *Gumin O. M.* Administratyvno-pravove zabezpechennja: ponjattja i vydy / O. M. Gumin, Je. V. Prjahnin // Nashe pravo. – № 4. – 2014. – S. 49-52.

6. *Marchuk V. I.* Administratyvno-pravove zabezpechennja vstanovlenogo porjadku upravlinnja v Ukraini organamy vnutrishnih sprav: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07 / V. I. Marchuk; L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav. – L., 2011. – 19 s.

7. *Pro zatverdzhennja Porjadku pogodzhennja miscja roztashuvannja ta vysoty ob'ektiv na pryerodnomnyh terytorijah ta ob'ektiv, dijat'nist' jakyh mozhe vplynuty na bezpeku pol'otiv i robotu radio-tehnicnyh pryladiv cyvil'noi' aviacii'*: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 30 lystopada 2012 r. № 721 zarejestr. v Ministerstvi justycii' Ukrainy 24 grudnja 2012 r. № 2147/22459 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.

8. *Pravyly sertyfikacii' aviacijnyh navchal'nyh zakladiv cyvil'noi' aviacii' z pidgotovky l'otnogo skladu v Ukraini*: zatv. nakazom Derzhaviasluzhby vid 17 serpnja 2005 r. № 601 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://avia.gov.ua/documents/Normativno-pravova-baza/Nacionalne-zakonodavstvo/>

С. И. Москаленко

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В ОБЛАСТИ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ УКРАИНЫ

Летная академия Национального авиационного университета
ул. Добровольского, 1, 25005, Кропивницкий, Украина
E-mail: seregamoskalenko@ukr.net

Цель: определить особенности правового регулирования в области гражданской авиации Украины и на основании анализа юридической литературы и нормативно-правовых актов предложить авторское определение указанного понятия. **Методы исследования:** использование диалектического метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и практику применения законодательства по осуществлению государственного контроля и административно-правового обеспечения в области гражданской авиации. **Результаты:** на основании анализа юридической литературы, национального авиационного законодательства предложено авторское определение административно-правового регулирования в области гражданской авиации. **Обсуждение:** проблемы государственного контроля и административно-правового регулирования в области гражданской авиации.

Ключевые слова: гражданская авиация, транспорт, государственный контроль, административно-правовое регулирование, научно-технический прогресс.

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE FIELD
OF THE CIVIL AVIATION OF UKRAINE**

Flight Academy of the National Aviation University
Dobrovolskogo str., 1, 25005, Kropivnitsky, Ukraine
E-mail: seregamoskalenko@ukr.net

***The purpose of the article:** the purpose of the article is to determine the peculiarities of the administrative and legal regulation in the field of civil aviation of Ukraine and, on the basis of the analysis of legal literature and normative legal acts, to propose an author's definition of the said concept. **Methods of research:** using the dialectical method of cognition allowed to concentrate accumulated scientific knowledge and practice of applying legislation on the implementation of state control and administrative-legal support in the field of civil aviation. **Results:** based on the analysis of legal literature, national, aviation legislation, the author's definition of administrative-legal regulation in the field of civil aviation was proposed. **Discussion:** problems of state control and administrative regulation in the field of civil aviation.*

***Keywords:** civil aviation, transport, state control, administrative-legal regulation, scientific and technological progress.*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: slobodska_irina@ukr.net

Мета: заповнення прогалин чинного законодавства України в галузі цивільної авіації, а саме: пропонується розглядати юридичну особу як суб'єкт адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації України, а також ввести в чинне законодавство України термін «адміністративне правопорушення в галузі цивільної авіації». **Методи дослідження:** а) на емпіричному рівні дослідження: системний, синтетичний, абстрагування, дедукція; б) на теоретичному рівні дослідження: системний; в) конкретнонаукові методи юридичного дослідження: вивчення наукових праць відомих вчених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки; аналіз наукових праць провідних вчених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання даної галузі; узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали дану проблему; аналіз концепцій у даній сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків. **Результати:** зроблено висновок, що адміністративне правопорушення у галузі цивільної авіації, можна визначити як протиправну, винну (умисну чи необережну) дію чи бездіяльність, що посягає на встановлений порядок управління, діяльності в галузі цивільної авіації та порушує права суб'єктів авіаційної діяльності, інших фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, цивільна авіація, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення у галузі цивільної авіації, суб'єкт адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації.

Постановка проблеми та її актуальність. Цивільна авіація є достатньо новим напрямом транспортної інфраструктури, що обумовлює особливості її правопорушень і відповідальності загалом.

Тому важливим сьогодні є дослідження видів адміністративних правопорушень у сфері цивільної авіації України. Поділ проступків у сфері цивільної авіації на види обумовлений двома чинниками: сферою вчинення й особливостями державного, авіаційного контролю. Класифікація адміністративних правопорушень сприятиме розробленню основних напрямів провадження й удосконалення державного контролю загалом.

Нині в юридичній літературі недостатнім є дослідження ознак адміністративної відповідальності саме в галузі цивільної авіації.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти дослідження адміністративної відповідальності, зокрема і в галузі транспорту, знайшли своє відображення в працях Н. В. Дараганової, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Л. В. Коваля, В. К. Колпакова, Ю. М. Козлова, Д. М. Лук'янця, Л. Л. Попова та деяких інших авторів.

Варто зауважити, що сьогодні питання дослідження складів адміністративних правопорушень в юридичній літературі практично не вивчалось. Це пов'язане з відносно недавнім виникненням галузі цивільної авіації.

Метою статті є дослідження адміністративної відповідальності та її підстав у галузі цивільної авіації України.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна юридична наука виділяє чотири види відповідальності за правопорушення в галузі екологічної безпеки: адміністративно-правову, цивільно-правову, дисциплінарно-правову, кримінальну.

Відповідальність за правопорушення в галузі цивільної авіації передбачена Повітряним кодексом України (далі – ПКУ), Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), іншими нормативними актами.

Варто зазначити, що поняття «підстави адміністративної відповідальності» й «адміністративна відповідальність» зіставляються як частина і ціле.

Для визначення і характеристики підстав адміністративної відповідальності пропонуємо дати визначення поняття «адміністративна відповідальність» у досліджуваній сфері.

Як зазначають М.С. Кельман і Р.Г. Мурашин, адміністративна відповідальність являє собою специфічний вид відносин між державою, її органами, службовими особами (представниками таких органів), і особами (фізичними, юридичними особами, організаціями), винними в порушенні норм права. Зміст таких відносин становить юридичний факт – вчинення правопорушення [1, с. 351].

Варто зауважити, що сьогодні в юридичній науці не сформовано однозначного визначення адміністративної відповідальності. Так, на думку Ю.С. Шемшученка, адміністративну відповідальність у сфері охорони навколишнього середовища варто визначати як застосування адміністративних покарань уповноваженими на те органами до громадян і посадових осіб за порушення норм природоохоронного законодавства [2, с. 300].

На думку С.М. Алфьорова, С.В. Ващенко, М.М. Долгополової, адміністративній відповідальності як різновиду юридичної відповідальності притаманні такі ознаки: 1) має зовнішній характер; 2) застосовується лише за вчинення правопорушення; 3) пов'язана з дер-

жавним примусом у формах каральних і правовідновлюючих заходів; 4) визначена у нормах права; 5) притягнення правопорушника до відповідальності здійснюється визначеним процесуальним порядком; 6) притягнення до відповідальності здійснюється уповноваженими державними органами та посадовими особами; 7) винна у вчиненні правопорушення особа несе певні втрати матеріального та побутового характеру, які передбачені законом. Адміністративна відповідальність – це різновид правової відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім, адміністративних проступків), згідно з якою, особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноваженим державним органом за свої неправомірні дії та понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [3, с. 82].

О.М. Якуба визначає адміністративну відповідальність як «відповідальність громадян і посадових осіб перед органами державного управління, а у випадках, визначених законом, – перед судом (судьями), а також перед громадськими організаціями за винне порушення загальнообов'язкових адміністративно-правових норм, що виражається в застосуванні до порушників встановлених адміністративних санкцій [4, с. 71].

В.П. Макушев визначає адміністративну відповідальність як застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що спричиняють для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і порядком, встановлених нормами адміністративного права [5, с. 96].

В.К. Колпаков стверджує, що адміністративна відповідальність – це примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу на правопорушника [6, с. 290].

Сьогодні в спеціальній юридичній літературі немає однозначної думки щодо того, хто може бути суб'єктом адміністративної відповідальності. Так, на думку Г.В. Бондаренка і Л.В. Ковалю,

суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути лише фізичні особи. На думку інших авторів, Д.М. Лук'янця, С.В. Ківалова, А.П. Гетьмана, О.Ф. Скакун, І.Й. Слубського, О.Т. Зими, Є.К. Єряшова, суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Варто підтримати думку авторів, щодо того, що юридичні особи є суб'єктами адміністративної відповідальності, зважаючи на нижчезазначене.

Статтею 12 КУпАП до суб'єктів адміністративної відповідальності віднесено лише фізичних осіб. Варто зауважити, що аналогічно за своїм змістом є позиція Конституційного Суду України [7].

Ми підтримуємо думку авторів, які відносять до суб'єктів адміністративної відповідальності юридичних осіб. Аналіз сучасного законодавства в галузі цивільної авіації свідчить про наявність ознак адміністративної відповідальності юридичних осіб – суб'єктів авіаційної діяльності. Так, Повітряним кодексом передбачено настання відповідальності у вигляді штрафу за недотримання авіаційного законодавства. Крім того, сьогодні адміністративні санкції за порушення авіаційного законодавства передбачено чисельними нормативними актами в галузі цивільної авіації. Той факт, що стягнення, передбачені цими нормативно-правовими актами, накладаються на юридичних осіб, є свідченням фактичного закріплення в повітряному законодавстві відповідальності юридичних осіб. Варто зазначити, що саме наявність такого суб'єктного складу зумовлює відмінність адміністративної відповідальності в галузі екологічної безпеки від кримінальної відповідальності. Оскільки господарську діяльність, у процесі якої скоюється правопорушення, здійснюють саме юридичні особи, тому вони також є суб'єктами правопорушення. На думку О.Л. Жильцова, О.Т. Зими, О.Й. Слубського, юридичні особи несуть ретроспективну відповідальність [8-10]. На думку авторів, до юридичних осіб-правопорушників можна застосувати лише

адміністративні санкції у вигляді штрафу. Інші стягнення застосувати неможливо. Не можна погодитись із думкою зазначених авторів, оскільки адміністративна відповідальність у галузі цивільної авіації може застосовуватись у вигляді заборон, обмежень, зупинення дозволів, сертифікатів тощо.

Варто підтримати думку Р.Й. Зайця, який до ознак адміністративної відповідальності відносить такі: 1) підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення; 2) адміністративна відповідальність має публічний державно-обов'язковий характер; 3) широке коло суб'єктів, що застосовують адміністративну відповідальність; 4) адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на порушників певних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від інших заходів стягнення та впливу, які застосовують у різних галузях права; 5) між суб'єктом, що притягує до відповідальності, і особою, яка притягується до відповідальності, відсутні відносини службового підпорядкування. Саме це, на думку автора, відрізняє адміністративну відповідальність від дисциплінарної; 6) адміністративній відповідальності підлягають як фізичні, так і юридичні особи; 7) законодавством встановлено особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності; 8) норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться в різних за своєю правовою природою актах, які, на думку В.К. Колпакова, варто поділяти на: а) кодекси; б) закони; в) правила [11, с. 19].

На підставі зазначеного пропонуємо виокремити ознаки, притаманні адміністративній відповідальності в галузі цивільної авіації.

Отже, ознаками адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації є: 1) підстава адміністративної відповідальності, тобто скоєння правопорушення в галузі цивільної авіації; 2) відносини, внаслідок яких настає адміністративна відповідальність регламентується нормами підзаконних актів, спеціальних законодавчих актів, міжнародних угод у галузі цивільної авіації; 3) загальнообов'язковий, публічний характер адміністративної відповідальності. Фак-

тично відбувається її поширення всією територією України; 4) обмежене, визначене коло суб'єктів, що можуть накладати адміністративні стягнення; 5) суб'єктами адміністративної відповідальності є юридичні та фізичні особи; 6) визначений, особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності (залежно від суб'єктів); 7) специфічна сфера впливу – цивільна авіація, що обумовлює свої особливості.

Вчинення правопорушення є єдиною юридичною підставою адміністративної відповідальності. Пропонуємо дослідити правопорушення у галузі цивільної авіації.

Сьогодні єдиного визначення адміністративного правопорушення в юридичній літературі не існує.

Статтю 9 КУпАП визначено, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

С.В. Петков пропонує розуміти адміністративні проступки як групу публічних проступків у сфері публічної влади [12, с. 19]. На думку Л.В. Коваля, необхідно визначати адміністративний проступок як протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (бездіяльність), що посягає на правила, встановлені органами державної влади й управління з метою правового захисту режиму користування основними засобами виробництва, природними благами, охорони громадського порядку та безпеки [13, с. 6-11]. В.В. Сухонос визначає адміністративне правопорушення як протиправне винне діяння, що посягає на певну категорію відносин, і за яке законодавством передбачається адміністративна відповідальність [14, с. 506]. М.С. Кельман і О.Г. Мурашин пропонують визначати адміністративний проступок як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, що посягає на громадський або державний порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління у цій сфері, суспільні

відносини, і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Водночас зазначені науковці пропонують відносити до проступків усі правопорушення, що не є злочинами [15, с. 309].

Висновки. На підставі аналізу юридичної літератури та вітчизняного законодавства зроблено висновок, що ознаками адміністративної відповідальності в галузі цивільної авіації є: 1) підстава адміністративної відповідальності, тобто скоєння правопорушення в галузі цивільної авіації; 2) відносини, внаслідок яких настає адміністративна відповідальність регламентуються нормами підзаконних актів, спеціальних законодавчих актів, міжнародних угод у галузі цивільної авіації; 3) загальнообов'язковий, публічний характер адміністративної відповідальності. Фактично відбувається її поширення на всій території України; 4) обмежене, визначене коло суб'єктів, що можуть накладати адміністративні стягнення; 5) суб'єктами адміністративної відповідальності є юридичні та фізичні особи; 6) визначений, особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності (залежно від суб'єктів); 7) специфічна сфера впливу – цивільна авіація, що обумовлює свої особливості.

Зроблено висновок, що адміністративне правопорушення у галузі цивільної авіації можна визначити як протиправну, винну (умисну чи необережну) дію чи бездіяльність, що посягає на встановлений порядок управління, діяльності в галузі цивільної авіації та порушує права суб'єктів авіаційної діяльності, інших фізичних і юридичних осіб.

Література

1. *Алфьоров С. М.* Адміністративне право: загальна частина: [навч. посіб.] / С.М. Алфьоров, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, А.П. Кулін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
2. *Якуба О. М.* Административная ответственность / О. М. Якуба. – М.: Юрид. лит., 1972. – 152 с.
3. *Макушев П. В.* Адміністративна відповідальність як правовий інститут / П. В. Макушев // Науковий вісник Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ. – Донецьк, 2009. – № 4 – С. 89-97.

4. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: [монографія] / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком-Інтер, 2004. – 528 с.

5. Рішення Конституційного суду України № 7/р-2001 у справі № 1/22-2001 за конституційним зверненням Відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський акціонерний банк» щодо офіційного тлумачення п. 22 ст. 92 Конституції України, ч. 1, ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>. – Заголовок з екрану.

6. Жильцов О. Л. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: процесуально-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Л. Жильцов. – Х., 2007. – 20 с.

7. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. Т. Зима. – Х., 2001. – 19 с.

8. Слубський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. Й. Слубський. – К., 2008. – 20 с.

9. Заяць Р. Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності / Р. Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – Вип. 8. – С. 17-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_6

10. *Административное право*: [учебник для вузов] / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2006. – 800 с.

11. Петков С. В. Нормативно-правове забезпечення публічних відносин під час побудови громадянського суспільства в Україні / С. В. Петков. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 104 с.

12. Коваль Л. В. Адміністративне право: [курс лекцій] / Л. В. Коваль. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.

13. Сухонос В. В. Теорія держави і права: [навч. посібник] / В. В. Сухонос. – Суми: ВГД «Університетська книга», 2005. – 536 с.

14. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.

15. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: [конспект лекцій] / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Х.: Націон. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1996. – 160 с.

References

1. *Alf'orov S. M. Administratyvne pravo: zahal'na chastyna*: [navch. posib.] / S. M. Alf'orov, S. V. Vashchenko, M. M. Dolhopolova, A. P. Kupin. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2011. – 216 s.

2. *Yakuba O. M. Admynystratyvnaya otvetstvennost'* / O. M. Yakuba. – M.: Yuryd. lyt., 1972. – 152 s.

3. *Makushev P. V. Administratyvna vidpovidal'nist' yak pravovyy instytut* / P. V. Makushev // *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* – Donets'k, 2009. – № 4 – S. 89-97.

4. *Kolpakov V. K. Administratyvno-deliktnyy pravovyy fenomen*: [monohrafiya] / V. K. Kolpakov. – K.: Yuryнком-Inter, 2004. – 528 s.

5. *Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny № 7/r-2001 u spravi № 1/22-2001 za konstytutsiynym zvernenniam Vidkrytoho aktsionernoho tovarystva «Vseukrayins'kyu aktsionernyy bank» shchodo ofitsiynoho tлумachennya p. 22 st. 92 Konstytutsiyi Ukrayiny, ch. 1, ch. 3 st. 2, ch. 1 st. 38 Kodeksu Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya (sprava pro vidpovidal'nist' yurydychnykh osib)* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>. – Zaholovok z ekranu.

6. *Zhyl'tsov O. L. Administratyvna vidpovidal'nist' yurydychnykh osib: protsesual'no-pravovyy aspekt*: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 / O. L. Zhyl'tsov. – KH., 2007. – 20 s.

7. *Zyma O. T. Administratyvna vidpovidal'nist' yurydychnykh osib*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 / O. T. Zyma. – X., 2001. – 19 s.

8. *Slubs'kyi I. Y.* Administratyvna vidpovidal'nist' yurydychnykh osib: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 / I. Y. Slubs'kyi. – K., 2008. – 20 s.

9. *Ponyattya ta oznaky administratyvnoyi vidpovidal'nosti* / R. Y. Zayats' // Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. – 2012. – Vyp. 8. – S. 17-20 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_6

10. *Admynystratyvnoe pravo: [uchebnyk dlya vuzov]* / D.N. Bakhrakh, B.V. Rossynskyy, Y.N. Starylov. – 2-e yzd., yzm. y dop. – M.: Norma, 2006. – 800 s.

11. *Pyetkov S. V.* Normatyvno-pravove zabezpechennya publichnykh vidnosyn pid chas

pobudovy hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini / S.V. Pyetkov. – Zaporizhzhya: KPU, 2011. – 104 s.

12. *Koval' L. V.* Administratyvne pravo: [kurs lektsiy] / L.V. Koval'. – K.: Venturi, 1996. – 208 s.

13. *Sukhonos V. V.* Teoriya derzhavy i prava: [navch. posibnyk] / V.V. Sukhonos. – Sumy: VHD «Universytet-s'ka knyha», 2005. – 536 s.

14. *Kel'man M. S.* Zahal'na teoriya derzhavy i prava: [pidruchnyk / M.S. Kel'man, O.H. Murashyn. – K.: Kondor, 2006. – 477 s.

15. *Bytyak Y. P.* Administratyvne pravo Ukrayiny: [konspekt lektsiy] / Y.P. Bytyak, V.V. Zuy. – X.: Natsion. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho, 1996. – 160 s.

И. А. Слободская

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: slobodska_irina@ukr.net

Цель: *заполнение пробелов действующего законодательства Украины в области гражданской авиации, а именно: предлагается рассматривать юридическое лицо как субъект административной ответственности в области гражданской авиации Украины, а также ввести в действующее законодательство Украины термин «административное правонарушение в области гражданской авиации».* **Методы исследования:** *а) на эмпирическом уровне исследования: системный, синтетический, абстрагирование, дедукция; б) теоретически исследования: системный; в) конкретнонаучные методы юридического исследования: изучение научных трудов известных ученых, принимавших общенаучную методологию для изучения конкретной области науки; анализ научных трудов ведущих ученых, одновременно с общими проблемами своей отрасли исследовали вопрос данной отрасли; обобщение идей ученых, непосредственно изучали данную проблему; анализ концепций в данной сфере научной и практической деятельности украинских ученых и практиков.* **Результаты:** *сделан вывод, что административное правонарушение в области гражданской авиации, можно определить как противоправное, виновное (умышленное или неосторожное) действие или бездействие, посягающее на установленный порядок управления, деятельности в области гражданской авиации и нарушает права субъектов авиационной деятельности, других физических и юридических лиц.*

Ключевые слова: *административная ответственность, гражданская авиация, административное правонарушение, административное правонарушение в области гражданской авиации, субъект административной ответственности в области гражданской авиации.*

**LIABILITY FOR ADMINISTRATIVE DEFENSE IN THE FIELD
OF CIVIL AVIATION**

National Aviation University
Kosmonavtat Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: slobodska_irina@ukr.net

***The purpose:** of the article is to fill the gaps in the current legislation of Ukraine in the field of civil aviation, namely: it is proposed to consider a legal entity as a subject of administrative liability in the field of civil aviation of Ukraine, as well as to introduce into the current legislation of Ukraine the term «administrative offenses in the field of civil aviation». **Methods used:** a) at the empirical level of research: systemic, synthetic, abstraction, deduction; b) on the theoretical level of research: systemic; c) specific scientific methods of legal research: the study of scientific works of famous scientists, who applied general scientific methodology for studying a specific branch of science; the analysis of scientific papers by leading scientists, who, simultaneously with the general problems of their industry, studied the issues of this branch; generalization of ideas of scientists who directly studied this problem; analysis of the concepts in this area of scientific and practical activity of Ukrainian scientists and practitioners. **Results:** it is concluded that an administrative offense in the field of civil aviation can be defined as an unlawful, guilty (intentional or negligent) act or omission that infringes on the established procedure of management, activity in the field of civil aviation and violates the rights of subjects of aviation activity, others individuals and legal entities.*

***Keywords:** administrative liability, civil aviation, administrative offenses, administrative offenses in the field of civil aviation, subject of administrative liability in the field of civil aviation.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.12:342.1(045)

І. Л. Бородин,
доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

Мета: полягає у спробі провести системний, послідовний аналіз напрацювань філософсько – правової думки щодо проблем, природного права, суспільного договору, громадянського суспільства, принципів поділу влад – основоположних ідей, пов'язаних з визначенням правової держави. **Методи:** феноменологічний, порівняльно-правовий, соціологічний; логічний; діалектичний, формально-догматичний. **Результати:** здійснена спроба щодо уточнення розуміння правової держави через аналіз філософсько-правової думки кращих представників різних цивілізацій, аргументації положення про взаємну обумовленість соціально-регулятивних функцій держави, її оптимального впливу на процес становлення і розширення сфери громадянського суспільства. **Обговорення:** процесів створення та еволюцію ідей правової держави – процесів реальних та пізнавальних, які на кожному із етапів розвитку громадянського суспільства відображають відповідний рівень культури і реальної правової дійсності країни та світу, в цілому.

Ключові слова: джерела права, теорія права, філософія права, природне право, формально-визначене право, громадянське суспільство, правова держава, поділ влад, суспільний договір.

Постановка проблеми та її актуальність. Вчення про правову державу було створене й існує в суспільно-історичному вимірі, воно має свої коріння, передумови. Кожна нова ідея у власному розвитку спирається на попередні, кожний новий крок в історії підготовлений часом і людьми.

Створення та еволюція ідей правової держави – процеси реальні й пізнавальні. На кожному із етапів розвитку громадянського суспільства вони відображають відповідний рівень культури і реальної правової дійсності країни та світу, в цілому. Доля нашої країни, її суспільно-історичний, політичний, культурний розвиток наклав свій відбиток на специфіку формування теорії та практики правової державності.

У посттоталітарних країнах світу все більше людей усвідомлюють ключову місію права, його нерозривний зв'язок із людиною, значення дійсно розумної правової суверенної публі-

чної влади. Першопричини права лежать не в державі як такій, а в соціальній необхідності, суспільних потребах. Але після того, як ці потреби усвідомлюються державою, вона перекладає їх на мову законів, юридичних норм, тобто створює, упроваджує право, формує правову державу.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики правової держави були і залишаються предметом наукового інтересу філософів, вчених-правознавців, і займалися нею: О.В. Аграновська, С.С. Алексєєв, В.Д. Бабкін, Г.І. Балюк, В.В. Головченко, В.П. Зенін, Е.А. Зорченко, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, М.В. Костицький, В.М. Кудрявцев, О.А. Лукашова, М.І. Матузов, Є.В. Назаренко, В.С. Нерсєсянц, А.Ф. Нікітін, В.В. Оксамитний, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, О.Р. Ратинов, В.П. Сальников, В.М. Селіванов, О.П. Семітк, С.С. Сливка, В.Ф. Сіренко, О.В. Татаринцева, В.Д. Шишкіна, В.А. Щєгорцова та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб, спираючись на напрацьовані раніше здобутки філософсько-правової думки з проблем правової держави, проаналізувати поняття, структуру, види, форми і зміст складових, що стали основою розуміння такої держави в її історичному вимірі. Вивчення даної проблеми є актуальним для сучасного формування правової держави в Україні.

Виклад основного матеріалу. Філософсько-правове розуміння держави як правової форми організації публічної влади в суспільстві має давню історію. В існуючих її концепціях знайшли відображення досвід минулого, його політичні та правові теорії, загальнолюдські цінності різних цивілізацій.

Сам термін «правова держава» сформувався та затвердився в німецькій юридичній науковій літературі на початку дев'ятнадцятого століття в роботах К.Т. Волькера, Р. фон Моля та інших [1]. Але початком цього формування стали політико-правові ідеї представників античності, зокрема Платона, Аристотеля, Піфагора.

Про значення законів щодо розвитку держави Платон писав: «Я бачу скору загибель тієї держави, де закон не має сили і знаходиться під будь-якою владою. Там, де закон – володар над правителями, а вони – його раби, я вбачаю врятування держави і всіх благ, які тільки можуть дарувати державі Боги» [2, Т. 3, Ч. 2, с. 188-189]. Під законом автор розумів сукупність релігійно-моральних та правових норм, які встановлюються державою як орієнтири для інших громадян.

У свою чергу, Аристотель наголошував: «Там, де відсутня влада закону, немає місця і жодній формі державного ладу. Закон повинен панувати над усім; посадові особи та народні збори повинні обговорювати приватні питання» [2, Т. 3, Ч. 2, с. 165], що в будь-якому державному устрої є «три елементи: перший – законодавчий орган про справи держави, другий – магістратури, третій – судові органи» [2, Т. 3, Ч. 2, с. 12, 97] і, на його думку, вони представляють основу держави.

Важливими, в контексті подальшого формування та оцінки правової держави, рівноправ'я в ній, є роздуми Піфагора. Під рівноправ'ям він розумів мінливу міру кожного відповідного випадку, а не єдину міру та загальний масштаб для різних випадків [3, с. 79]. Цей мислитель античності створював закони для міст Італії і узагальнив свій досвід в «Настановах для законодавця». В парадигмі правової держави, однією із складових якої є наявність власності, де діє принцип «не писати законів народу, який не має власності» так як «громадянин без власності не має вітчизни», а також призив «боготворить правосуддя замість богів» [4, с. 23].

В юридичній науковій літературі звертається увага на симпатії і антипатії еллінів до «думки натовпу». «Нерозумно, - вважали вони, - звертати увагу на всяку думку, і в особливості на думку натовпу. Бо зрозуміло, що така здібність властива тільки знаючим. А їх небагато. Таким чином, очевидно, що така здібність не простягається на більшість людей» [4, с. 80]. Очевидно, що таке бачення є відносним, але, у відповідних межах, для сучасних уявлень про інтелектуальну еліту суспільства і процесах формування правової держави воно є прийнятним.

Давньогрецька демократія загинула, але ідеї правової демократії, прав та свободи людини і громадянина, системи їх гарантій, механізмів законодавчого процесу та інші досягнення афінської демократії ввійшли в інтелектуальний багаж щодо розуміння правової держави.

Особливий інтерес в контексті запропонованої тематики представляє римське право. Розквіт римської юриспруденції приходить на «Золотий вік» Риму (I-III століття нашої ери). В цей період популярність правознавства була настільки велика, що його активно використовували принцепси у зміцненні верховенства своєї влади. Найбільш авторитетними юристами були Гай (II ст.), Папініан (II-III ст.), Ульпіан (II-III ст.), Павел (II-III ст.) і Модестін (II-III ст.). Спеціальним законом Валентініана (426 р.) цитуванням цих п'яти юристів була придана законна сила. У разі виникнення суперечки, спір вирішувався думкою більшості, а якщо і це було неможливо, перевага віддавалась Папініану. Вони отримали

право надавати відповіді по конкретних справах від імені монархів (*jus respondenti*). «Вперше божественний Август для підвищення авторитету права встановив, щоб вони давали відповіді на основі його (Августа) влади [3, с. 79]. Твори римських юристів стали важливою частиною кодифікації Юстиніана, який говорив: «Якщо государ зв'яже себе законами, то це йому на користь» [5, с. 598].

Досягненням давньоримської теорії та практики стало розмежування права на публічне і приватне. Так, наприклад, Ульпіан вважав, що публічне право відноситься до «положень римської держави», а приватне право відноситься до «користі окремих осіб». Римські юристи визначили такі важливі ціннісні характеристики у визначенні правової держави, як: природне право всіх людей; сприяння особистій свободі окремішій особі та ін.

Про високу правову культуру Візантії свідчать пам'ятки права цієї держави. Закон стає засобом посилення авторитарної влади візантійської імперії. «І як Бог вручив нам імператорську владу, ми вважаємо, що нічим не можемо зарадити йому швидше і краще, чим керування довіреними нам людьми, - відповідно закону і правосуддя» [6, с. 104]. В державі приділяється велика увага правосуддю. Його принципами були: виносити рішення по справедливості; не ставитись презирливо до бідних; ставити сторони в рівне становище один до одного; утримуватися від всякого прийняття подарунків.

Друга половина XI ст. та всього XII ст. означила собою початок класичного середньовіччя. Тут особливий інтерес представляє міське право, з виникненням і становленням якого пов'язане формування громадянського суспільства – складової правової держави. Норми міського права закріплювали принципи міської демократії, участі громадян у міському управлінні, відправленні правосуддя, вони визначили особисту свобод у громадян, їх формальну рівність перед законом.

Одним із інститутів у становленні правової держави є місцеве самоврядування, показник демократичності конкретної держави. Тому особливий інтерес представляє Магдебурзьке

право, яке стало моделлю муніципального устрою міст Німеччини та інших міст Центральної Європи. Перші записи Магдебурзького права відносяться до XIII ст. На їх основі на початку XIV ст. була створена Вульгата, або Саксонський Вехбільд – записи звичаєвого права міст Саксонії.

Ближче до сучасного розуміння правової держави, що складає його правову основу, відноситься, Велика Хартія Вольностей 1215 р. За своїм змістом вона представляє собою юридичний документ конституційного характеру, який мав форму королівського пожалування. Насправді ж це «була мирна угода між воюючими сторонами» [7, с. 32].

У хартії отримали закріплення такі конституційні принципи, як права і свободи людей, самостійність міст, їх право «мати всі древні вольності» (ст.ст. 15-17, 20). Важливим є те, що в Хартії закріплювалася система прав і гарантій особистості. Так, у ст. 39 установлювалось, що «ні одна вільна людина не буде арештована чи ізольована в тюрму чи позбавлена володінь чи яким-небудь (іншим) способом обездолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як по закону рівних їй (перів) і по закону країни» [6, с. 390]. Це положення історики і правознавці оцінюють як вперше закріплену в праві гарантію недоторканості особи.

До останнього періоду передісторії теорії правової держави можна віднести періоди відродження та пізнього середньовіччя – раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) Це час політико-правового формування та розвитку суспільства і держави. Саме тоді відбулися революційні зміни феодальної форми правління, абсолютистські режими змінювалися республіканськими, впроваджувалися ідеї рівності й свободи, права людини оголошувалися природними і невідчужуваними, що знаходило своє відображення в конституційних актах. У цих умовах ідеї правової держави почали набувати стану об'єктивної реальності.

Значний вплив на формування концепції правової держави здійснили передові мислителі цих епох: Ніколо Макіавеллі, Еразм Роттердамський, Фрідріх Отман, Гуго де Грот Гроцій, Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Джон Локк, Шарль Монтеск'є. Так, розумність та необхідність обмежен-

ня публічної влади правом обґрунтував Н. Макіавеллі. Віддаючи перевагу різним формам державної влади, він підкреслював роль законів як основи їх стабільності стверджуючи, що «тим та другим (монархіям і республікам. – Авт.) необхідно було підпорядкування законам, бо государ, який здатний робити все, що йому заманеться, - безумний, народ же, який здатний робити все, що завгодно – не мудрий» [8, с. 656].

Гуманістичні принципи розвитку людських цивілізацій відстоював у своїх працях представник епохи відродження Е. Роттердамський. Він вважав, що «государ повинен прагнути, щоб його співвітчизники цінувалися по добротинності, а не по вартості майна» [9, с. 660]. У цей час досить активно формується доктрина народного суверенітету. Ідеї народного суверенітету, виборності та можливості зміни королівської влади виражав політичний мислитель епохи відродження Ф. Отман. Він стверджував, що «оскільки у народу та представницьких установ є право вибирати і зводити на трон свої государів, то, відповідно, можна вважати, що у народу є найвища влада для того, щоб знімати государів» [10, с. 686].

Разом із тим, можна стверджувати, що основоположними доктринами правової держави в період пізнього середньовіччя – раннього Нового часу були доктрини природного права, суспільного договору, громадянського суспільства, поділу влад.

Теорія природного права – це загальноєвропейська доктрина, її формували вище вказані філософи, а також представники німецької класичної філософії Іммануїл Кант, Фрідріх Гегель.

Г. Гроцій був одним із перших теоретиків природного права і суспільного договору. Основоположним було його вчення про природу людини. «Матерією природного права є сама природа людини» [11, с. 23]. Він виділяв два види права: «право природне є приписом здорового розуму» і «воле встановлене, тому, що своїм джерелом має волю. Таке право буває або людське, або божественне» [11, с. 28].

Т. Гоббс обґрунтував модель громадянського суспільства, але такого, мир і блага якого охороняються абсолютною владою держави, головною метою якої є «головним чином забезпечення безпеки, ... яка не гарантується природними законами, ... які самі по собі без страху перед будь якою силою, що змушує їх дотримуватись, протирічить природним примхам, які ведуть нас до пристрастей, гордості, помсти і т.п., а угоди без меча – лише слова, які не в силах гарантувати людині безпеку» [12, с. 45]. На думку філософа, держава повинна володіти абсолютною владою. При цьому «суверен не підпорядкований тим законам, які він сам, тобто держава створює» [12, с. 53].

Б. Спіноза, не поділяючи поглядів Т. Гоббса, обґрунтовував необхідність визнання з боку держави за своїми громадянами (підданими) природних прав і свобод, на які держава не може посягнути «ніхто не може бути зовсім позбавлений свого природного права ... піддані як би по праву природи утримують щось, чого від них не можна відібрати без великої небезпеки для держави, і вона тому або мовчки їм надає, або про це ясно домовляються з тими, в чиїх руках знаходиться влада» [13, с. 73].

Суттєво вплинув на розвиток теорії правової держави в період Нового часу Дж. Локк, який обґрунтував ідеї природних прав людини (свободи рівності, власності), концепцію про громадянське суспільство, теорію поділу влад. Він розмежовував «громадянське суспільство» і «природний стан», вказуючи на те, що «об'єднані в одне ціле і мають встановлений загальний закон і судову установу, куди можна звертатися і яке наділене владою вирішувати загальні спори між ними та карати злочинців, знаходяться в громадянському суспільстві, але ті, хто не мають загального судилища ..., знаходяться в природному стані, при якому кожний, коли немає нікого іншого, сам є палачем і суддею, а це... і є досконалий природний стан». Спираючись на суспільний договір, він визначав у якості «великої і головної мети об'єднання людей в державу та передачі ними себе під владу уряду» - «збереження їх власності». Під власністю філософ розумів «життя, волю і володіння» [14, с. 85].

Саме Дж. Локку належить розробка теорії поділу влади, яка стала класикою державно-правової культури і однією із складових в розумінні змісту і значення концепції правової держави. В своїй теорії філософ зазначав, що «законодавчий орган не може передавати право видавати закони в чий-небудь руки». Таким чином він закріплював принцип неприпустимості делегування повноважень. Крім того, поряд із законодавчою владою стверджувалась необхідність існування влади, «яка б слідкувала за виконанням тих законів, які створені і залишаються в силі», тобто виконавчої влади, і необхідність того, що «законодавчу і виконавчу владу слід часто розмежовувати» [14, с. 91].

Збагатило філософсько-правову теорію щодо розуміння правової держави вчення Ш. Монтеск'є про дух законів, про розділ влад і політичну свободу. Займаючись пошуками «духу законів», тобто закономірного в законах, Ш. Монтеск'є, спираючись на раціоналістичні уявлення про розумну природу людини, природу речей і т.д., намагався досягнути логіку історично мінливих позитивних законів. Характеризуючи свою методіку, він писав: «Я почав із вивчення людей і знайшов, що все безкінечне різноманіття їх законів і звичок не викликано їх фантазією. Я встановив загальні основи і побачив, що приватні випадки як би самі собою підпорядковані їм, і що історія кожного народу впливає з них як наслідок і всякий приватний закон пов'язаний з другим законом або залежить від другого, більш загального закону» [15, с. 159]. Автор у рамках загального поняття охоплює всі закони, діючі в природі, а також і мінливі закони, діючі в світі розумних істот. Людина, як розумна істота, наділена правом вибирати і, діючи за власними бажаннями, постійно порушує як вічні закони, так і мінливі людські закони.

Філософ вважав, що загальною умовою дотримування суб'єктами соціуму (людьми) діючих законів, є система поділу, взаємного змісту та стримування влад, а це, в свою чергу, є головною умовою політичної свободи. При цьому він підкреслював, що політична свобода полягає не в тому, щоб робити те, що хочеться. «В державі, тобто в суспільстві, де є

закони, свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, що належить хотіти, і не бути примушеним робити те, чого не належить хотіти... Свобода є право робити все, що дозволено законом» [15, с. 335].

Нову філософсько-правову основу щодо обґрунтування ідеї правової держави було закладено в теорії І. Канта. Його вчення про право та державу є першою політичною доктриною. Заслуга І. Канта полягає в тому, що питання про поняття права та державу було поставлене в його філософії як проблема методологічного порядку. І. Кант підкреслював, що розглядає не державу, яка існує в реальній дійсності, а «державу в ідеї, таку, якою вона повинна бути згідно з чистими принципами права» [16, с. 233]. Хоча Кант не використовував терміну «правова держава», він вживав таке близьке за смыслом поняття, як «правове громадянське суспільство», «стійкий у правовому відношенні державний устрій», «громадянсько-правовий стан» [16, с. 12, 266, 294].

Якщо для І. Канта правові закони і правова держава – це належне, то для Ф. Гегеля вони – дійсність, тобто практичне втілення розуму в певних формах реального буття людей [17, с. 284]. В історично-правовому вимірі Ф. Гегель вважав, що ідея свободи досягла найбільшого практичного здійснення саме в конституційній монархії, заснованій на принципі розподілу влад (монарха, уряду та законодавчої влади).

Висновки. Отже, на основі викладеного, можна зробити висновок, що між державою і правом існують складні та різноманітні діалектичні взаємозв'язки та взаємопроникнення, які необхідно враховувати як при теоретичному осмисленні даних інститутів, так і в реальному політично-правовому процесі формування і становлення правової держави.

Філософсько-правові ідеї про правову державу були створені й існують в суспільно-історичному вимірі, вони мають свої передумови, які носять об'єктивний характер. Кожна нова ідея у власному розвитку спирається на попередні, кожний новий крок в історії підготовлений часом і людьми.

Створення та еволюція ідей правової держави – процеси реальні, які вимагають вивчення, аналізу, прогнозу. На кожному із етапів розвитку

людських цивілізацій, формування ними громадянського суспільства відображають відповідний рівень загальної культури та культури правової, зокрема і реальну дійсність окремих країн та світу в цілому. Наявність інституційного виміру права зумовлює постановку питання про співвідношення влад і права, їх легітимацию, верховенство права, а також про взаємодію правової держави і громадянського суспільства [18, с. 188].

З урахуванням історичного досвіду, суспільної та державної практики і з позицій філософсько-правового розуміння можна виділити такі основоположні ознаки правової держави:

1. Пріоритет права. Право об'єктивно пов'язане з людиною, це її буття, універсальний засіб спілкування і гарантія цивілізованого способу життя. Держава не єдине джерело формування права. Часто вона лише оформлює, надає правову форму природно-правовим вимогам чи волевиявленню всього соціуму, яке було сформоване в процесі суспільної практики.

Пріоритет права означає розгляд усіх питань суспільного та державного розвитку з правових позицій, поєднання загальнолюдських морально-правових (розумність, справедливість) і формально-правових (нормативність, рівність усіх перед законом) основ із легітимною, публічною силою влади. Тільки держава має пріоритет застосування сили у разі порушення її законів.

2. Захист державою (створеними нею інституціями) прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Це право носить комплексний, одвічний і абсолютний характер.

3. Єдності права і закону. У правовій державі будь-який нормативно-правовий акт повинен за назвою, формою та змістом бути правовим. Це означає, що він має відтворювати (формально визначати) природні основи прав людини і громадянина, відповідати міжнародно-правовим стандартам про її права та свободи, бути прийнятим легітимним органом державної влади.

4. Правове розмежування організації та діяльності різних гілок державної влади. Через

гарантію щодо утвердження політичної свободи суб'єктів суспільних відносин, забезпечення законності й попередження зловживань владою будь-якою соціальною групою, окремої особи або органу в цивілізованих країнах реалізується конституційний принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Кожна з цих влад є самостійною і взаємно стримуючою одна одну, вона має виконувати власні функції за допомогою створених, властивих для неї системи органів (посадових осіб) та у відповідних формах.

5. Взаємна відповідальність держави і громадянина. Вона виражає правові принципи у відносинах між державою, як носієм політичної влади та громадянином - учасником її реалізації. Встановлюючи на законодавчому рівні свободу суспільства і окремої особи, держава не може бути вільною від обмежень у власних рішеннях та діях. Через закони вона повинна брати на себе обов'язки, які б забезпечували справедливість у своїх відносинах із громадянином, суспільними організаціями, іншими державами. Держава визначає правові межі відповідальності своїх офіційних представників за дії, які виконуються від імені держави та її органів.

Пріоритету права і обмеження правом державної влади необхідно розглядати в контексті принципу правового захисту прав і свобод людини та громадянина, тому що вони виражають обидві сторони сутності правової держави.

Можна сказати, що в нас є достатня нормативна база для початку процесу утворення правової державності в Україні, виходячи із принципів правової соціальної держави. Але існують перепони економічного, юридичного, політичного, культурного, геополітичного характеру, які стоять на заваді демократизації українського суспільного та державного життя. Крім того, в історії України «завжди виникали такі державні сили, які змінювали методологічні засади на вигідних для них умовах з метою підкорення однією нацією іншої через різноманітне фізичне чи інтелектуальне поневолення» [19, с. 9].

Для України правова держава – гарантія від домінування державного волюнтаризму і тоталітаризму, альтернатива будь-якої диктатури.

Література

1. *Welker K. T.* Di letzten Grunde von Recht, Staat und Strave. Gissen, 1813; *Mohl Die Polizeiwissenschaft nach den Grudsätzen des Rechtsstaates.* Tubingen, 1832-1833. Bd. 1-2.

2. *Платон.* Собрание сочинений: в 4 т. / отв. ред. А. Ф. Лосев и др.; авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи. – Рос. АН Ин-т философии. – М.: Мысль, 1994. – (ФН: Философское население / редкол.: В. В. Соколов (зам. пред.) и др.). – Т. 3., Ч. 1. – 538 с., Ч. 2. – 551 с.

3. *Азаркин Н. М.* Всеобщая история юриспруденции: курс лекций / Н. М. Азаркин. – М., 2003. – 188 с.

4. *Лафитский В. И.* Поэзия права: страницы правотворчества от древности до наших дней / В. И. Лафитский. – М., 2003. – 175 с.

5. *Поликратикус* (1159 г.). Книга четвертая // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 2 Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

6. *Избранные законы – Эклога* (Эклога VIII в.) // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 2 Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

7. *Петрушевский Д. М.* Великая Хартия Вольностей / Д. М. Петрушевский. – М., 1915. – 125 с.

8. *Макиавели Н.* Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 2 Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

9. *Роттердамский Э.* Воспитание христианского государя. Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 2 Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

10. *Отман Ф.* Франкогаллия // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 2 Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

11. *Гроций Г.* Три книги о праве войны и мира (1625) // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 3. Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

12. *Гобс Т.* Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Антология мировой правовой мысли в

V томах. – Т. 3. Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

13. *Спиноза Б.* Богословско-политический трактат // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 3. Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

14. *Локк Дж.* Два трактата о правлении // Антология мировой правовой мысли в V томах. – Т. 3. Европа (V-XVII вв.). – М., 1999. – 830 с.

15. *Монтескье Ш.* О духе законов // Избранные произведения. – М., 1955. – 559 с.

16. *Кант И.* Сочинения: в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4., Ч. 2. – 546 с., Т. 6. – 579 с.

17. *Гегель.* Философия права / авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц; АН СССР. Ин-т философии; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

18. *Філософія права* / за ред. О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2014. – 208 с.

19. *Сливка С. С.* Філософія права: навч. посіб. / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 226 с.

References

1. *Welker K. T.* Di letzten Grunde von Recht, Staat und Strave. Gissen, 1813; *Mohl Die Polizeiwissenschaft nach den Grudsätzen des Rechtsstaates.* Tubingen, 1832-1833. Bd. 1-2.

2. *Platon.* Sobraie sochinenij: v 4 t. / отв. red. A. F. Losev i dr.; avt. vstup. st. A. F. Losev; primech. A. A. Taho-Godi. – M.: Ros. AN In-t filosofii: Mysl', 1994. – (FN: Filosofskoe naselenie / redkol.: V. V. Sokolov (zam. pred.) i dr.). – T. 3., Ch. 1. – 538 s., Ch. 2. – 551 s.

3. *Azarkin N. M.* Vseobshhaja istorija juriprudencii: kurs lekcij / N. M. Azarkin. – M., 2003. – 188 s.

4. *Lafitskij V. I.* Pojezija prava: stranicu pravotvorchestva ot drevnosti do nashih dneij / V. I. Lafitskij. – M., 2003. – 175 s.

5. *Polikratikus* (1159 g.). Kniga chetvertaja // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 2 Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.

6. *Izbrannye zakony – Jekloga* (Jekloga VIII v.) // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 2 Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.

7. *Petrushevskij D. M.* Velikaja Hartija Vol'nostej / D. M. Petrushevskij. – M., 1915. – 125 s.

8. *Makiaveli N.* Rassuzhdenija o pervoj deкаде Tita Livija // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 2 Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
9. *Rotterdamskij Je.* Vospitanie hristianskogo gosudarja. Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 2 Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
10. *Otman F.* Frankogallija // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 2 Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
11. *Grocij G.* Tri knigi o prave vojny i mira (1625) // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 3. Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
12. *Gobs T.* Leviafan ili materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 3. Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
13. *Spinoza B.* Bogoslovsko-politicheskij traktat // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 3. Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
14. *Lokk Dzh.* Dva traktata o pravlenii // Antologija mirovoj pravovoj mysli v V tomah. – T. 3. Evropa (V-XVII vv.). – M., 1999. – 830 s.
15. *Montesk'e Sh.* O duhe zakonov // Izbrannye proizvedenija. – M., 1955. – 559 s.
16. *Kant I.* Sochinenija: v 6 t. / pod obshh. red. V. F. Asmusa i dr. – M.: Mysl', 1965. – T. 4., Ch. 2. – 546 s., T. 6. – 579 s.
17. *Gegel'.* Filosofija prava / avt. vstup. st. i primech. V. S. Nersesjanc; AN SSSR. In-t filosofii; per. s nem. – M.: Mysl', 1990. – 524 s.
18. *Filosofija prava* / za red. O. G. Danyl'jana. – H.: Pravo, 2014. – 208 s.
19. *Slyvka S. S.* Filosofija prava: navch. posib. / S. S. Slyvka. – K.: Atika, 2012. – 226 s.

И. Л. Бородин

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО – ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

Цель: состоит в попытке провести системный, последовательный анализ наработок философско-правовой мысли относительно проблем естественного права, общественного договора, гражданского общества, принципов разделения властей – основополагающих идей, связанных с определением правового государства. **Методы:** феноменологический; сравнительно-правовой; социологический; логический; диалектический; формально-догматический. **Результаты:** осуществлена попытка относительно понимания правового государства через анализ философско-правовой мысли лучших представителей различных цивилизаций, аргументации положения о взаимной обусловленности социально-регулятивных функций государства, ее оптимального влияния на процессы становления и расширения сферы гражданского общества. **Обсуждение:** процессов создания и эволюции идей правового государства - процессов реальных и познавательных, которые на каждом из этапов развития гражданского общества отражают соответствующий уровень культуры и реальную правовую действительность страны и мира в целом.

Ключевые слова: источники права; теория права; философия права; естественное право; формально-определенное право; гражданское общество; правовое государство; разделение властей; общественный договор.

I. Borodin

PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION OF LEGAL STATE

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

Purpose: is to make the systematic, sequential analysis of the philosophical-legal thought on issues of natural law, a social agreement, a civil society, the principles of separation of power that are the fundamental ideas related to the definition of a legal state. **Methods:** phenomenological, comparative-legal, sociological, logical, dialectical, formally dogmatic. **Results:** an attempt has been made to clarify the understanding of a legal state through the analysis of the philosophical-legal thought of the best representatives of various civilizations, the argumentation of the provision on the mutual conditioning of the socio-regulatory functions of a state, its optimal influence on the process of formation and expansion of a civil society. **Discussion:** the real and cognitive processes of creation and evolution of the ideas of a legal state which are at every stage of the civil society's development reflect the corresponding level of culture and the real legal reality of a country and the world in a whole.

Keywords: sources of law; theory of law; philosophy of law; natural law; formally-determined law; a civil society; a legal state; separation of power; the social agreement.

КОЛЛЕКТИВНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ПРОБЛЕМА ИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ

Бакинский государственный университет
ул. Халилова, 23, AZ-1148, Баку, Азербайджан
E-mail: xetai_045@mail.ru

Цель: обоснование необходимости нормативно-правового закрепления коллективных прав человека. **Методы:** анализ и изучение международно-правовых документов, содержащих в себе положения о коллективных правах человека. **Результаты:** определена нормативная и практическая полезность закрепления коллективных прав человека в международно-правовых актах. Коллективные права не являются индивидуальными, так как принадлежат группам, коллективам, народам в целом. Эти права обладают определенными характеристиками, отличающими их от прав индивидуальных и которые позволяют видеть их качественно иную правовую природу, а не просто «коллективные аспекты». Пользование коллективными правами основано на принципе подчинения меньшинства большинству, осуществление же индивидуальных прав происходит по усмотрению индивида. Как показывает практика, индивидуальные права не могут обеспечить адекватную защиту отдельных социальных коллективов, а также прав коренных народов в отношении территорий, которые эти народы традиционно занимают. Обычное право собственности (индивидуальное право) на землю имеет мало общего с той вековой связью, которая соединяет, например, индейское племя с определенной территорией. Самобытность коренных народов, их культура включают в себя и землю, на которой они живут. Поэтому было бы опасным заблуждением пытаться регулировать отношения, связанные с этой землей, стандартными нормами о праве собственности. Коллективные права принадлежат группе лиц, объединенных какими-либо объективными характеристиками. Коллективные права принадлежат группе в целом, поэтому отдельные ее члены не могут ни осуществлять, ни защищать эти права, если только не уполномочены на то самой группой. **Обсуждение:** предложение включения этого вопроса в повестку дня международных организаций.

Ключевые слова: права человека, коллективные права, права личности, права нового поколения, концепция, реализация, коренные народы, меньшинства.

Постановка проблемы и ее актуальность. Исторически концепция неотъемлемых прав человека возникла как средство освобождения подданных и их собственности от ограничений, которые накладывали на них феодальное законодательство и общество, основанное на сословном неравенстве, а также как способ защиты от произвола монархов. С развитием государства и общества развивается и доктрина прав человека: расширяется круг лиц-обладателей этих прав, увеличивается объем предоставленных прав и свобод,

усиливаются гарантии их неприкосновенности. Но как и столетия назад, и доктрина, и нормативные источники в целом исходят из того, что права человека – это права личности, права гражданина, права конкретного индивида. Поэтому вопрос о том, могут ли быть права человека коллективными, и если да, то какие права следует рассматривать в качестве таковых, остается дискуссионным и наши дни. Очевидно, что в настоящей статье необходимо коснуться данной темы, поскольку идея о правах, принадлежащих народу как социальному

коллективу, является одним из краеугольных камней концепции «третьего поколения прав человека».

Целью статьи является обоснование необходимости нормативно-правового закрепления коллективных прав человека в международно-правовых документах.

Анализ исследований и публикаций. В доктрине международного права обоснование необходимости нормативно-правового закрепления коллективных прав человека рассматривается в работах К. Васака [7], Дж. Донелли [2], Ж. Б. Мари [5], Д. Сандерс [6], Дж. Доунс [3] и др.

Изложение основного материала. В литературе о правах человека достаточно распространено мнение, что иных обладателей у этих прав быть и не может. Дж. Донелли, один из главных критиков концепции К. Васака, указывает на основные международные документы, закрепляющие права человека, и обращает внимание, что и Всеобщая декларация прав человека 1948 года, и Международные пакты о правах человека 1966 года, формулируя права человека, как правило, ясно указывают на субъекта этих прав, употребляя выражения «каждый человек», «каждый гражданин», «все лица» и т.п. [2, с. 131]. Поддерживая эту позицию и ссылаясь на Пакты 1966 года, Дж. Доунс причисляет к индивидуальным правам даже право на самоопределение: «Примечательно, - пишет он, - что первое же положение в каждом из пактов, закрепляющих первое и второе поколения прав, содержит «коллективное» право на самоопределение, несмотря на то, что это право обычно рассматривается как право третьего поколения» [3, с. 365]. Действительно, в международных и национальных правовых актах о правах человека безусловно преобладают индивидуальные права человека. Но может ли в данной ситуации применяться исключительно формально-юридический подход: если в существующих основных нормативных актах закреплены лишь индивидуальные права, то коллективных прав не может быть в принципе? Представляется, что такой подход логически и юридически неверен. Во-

первых, в упомянутых документах все же имеются, на мой взгляд, права, коллективные по своей природе, такие как право на самоопределение и вытекающие из него право на развитие и право на суверенитет над природными ресурсами, коллективная природа которых будет анализироваться в соответствующих разделах данной работы. Во множество документов, принятых на международном и национальном уровне, в которых закрепляются, прямо или косвенно, права народов и иных социальных коллективов. Динамика же развития доктрины о правах человека, изменение отношения к коллективным правам позволяют предположить, что в дальнейшем число таких документов будет лишь увеличиваться.

Другой аргумент противников теории коллективных прав заключается в игнорировании различий между ними и индивидуальными правами. По мнению ряда авторов, нет коллективных прав как таковых, есть лишь индивидуальные права, имеющие в большей или меньшей степени коллективные аспекты. Как указывает Ж. Б. Мари, «все права являются индивидуальными, поскольку ими обладают индивиды, и все они являются коллективными в отношении процесса их признания, способа осуществления и средств защиты» [5, с. 199]. Даже столь известный специалист в области защиты прав человека, как Ван Бовен, не видит принципиального различия в природе индивидуальных и коллективных прав: «различие между правами индивида и правами группы или сообщества... не должно рассматриваться как нечто очень категорическое... Это отличие не должно восприниматься как противопоставление... Определенные права по природе присущи индивиду, такие как право на личную жизнь, свобода мысли и совести...; в то время как другие права по своей природе являются коллективными, такие как экономические и социальные права. Есть также права, в которых присутствуют индивидуальные и коллективные аспекты. Например, свобода религии и свобода слова».

Действительно, за редким исключением все права человека имеют какие-либо коллективные аспекты. Но иного и быть не может, так как человек живет и пользуется своими правами в

обществе, да и сами права человека возникают в обществе; поэтому совершенно естественно, что для осуществления своих прав человеку требуются ему подобные, будь то свобода совести, право на справедливое правосудие или право на труд.

Бесспорно и то, что конечной целью всех прав человека является индивид, а не государство, общество или народ как абстрактные категории. Более того, конечной целью деятельности и государств, и международных организаций, также должен быть только человек, индивид, каждая отдельная личность. Но значит ли это, что права, предоставленные международным правом, например, Организации Объединенных Наций, - это индивидуальные права граждан государств-членов ООН? Разумеется, нет. Следовательно, понятие «конечная цель» или «конечной направленности» в качестве критерия для определения природы прав человека неприменимо.

Думается, следует согласиться с теми авторами, которые считают, что коллективные права - это права человека *suī generis*. Как верно указывает Е. А. Лукашева, «нельзя рассматривать как сумму индивидуальных прав лиц, входящих в ту или иную общность или коллектив. Это качественно иные свойства, определяемые целями и интересами коллективного образования» [1, с. 24]. В отличие от индивидуальных, коллективные права могут осуществляться лишь коллективом, группой людей, а не отдельными индивидами - членами этой группы. Если индивидуальными правами пользуются отдельные члены общества, то коллективное право может быть затребовано только определенным сообществом в целом». Соответственно, требования, составляющие содержание этих прав, также могут быть предъявлены лишь коллективом в целом.

Но не любой коллектив, не любая социальная общность может обладать коллективными правами человека. В целях установления субъекта этих прав «под группой следует понимать коллектив людей, который имеет особые отличительные характеристики и/или

который находится в особых обстоятельствах или условиях. Такие особые и отличительные характеристики могут быть расовой, этнической, национальной, языковой или религиозной природы. Особые обстоятельства или условия могут быть обусловлены политическими, экономическими, социальными или культурными факторами».

Следует согласиться с мнением Д. Сандерс, которая добавляет к этому определению еще одну обязательную характеристику: цели и само существование такой группы людей выходят за пределы борьбы с конкретным нарушением. Так, если бы в США была полностью устранена дискриминация чернокожего населения, существование организаций, борющихся за его права, потеряло бы смысл. Этническое же меньшинство, борющееся против дискриминации своих членов, и после завершения этой борьбы не прекратит своего существования [6, с. 368-370]. Но некоторые индивидуальные права также могут осуществляться исключительно группой лиц. Ж. Риверо, например, называет «коллективными» право на забастовки, право на собрания и объединения на том основании, что «они не могут быть осуществлены без согласования многих волей». Представляется, однако, что коллективные права не только коллективно осуществляются, нарушение такого права ущемляет интересы всех членов группы, а не отдельных ее членов. Например, нарушение права на свободу вероисповедания (которое осуществляется, как правило, коллективно «коллективный аспект») может выражаться в притеснении отдельного верующего за его религиозные убеждения; нарушение же права религиозного меньшинства исповедовать свою религию может выразиться в запрещении строительства церкви, что затронет интересы всех членов меньшинства.

Пользование коллективными правами основано на принципе подчинения меньшинства большинству, осуществление же индивидуальных прав происходит по усмотрению индивида. Поэтому если профсоюз отказывается от борьбы за право на отдых или достойную оплату труда, то его отдельные члены не теряют права на

выдвижение самостоятельных, индивидуальных требований. В случае же права на самоопределение судьба народа и соответствующей территории определяется решением большинства, что подтверждается многочисленными документами, касающимися деколонизации, а также практикой самоопределения колоний.

Представительство группы в отношениях с международными и государственными органами осуществляется лицами или органом, специально уполномоченными на то членами данной группы. Отдельный член такой группы, не уполномоченный остальными, права представительства не имеет и требовать от государства защиты коллективных прав не может. Например, отдельный индивид – член этнической группы, страдающей от геноцида, может требовать обеспечения своих личных прав – на жизнь, свободу, неприкосновенность и т.д., но не может требовать прекращения геноцида, если группа в целом не считает себя жертвой этого преступления. Как видим, можно выделить целый ряд характеристик, которые позволяют провести четкую грань между индивидуальными и коллективными правами, и игнорировать это различие – значит закрывать глаза на достаточно очевидные факты.

Третий аргумент критиков концепции коллективных прав можно назвать «прагматическим». Как утверждают некоторые авторы, признание отдельных прав человека коллективными не только ничего не дает для решения существующих проблем, но и может нанести ущерб уважению ныне признанным индивидуальным правам. Некоторые из самых тяжелых нарушений этих (индивидуальных) прав были совершены в угоду отдельных вдохновляющих абстракций, таких как «единственно верная религия», «нация», «государство». Не оспаривая данного факта, хотелось бы возразить, что сохранение баланса между отдельными правами человека действительно представляет серьезную проблему, так как абсолютных, неограниченных прав вообще не может быть. Но эта проблема существовала всегда: например, смертная казнь – это

ограничение «неотъемлемого» права на жизнь в интересах общества. Поэтому признание различия между коллективными и индивидуальными правами никаких новых трудностей не влечет.

Между тем, как показывает практика, индивидуальные права не могут обеспечить адекватную защиту отдельных социальных коллективов. Так, например, классические формулировки, касающиеся прав меньшинств, не охватывают обязательства государств совершать позитивные действия с целью сохранения культурной и языковой самобытности таких народов, особенно в тех случаях, когда члены того или иного меньшинства рассеяны по значительной территории. Статья 27 Пакта о гражданских и политических правах говорит о том, что такие лица «не могут быть лишены права» поддерживать собственную культуру; ст. 2 Первого Протокола к Европейской конвенции о правах и свободах человека также ограничивается формулировкой «никто не может быть лишен права на образование», а государство обязуется уважать право родителей на воспитание своих детей в соответствии со своими религиозными и философскими убеждениями [4, с. 50].

В *Belgian Linguistics Case* в 1968 году Европейский суд по правам человека решил, что хотя законодательные акты Бельгии привели к исчезновению во фламандской части большинства школ, дающих образование на французском языке, и «франкоязычные дети, живущие в этом регионе, могут теперь получать образование лишь на голландском языке, если только их родители не имеют достаточно финансовых ресурсов, чтобы направить их в частную франкоязычную школу», однако положения Европейской конвенции «никоим образом не гарантируют право на образование на языке одного из родителей со стороны публичных властей или с их помощью...» [8]. Но, как справедливо отмечается многими авторами, самобытность меньшинств не может реально защищаться, если государство заботится лишь о равенстве и недискриминации членов меньшинств. Меньшинства должны иметь специальные права, направленные на защиту от ассимиляции, а сами эти права должны быть обеспечены как

организационными, так и материальными гарантиями со стороны государства. Системой индивидуальных прав не может быть обеспечена и защита прав меньшинств от геноцида. Как будет показано ниже, запрет геноцида как реализация коллективного права меньшинств на существование не может основываться на общепризнанном праве индивида на жизнь, поскольку действия, направленные на физическое уничтожение этнической группы, в силу своей социальной значимости не могут квалифицироваться лишь как «неоднократные убийства».

Как видим, едва ли можно говорить о «бесполезности» и «вредности» дискуссии о коллективных правах: они жизненно необходимы, и в настоящее время существует настоятельная необходимость их признания, уважения и обеспечения как таковых.

Все вышесказанное является, по нашему мнению, достаточным основанием для следующих **выводов**: среди прав человека необходимо различать права индивидуальные и права коллективные по своей юридической природе. Иной подход может препятствовать осуществлению отдельных прав, закрепленных нормативными документами. Существование коллективных прав подтверждается как международными документами в области защиты прав человека, так и национальным законодательством различных государств.

Литература

1. *Общая теория прав человека / отв ред. Е. А. Лукашева.* – М.: Норма, 1996. – 520 с.
2. *Dormely J.* Third Generation Rights. In: *Peoples and Minorities in International Law.* C. Brolmann, R. Xefeber, M. Zieck (eds.). Dordrecht. Boston. London, 1993, p. 131.
3. *Downs J. A.* A Healthy and Ecologically Balanced Environment: an Argument for a Third Generation rights. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 3, 1993, № 2, p. 365.

4. *Gordon Richard, Tim Ward.* *Judicial Review & the Human Rights Act.* Routledge, 2013, 342 p.

5. *Marie J. B.* Relations between Peoples' Rights and Human Rights: Semantic and Methodological Distinctions. *Human Rights Law Journal*, vol. 7, 1986, p. 199.

6. *Sanders D.* Collective Rights. *Human Rights Quaterly*, vol. 13, 1991, № 3, p. 368-370.

7. *Van Boven T.* Distinguishing Criteria of Human Rights. In *The International Dimensions of Human Rights. Volume 2.* Edited by Karel Vasak. Paris: UNESCO, 1982.

8. <http://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-223-Belgian-Linguistic-case-full-case.pdf>

References

1. *Obshhaja teoriya prav cheloveka / отв ред. Е. А. Лукашева.* – М.: Норма, 1996. – 520 с.
2. *Dormely J.* Third Generation Rights. In: *Peoples and Minorities in International Law.* C. Brolmann, R. Xefeber, M. Zieck (eds.). Dordrecht. Boston. London, 1993, p. 131.
3. *Downs J. A.* A Healthy and Ecologically Balanced Environment: an Argument for a Third Generation rights. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 3, 1993, № 2, p. 365.
4. *Gordon Richard, Tim Ward.* *Judicial Review & the Human Rights Act.* Routledge, 2013, 342 p.
5. *Marie J. B.* Relations between Peoples' Rights and Human Rights: Semantic and Methodological Distinctions. *Human Rights Law Journal*, vol. 7, 1986, p. 199.
6. *Sanders D.* Collective Rights. *Human Rights Quaterly*, vol. 13, 1991, № 3, p. 368-370.
7. *Van Boven T.* Distinguishing Criteria of Human Rights. In *The International Dimensions of Human Rights. Volume 2.* Edited by Karel Vasak. Paris: UNESCO, 1982.
8. <http://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-223-Belgian-Linguistic-case-full-case.pdf>

**КОЛЕКТИВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРОБЛЕМА
ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ**

Бакинський державний університет
вул. Халілова, 23, AZ-1148, Баку, Азербайджан
E-mail: xetai_045@mail.ru

Мета: обґрунтування необхідності нормативно-правового закріплення колективних прав людини. **Методи:** аналіз і вивчення міжнародно-правових документів, що містять у собі положення про колективні права людини. **Результати:** визначені нормативна і практична корисність закріплення колективних прав людини в міжнародно-правових актах. Колективні права не є індивідуальними, так як належать групам, колективам, народам загалом. Ці права володіють певними характеристиками, що відрізняють їх від прав індивідуальних і які дозволяють бачити їх якісно іншу правову природу, а не просто «колективні аспекти». Користування колективними правами засноване на принципі підпорядкування меншості більшості, здійснення ж індивідуальних прав відбувається на розсуд індивіда. Як показує практика, індивідуальні права не можуть забезпечити адекватний захист окремих соціальних колективів, а також прав корінних народів щодо територій, які ці народи традиційно займають. Звичайне право власності (індивідуальне право) на землю має мало спільного з тим віковим зв'язком, який з'єднує, наприклад, індіанське плем'я з певною територією. Самобутність корінних народів, їх культура включають в себе і землю, на якій вони живуть. Тому було б небезпечною помилкою намагатися регулювати відносини, пов'язані з цією землею, стандартними нормами про право власності. Колективні права належать групі осіб, об'єднаних будь-якими об'єктивними характеристиками. Колективні права належать групі в цілому, тому окремі її члени не можуть ні здійснювати, ні захищати ці права, якщо тільки не уповноважені на те самою групою. **Обговорення:** пропозиція включення цього питання до порядку денного міжнародних організацій.

Ключові слова: права людини, колективні права, права особистості, права нового покоління, концепція, реалізація, корінні народи, меншини.

Hatai Gatamov

**COLLECTIVE HUMAN RIGHTS AND THE PROBLEM
OF THEIR NORMATIVE ENFORCEMENT**

Baku State University
Khalilov st., 23, AZ-1148, Baku, Azerbaijan
E-mail: xetai_045@mail.ru

Goal: substantiation of the necessity of normative and legal consolidation of collective human rights. **Methods of research:** analysis and study of international legal documents that contain provisions on collective human rights. **Results:** the normative and practical utility of consolidating collective human rights into international legal acts. Collective rights are not individual, as they belong to groups, collectives, peoples as a whole. These rights have certain characteristics that distinguish them from the rights of individuals and which allow us to see their qualitatively different legal nature, and not just «collective aspects». The use of collective rights is based on the subordination of the minority to the majority, the exercise of individual rights occurs at the discretion of the individual. As practice shows, individual rights can not provide adequate protection for individual social collectives. Individual human rights do not provide adequate protection of the rights of indigenous peoples in respect of the territories that

*these peoples traditionally occupy. The customary ownership (individual right) of land has little in common with that age-old bond that connects, for example, the Indian tribe with a certain territory. The identity of indigenous peoples, their culture include the land on which they live. Therefore, it would be a dangerous delusion to try to regulate the relations associated with this land, the standard rules on the right of ownership. Collective rights belong to a group of individuals, united by some objective characteristics. Collective rights belong to the group as a whole, therefore its individual members can neither exercise nor protect these rights, unless they are authorized by the group itself. **Discussion:** proposal inclusion of this issue in the agenda of international organizations.*

Keywords: *human rights, collective rights, individual rights, new generation rights, concept, implementation, indigenous peoples, minorities.*

І. І. Піскун,
кандидат юридичних наук, доцент

В. Д. Левчук,
старший науковий співробітник

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЇ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського
проспект Повітрофлотський, 28, 03049, Київ, Україна
E-mail: military-pravo@ukr.net

Мета: дослідження теоретико-правової ризикопороджуючої зони корупційних ризиків у сфері оборони. **Методи дослідження:** методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, а також предметні наукові знання, за допомогою яких з'ясовано об'єктивні закономірності теоретико-правової проблеми корупції, зокрема в оборонній сфері. **Результати:** вихідним принципом запропонованої наукової роботи є розробка теоретичних правових конструкцій з урахуванням нової національної правової ідеології «людоцентризму», ідеї гуманізації адміністративно-правового регулювання та виконання вимог неухильного дотримання законодавства по боротьбі з корупцією в оборонній сфері, а також у сфері національної безпеки України. **Обговорення:** сучасні інформаційно-глобалізаційні перетворення в оборонній сфері зумовлюють не лише появу нових правових механізмів, а й необхідність зміни парадигми правового мислення та переосмислення теоретичних основ права в цілому. А це в свою чергу, актуалізує потребу постійного виявлення причин правової еволюції корупційних ризиків в оборонній сфері та вироблення шляхів поступового розвитку права по боротьбі з корупційними проявами у сегменті національної безпеки.

Ключові слова: корупційні ризики, національна оборона, громадянське суспільство, національна безпека.

Постановка проблеми та її актуальність. Теоретико-правові проблеми корупції в Україні набули системного характеру та інституційних ознак. Корупційні угоди та діяння пронизують як державновладну вертикаль, так і практично всі верстви населення. Корупція проявляється в усіх сферах суспільства та найбільш фінансовоємних сегментах національної економіки, зокрема, в управлінні державними ресурсами. Проведені «Transparency International» (міжнародна громадська організація по боротьбі з корупцією та дослідженню питань корупції у світі) дослідження свідчать, що до найбільш корумпованих сфер діяльності належать нафтогазовидобувна промисловість, будівництво та сфера оборони.

Аналіз досліджень і публікацій. З точки зору теорії, необхідно визнати, що антикорупційна тематика заявлена лише в окремих фундаментальних дослідженнях, зокрема, таких іноземних вчених як М. Пайман, С. Роуз-Аккерман та ін. Окремі аспекти корупційної проблематики як загрози національній безпеці в Україні розглядаються в працях А. Баланди [5], З. Варналія [6], Т. Ковальчука, Є. Невмержицького та ін. Правовим аспектам протидії корупції в оборонному секторі присвячено публікації М. Голомши [7], О. Котляренко та інших. Вплив корупції на реформи українського війська досліджує Л. Поляков, у той же час, ґрунтовних наукових досліджень комплексної системи попередження виникнення

корупційних ризиків, адаптованої до сучасних тенденцій, у зазначеній сфері не існує.

Мета статті – дослідити теоретично-правові ризикопороджуючі зони в сфері оборони. Визначити наслідки корупційних ризиків у зазначеній сфері, на підставі отриманих даних окреслити основні заходи щодо зниження таких ризиків.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні сектор оборони відноситься до найбільш фінансовоємних, оскільки наша держава вимушена захищати свою незалежність, відстоювати територіальну цілісність. На жаль, непосильні для держави оборонні фінансові витрати (понад 80 мільярдів гривень на рік) не завжди є транспарентними у практичному використанні. Зауважимо, що проблема системності корупції визнана як національними державними органами, так і міжнародними організаціями. У Національній антикорупційній стратегії на 2011–2016 роки однією із актуальних загроз національним інтересам і національній безпеці України визначено високий рівень і системний характер корупції в інститутах державної влади [3]. Важливе місце в гарантуванні національної безпеки держави посідають Збройні Сили України (ЗСУ) [2], на які покладено захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Необхідно розуміти, що корупція є ключовою загрозою національній безпеці держави, при цьому має синергетичний вплив на всі інші загрози у безпековій сфері, сприяючи діяльності різних форм організованої злочинності, посилюючи суспільну нестабільність, позбавляючи державу можливостей виконувати покладені на неї суспільством функції, унеможливаючи економічний розвиток. Корупція в сфері оборони є стримуючим фактором розвитку країни в мирний час, а в умовах воєнного стану або конфлікту стає загрозою існуванню держави.

Нагадаємо, що Національною антикорупційною стратегією на 2011–2016 роки [3] було виокремлено зони (сегменти) підвищеного корупційного ризику, до яких відносилися: правоохоронна, медична, земельна, освітня, податкова, митна сфери, державні закупівлі та

державна служба. Необхідно зазначити, що ця стратегія так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики. Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII затверджено Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [1]. Зауважимо, що ні в попередньому документі, ні в чинному немає жодної згадки про оборонний сектор. Виходячи з поняття, наведеного Методичними рекомендаціями Міністерства юстиції України «Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування», пропонуємо для цілей даного дослідження під корупційними ризиками розуміти правові, організаційні та інші фактори та причини, які породжують, заохочують (стимулюють) корупцію в оборонному секторі держави. Як свідчить світовий досвід, сприятливі умови для корупційної діяльності часто виникають саме в оборонному секторі, де панують секретність та безкарність, яка унеможливує здійснення суворого нагляду та контролю. У багатьох суспільствах різних країн панує думка, що збройні сили є менш корумпованими, ніж політичні партії, законодавча влада, комерційні підприємства або засоби масової інформації. Однак показники корумпованості збройних сил є досить різними для різних країн та регіонів світу. Наприклад, вважається, що збройні сили держав Західної Європи та США є вільними від корупції. Проте цього не можна сказати про військові організації держав Центральної та Східної Європи і, особливо, країн Африки та Латинської Америки.

Що стосується нашої держави, то в 2014 році відповідно до рейтингу, вперше розробленому Центром антикорупційних досліджень та ініціатив «Transparency International», Україна опинилася в групі D+, де рівень корупційних ризиків становить близько 18%. До цієї групи також увійшли Боснія і Герцеговина, Кенія, Кіпр, Кувейт, Індія, Ізраїль, Ліван, Мексика, Непал, ОАЕ, Сербія, Сінгапур, Таїланд та Південна Африка. Автори дослідження поділили країни на 6 груп: від А (дуже низькі корупційні ризики), до якої потрапили Німеччина та Австралія, до F (критичний рівень), куди увійшли Алжир, Єгипет, Лівія, Сирія та Ємен.

Звернемо Вашу увагу на те, що насправді фінансові потоки, що знаходяться в тіні, значно перевищують наведені дані. Серед конкретних чинників, які впливають на ступінь ризику, що пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів від корупції FATF (Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) виокремлює країнові чи географічні ризики. З урахуванням вищенаведеного, необхідно враховувати вплив конфлікту на Сході України на зростання ризикопороджуючих чинників, у т.ч. і корупційних.

В Антикоруptionній стратегії на 2014–2017 роки зазначається, що однією з основних проблем, пов'язаних з високим рівнем корупції в діяльності виконавчої влади, є відсутність ефективно діючих відомчих антикорупційних програм. Існуючі в органах виконавчої влади щорічні плани з питань запобігання корупції є здебільшого формальними та відтворюють положення відповідних актів вищого рівня. Виявлення фактів корупції фактично зведено нанівець, оскільки відсутні системи виявлення та аналізу ризиків корупціогенних процедур, а також немає механізмів повідомлення про підозри в корупції та захисту осіб, які про них повідомляють. Підрозділи (особи), відповідальні за розроблення та здійснення відомчих заходів із виявлення і запобігання корупції, не мають відповідного фаху та рівня незалежності, здебільшого ці повноваження покладено на кадрові підрозділи [1]. Офіційно боротьбу з корупцією у Міністерстві оборони та збройних силах визнано стратегічним завданням і про стан цієї боротьби інформує відповідний розділ на офіційному сайті міністерства. На виконання вимог пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 р. № 706 «Питання запобігання та виявлення корупції» в структурних підрозділах Міноборони, органах військового управління, на підприємствах, в установах та організаціях, які входять до сфери управління міністерства, визначено осіб, відповідальних за підготовку, забезпечення і контроль за здійсненням заходів щодо запобігання та виявлення корупції [4].

Зазначимо, що безпосередньо в структурі апарату міністерства створено Управління з

питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України, яке є самостійним структурним підрозділом міністерства та підпорядковано безпосередньо Міністру оборони України. Управління координує і контролює діяльність підрозділів, посадових (службових) осіб з питань запобігання та виявлення корупції, створених в органах військового управління, на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міноборони.

Основними завданнями Управління є:

- підготовка, забезпечення та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції;
- надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства;
- участь в інформаційному та науководослідному забезпеченні здійснення заходів щодо запобігання та виявлення корупції, а також міжнародному співробітництві в зазначеній сфері;
- проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення і протидії корупції;
- перевірка фактів своєчасності подання декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, перевірка таких декларацій на наявність конфлікту інтересів, а також здійснення їх логічного та арифметичного контролю;
- здійснення контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства, врегулюванням конфлікту інтересів.

Окремі заходи в збройних силах проводяться в напрямку посилення виховної роботи і професійної підготовки. Так, у співпраці з Великою Британією, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського розробив курс в рамках ініціативи НАТО з виховання доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних і безпекових інституцій, який почав викладатися в жовтні 2013 року. Важливий крок було зроблено в напрямку розвитку Внутрішнього аудиту в Міністерстві оборони; до кінця літа 2013 року 60 службовців міністерства отримали професійну підготовку за програмою «Практика професійного внутрішнього аудиту», яка має міжнародну акредитацію [10]. З метою забезпечення оперативного реагування на звер-

нення громадян створено Колл-центр Міністерства оборони України, діє Громадська приймальня Міністра оборони України та 8 регіональних приймалень при обласних військкоматах, працюють телефонні «гарячі лінії», які дозволяють у режимі реального часу отримувати інформацію про факти корупційних правопорушень та вживати відповідних заходів. Однак, попри значну кількість суб'єктів запобігання корупції всередині міністерства, найбільш резонансні випадки корупційних зловживань розкривають зовнішні структури, зокрема, підрозділи СБУ і прокуратура, а громадськість отримує інформацію про такі випадки переважно з повідомлень прокуратури про порушення кримінальних справ. «Оборонне відомство – це закрита організація, а відомчі ревізійні та спеціальні правоохоронні органи є неефективними, оскільки підпорядковуються тим, кого контролюють. Мають місце факти невиявлення цими органами порушень, що згодом виявлялися територіальними контролюючими органами. Військова служба правопорядку у ЗС України керується у своїй діяльності власним досвідом» [7]. Глава робочої групи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з протидії хабарництву в міжнародних комерційних операціях Д. Кос зауважив, що вже п'ятнадцятий раз відвідує Україну, але не помітив великих зрушень у боротьбі з корупцією. «Прийняте законодавство є занадто фрагментованим на різні законодавчі акти і не дає результатів. Я не знаю іншої країни в світі, яка мала б таку кількість антикорупційних установ, і водночас практичні результати їхньої роботи були б такими малопомітними». Підтвердженням сказаному є дані проведеного Міністерством оборони України у 2017 році щорічного соціологічного дослідження «Стан реалізації в Збройних Силах України державної антикорупційної політики, ефективність діяльності органів військового управління у сфері запобігання та виявлення корупції» [10]. Метою дослідження було вивчення динаміки оцінок військовослужбовцями рівня поширеності корупційних дій у Збройних Силах України, стану реалізації антикорупційної політики уповноваженими суб'єктами, сприйняття опитаними корупції як форми соціальних відносин. Загальна вибіркова сукупність

сформована за квотним принципом і репрезентує генеральну сукупність за видами Збройних Сил України та категоріями військовослужбовців. Теоретична похибка не перевищує 3%. Аналіз результатів соціологічного опитування 2017 року свідчить про відсутність позитивних змін за рік в оцінках військовослужбовців щодо масштабів поширення корупції в Україні та Збройних Силах України. Військовослужбовці вважають рівень корупції у ЗС України значно нижчим загальнодержавного.

Висновки. Отже, теоретико-правове дослідження ще раз доводить, що корупція набула усіх ознак глобальної хронічної хвороби, і це актуалізує потребу системного вивчення її корінних причин, ознак та пошуку й впровадження найбільш дієвих інструментів подолання. Невідворотне покарання з боку держави необхідно обов'язково доповнювати впливом громадянського суспільства, при цьому саме суспільство в довгостроковій перспективі повинно стати основним носієм ідеї протиборства і неприйняття корупції, завдяки чому значною мірою можна мінімізувати прояви системних корупційних ризиків. Реальна протидія корупції можлива тільки в тому випадку, якщо вона буде розглядатися як системне явище, що включає в себе цілий комплекс соціальних, економічних, організаційних та інших проблем. Важливу роль у боротьбі з корупцією повинні відігравати заходи превентивного характеру, що полягають в удосконаленні державного регулювання і контролю в сферах діяльності, де схильність до корупційних задумів і діянь є хронічною.

Література

1. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки*: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. *Про Збройні Сили України*: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. *Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки*: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001 VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. *Питання запобігання та виявлення корупції*: Постанова Кабінету Міністрів України від

4 вересня 2013 р. № 706 VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Баланда А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: теорія, методологія, практика: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.07 / А. Л. Баланда; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2008. – 40 с.

6. Варналій З. С. Тіньова економіка України: наслідки та шляхи легалізації / З. С. Варналій // Особливості та шляхи детінізації економіки України: круглий стіл 27 березня 2007 р. / Нац. ін-т стратегічних досліджень VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

7. Голомша М. Корупційні ризики оборонного сектору України / М. Голомша // Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України: зб. матер. міжнар. конф. (16 травня 2011 р., Київ) / за ред. О.О. Котелянець. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2011. – С. 20-22.

8. *Outlined in* Mungiu-Pippidi, A. (2015), «The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption», Cambridge: Cambridge University Press.

9. *More quantitative evidence and details on the construction of the IPI was published in* Mungiu-Pippidi, A. & Dadašov, R. (2016), «Measuring Control of Corruption by a New Index of Public Integrity» in *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 22, Issue 3. – P. 415-438.

10. *Інформація про результати проведення в Міністерстві оборони України заходів щодо запобігання та протидії корупції в 2016 році* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

11. *Toffler A. The Future of Law and Order / A. Toffler // Ecounter. – 1973. – Vol. 41. – № 1.*

References

1. *Pro zasady derzhavnoi' antykorupcijnnoi' polityky v Ukraini (Antykorupcijnna strategija) na 2014-2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. № 1699-VII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.*

2. *Pro Zbrojni Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 grudnja 1991 r. № 1934-XII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.*

3. *Pro Nacional'nu antykorupcijnnu strategiju na 2011-2015 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 zhovtnja 2011 r. № 1001 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.*

4. *Pytannja zapobigannja ta vyjavlennja korupcii': Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 veresnja 2013 r. № 706 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.*

5. *Balanda A. L. Social'ni determinanty nacional'noi' bezpeky Ukrainy: teorija, metodologija, praktyka: avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.00.07 / A. L. Balanda; In-t demografii' ta soc. doslidzh. NAN Ukrainy. – K., 2008. – 40 s.*

6. *Varnalij Z. S. Tin'ova ekonomika Ukrainy: naslidky ta shljahy legalizacii' / Z. S. Varnalij // Osoblyvosti ta shljahy detinizacii' ekonomiky Ukrainy: kruglyj stil 27 bereznja 2007 r. / Nac. in-t strategichnyh doslidzhen' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua>.*

7. *Golomsha M. Korupcijnni ryzyky oboronnoho sektoru Ukrainy / M. Golomsha // Posylennja dobrochesnosti ta protydija korupcii' v oboronnomu sektori Ukrainy: zb. mater. mizhnar. konf. (16 travnja 2011 r., Kyi'v) / za red. O.O. Koteljanec'. – K.: Nac. in-t strategichnyh doslidzhen', 2011. – S. 20-22.*

8. *Outlined in* Mungiu-Pippidi, A. (2015), «The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption», Cambridge: Cambridge University Press.

9. *More quantitative evidence and details on the construction of the IPI was published in* Mungiu-Pippidi, A. & Dadašov, R. (2016), «Measuring Control of Corruption by a New Index of Public Integrity» in *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 22, Issue 3. – P. 415-438.

10. *Інформація про результати проведення в Міністерстві оборони України заходів щодо запобігання та протидії корупції в 2016 році* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.

11. *Toffler A. The Future of Law and Order / A. Toffler // Ecounter. – 1973. – Vol. 41. – № 1.*

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ В ОБОРОННОЙ СФЕРЕ

Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского
проспект Воздухофлотский, 28, 03049, Киев, Украина
E-mail: military-pravo@ukr.net

Цель: исследование теоретико-правовой рискорождающей зоны коррупционных рисков в сфере обороны. **Методы исследования:** методологическую основу исследования составили общенаучные методы познания, а также предметные научные знания, с помощью которых выяснены объективные закономерности теоретико-правовой проблемы коррупции, в частности в оборонной сфере. **Результаты:** исходным принципом предложенной научной работы является разработка теоретических правовых конструкций с учетом новой национальной правовой идеологии «человекоцентризма». **Обсуждение:** современные превращения информационных глобализаций в оборонной сфере предопределяют не только появление новых правовых механизмов, но и необходимость изменения парадигмы правового мышления и переосмысления теоретических основ права в целом. А это в свою очередь, актуализирует потребность постоянного выявления причин правовой эволюции коррупционных рисков в оборонной сфере и выработки путей постепенного развития права по борьбе с коррупционными проявлениями в сегменте национальной безопасности.

Ключевые слова: коррупционные риски, национальная оборона, гражданское общество, национальная безопасность.

I. Piskun, V. Levchuk

THEORETICAL LAW ZONE OF CORRUPTION RISKS IN THE SPHERE OF DEFENSE

Ivan Chernyakhovsky National Defense University of Ukraine
Prospect Povitroflotsky, 28, 03049, Kyiv, Ukraine
E-mail: military-pravo@ukr.net

Purpose: the goal of the article is to research the theoretical law zone of corruption risks in the sphere of defense. **Methods:** the methodology of the research is based on general scientific methods of cognition as well as specific domain knowledge which helps determine the objective patterns of the theoretical law problem of corruption, particularly in the defense sector. **Results:** the basic principle of the given research is the development of theoretical law constructions taking into account the new national juridical ideology of anthropocentrism, the idea of humanization of legal administrative regulation and meeting the requirements of strict observance of the anti-corruption legislation in the sphere of defense as well as in the sphere of national security of Ukraine. **Discussion:** contemporary informational globalization in the sphere of defense presuppose not only the appearance of new legislative mechanisms but the necessity to change the paradigm of juridical thought and reconsider the theoretical foundations of law in general. This, in its turn, foregrounds the need for constant identification of the reasons for the juridical evolution of corruption risks in the sphere of defense and the elaboration of ways of gradual development of anti-corruption legislation in the national security segment.

Keywords: corruption risks, national defense, civil society, national security.

В. І. Сасанчин,
ад'юнк

РОЛЬ І МІСЦЕ ЖІНОК У ПОЛІЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1920-1939 рр.)

Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна
E-mail: sasanchin.volodimir@gmail.com

Мета: розглянути причини широкого залучення жінок до виконання роботи у різних сферах діяльності, зокрема у поліції, та з'ясування їх місця та ролі в поліції на території Східної Галичини в складі П Речі Посполитої (1920-1939 рр.). **Методи дослідження:** використані методи аналізу, порівняння та синтезу. **Результати:** доведено, що регулярні підрозділи жінок-поліцейських, які діяли в поліції на території Східної Галичини у складі Республіки Польща протягом 30-х років 20 століття, за незначний проміжок свого існування відігравали позитивну роль у профілактиці та боротьбі з окремими видами злочинів та сприяли покращенню контактів поліції з широкими прошарками суспільства. **Обговорення:** провівши історичні паралелі, можна говорити про те, що й сьогодні робота жінок у поліції будь-якої держави, в тому числі й України, є вкрай важливою та необхідною, проте, як методи роботи, так і організація роботи вимагають вдосконалення, виходячи із сучасних реалій життя.

Ключові слова: жінки, поліція, злочин, кримінальна відповідальність, професійна підготовка, позитивна роль, діяльність, Східна Галичина, Річ Посполита.

Постановка проблеми та її актуальність.

Україна проголосила стратегію європейського вибору, одним із важливих завдань якого є забезпечення рівних прав та можливостей жінок, у тому числі й у професійній реалізації. З часу поліцейської реформи у нашій країні суттєво змінилися критерії відбору в правоохоронні структури, і нікого уже не здивуєш жінкою-поліцейською при виконанні службових обов'язків. У цьому контексті цікавим є історичний аспект цієї проблеми, з'ясування ролі й місця жінок у поліції зарубіжних країн, у тому числі в Польщі.

Якщо звернутись до історії, то початок ХХ століття приніс у всьому світі зміни, особливо у сфері вибору професій жінками та зміни їх статусу в суспільстві. Боротьба жінок за емансипацію дала свої результати. В 1906 році жінки Фінляндії, а пізніше і скандинавських країн та країн Європи могли скористатися виборчими правами. Жінки в Польщі отримали виборчі права 28 листопада 1918 року. Арти-

кул № 1 виборчого Закону говорив: «Вибирати до Сейму може кожен громадянин без різниці статі, якому на день виборів виповнилось 21 рік». Артикул № 7 стверджував: «Вибраними до Сейму можуть бути всі громадяни(-нки) держави, на яких поширюється чинне виборче право [7, ст. 1].

Ця боротьба продовжувалася і за рівноправ'я у виборі професії. Досягненню позитивного результату сприяло широке залучення жінок до виконання роботи у різних сферах виробництва через нестачу чоловічого населення, яке приймало участь у першій світовій війні, мільйони якого загинуло. Активна позиція самих жінок та вимоги суспільного буття відкрили жінкам дорогу практично до всіх професій. Обіймання посад в поліції не стало винятком.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми становища жінки та її ролі й місця у поліції знайшли своє висвітлення в працях таких вітчизняних вчених як: О. А. Мартиненко, І. М. Львова, О. О. Орлова, І. В. Воробйова, Г. М. Тимошко, В. Бесчастний та ін.

Мета статті – розглянути причини широкого залучення жінок до виконання роботи у різних сферах діяльності, зокрема у поліції, та з'ясувати доцільність, їх місце та роль у поліції на території Східної Галичини в складі II Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Жінки-поліцейські в поліції Польщі з'явилися у 1925 році, коли ріст підліткової злочинності та злочинів за участю або стосовно жінок вимагали залучення жінок до профілактики та боротьби зі злочинністю в рядах поліції на рівні чоловіків. До таких злочинів слід віднести: сутенерство, нелегальні будинки розпусти, торгівля живим товаром, дитяча злочинність тощо. Такі види злочинів існували в багатьох країнах Європи, й існуючі в цей момент методи боротьби з ними не давали бажаного ефекту. І лише залучення жінок до роботи в поліції могло сприяти вирішенню цих питань. Це розуміли і керівники поліції, проте громадська думка значної частини населення та окремих політиків була іншою. Тогочасними прогресивними політиками та науковцями у сфері права зазначалося, що «поліціантки в найкоротший час мають можливість надання допомоги чи застосування доступних репресивних заходів, знаходити підхід до громадян швидше через пораду і присоромлення» [1, с. 223-226]. В цьому випадку використано природну особливість жінок, пов'язану з їх характером і особистістю, що одночасно створює переваги над поліцейськими-чоловіками.

На жінок покладалися завдання щодо боротьби з торгівлею живим товаром, зайняття проституцією, а також виховання дітей, що стали на шлях злочинності, або через свою безпечність могли стати об'єктами злочинного посягання. Відмічено, що «жінки мають значно більше розуміння потреб і проблем родинного життя жінок та дітей» [2, с. 126-128], тому вони значно швидше орієнтуються в складних життєвих ситуаціях і можуть більш ефективно вирішити проблеми, що виникають у жінок та дітей у повсякденному житті. Перед жінками-поліцейськими теж ставилося завдання із збереженням сім'ї, дітей та жінок, що

пов'язано із динамікою суспільних перемін та звичаїв, що існували в Польщі й усій Європі після закінчення першої світової війни.

Стараннями польського комітету боротьби з торгівлею жінками і дітьми, як відклик на звернення міжнародної ліги з 1923 року приймалися міри щодо створення жіночих відділів поліції. Проте досвіду по залученню жінок до роботи в поліції в керівництва поліції Польщі практично не було. Проте був досвід роботи жінок в поліцейських силах інших країн. На основі цього досвіду були розроблені та прийняті міжнародні стандарти, які й стали канвою розбудови жіночих підрозділів поліції Польщі.

Слід зазначити, що тогочасне керівництво поліції Польщі до питань залучення жінок для роботи в поліції підійшло творчо та започаткувало ряд новел. Кандидатки повинні були закінчити щонайменше 6 класів загальної школи, пізніше ця вимога була понижена до 4 класів, що давало змогу швидко підготувати їх до виконання спеціально поставлених завдань та в подальшому підвищувати їх професійний рівень.

Для них був визначений вік від 25 до 45 років, хороший стан здоров'я та бути не одруженими. Враховуючи умови роботи в поліції, приймалися на службу, як правило, одинокі жінки або бездітні вдови. Важливим був моральний ценз і обов'язкова участь в одній із жіночих організацій [3, с. 4].

Підбір кандидатів на службу здійснювався із числа жінок-добровольців з хорошим станом здоров'я та сильними вольовими якостями. Вони проходили співбесіди з керівниками підрозділів, де планували продовжити службу, проводилася перевірка їх зв'язків та вивчалися можливості виконання покладених завдань. До перевірки залучалися в тому числі церковнослужителі костелів за місцем проживання кандидатки. Підібрані кандидатки обов'язково проходили спеціальне навчання, і лише після цього зараховувалися до складу поліції.

Основою системи навчання кандидаток були курси початкової підготовки. Працюючі жінки-поліцейські підвищували свій професійний рівень як на спеціальних курсах, так і продовжуючи навчання в пізніше створених спеціальних навча-

льних закладах. Перші курси початкової підготовки кандидатів жінок для роботи в поліції Польщі були створені у 1925 році. Протягом трьох місяців на ці курси зарахували 30 жінок під керівництвом Станіслава Полеолог (Stanisława Poleolog).

Навчання базувалося на принципах підготовки кандидатів чоловіків-поліцейських. Воно охоплювало кримінальне право і процес, адміністративне право, різноманітні інструкції й організацію слідства, гігієну і здоров'я, науку про товариства, історію Польщі, військову підготовку, гімнастику і спеціальні теми, в т.ч. венеричні хвороби, психологія проституції, засади боротьби із торгівлею живим товаром тощо. Цей курс закінчило 29 поліцейських жінок, які були направлені на службу у Варшаву та Лодзь [4, с. 231-232].

Можна стверджувати, що таким чином жінок-поліцейських урівняли в правах з поліцейськими-чоловіками. Але у них були різні обов'язки, і в основному включали розв'язання суспільних проблем, контроль за вихованням дітей та молоді, схильної до вчинення правопорушень, забезпечення дотримання існуючих звичаїв, які мали місце в тих чи інших землях польської держави. В основному, їх обов'язки прив'язувалися до міжнародних стандартів, лише із тією різницею, що жінки-поліцейські в Польщі не виконували функцій попередження тяжких та особливо тяжких злочинів, а лише спеціалізувалися на виявленні таємних будинків розпусти, спрямовувалися на боротьбу з проституцією, забезпечення санітарного контролю, виявляли злочини відносно жінок та дітей, практично контролювали це середовище, здійснювали опіку над жертвами цих злочинів, надаючи їм різнопланову допомогу в рамках своїх можливостей.

Основні вимоги до жінок-поліцейських, що працювали в поліції Польщі, були визначені міжнародними стандартами, які включали в себе наступне: вік 25-30 років, здача вступних екзаменів із фізпідготовки перед спеціальною кваліфікаційною комісією, мати вищу освіту та практику роботи в галузі медицини, права чи суспільної праці [5, с. 3].

Через складну суспільну ситуацію поліцейські-жінки часто самі ставали жертвами злочинів, що утруднювало виконання ними своїх обов'язків. Тому керівництво поліції не змогло в повній мірі використати їх потенціал у боротьбі із загально-кримінальною злочинністю.

Джерела свідчать про те, що у 1928 році підготовчий курс закінчило 20 жінок, 17 із яких було направлено для роботи у Варшаві, троє – в Лодзь. А вже у 1929 році – 37 жінок, які були направлені на роботу в різні міста, в тому числі Львів, Люблін, Вільно, Познань. Їх включили до складу слідчих органів, у межах яких були організовані бригади поліції моралі, інша частина була скерована в поліцію охорони громадського порядку (mundurowe), що мало позитивно впливати на виховання молоді [6, с. 332].

Якщо проаналізувати статистику, то у 1934 році в поліції м. Львів працювало лише 30 жінок-поліцейських. Із них двоє – у слідстві, 3 – старші постерункові, 20 – постерункових та три – в апараті управління [8, с. 7].

Через малочисельність жінок-поліцейських, як у системі поліції Польщі в цілому, так і в її підрозділах на території Східної Галичини, проблема протидії жіночій та дитячій злочинності залишалася не вирішеною. Лише в 1935 році, коли було створено спеціальний підрозділ у центральному апараті Міністерства внутрішніх справ Польщі на чолі із Станіславою Палеолог, ситуація змінилася на краще [9, с. 77]. Саме на цей підрозділ покладалося завдання координації роботи жіночих поліцейських підрозділів по всій території Польщі, а саме:

- систематизація матеріалів щодо злочинів відносно торгівлі жінками та дітьми;
- підтримка зв'язків із громадськими організаціями, що займалися боротьбою із торгівлею живим товаром, проституцією, а також контактів з інституціями опіки над жінками і дітьми, що стали жертвами злочинів;
- проведення спеціальних розслідувань;
- контроль за особовими справами жінок-поліцейських, їх навчанням та працею [6, с. 332].

У деяких повітових комендах Східної Галичини почали створюватися жіночі бригади. Організовано їх навчання. Вже в кінці 1935 року в їх складі нараховувалося 65 жінок-поліцейських.

Тоді ж почалося вирішення нових завдань, на рівні повітових коменд створено камери затримань для малолітніх правопорушників і бездомної молоді, у роботі яких активну участь приймали жінки-поліцейські.

До цього часу жіноча поліція стала більш професійною і була оцінена іншими службами.

Роль жінок-поліцейських на початкових етапах функціонування жіночих підрозділів у поліції щодо діяльності служби охорони громадського порядку була обмежена через нерозуміння значної частини суспільства їх можливостей, що знижувало ефективність їх роботи в цілому. В подальшому спостерігалася тенденція росту їх ролі у різних сферах діяльності поліції.

У 1936 році 50 жінок закінчило офіцерську школу у Варшаві, що стало новим етапом залучення жінок-поліцейських до вирішення інших складних завдань, які стояли перед поліцією в цілому. У 1938 році організовано 9-ти місячні курси, які закінчило 50 жінок [4, с. 335]. Значна частина їх була скерована для проходження служби на території Східної Галичини, особливо у великі міста – Львів, Тернопіль, Станіславів (нині Івано-Франківськ). Їх залучення сприяло покращанню роботи поліції в цілому та стабілізувати злочинність у дитячому середовищі та щодо жінок.

Разом із тим, в організації роботи жіночих поліцейських підрозділів було і ряд проблем. Це і плінність кадрів, як через зміну сімейного стану та небажання продовжувати службу, так і через правопорушення, що вчиняли самі жінки-поліцейські з різних мотивів та притягнення їх до того чи іншого виду відповідальності.

Висновки.

1. Перші спроби залучення жінок до роботи в поліції Польщі припадають на 20-ті роки 20 століття, а створення регулярних жіночих поліцейських підрозділів у поліції Польщі – лише на 30-ті роки 20 століття.

2. Регулярні підрозділи жінок-поліцейських, що діяли в поліції на території Східної Галичини у складі Республіки Польща

протягом 30-х років 20 століття, за незначний проміжок свого існування відіграли позитивну роль у профілактиці та боротьбі з окремими видами злочинів та сприяли покращанню контактів поліції з широкими прошарками суспільства. Проте суттєво змінити ситуацію із станом злочинності відносно жінок та дітей і злочинів, вчинених цією категорією населення, не змогли через свою малочисельність та обмеженість сфери їх використання.

3. Набутий досвід роботи жіночих поліцейських підрозділів дав можливість у подальшому розширити сферу їх використання на рівні поліцейських-чоловіків не лише в поліції Польщі, але й інших країн з метою протидії тяжким та особливо тяжким злочинам, у тому числі транснаціональним.

4. Провівши історичні паралелі, можна впевнено говорити про те, що й сьогодні робота жінок у поліції будь-якої держави, в тому числі й України, є вкрай важливою та необхідною проте, як методи роботи, так і організація роботи вимагають вдосконалення, виходячи із сучасних реалій життя.

Література

1. *Archiwum Akt Nowych*, zesp. Komend sygn. 1285, K. 223-226.
2. *Siemak Z. Zadania spoteczne policji Kobiacej w II Rzeczypospolitej*, «Policja» 2002, nr. 1, s. 126-128.
3. *Zal Z. Policja Kobiaca*, «Bluszez» 1929, nr. 14, s. 4.
4. *Kozolrowski S. Wyszukobienie policyjne w Drugiej Rzeczypospolitcji* «Acta Ukiwersitatie Wratlslawiensis».
5. *Zal Z. Policja Kobiaca...*, S. 3.
6. *Misiuk A. Policja Panstwowa 1919-1939. Powstanie, organizacja, kierunki, dzialania*, Warszawa, 1996, S. 332.
7. *Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z dnia 28 XI 1918*, «Dziennik praw państwa polskiego», 1918, nr. 18, poz. 46.
8. *Львівський державний архів. Львівська воеводська команда державної поліції «С».* «Списки службовців поліції – жінки». «Wykaz urzedniezek

i szeregowych kobiet zajetych w Komendzie m. Lwowa», 28 p.

9. *Kotowski R.* Kobiety w policji państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów policji Polskiej w latach 1919+1945. Kielce 2010, s. 77.

References

1. *Archiwum Akt Nowych*, zesp. Komend sygn. 1285, K. 223-226.

2. *Siemak Z.* Zadania spoteczne policji Kobięcej w II Rzeczypospolitej, «Policja» 2002, nr. 1, s. 126-128.

3. *Zal Z.* Policja Kobięca, «Bluszez» 1929, nr. 14, s. 4.

4. *Kozolrowski S.* Wyszukobienie policyjne w Drugiej Rzeczypospolitej «Acta Ukiwersitatie Wratislaviensis».

5. *Zal Z.* Policja Kobięca..., S. 3.

6. *Misiuk A.* Policja Panstwowa 1919-1939. Powstanie, organizacja, kierunki, dzialania, Warszawa, 1996, S. 332.

7. *Dekret* o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z dnia 28 XI 1918, «Dziennik praw państwa polskiego», 1918, nr. 18, poz. 46.

8. *Lvivckyi derzhavnyi arkhiv.* Lvivska voievodska komanda derzhavnoi politsii «S». «Spysky sluzhbovtsiv politsii – zhinky». «Wykaz urzedniezek i szeregowych kobiet zajetych w Komendzie m. Lwowa», 28 p.

9. *Kotowski R.* Kobiety w policji państwowej w Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów policji Polskiej w latach 1919+1945. Kielce 2010, s. 77.

В. И. Сасанчин

РОЛЬ И МЕСТО ЖЕНЩИН В ПОЛИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В СОСТАВЕ II РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ (1920-1939 гг.)

Львовский государственный университет внутренних дел
ул. Городецкая, 26, 79007, Львов, Украина
E-mail: sasanchin.volodimir@gmail.com

Цель: рассмотреть причины широкого привлечения женщин к выполнению работы в различных сферах деятельности, в частности в полиции, и определить их место и роль в полиции на территории Восточной Галиции в составе II Речи Посполитой (1920-1939 гг.). **Методы исследования:** использованы методы анализа, сравнения и синтеза. **Результаты:** доказано, что регулярные подразделения женщин-полицейских, которые действовали в полиции на территории Восточной Галиции в составе Республики Польша в 30-х годах 20 века незначительный промежуток своего существования играли положительную роль в профилактике и борьбе с отдельными видами преступлений и способствовали улучшению контактов полиции с широкими слоями общества. **Обсуждение:** проведя исторические параллели, можно говорить о том, что и сегодня работа женщин в полиции любого государства, в том числе и Украины, является крайне важной и необходимой, однако, как методы работы, так и организация работы требуют совершенствования, исходя из современных реалий жизни.

Ключевые слова: женщины, полиция, преступление, уголовная ответственность, профессиональная подготовка, положительная роль, деятельность, Восточная Галичина, Речь Посполитая.

THE ROLE AND PLACE OF WOMEN IN THE SOCIETY ON THE TERRITORY OF EASTERN HALYCHYNA BEING THE PART OF II POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH (1920-1939)

Lviv State University of Internal Affairs
Horodots'ka str., 26, 79007, Lviv, Ukraine
E-mail: sasanchin.volodimir@gmail.com

Purpose: to consider the reasons for the widespread involvement of women in various fields of activity, in particular, in the police, and to find out their place and role in the police on the territory of Eastern Halychyna being the part of II Polish-Lithuanian Commonwealth (1920-1939). **Methods of the research:** analysis, comparison and synthesis methods are applied in the research. **Outcomes:** it has been proved that the regular units of women police officers operating in the Police in Eastern Halychyna within the Republic of Poland during the 30s of the 20th century played a positive role in preventing and combating certain types of crimes during a short period of their existence and promoted the establishment of the police contacts with broad strata of society. **Discussion:** having drawn historical parallels, we can say that current women's work in the police of any state, including Ukraine, is extremely important and necessary, however, both the methods of work and the activity management require improvement prompted by modern realities of life.

Keywords: woman, police, crime, criminal liability, professional training, positive role, activity, Eastern Halychyna, Polish-Lithuanian Commonwealth.

І. А. Толкачова,
кандидат юридичних наук

І. М. Пущик,
студентка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: sharm05@ukr.net

Мета: у статті досліджується практика Європейського суду з прав людини та особливості її застосування при здійсненні правосуддя в Україні. **Методи дослідження:** у ході написання статті використовувалися філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** проаналізовано діяльність Європейського суду з прав людини, її роль та вплив на судову систему України, наведені відповідні приклади. **Обговорення:** дотримання та використання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, правосуддя, рішення.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є однією з основних міжнародних правозахисних інституцій європейської системи захисту прав людини. Рішення та рекомендації ЄСПЛ здійснюють безпосередній вплив на становлення, реформування сучасних національних правозахисних систем та практичне застосування європейських правових стандартів при прийнятті внутрішніх рішення судами.

З моменту ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) Україна зобов'язується гарантувати кожному права і свободи, визначені нею. Також, відповідно до ст. 46 Конвенції договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ, у будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1]. Отже, відповідно до положень Конвенції законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки

саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [2, с. 6].

З метою регулювання відносин, які виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ у справах проти України, необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї та зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Відповідно до ст. 17 даного Закону при розгляді справ суди повинні застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [3].

Не дивлячись на це, протягом багатьох років імплементація норм Конвенції та застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя в Україні запроваджувались досить повільно, що зумовило масові порушення прав людини, що і стало причиною численних звернень до ЄСПЛ проти України.

Виконання рішень ЄСПЛ є першочерговою умовою ефективності його діяльності, оскільки без здійснення Україною необхідних дій, спрямованих на виконання рішень ЄСПЛ, заходи щодо усунення порушень не будуть реалізовані.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності Європейського суду з прав людини займалися О. В. Андрієнко, М. В. Буromенський, П. М. Рабінович, Т. І. Дудаш, Т. Т. Полянський, А. А. Яковлев та інші науковці. Однак, на сьогодні, все ще залишається ряд невирішених питань із даного приводу.

У зв'язку з тим, що з кожним роком кількість звернень до ЄСПЛ проти України зростає, метою статті є аналіз застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначає А. О. Селіванов, створюване Європейським судом з прав людини право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип «ratio decidendi» («підстава для вирішення»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції [4, с. 2].

Суди України при вирішенні тих чи інших конкретних справ не можуть обмежуватись посиланнями на рішення ЄСПЛ. Вони існують у єдності з положеннями самої Конвенції, а останні в свою чергу мають використовуватись як додаткове джерело права в системному зв'язку із загальними принципами права та положеннями Конституції України. Застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ доцільно представити як формулу: стаття Конвенції – ratio decidendi міститься в резолютивній частині, а відповідне цій статті рішення ЄСПЛ (obiter dictum), висвітлюється в мотивувальній частині [5, с. 313].

Практика ЄСПЛ дає змогу краще зрозуміти положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і її протоколів та покращити механізм захисту прав людини у кожній європейській державі, і сприяти її демократичному розвитку. Наприклад, у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України», суть якої полягає в порушенні державними ор-

ганами реєстрації положень ст. 9 Конвенції, ЄСПЛ встановив, що хоча ст. 15 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» вимагає від реєстратора викласти підстави відмови в реєстрації релігійного об'єднання або його статуту, вона не уточнює, наскільки чітким має бути таке обґрунтування та чи має воно стосуватись лише невідповідності тексту статуту положенням законодавства або сутнісної невідповідності вимогам законодавства, цілі та діяльності релігійного об'єднання. Відповідно ЄСПЛ визначив ці положення українського законодавства як «непередбачувані» та такі, що не надають достатньо гарантій проти свавільного їх застосування, оскільки воно не здатне запобігти зловживанню з боку державних органів реєстрації, які мають необмежені дискреційні повноваження у питаннях реєстрації. Тому з метою покращення українського законодавства в демократичному руслі та скасування будь-яких форм дискримінації ЄСПЛ своїм рішенням вказав українському уряду розробити та прийняти зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» у відповідності до Конвенції [6].

Для прикладу судової практики України, яка застосувала прецедентне право ЄСПЛ, можна навести справу № 2а-12740/11/0470 Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду – людина з інвалідністю проти аптеки: через відсутність пандуса закрили всю мережу аптек. Рішення було ухвалено 11 грудня 2012 р., але слід зазначити, що в ньому немає посилань на рішення ЄСПЛ як джерело права [7, с. 22].

Досліджуючи питання використання практики національною системою правосуддя, можна констатувати той факт, що з кожним роком коло суддів, які посилаються на рішення ЄСПЛ збільшується. Так, відповідно до досліджень Української Гельсінської спілки з прав людини та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ було встановлено, що станом на 2016 рік в Єдиному державному реєстрі судових рішень зафіксовано 5420 судових рішень з посиланням на практику ЄСПЛ [8, с. 17]. Звичайно, що у порівнянні з усією кількістю зареєстрованих рішень це невелике число, але, на нашу думку, це вже є кроком вперед. Так, судді, які на власному досвіді переконались у ефективності практики ЄСПЛ вважають, що рішення ЄСПЛ потрібно використовувати

ти, щоб не припускатись типових помилок у судовій практиці. Це гарантія, що в державі буде дотримуватись принцип верховенства права, а не закону, адже якщо порушуються інтереси та права людини, то закон, який їх порушує, має бути або скасований, або замінений [8, с. 59].

При вивченні питання застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя в Україні серед різноманіття думок з приводу даної тези можна виділити декілька аспектів, які позитивно впливають на покращення становища національної судової системи. Першим із них можна вважати досвід європейських держав, де застосування практики ЄСПЛ є досить поширеним явищем, і як результат такої діяльності зменшується кількість звернень проти даної держави до ЄСПЛ. Згідно з офіційною статистикою станом на 1 січня 2018 року на розгляді в ЄСПЛ проти Польщі зафіксовано 1400 звернень, а проти України – 7100. Але у порівнянні з минулими роками наша держава значно покращила своє становище серед європейських країн і кількість заяв зменшилась. За результатами аналізу випадків застосування національними судами європейських держав практики ЄСПЛ, важливо зазначити, що навіть при застосуванні практики ЄСПЛ чи Конвенції при винесенні вироку національними судами людина не позбавляється права на безпосереднє звернення до ЄСПЛ, але лише у разі якщо будуть вичерпані усі національні засоби юридичного захисту, відповідно до ст. 35 Конвенції [1]. Так, наприклад, в справі «Таммер проти Естонії» [9] ЄСПЛ погодився з думкою національних судів та з їхнім використанням норм Конвенції, а от у справі «Фукс проти Польщі» [10] ЄСПЛ визначив невірне розуміння норм Конвенції та неправильне їх використання, тим самим порушення прав людини. Тому необхідно зазначити, що використання практики ЄСПЛ повинно бути доцільним та правильним.

Важливо також відзначити, що мабуть ще більшою проблемою, яка призводить до наявності прогалин в законодавстві або невідповідності норм демократичним зразкам положень Конвенції, є те, що органи законодавчої гілки влади не часто поспішають врегулювати букву закону відповідно до рішень ЄСПЛ.

Тому з метою гарантії демократичного захисту прав людини судді повинні посилались на положення Конвенції чи практику ЄСПЛ, тим самим сприяти викоріненню норм, які порушують права людини. В архіві ЄСПЛ можна знайти багато прикладів справ проти України, які підтверджують вище зазначену тезу – Анатолій Руденко проти України, Буглов проти України, Кушнір проти України, Заїченко проти України, Орловський проти України та тисячі інших.

Але для ефективного виконання Конвенції та застосування практики ЄСПЛ судді повинні враховувати багато чинників, що будуть сприяти доцільному та правильному використанню даних джерел права. Також, потрібно враховувати коментарі, які надає ЄСПЛ у своїх рішеннях. Часто неправильне розуміння норм, може спричинити казусні ситуації, приклади яких були наведені вище.

Однією з найбільш наявних проблем використання практики є питання недостатньої кількості перекладу рішень ЄСПЛ, що обмежує доступ національної системи правосуддя до отримання повної інформації стосовно практики ЄСПЛ. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та використання практики Європейського суду з прав людини» з ціллю посилення на рішення та ухвали ЄСПЛ суди мають право використовувати офіційний переклад тексту практики, який опублікований в «Урядовому кур'єрі», або за відсутності перекладу використовувати оригінальний текст ухвал та рішень ЄСПЛ [3]. Однією з основних причин відсутності достатньої кількості офіційних перекладів практики ЄСПЛ є недобросовісна робота органів, які зобов'язані здійснювати організаційно-матеріальне забезпечення судів. Звичайно, як вже зазначалось, є можливість використання оригінальних текстів, однак більшість суддів не володіє французькою чи англійською мовами для повного та правильного перекладу документів, що також може спричинити неправильне використання практики ЄСПЛ чи його недоцільність.

Висновки. Сьогодні наша держава, на жаль, є в числі перших серед країн Європи, проти якої звертаються до ЄСПЛ. Для того, щоб дана ситуація покращилась, на нашу думку, національним судам доцільно у своїй роботі враховувати європейський досвід, рішення та коментарі ЄСПЛ, що

сприятиме зростанню довіри до системи правосуддя в Україні, її ефективності.

Практика ЄСПЛ відіграє важливу роль у процесі реформування правосуддя, оскільки сприяє наближенню національної правової системи до європейських стандартів з прав людини. Чинне законодавство не може повноцінно забезпечувати захист особи чи встановити справедливість, якщо воно належно не виконується. На основі вже існуючих на сьогодні рішень ЄСПЛ судді можуть правильно зрозуміти норму закону та доцільно її застосовувати, що слугуватиме покращенню забезпечення прав людини, правильному розумінню та виконанню Конвенції в Україні.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

4. Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 7. – С. 2-6.

5. Ільченко І. М. Імплементція конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав / І. М. Ільченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2009. – Вип. 15. – С. 311-318.

6. *Svyato-Mykhaylivska* parafiya v. Ukraine no. 77703/01 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22CASE%20OF%20SVYATOMYKHAYLIVSKA%20PARAFIYA%20v.%20UKRAINE%22%22%7D>,%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER

%22,%22CHAMBER%22%7D,%22itemid%22%3A%22001-81067%22%7D%7D.

7. Судові справи, які змінюють Україну / авт. кол.: А. Бущенко [та ін.]. Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр інформації про права людини. – К., 2014. – 36 с.

8. *Precedent UA – 2016* / В. Лутковська [та ін.]. – К.: КВІЦ, 2017. – 326 с.

9. *Tammer v. Estonia* no. 41205/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22%22TAMMER%20v.%20ESTONIA%22%22%7D,%22itemid%22%3A%22001-125442%22%7D%7D>.

10. *Fuchs v. Poland* no. 33870/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22%22FUCHS%20v.%20POLAND%22%22%7D,%22itemid%22%3A%22001-60925%22%7D%7D>.

References

1. *Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovana Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy vid 17.07.1997 r.* URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. *Fulei T. I. Zastosuvannia praktyky Ievropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv, 2-he vyd. vypr., dopov.* – Kyiv, 2015. – 208 s.

3. *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Ievropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. № 3477-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* – 2006. – № 30. – St. 260.

4. *Selivanov A. O. Pravo tлумachyty zakony ta iurydychni naslidky zastosuvannia ofitsiinoi interpretatsii // Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy.* – 2006. – № 7. – S. 2-6.

5. *Ilichenko I. M. Implementatsia konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta pretседentnoho prava evropeiskoho sudu z prav liudyny: mizhnarodno-pravovyi analiz praktyky derzhav // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy.* – Kyiv, 2009. – Vyp. 15. – S. 311-318.

6. *Svyato-Mykhaylivska parafiya v. Ukraine* no. 77703/01 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%22%22CASE%20OF%20SVYATOMYKHAYLIVSKA%20PARAFIYA%20v.%20UKRAINE%22%22%7D,%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D,%22itemid%22%3A%22001-81067%22%7D%7D>.

7. *Sudovi spravy, iaki zminiuiut Ukrainu* / avt. kol.: A. Bushchenko [ta in.]. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, Tsentr informatsii pro prava liudyny. – Kyiv, 2014. – 36 s.

8. *Precedent UA – 2016* / V. Lutkovska [ta in.]. – Kyiv: KVITS, 2017. – 326 s.

9. *Tammer v. Estonia* no. 41205/98. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22%22TAMMER%20v.%20EST](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%22TAMMER%20v.%20EST)

[ONIA\%22%22\],%22itemid%22:\[%22001-125442%22\]}.](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%22ONIA%22%22],%22itemid%22:[%22001-125442%22]})

10. *Fuchs v. Poland* no. 33870/96. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22%22FUCHS%20v.%20POLAND%22%22\],%22itemid%22:\[%22001-60925%22\]}.](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%22FUCHS%20v.%20POLAND%22%22],%22itemid%22:[%22001-60925%22]})

И. А. Толкачёва, И. М. Пушик

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ
ЧЕЛОВЕКА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРАВОСУДИЯ В УКРАИНЕ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: sharm05@ukr.net

Цель: в статье исследуется практика Европейского суда по правам человека и особенности ее применения при осуществлении правосудия в Украине. *Методы исследования:* в ходе написания статьи использовались философско-мировоззренческие, общенаучные и специальные методы. *Результаты:* проанализирована деятельность Европейского суда по правам человека, ее роль и влияние на судебную систему Украины, приведены соответствующие примеры. *Обсуждение:* соблюдение и использование Конвенции о защите прав человека и основных свобод в Украине.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенции о защите прав человека и основных свобод, правосудие, решения.

I. Tolkachova, I. Pushchyk

**PECULIARITIES OF APPLICATION OF PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN
RIGHTS IN ADMINISTERING OF JUSTICE IN UKRAINE**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: sharm05@ukr.net

Purpose: practice of the European Court of Human Rights and peculiarities of its application in administering of justice in Ukraine are researched in the article. *Methods of research:* there were used the following methods during writing of the article: philosophical, general scientific and special. *Results:* activity of the European Court of Human Rights, its role and influence on the judicial system of Ukraine were analyzed, appropriate examples were given. *Discussion:* observance and use in Ukraine of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, justice, judgments.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342.56 (045)

П. В. Горінов,
аспірант

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІ У СУЧАСНОМУ ПРАВО РОЗУМІННІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

Мета: розкрити зміст сучасної правової свідомості судової незалежності. **Методи:** інституційна та функціональна незалежність були визначені за допомогою порівняльного методу наукових знань, а використання методу класифікації та групування стало методологічною основою для виділення матеріальних та процесуальних гарантій незалежності. Застосування систематичного підходу дозволило сформуванню цілісного погляду на сутність незалежності судді в сучасній правовій свідомості. **Результати:** походження наукового підходу до сучасного права розуміння полягає у визнанні незалежності судді з точки зору його відносної автономії як посадової особи в системі судових органів, так і суб'єкта процесуальних правових відносин під час судового розгляду справи. Таке право на розуміння судової незалежності визначило побудову системи гарантій незалежності, яку умовно поділяють на дві підсистеми (два типи): матеріальні та процесуальні гарантії. Матеріальні гарантії поділяються на підгрупи організаційних гарантій, а також гарантії, адресовані заявнику на посаду судді, або сам суддя є носієм судової влади. Даний документ визначає зв'язок процесуальних гарантій з реалізацією суддею його процесуальної юридичної особи в правовідносинах, пов'язаних із здійсненням правосуддя. **Обговорення:** автор статті пропонує основні положення, що відображають зміст незалежності судді, виходячи з юридичного розуміння його відносної автономії, яка є предметом здійснення правосуддя та визнання матеріальних та процесуальних гарантій незалежності.

Ключові слова: правова свідомість, незалежність судів, процесуальні гарантії, організаційні гарантії, інституційна та функціональна незалежність.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасне право розуміння незалежності судді виходить із усвідомлення незалежності судової влади, що відображає засаду функціонування судової гілки влади окремо від законодавчої та виконавчої гілок влади. Як влучно зазначав І. Є. Марочкін, «Незалежність судової влади виражає статус однієї з гілок влади, незалежність суду – статус органу судової влади, а незалежність суддів – статус посадових осіб цього органу як носіїв судової влади» [1, с. 95]. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII [2] викладено у новій

редакції статтю 126 Конституції України, якою закріплено норму щодо гарантування незалежності й недоторканності судді Конституцією і законами України. Основним Законом чітко встановлено, що незалежність та керування верховенством права є засадами діяльності судді щодо здійснення правосуддя (ст. 129 Конституції України). Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [3] закріплено принципи незалежності і безсторонності судів (ч. 1 ст. 1).

Отже, чинне законодавство закріплює принцип незалежності як основоположний принцип функціонування судової влади, судів і судді. При

цьому сутність незалежності судді слід розглядати як основу його правового статусу у правовідносинах щодо відправлення правосуддя. Саме такий підхід до розуміння незалежності судді обстоюється юридичною наукою. Так, у юридичних енциклопедичних виданнях, де презентовано усталені наукові підходи до визначення змісту ключових категорій і сутності правових явищ, вказано про незалежність судді як основи його правового становища у державі [4, с. 538].

Вимога гарантування незалежності суддів закріплена у конституціях різних держав, питанням гарантування надається постійна увага міжнародної спільноти, політиками, законотворцями. Так, принцип незалежності суддів, їх незмінюваності, відповідальності перед законом та підкорення тільки закону закріплені Конституцією Іспанії. Довічне призначення судді та його відставка по досягненні встановленого законом віку встановлені Конституцією Бельгії [5, с. 457-458]. В Україні у 2011 році, спираючись на Рекомендації СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів, проводився моніторинг стану незалежності суддів [6], результати якого свідчили про необхідність посилення гарантій незалежності. У 2017 році, вже після проведеної судової реформи, був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення незалежності суддів» (реєстраційний № 7421 від 20 грудня 2017 року), спрямований, як зазначають його автори, на вдосконалення законодавства щодо посилення незалежності суддів від «телефонного права», приведення законодавства України до стандартів Європейського Союзу, посилення механізмів забезпечення незалежності суддів. Щоправда, стосовно цього законопроекту Вища рада правосуддя надала обґрунтований негативний висновок, мотивуючи тим, що його прийняття матиме наслідком порушення принципів законності й пропорційності та суперечить принципу забезпечення незалежності судової гілки влади [7].

Отже, необхідність дослідження проблеми розкриття змісту новітнього право розуміння

незалежності судді не втрачає актуальності, але набуває нових рис і особливостей, відповідних сучасним політико-правовим процесами, тенденціям до активізації впровадження фундаментальних вимог гарантування принципів верховенства права і справедливості при відправленні правосуддя.

Мета статті полягає у розкритті змісту сучасного право розуміння незалежності судді.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розкриття сутності незалежності судді постійно аналізується переважно у контексті незалежності судової влади вченими у царині конституційного права, організації судових і правоохоронних органів. Останнім часом вийшли у світ монографії С.В. Прилуцького [8], Л.М. Москвич [9], монографія, присвячена пам'яті І.Є. Марочкина [10] та інші. Наведені монографічні дослідження презентують концептуальні підходи до дослідження судової влади, проте проблема незалежності судді піддана аналізу у контексті незалежності судової гілки влади. Такий інституційний підхід дозволяє розкрити зміст ключових проблем гарантування незалежності судді, однак не виключає необхідність проведення подальшого наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Незалежність суддів не є прерогативою чи привілеєм і надається їм не для захисту власних інтересів, а в інтересах принципу верховенства права й усіх, хто прагне та очікує справедливості. Незалежність судової влади – засіб забезпечення неупередженості суддів. Тому вона є передумовою гарантії того, що всі громадяни (та інші гілки влади) будуть рівними перед судом (п. 9 Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності [11]; п. 10 Висновку № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» [12]).

Доцільність і наукова коректність аналізу питання про незалежність судді, виходячи з його правового статусу як носія судової влади, впливає з положень правової доктрини (І.Є. Марочкин

[1, с. 95], правової позиції Конституційного Суду України, викладену у резолютивній частині Рішення від 01.12.2004 № 19-рп/2004. Так, Конституційний Суд України зазначив, що незалежність суддів є конституційним принципом організації та функціонування судів та професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкорюються лише закону (п. 1 резолютивної частини Рішення [13]).

Отже, слід виділяти інституційну і функціональну незалежність. Перша – полягає у тому, «що судді не повинні підкорятися ні законодавчій, ні виконавчій владі й мають бути неупередженими, а визнаний Україною принцип верховенства права, вважають вони, забороняє «приймати законодавчі акти, що анулюють з ефектом зворотної сили рішення суду»; друга – у підкоренні суддів при здійсненні правосуддя тільки Конституції і законам України. Однією із функціональних гарантій виступає передбачена законом процедура здійснення правосуддя» (п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 19-рп/2004).

Дійсно неможливо вказувати про незалежність судді у разі, якщо суд не є незалежним. Разом із тим, визнаючи взаємозв'язок інституційної та функціональної незалежності судді, тим не менше, доречно презюмувати незалежність судів, а незалежність судді розглядати у матеріальному і процесуальному аспектах. Так, матеріальний аспект незалежності похідний від інституційного розуміння незалежності судді й передбачає визначення спроможності держави гарантувати особливий порядок призначення і звільнення суддів з посади, притягнення до відповідальності, забезпечення безпеки судді та членів його сім'ї, фінансові гарантії незалежності, належні умови відправлення правосуддя та інші.

Фактично матеріальний аспект незалежності стосується організаційних гарантій відправлення правосуддя, які умовно доцільно поділити на дві групи за суб'єктивним критерієм: а) гарантії, що стосуються безпосередньо судді; б) гарантії, що пов'язані з умовами здійснення правосуддя.

Так, до першої групи організаційних гарантій можна віднести такі як: особливий, порів-

няно з іншими категоріями посадових осіб, порядок добору і відбору на посаду судді, звільнення з посади, притягнення судді до відповідальності (не тільки дисциплінарної, але й адміністративної, цивільної, кримінальної).

Другу групу організаційних гарантій доцільно систематизувати та виділити дві підгрупи:

- гарантії незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя (зокрема, забезпечення особистої безпеки судді та члена його сім'ї, заборона звернення народного депутата України з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах, відповідно Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 1999 року № 4-рп/99 (справа про запити народних депутатів України)), а також заборона щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо (відповідно ч. 2 ст. 126 Конституції України);

- гарантії, які стосуються створення умов здійснення правосуддя (зокрема, забезпечення законом строку перебування судді на посаді та оплата праці [14]; гарантування фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; функціонування суддівського самоврядування; притягнення до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду).

Розкриваючи матеріальний аспект незалежності, доцільно вказати не тільки про її «зовнішньо забезпечувальний» аспект, тобто сукупність гарантій, які звернені до суб'єктів, які не наділені статусом судді, а більшість з них не належать до судової гілки влади, але й про гарантії, звернені до претендента на посаду судді та до судді як до носія судової влади. Такі гарантії впливають з чинного законодавства, вимог міжнародних конвенцій, хартій, резолюцій:

- компетентність (Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (Лісабон, 10.07.1998 р.) [15]);

- безсторонність (Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями

40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1975 року [16];

- встановлення заборон (заборона суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності).

Серед гарантій незалежності судді виділено групу процесуальних гарантій. Спираючись на Основні принципи незалежності судових органів, Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, можна вказати про такі як: виняткове право судових органів визначати юрисдикцію справи; володіння компетенцією щодо питань судового характеру; заборона неправомірного чи несанкціонованого втручання в процес правосуддя; наявність умов, що судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду; здійснення судового розгляду виключно за встановленою процедурою, підміна якої чи підміна статусу суду чи трибуналу іншим органом не можлива; справедливе ведення судового розгляду; дотримання прав сторін [16]; заборона перегляду рішення судді інакше, ніж у порядку апеляції; прийняття рішення щодо компетенції судів самими судами [14].

Висновки. Отже, сучасне право розуміння незалежності судді виходить зі сприйняття суді як носія судової влади щодо якого суспільство і держава вимагає справедливого, неупередженого відправлення правосуддя у розумні строки. Категорія «незалежність» не може бути сприйнята як така, що уособлює у собі абсолютну автономію судді від тих умов і правил, які передбачені чинним законодавством. Незалежність судді полягає у його відносній автономії як посадової особи у системі органів судової влади та як суб'єкта процесуальних правовідносин під час здійснення судового процесу. Таке право розуміння незалежності судді визначає архітектуру побудови системи гарантій незалежності, яка умовно поділена на дві підсистеми (два види): матеріальні і процесуальні гарантії. Підсистема (вид) матеріальних гарантій охоплює організаційні гарантії, звернені до суб'єктів, які забезпечують функціонування судів, а також особистісні гарантії, звернені до претендента на посаду

судді та власне до судді як до носія судової влади. Процесуальні гарантії, на відміну від матеріальних гарантій незалежності судді пов'язані із реалізацією суддею його процесуальної правосуб'єктності у правовідносинах щодо відправлення правосуддя і стосуються гарантування самодостатності судді у вирішенні справи справедливо, компетентно, безстороннє, за встановленою законом процедурою, у розумний строк.

Література

1. *Судова влада*: монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2015. – 792 с.
2. *Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)*: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
3. *Про судоустрій і статус суддів*: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
4. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
5. *Енгибарян Р. В.* Сравнительное конституционное право: учебное пособие / Р. В. Енгибарян. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 543 с.
6. *Висновки моніторингу стану незалежності суддів в Україні – 2011* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uajudges.org.ua/.../Visnovki-Monitoring1.
7. *Про надання консультативного висновку до законопроекту № 7421*: Рішення, Висновок Вищої ради правосуддя від 30 січня 2018 р. № 265/0/15-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформаційно-аналітична база «Ліга-закон» станом на 25.06.2018.
8. *Прилуцький С. В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / С.В. Прилуцький. – К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
9. *Москвич Л. М.* Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія / Л. М. Москвич. – Х.: ФІНН, 2011. – 384 с.
10. *Судова влада*: монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2015. – 792 с.

11. *Висновок* № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформаційно-аналітична база «Ліга-закон» станом на 25.06.2018.

12. *Висновок* № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформаційно-аналітична база «Ліга-закон» станом на 25.06.2018.

13. *У справі* за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу): Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 // Офіційний вісник України від 24.12.2004. – 2004. – № 49. – С. 62. – Ст. 3220.

14. *Рекомендація* № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_323/ed20041201.

15. *Європейська хартія о законі* «О статусе судей»: Лиссабон, 10 лютого 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=994_236&find=1&text=%ED%E5%E7%E0%E2%E8%F1%E8%EC&x=7&y=4.

16. *Основні принципи незалежності судових органів*: схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

References

1. *Sudova vlada: monografija* / I. Je. Marochkin, L. M. Moskvych, I. V. Nazarov ta in.; za zag.red. I. Je. Marochkina. – H.: Pravo, 2015. – 792 s.

2. *Pro vnesennja zmin do Konstytucii' Ukrainy* (shhodo pravosuddja): Zakon Ukrainy vid 2 chervnja 2016 r. № 1401-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2016. – № 28. – St. 532.

3. *Pro sudoustrij i status suddiv*: Zakon Ukrainy vid 2 chervnja 2016 r. № 1402-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2016. – № 31. – St. 545.

4. *Velykyj encyklopedychnyj jurydychnyj slovnyk / za red. akad. NAN Ukrainy Ju. S. Shemshuchenka.* – 2-ge vyd., pererobl. i dopovn. – K.: Jurydychna dumka, 2012. – 1020 s.

5. *Engibarjan R. V. Sravnitel'noe konstitucionnoe pravo: uchebnoe posobie / R. V. Engibarjan.* – Rostov n/D: Feniks, 2007. – 543 s.

6. *Vysnovky monitoringu stanu nezalezhnosti suddiv v Ukraini* – 2011 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: uajudges.org.ua/.../Visnovki-Monitoringul.

7. *Pro nadannja konsul'tatyvnogo vysnovku do zakonoproektu № 7421: Rishennja, Vysnovok Vyshhoi' rady pravosuddja vid 30 sichnja 2018 r. № 265/0/15-18* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: Informacijno-analitychna baza «Liga-zakon» stanom na 25.06.2018.

8. *Pryluc'kyj S. V. Vstup do teorii' sudovoi' vlady (Suspil'stvo. Pravosuddja. Derzhava): monografija / S. V. Pryluc'kyj.* – K.: In-t derzh. i prava im. V.M. Korec'kogo NAN Ukrainy, 2012. – 317 s.

9. *Moskvych L. M. Efektyvnist' sudovoi' systemy: konceptual'nyj analiz: monografija / L. M. Moskvych.* – H.: FINN, 2011. – 384 s.

10. *Sudova vlada: monografija / I. Je. Marochkin, L. M. Moskvych, I. V. Nazarov ta in.; za zag. red. I. Je. Marochkina.* – H.: Pravo, 2015. – 792 s.

11. *Vysnovok* № 3 (2002) Konsul'tatyvnoi' rady jevropejs'kyh suddiv do uvagy Komitetu Ministriv Rady Jevropy shhodo pryncypiv ta pravyl, jaki reguljujut' profesijnu povedinku suddiv, zokrema, pytannja etyky, nesumisnoi' povedinky ta bezstoronnosti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: Informacijno-analitychna baza «Liga-zakon» stanom na 25.06.2018.

12. *Vysnovok* № 18 (2015) Konsul'tatyvnoi' rady jevropejs'kyh suddiv «Pozycja sudovoi' vlady ta i'i' vidnosyny z inshymy gilkamy derzhavnoi' vlady v umovah suchasnoi' demokratii'» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: Informacijno-analitychna baza «Liga-zakon» stanom na 25.06.2018.

13. *U spravi* za konstytucyjnym podannjam Verhovnogo Sudu Ukrai'ny pro oficijne tlumachennja polozhen' chastyn pershoi', drugoi' statti 126 Konstytucii' Ukrai'ny ta chastyny drugoi' statti 13 Zakonu Ukrai'ny «Pro status suddiv» (sprava pro nezalezhnist' suddiv jak skladovu i'hn'ogo statusu): Rishennja Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny vid 1 grudnja 2004 r. № 19-rp/2004 // Oficijnyj visnyk Ukrai'ny vid 24.12.2004. – 2004. – № 49. – S. 62. – St. 3220.

14. *Rekomendacija* № (94) 12 «Nezalezhnist', dijevist' ta rol' suddiv» (uhvalena Komitetom Ministriv Rady Jevropy na 518 zasidanni zastupnykiv ministriv 13.10.1994 r.) [Elektronnyj

resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_323/ed20041201.

15. *Evropejskaja hartija* o zakone «O statuse sudej»: Lissabon, 10 ijulja 1998 g. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=994_236&find=1&text=%ED%E5%E7%E0%E2%E8%F1%E8%EC&x=7&y=4.

16. *Osnovni pryncypy nezalezhnosti sudovyh organiv*: shvaleni rezoljucijamy 40/32 ta 40/146 General'noi' Asamblei' vid 29 lystopada ta 13 grudnja 1985 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

П. В. Горинев

НЕЗАВИСИМСТЬ СУДЬИ В СОВРЕМЕННОМ ПРАВО ПОНИМАНИИ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

Цель: выявить содержание современного правосознания независимости судебных органов. **Методы:** институциональная и функциональная независимость были определены с помощью сравнительного метода научных знаний, а использование метода классификации и группировки стало методологической основой для предоставления материальных и процедурных гарантий независимости. Применение систематического подхода позволило сформировать целостное представление о сущности независимости судьи в современном правосознании. **Результаты:** источником научного подхода к современному праву понимания является признание независимости судьи с точки зрения его относительной автономии как должностного лица в системе судебных органов и субъекта процессуальных правовых отношений в судебном порядке производство. Такое право на понимание независимости суда определило построение системы гарантий независимости, которая условно подразделяется на две подсистемы (два типа): материальные и процедурные гарантии. Материальные гарантии подразделяются на подгруппы организационных гарантий, а также гарантии, адресованные заявителю на должность судьи или сам судья, являющийся носителем судебной системы. В настоящем документе уточняется связь процессуальных гарантий с реализацией судьей его процессуальной правосубъектности в правовых отношениях, касающихся отправления правосудия. **Обсуждение:** автор статьи предлагает основные положения, которые отражают содержание независимости судьи на основе юридического понимания его относительной автономии, являющегося предметом отправления правосудия, и признания материальных и процессуальных гарантий независимости.

Ключевые слова: правовое сознание, независимость судебных органов, процессуальные гарантии, организационные гарантии, институциональная и функциональная независимость.

JUDICIAL INDEPENDENCE IN MODERN LEGAL CONSCIOUSNESS

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: tidp.kaf.nau@gmail.com

***The purpose** is to reveal the content of the modern legal consciousness of the judicial independence. **Methods:** institutional and functional independence were identified by means of the comparative method of scientific knowledge, while the use of the classification and grouping method became the methodological basis for the allocation of material and procedural guarantees of independence. The application of a systematic approach made it possible to form a holistic view of the essence of the independence of a judge in modern legal consciousness. **Outcomes:** The origin of the scientific approach to the modern right of understanding is the recognition of the independence of the judge from the standpoint of his relative autonomy being both an official in the system of judicial authorities and a subject of procedural legal relations during the judicial proceedings. Such a right to an understanding of the judicial independence determined the construction of a system of independence guarantees, which is conventionally subdivided into two subsystems (two types): material and procedural guarantees. The material guarantees are subdivided into sub-groups of organizational guarantees, as well as safeguards addressed to the applicant for a judge's position or to the judge himself being a bearer of the judiciary. The present paper specifies the connection of procedural guarantees with the realization by a judge of his procedural legal personality in legal relations concerning the administration of justice. **Discussion:** The author of the article proposes the main provisions that reflect the content of the independence of the judge, based on the legal understanding of his relative autonomy being the subject of the administration of justice and the recognition of material and procedural guarantees of independence.*

***Keywords:** legal consciousness, judicial independence, procedural guarantees, organizational guarantees, institutional and functional independence.*

О. О. Мельник,
кандидат юридичних наук

Р. О. Данченко,
аспірант

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДЕРЖАВНИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ

Державний науково-дослідний інститут МВС України
вул. Довнар-Запольського, 8, 04116, Київ, Україна
Академія праці, соціальних відносин і туризму
вул. Кільцева дорога, 3-а, 03187, Київ, Україна
E-mail: melnikoleg80@gmail.com

Мета: у статті розглядаються можливості виникнення і виявлення корупційних проявів та дій під час виконання своїх обов'язків чиновниками органів державної влади. **Методи дослідження:** використані методи аналізу, порівняння та синтезу. **Результати:** пропонується ряд заходів щодо удосконалення протидії корупції в державних органах влади.

Ключові слова: органи виконавчої влади, протидія корупції, державні органи влади, корупційні ризики, державна служба.

Постановка проблеми та її актуальність.

Останнім часом проблема корупції в Україні та шляхи її вирішення привертають багато уваги не лише теоретиків, а й практиків, а також багатьох небайдужих громадян, громадських організацій та міжнародних організацій. Одним із основних завдань української влади є імплементація українського законодавства до міжнародних стандартів, які стосуються боротьби з корупцією, а також виконання міжнародних рекомендацій з метою проведення заходів запобігання корупційним проявам серед державних службовців.

У межах виконання цих завдань владою останнім часом прийнято чимало нових законодавчих актів, які мають стати на заваді корупційної діяльності в Україні серед державних службовців, крім того, вони передбачають створення принципово нових органів, уповноважених запобігати і протидіяти корупції в Україні. Крім того, сьогодні діє новий Закон України «Про державну службу», що передбачає революційні зміни в професійній діяльності держав-

них службовців, у тому числі органів виконавчої влади.

Одним із важливих напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності представників органів державної влади, а також усунення умов і причин виникнення цих ризиків.

Аналіз досліджень і публікацій. У наш час багато вітчизняних дослідників приділяли увагу питанням протидії та запобігання корупції, серед них можна виділити: І. В. Бездольний, Ю. Ф. Лавренюк, Р. П. Марчук, І. Л. Машковська, П. Мірошник, М. Мельник, А. М. Михненко, А. М. Мудров, Р. Кулаковський, А. В. Кухарук, О. М. Костенко, І. В. Кушнар'юв, Р. Г. Рябошапка, М. Ю. Печенкін, О. С. Хмара та ін.

Основним завданням їх досліджень було вивчення стану корупційних діянь у нашій державі, а також визначення відповідних профілактичних заходів щодо запобігання корупції серед чиновників державної влади.

Метою статті можна вважати дослідження можливостей виникнення та виявлення коруп-

ційних ризиків під час здійснення своїх повноважень суб'єктами державної виконавчої влади та усунення умов і причин виникнення цих ризиків.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах дуже гостро стоїть проблема корупції в Україні, вона суттєво впливає на імідж держави, на її подальшу долю та розвиток. Корупція є однією із найбільших перешкод на шляху інтеграції України до вступу в Євросоюз й розвитку громадянського суспільства. Можна впевнено стверджувати, що останнім часом у нашій державі здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції, більша частина з яких спрямована саме на запобігання корупції.

Одним із важливих напрямів стосовно запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців, а також усунення умов і причин виникнення цих ризиків. Такі корупційні ризики постійно досліджуються науковцями та громадськими організаціями в різних сферах державного управління та професійно-службової діяльності державних службовців.

Встановлення фактів виявлення корупційних ризиків необхідно розпочати з дослідження сфер можливих зловживань чиновниками державної влади.

Насамперед, потужним джерелом і стимулом для різноманітних форм корупційних проявів може бути олігархізм (монополізм), який виражає інтереси об'єктів суспільства на користь олігарха. У цьому випадку зовсім не обов'язково брати до уваги лише ринок, монополізм на сьогодні виникає майже в усіх сферах життєдіяльності людини, це освіта, медицина, надання суспільних послуг, засоби масової інформації, зовнішня торгівля тощо. Це, в свою чергу, призводить до порушення ст. 42 Конституції України, в якій зазначено: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монополічним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція» [1].

Другим аспектом можна вважати те, що з монополізмом тісно пов'язане таке явище, як дефіцит. Дефіцит породжує боротьбу за дефіцитні ресурси, можливості, послуги. Як наслідок, суб'єкти, які розподіляють дефіцит, постійно зазнають тиску з боку правління. Тут також можуть проявлятися вимушено створені дефіцити.

Третім аспектом можна зазначити одну з форм дефіциту, тобто дефіцит на об'єктивну, правдиву інформацію як комерційного, так і соціально-політичного характеру, або більш точно дефіцит гласності.

Відповідно до цього корупційні діяння знаходять своє місце:

– у сфері споживчого ринку (під час видання ліцензій на право зайняття деякими видами діяльності: виробничої, торговельно-посередницької, надання послуг тощо);

– під час видання дозволів на встановлення об'єктів малих архітектурних форм: кіосків, павільйонів, палаток, стоянок тощо;

– у процесі приватизації (під час вибору неконкурентних способів приватизації в інтересах деяких осіб, унаслідок чого сповільнюється поява ефективних приватних власників);

– у державних закупівлях (тендерах), також при користуванні системи «Прозоро» та ін. Останнім часом багато об'єктів державної форми власності приватизуються, і саме в цій сфері приватизації необхідні гласність, прозорість і контроль за цими об'єктами. Завдяки порушенням і неправомірним діям під час приватизації збільшується майнова нерівність населення;

– під час установаження заниженої вартості майна чи об'єктів комунальної власності в інтересах фізичних і юридичних осіб (часто деякі суб'єкти, утягуючи в корупційну діяльність повноважних органів виконавчої влади, скуповують великі об'єкти нерухомості, такі як підприємства, заводи, за дуже низькими цінами, унаслідок чого державні та місцеві бюджети не мають необхідних надходжень);

– під час видання патентів чи продовження терміну продажу приміщення, де знаходяться об'єкти малої приватизації;

– під час втручання в процес проведення аукціону чи торгів при приватизації об'єктів;

– під час незаконного списання товарно-матеріальних цінностей і майна на підприємствах, що підлягають приватизації, з метою зменшення їхньої вартості;

– під час незаконного переміщення приватизаційних цінних паперів між посередниками;

– під час оформлення права власності при купівлі-продажу житла, нерухомості приватними та юридичними особами;

– у системі охорони здоров'я (під час видання пільгових санаторно-курортних путівок, направлення до лікувальних закладів осіб для безоплатного стаціонарного лікування, вирішення питань щодо присвоєння групи інвалідності зацікавленим особам, виділення й передання частини приміщення медичних установ, лікарень тощо в оренду комерційним структурам);

– у системі освіти (під час отримання права переорієнтації навчальних закладів на платні форми навчання; надання права організації роботи навчального закладу за статусом школи-лицею; організації платних курсів, підготовки абітурієнтів до вступу у виші при інститутах, технікумах, коледжах тощо; втручання в роботу приймальних комісій чи деяких її членів, у процес прийому вступних іспитів);

– у системі агропромислового комплексу (під час розпаювання земель; використання земель запасу та резервного фонду, заповідних зон, земель рекреаційного призначення тощо; визначення видів сільськогосподарських культур для вирощування на конкретних земельних наділах);

– у системі державного управління (під час визначення органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування виконавців замовлень за рахунок місцевого чи державного бюджету серед суб'єктів підприємницької діяльності тощо). З урахуванням вищезазначеного органи виконавчої влади, які працюють у сферах, де існує «підвищений» ризик виявів корупції, пов'язані з виконанням таких функцій: 1) надання державних замовлень усіх видів; 2) планування та контроль завдань; 3) надання дозволів на перебування, на роботу;

4) контролю за дотриманням встановленого порядку, наприклад, порядку будівництва або порядку торгівлі; 5) оформлення комунальних справ; 6) надання соціального житла; 7) прийом іспитів, надання прав і патентів; 8) надання дозволів на використання транспортних засобів, що не відповідають нормі, та на особливі вантажні перевезення; 9) здійснення закупівель; 10) звільнення від військової або цивільної служби; та інші [2].

Крім того, корупція виникає й у виборчій системі держави, завдяки недосконалої виборчого законодавства, яке надмірно захищає депутатський статус, не забезпечує реальної залежності виборних осіб від виборців [3, с. 126].

Враховуючи світовий досвід, у разі поширення корупції в державі дискредитується право як основний інструмент регулювання життя держави й суспільства. У суспільній свідомості формується думка про беззахисність громадян і перед злочинністю, і перед владою.

Існування корупції в правоохоронних органах призводить до зміцнення організованої злочинності, яка, об'єднуючись із корумпованими групами чиновників і підприємців, посилюється все більше, оскільки має доступ до політичної влади й можливості для відмивання грошей. Як наслідок, громадяни зневірюються в цінностях демократії, руйнуються демократичні інститути, ставиться під загрозу існування громадянського суспільства [4, с. 128].

У 2015 році було прийнято Закон України «Про державну службу», який називають абсолютно новим і по-справжньому революційним. Порівняно з попередньою редакцією, чинний Закон містить багато змін і, у свою чергу, корупційних ризиків для органів виконавчої влади.

В Законі було проведено розмежування політичних та адміністративних посад, посади й функції органів з обслуговування та патронатну службу; визначено тотальні відкриті конкурси під час призначення на державну службу; підвищено відповідальність чиновників тощо.

Насамперед, необхідно зазначити те, що коло посад в органах державної влади, а отже, і в органах виконавчої влади, на які поширилась дія цього Закону, значно звузилась. Вона поши-

рюється насамперед на державних службовців: секретаріату Кабінету Міністрів України; міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; місцевих державних адміністрацій; органів прокуратури; органів військового управління; закордонних дипломатичних установ України; голів місцевих державних адміністрацій, керівників апаратів (секретаріатів) Верховної Ради України, допоміжних органів, утворених Президентом України, Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, Антимонопольного комітету України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Фонду державного майна України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національного антикорупційного бюро, Національного агентства з питань запобігання корупції, Ради національної безпеки і оборони України, Рахункової палати, а також державних колегіальних органів, посади голів і членів яких не належать до посад державної служби; інших державних органів.

Дія Закону України «Про державну службу» не поширюється на: Президента України; Главу Адміністрації Президента України та його заступників, Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим і його заступників; членів Кабінету Міністрів України, перших заступників і заступників міністрів; Голову та членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голову та членів Антимонопольного комітету України, Голову та членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Голову та членів Рахункової палати, Голову та членів Центральної виборчої комісії, голів і членів інших державних колегіальних органів; Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників; Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України та його заступників, Голову Фонду державного майна України та його заступників; народних депутатів України; Уповноваженого Верховної Ради

України з прав людини та його представників; службовців Національного банку України; депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим і його заступників, міністрів Автономної Республіки Крим; депутатів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування; суддів; прокурорів; та інших осіб [5].

З одного боку, позитивним є те, що охоронці, водії, кур'єри, особи, які здійснюють прибирання й ремонт приміщень, прилеглої території, виконують інші технічні функції, наприклад, копіювання матеріалів, інші працівники, котрі виконують у державних органах низькокваліфіковані роботи, втратили статус державного службовця. Але, з іншого боку, багато запитань виникає щодо статусу осіб, які своєю працею забезпечують роботу зазначених структурних підрозділів, втратили, відповідно до Закону, статус державного службовця, але продовжують, відповідно до своїх обов'язків, виконувати функції держави.

На таких працівників якраз і не буде поширюватися дія антикорупційного законодавства, все це приводить до корупційних ризиків. Така ж сама ситуація виникає з радниками, консультантами, помічниками Президента України, народних депутатів, міністрів та інших посадовців. На цих осіб більше не поширюється обов'язок щороку подавати декларацію про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру, заборона на недопущення можливого конфлікту інтересів, тобто заборона працювати в безпосередньому підпорядкуванні близьких родичів, а також обмеження щодо використання службових повноважень на свою користь, обмеження щодо одержання дарунків, а головне – щодо зайняття іншою оплачуваною роботою, у тому числі підприємницькою діяльністю. Законом «Про державну службу» це не заборонено.

Крім того, державні службовці категорії А не мають права бути членами політичних партій. Таке положення суперечить ст. 36 України, яка передбачає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії. Ніхто не може бути обмежений у правах за належність

чи неналежність до політичних партій або громадських організацій [1].

Дуже часто виникають ситуації, коли вирішальну роль при зарахуванні на посаду відіграє керівництво закладу або ж рекомендації впливових людей. За таких обставин саме на момент прийняття на роботу майбутній працівник органу державної виконавчої влади отримує роль «боржника», а «кредитор», у свою чергу, отримує можливість у разі необхідності звернутися до нього за допомогою, в результаті чого створюється реальні обставини для подальших корупційних зв'язків, адже призначення на перспективні посади супроводжуються подарунками та наданням взаємних послуг [6].

Під час виконання своїх професійних обов'язків чиновниками органів державної виконавчої влади серед корупційних ризиків виникає, зокрема, такий, як наділення посадових осіб дискреційними повноваженнями – сукупністю прав та обов'язків державних органів, осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з кількох варіантів управлінських рішень.

Усунення такого ризику, як правило, потребує вдосконалення нормативно-правової бази, яка врегульовує діяльність відповідних посадових осіб.

Ще одним поширеним корупційним ризиком у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є неналежна організація роботи, яка виявляється у створенні відповідних умов, що спонукають громадян удаватися до корупційних дій. Насамперед це стосується сфери надання адміністративних послуг.

Усунення таких ризиків можливе шляхом ширшого використання інформаційно-комунікаційних технологій (запровадження електронної черги, попереднього запису телефоном або через електронну скриньку), установлення зручного для громадян графіку роботи, наявність інформаційних стендів і поширення інформації про порядок надання послуг у ЗМІ, забезпечення належних побутових умов

для відвідувачів, забезпечення вільного доступу до необхідних бланків тощо [2].

Також істотним корупційним ризиком є недоброчесність поведінки службових і посадових осіб. Етичні та психологічні аспекти здійснюють досить великий вплив на сумлінність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, оскільки рішення приймаються передусім на основі власного досвіду, психологічного ставлення до виконуваної роботи і ґрунтуються на особистих переконаннях.

Необхідно зазначити, що саме керівники органів державної виконавчої влади повинні демонструвати й заохочувати етичну поведінку, зокрема, шляхом створення адекватних умов роботи.

Крім подання власного прикладу, керівники таких закладів мають систематично контролювати виконання таких етичних правил поведінки. Це має відбуватися: – регулярно; – усебічно (тобто охоплювати всі питання та напрями діяльності); – перевіряти працівників не лише з поганими показниками виконаної роботи, а й із гарними; – об'єктивно (виключаючи упередженість); – гласно (тобто про результати контролю необхідно повідомляти підконтрольним особам); – найголовніше – результативно (тобто в результаті таких перевірок мають уживатися відповідні заходи впливу).

Прямолінійний підхід до зменшення корупції в органах державної виконавчої влади може негативно вплинути на фундаментальні права людини та громадянина. Програми і послуги, що передбачають можливість виникнення корупції, складно ліквідувати повністю. Може виникнути потреба в бюрократичному механізмі для ефективного адміністрування, а більш сильне примушення або стримування є зовсім недешевим.

Тому встановлена мета полягає не в досягненні повної чесності, а в значному підвищенні порядності й, отже, ефективності й дієвості щодо виконання обов'язків державними службовцями [7].

Висновки. За результатами проведеного аналізу виникнення корупційних ризиків під час виконання своїх повноважень суб'єктами органів державної виконавчої влади, насамперед,

необхідно здійснити такі адміністративно-правові заходи запобігання виникненню зазначеним ризикам:

1) забезпечити доступ зацікавлених осіб до державних закупівель, так як він є обмеженим через домінування непрозорих і неконкурентних процедур закупівель при витрачанні бюджетних коштів;

2) удосконалити механізм доступу громадян до публічної інформації, особливо стосовно суспільно важливих питань, які впливають на добробут населення, таких як виділення земельних ділянок у відповідній місцевості або існування вакантної посади в органах державної влади;

3) посилити контроль за цільовим ефективним використанням бюджетних коштів;

4) залучати громадські організації до процедури затвердження місцевих бюджетів, а також до формування антикорупційної політики;

5) визначити нормативно чіткі процедури фіксування та класифікації звернень до посадових осіб органів державної виконавчої влади від громадян і організацій, їх класифікації та звітування щодо реагування на них;

б) удосконалити законодавство щодо дискреційних повноважень посадових осіб органів державної виконавчої влади.

Отже, підводячи остаточні підсумки, варто зауважити, що службовці, які працюють на державній службі, у тому числі в органах державної виконавчої влади, особливо на керівних посадах, повинні стати прикладом нетерпимості до проявів корупції, відповідально виконувати свої обов'язки, дотримуватися вимог чинного законодавства та принципів доброчесності у своїй поведінці. Корумпована поведінка завдає шкоди авторитету як самому органу, так і державі загалом.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Методичні рекомендації з питань запобігання та протидії корупції: затв. наказом

Головного управління державної служби України від 26 грудня 2007 р. № 337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-195499.html>.

3. Лавренюк Ю. Ф. Пріоритетні напрями антикорупційної політики України / Ю. Ф. Лавренюк // Державне управління. – 2014. – № 1 (1). – С. 35-37.

4. Кушнар'ов І. В. Антикорупційна політика сучасної держави: загально-теоретична і порівняльно-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / І. В. Кушнар'ов. – Харків, 2013. – 18 с.

5. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

6. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / [Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук та ін.; за заг. ред. А. В. Волошиної]. – К., 2015. – 268 с.

7. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. / [А. М. Михненко, Р. П. Марчук, А. М. Мудров та ін.]; за ред. проф. А. М. Михненка. – К.: НАДУ, 2010. – 360 с.

References

1. *Konstytucija* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

2. *Metodychni rekomendacii' z pytan' zapobigannja ta protydii' korupcii'*: zatv. nakazom Golovnoho upravlinnja derzhavnoi' sluzhby Ukrainy vid 26 grudnja 2007 r. № 337 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://do.gendocs.ru/docs/index-195499.html>.

3. *Lavrenjuk Ju. F.* Priorytetni naprjamy antykorupcijnoi' polityky Ukrainy / Ju. F. Lavrenjuk // Derzhavne upravlinnja. – 2014. – № 1 (1). – S. 35-37.

4. *Kushnar'ov I. V.* Antykorupcijna polityka suchasnoi' derzhavy: zagal'no-teoretychna i porivnjal'no-pravova harakterystyka: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk.: spec. 12.00.01 / I. V. Kushnar'ov. – Harkiv, 2013. – 18 s.

5. *Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10 grudnja 2015 r. № 889-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy.* – 2016. – № 4. – St. 43.

6. *Al'ternatyvnyj zvit z ocinky efektyvnosti derzhavnoi' antykorupcijnoi' polityky / [R. G. Rjaboshapka, O. S. Hmara, A. V. Kuharuk ta*

in.; za zag. red. A. V. Voloshynoi']. – K., 2015. – 268 s.

7. *Zapobigannja ta protydija korupcii': navch. posib. / [A. M. Myhnenko, R. P. Marchuk, A. M. Mudrov ta in.]; za red. prof. A. M. Myhnenka.* – K.: NADU, 2010. – 360 s.

О. А. Мельник, Р. О. Данченко

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРУПЦИИ И КОРУПЦИОННЫЕ РИСКИ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНАХ ВЛАСТИ

Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины
ул. Довнар-Запольского, 8, 04116, Киев, Украина
Академия труда, социальных отношений и туризма
ул. Кольцевая дорога, 3-а, 03187, Киев, Украина
E-mail: melnikoleg80@gmail.com

Цель: в статье рассматриваются возможности возникновения и выявления коррупционных проявлений и действий во время исполнения своих обязанностей чиновниками органов государственной власти. **Методы исследования:** использованы методы анализа, сравнения и синтеза. **Результаты:** предлагается ряд мероприятий по совершенствованию противодействия коррупции в государственных органах власти.

Ключевые слова: органы государственной власти, противодействие коррупции, государственные органы власти, коррупционные риски, государственная служба.

O. Melnyk, R. Danchenko

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES OF COUNTERACTION OF CORRUPTION AND CORRUPTION RISKS IN PUBLIC AUTHORITIES

State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
Dovnar-Zapolsky str., 8, 04116, Kyiv, Ukraine
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
Ring Road str., 3-a, 03187, Kyiv, Ukraine
E-mail: melnikoleg80@gmail.com

Purpose: the article deals with the possibility of emergence and detection of corruption manifestations and actions during the performance of their duties by officials of state authorities. **Methods of research:** used methods of analysis, comparison and synthesis. **Results:** a number of measures are proposed to improve the counteraction to corruption in public authorities.

Keywords: executive authorities, counteraction to corruption, state authorities, corruption risks, state service.

ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ СКЛАДОВИХ СИЛ ОБОРОНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
E-mail: vpash64@ukr.net

Мета: розгляд та вирішення проблемних питань законодавчого визначення та розмежування функцій і завдань складових сил оборони в умовах проведення оборонної реформи. **Методи дослідження:** застосування загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання дозволило вирішити наукове завдання щодо законодавчого регулювання функцій і завдань складових сил оборони в сучасних умовах. **Результати:** досліджено проблемні питання правового регулювання функцій і завдань складових сил оборони чинним законодавством та визначено необхідність і напрямки їх вирішення в ході оборонної реформи. **Обговорення:** в сучасних умовах «гібридних» викликів та загроз у сфері оборони створення ефективної системи забезпечення оборони держави можливе лише на основі чіткого розподілу та законодавчого закріплення функцій, завдань та відповідальності всіх складових сил оборони.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони, сили оборони, збройні сили, інші військові формування, правоохоронні органи, функції, завдання.

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на те, що проблематиці діяльності, реалізації функцій та завдань Збройними Силами України (далі – ЗСУ), іншими складовими силами оборони присвячено значну кількість наукових праць, це питання залишається актуальним. В умовах збройної російської агресії, необхідності проведення оборонної реформи, створення ефективної системи забезпечення оборони держави неможливе без чіткого визначення та законодавчого закріплення функцій та завдань усіх спеціальних суб'єктів забезпечення оборони.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні військові, теоретико-правові, адміністративно-правові аспекти діяльності складових сил оборони України досліджували О. В. Агапова, О. П. Баранов, П. П. Богуцький, В. Г. Гриценко, О. В. Кривенко, Ф. В. Саганюк, В. В. Сокуренок, М. С. Туркот, О. В. Черниш, В. С. Чорний, О. М. Шмаков та інші. Разом із тим, в умовах проведення оборонної реформи, питання визна-

чення, розмежування та законодавчого закріплення функцій та завдань складових сил оборони потребують подальшого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі проблемних питань законодавчого регулювання та розмежування функцій і завдань складових сил оборони та визначенні напрямків їх вирішення в ході оборонної реформи.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного забезпечення оборони держави важливе значення має розподіл функцій та завдань між спеціальними суб'єктами забезпечення, на яких безпосередньо покладається оборона держави, і які належать до сил оборони. Стаття 17 Конституції України виокремлює завдання забезпечення оборони між різними суб'єктами, ЗСУ, іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України та правоохоронними органами [1]. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» забезпечення оборони держави покладається на сили оборони, до яких належать: ЗСУ, інші

утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями [2]. З цих правових норм випливає необхідність в ході оборонної реформи законодавчого визначення та розмежування функцій та завдань конкретних органів держави, які належать до сил оборони, у єдиній системі забезпечення оборони держави.

Як зазначає П. П. Богуцький, військова сфера (сфера оборони) не обмежується діяльністю виключно ЗСУ та інших військових формувань у виконанні визначених Конституцією України та законами функцій. Весь складний комплекс державних інститутів, об'єднаних у єдину систему та задіяних у вирішенні питань оборони, воєнної безпеки, та діяльність громадян, спрямовано на захист держави, органічно включаються у військову сферу суспільства [3].

Підготовка держави до оборони в мирний час, у т. ч. до територіальної оборони та кібероборони [4], включає серед іншого удосконалення структури, уточнення завдань і функцій ЗСУ та інших військових формувань, усіх суб'єктів забезпечення оборони (ст. 3) [5] в єдиній системі забезпечення оборони держави. Закон України «Про оборону України» визначає узагальнені завдання інших військових формувань та правоохоронних органів у системі забезпечення оборони, які під керівництвом Генерального штабу ЗСУ, беруть участь в обороні держави у межах своїх повноважень (ст. 12) [5].

В ході реформування Сектору безпеки і оборони, проведення оборонної реформи розпочався процес законодавчого визначення структури, функцій і завдань складових сил оборони. Разом із тим питання розподілу функцій і основних завдань між суб'єктами сил оборони залишається надзвичайно складним та дискусійним [6, с. 9] Аналіз змісту ст. 1 нового Закону України «Про національну безпеку України» та ч. 1 ст. 12 Закону «Про оборону України» свідчить про їх колізію стосовно складу суб'єктів забезпечення оборони, які належать до сил оборони. Закон України «Про оборону України» (ст. 12) не включає до суб'єктів забезпечення оборони держави разом із ЗСУ, ро-

звідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями. Разом із тим, сучасні загрози у сфері оборони держави, ведення «гібридної війни», вимагають посилення спроможностей сил оборони за рахунок розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, а значить адміністративно-правового та системно-функціонального узгодження їх функцій і завдань шляхом внесення відповідних законодавчих змін.

З метою визначення та вирішення проблемних питань перейдемо до аналізу функцій і завдань окремих складових сил оборони (Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна гвардія України) визначених на рівні законів. До спеціальних суб'єктів, на які покладено функції із забезпечення оборони держави, належить Державна спеціальна служба транспорту (далі – ДССТ) яка є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України (далі – МОУ), призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період [9]. У грудні 2017 року ДССТ передана у підпорядкування МОУ у зв'язку з російською збройно агресією та необхідністю єдиного централізованого управління цим спеціалізованим військовим формуванням в інтересах забезпечення оборони держави. Безпосереднє керівництво ДССТ в мирний час та в особливий період здійснює орган управління ДССТ в системі МОУ. Із введенням воєнного стану ДССТ приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану і підпорядковується Генеральному штабу ЗСУ. Основними завданнями ДССТ у контексті забезпечення оборони є: технічне прикриття, відбудова, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності ЗСУ та інших військових формувань; будівництво та ремонт у мирний час і в умовах воєнного стану нових та підвищення строку експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи; охорона об'єктів

національної транспортної системи в мирний час і в особливий період; виконання інших завдань, пов'язаних із участю в обороні держави та забезпеченням ефективного функціонування національної транспортної системи [8].

Незважаючи на підпорядкування та отримання статусу спеціалізованого військового формування в системі МОУ, у діяльності ДССТ як суб'єкта забезпечення оборони залишаються суттєві недоліки: безпосередньо не інтегрована до структури ЗСУ, що характеризує її відокремлене функціонування у сфері управління МОУ; зберігає застарілі завдання та функції, які посуті реалізуються через похідні від Міністерства інфраструктури України повноваження, а ще до того всупереч Конституції України (п. 22 ст. 85) визначаються Положенням, яке затверджується Президентом України (ч. 3 ст. 3); не містить законодавчо конкретизованої системи завдань щодо взаємодії із органами державної влади у сфері оборони (ст. 9-1) [8].

Як зазначає О. П. Баранов, досліджуючи питання управління ДССТ, перелік нормативно-правових актів щодо функціонування служби свідчить про унормування завдань, покладених на неї, але порівняльний об'єктивний аналіз функцій та завдань, що виконує служба, має низку неузгоджень у питаннях виконання нею завдань як суб'єкта сектору безпеки і оборони та його взаємодії з іншими суб'єктами системи забезпечення національної безпеки [9, с. 22].

На нашу думку, в ході проведення оборонної реформи, є доцільним повернути ДССТ до складу ЗСУ як окремого роду військ та на законодавчому рівні визначити її функції і завдання як суб'єкта забезпечення оборони держави.

Наступною складовою сил оборони, державним органом, який також виконує завдання в інтересах оборони держави, є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – ДССЗІ), призначена для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним

ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, інших завдань відповідно до закону.

На підставі аналізу визначених законом повноважень ДССЗІ можемо виділити такі обов'язкові функції у сфері оборони: забезпечення в межах повноважень виконання завдань із мобілізаційної підготовки й мобілізаційної готовності держави; функціонування державної системи урядового зв'язку, її готовності до роботи в особливий період і в разі виникнення надзвичайної ситуації; забезпечення урядовим зв'язком вищих та інших посадових осіб держави, органів військового управління у мирний час, в умовах надзвичайного стану і в особливий період; забезпечення урядовим фельд'єгерським зв'язком вищих та інших посадових осіб держави, органів військового управління; участь у виконанні завдань із територіальної оборони, а також у заходах, спрямованих на підтримання правового режиму воєнного та надзвичайного стану; участь у межах повноважень у стратегічному плануванні застосування ЗСУ, військових формувань, правоохоронних органів для оборони держави та визначення власних потреб у військовому майні на особливий період та інші [10].

Також слід наголосити, що саме на ДССЗІ покладається організація та забезпечення стійкого функціонування урядового зв'язку Президента України як Верховного головнокомандувача ЗСУ з посадовими особами всіх суб'єктів забезпечення оборони під час їх перебування на захищених і польових пунктах управління у мирний час, в умовах надзвичайного стану та в особливий період [10].

Крім того, як зауважує М. С. Туркот, ДССЗІ також виконує окремі контррозвідувальні та правоохоронні функції, хоча не є правоохоронним військовим формуванням. Ці напрями діяльності зазначеного військового формування полягають у протидії розвідувальним органам іноземних держав [11, с. 59-60]. Але, навіть після прийняття оновленої редакції закону від 09.04.2014 р., яким регулюється діяльність ДССЗІ, залишаються суттєві недоліки щодо діяльності, визначення функцій і повноважень у

сфері оборони: чітко не визначений правовий статус ДССЗЗІ як державного органу, на який одночасно поширюється законодавство, що регламентує діяльність як правоохоронних органів, так і військових формувань, що призводить до дублювання і конкуренції правових норм (ст. 2); підпорядкування ДССЗЗІ одночасно Кабінету Міністрів України та Президентові України не узгоджується із принципом єдиначальності, проголошеним ст. 4; не проведено чіткого розмежування підпорядкованості керівництва ДССЗЗІ в умовах надзвичайного стану та в особливий період (ст. 6); відсутні завдання з кібероборони, кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури як у основного суб'єкта національної системи кібербезпеки, що здійснює державний контроль у цій сфері [4] тощо.

Особливе місце серед спеціальних су'б'єктів забезпечення оборони, складових сил оборони займає Національна гвардія України (далі – НГУ). Створена у 2014 році в умовах російської збройної агресії, на базі внутрішніх військ, НГУ є військовим формуванням із правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України. Слід наголосити, що НГУ – це військове формування, яке відповідно до закону, у взаємодії зі ЗСУ бере участь у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [12].

У мирний час НГУ входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони. Із введенням воєнного стану НГУ приводиться у готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до складу сил оборони та підпорядковується Головнокомандувачу ЗСУ. Щодо діяльності НГУ як суб'єкта забезпечення національної безпеки і оборони, то слід зауважити, що на сьогодні не існує єдиного наукового підходу до визначення функціонального змісту та адміністративно-правового статусу НГУ (орган охорони правопорядку, військове формування).

Як вважає О. В. Кривенко, функції НГУ обумовлюють її особливе положення в Секторі

безпеки і оборони України і визначають належність її як до сил безпеки, так і до сил оборони, що вимагає створення організаційної структури, здатної виконати специфічні, вузько спрямовані функції та забезпечити посилення під час виконання бойових завдань при зростанні загроз воєнного характеру [13].

На думку О. М. Шамова та Ю. П. Бабакова, НГУ виконує або суто правоохоронні функції, або суто військові, або правоохоронні функції із застосуванням військових методів і засобів, що практично призводить до зміни її адміністративно-правового статусу залежно від адміністративно-правового режиму (від поглядів на неї як формування сил охорони правопорядку за звичайних обставин мирного часу до військового формування з правоохоронними функціями за надзвичайних ситуацій і надзвичайного стану, згодом – до додаткової воєнної сили (суто військового формування у воєнний час). Це потребує визначення меж застосування НГУ у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, законодавчого закріплення відповідності функцій та повноважень НГУ певним адміністративно-правовим режимам (надзвичайного стану, особливого періоду, воєнного стану [14].

Таким чином, НГУ як військове формування з правоохоронними функціями, виступає одним із спеціальних суб'єктів забезпечення оборони держави, який у взаємодії зі ЗСУ бере безпосередню участь у відсічі збройній агресії та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Незважаючи на те, що Закон України «Про Національну гвардію України» був прийнятий у 2014 році, після початку російської військової агресії, як показує проведений аналіз та досвід виконання НГУ завдань у сфері оборони, потребують подальшого законодавчого врегулювання питання щодо: уточнення завдань та функцій НГУ в умовах особливого періоду та воєнного стану; удосконалення системи управління НГУ та приведення структури органів військового управління до стандартів збройних сил держав-членів НАТО; нормативно-правового закріплення функцій і повноважень, питань взаємодії та координації спільних дій з іншими складовими сил оборони;

інтеграції системи бойової та спеціальної підготовки НГУ до єдиної системи підготовки сил оборони та інші.

На нашу думку, в ході проведення оборонної реформи, є доцільним уточнити та на законодавчому рівні визначити функції і завдання всіх спеціальних суб'єктів забезпечення оборони держави, військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, які належать до сил оборони.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз повноважень окремих складових сил оборони підтверджує, що перспективна структура сил оборони має визначатися динамікою пріоритетних функцій та завдань сил оборони як єдиної функціональної системи забезпечення оборони, рівнем оборонних спроможностей кожної її складової в умовах «гібридних» викликів та загроз у сфері оборони держави.

Ефективна система забезпечення оборони держави повинна бути побудована на радикально новому розподілі та законодавчому закріпленні функцій, завдань та відповідальності всіх складових сил оборони у відповідності до принципів управління обороною, прийнятим у державах-членах НАТО. В ході оборонної реформи функції і завдання всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони, всіх складових сил оборони, визначених рамковим Законом України «Про національну безпеку України», повинні бути чітко визначені та закріплені в новому Законі України «Про національну оборону України».

Література

1. *Конституція* України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. *Про національну безпеку України*: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 55. – Ст. 1903.

3. *Богущький П. П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток: монографія / П. П. Богущький. – Одеса: Фенікс, 2008. – 188 с.

4. *Про основні засади забезпечення кібербезпеки України*: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 403.

5. *Про оборону України*: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

6. *Ролін І. Ф.* Роль і місце Національної гвардії України в операції сил оборони / І. Ф. Ролін // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України: збірник тез доповідей VIII НПК Національної академії Національної гвардії України (30.03.2017). – Харків: НА НГУ, 2017. 140 с.

7. *Про внесення змін до Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту»* щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту: Закон України від 5 грудня 2017 р. № 2225-VIII // Голос України. – 2018. – 13 січня – № 8.

8. *Про Державну спеціальну службу транспорту*: Закон України від 5 лютого 2004 р. № 1449-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 9. – Ст. 522.

9. *Баранов О. П.* Механізм управління Державною спеціальною службою транспорту в системі забезпечення національної безпеки України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / О. П. Баранов. – Київ, 2017. – 282 с.

10. *Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України*: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 258.

11. *Настільна книга військового прокурора*: науково-практичний посібник / кол. авт. – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – 530 с.

12. *Про Національну гвардію України*: Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 594.

13. *Кривенко О. В.* Роль і місце Національної гвардії України в секторі безпеки та оборони / О. В. Кривенко // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: мате-

ріали ВУНПК (25-26.10.2016). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 363 с.

14. Шмаков О. М. Проблеми визначення меж застосування Національної гвардії України у сфері забезпечення безпеки і оборони / О. М. Шмаков, Ю. П. Бабков // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (24.11.2017): у 2 т. – К.: Національна акад. прокуратури України, 2017. – Т. 1. – 476 с. (С. 461-463).

References

1. *Konstytucija* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

2. *Pro nacional'nu bezpeku* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnja 2018 r. № 2469-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2018. – № 55. – St. 1903.

3. *Boguc'kyj P. P.* Vijs'kove pravo Ukrainy: dzherela, struktura ta rozvytok: monografija / P. P. Boguc'kyj. – Odesa: Feniks, 2008. – 188 s.

4. *Pro osnovni zasady zabezpechennja kiberbezpeky* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnja 2017 r. № 2163-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2017. – № 45. – St. 403.

5. *Pro oboronu* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 grudnja 1991 r. № 1932-XII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1992. – № 9. – St. 106.

6. *Rolin I. F.* Rol' i misce Nacional'noi' gvardii' Ukrainy v operacij' syl oborony / I. F. Rolin // Naukove zabezpechennja sluzhbovo-bojovoi' dijial'nosti Nacional'noi' gvardii' Ukrainy: zbirnyk tez dopovidej VIII NPK Nacional'noi' akademii' Nacional'noi' gvardii' Ukrainy (30.03.2017). – Harkiv: NA NGU, 2017. 140 s.

7. *Pro vnesennja zmin do Zakonu* Ukrainy «Pro Derzhavnu special'nu sluzhbu transportu» shhodo statusu Derzhavnoi' special'noi' sluzhby transportu: Zakon Ukrainy vid 5 grudnja 2017 r.

№ 2225-VIII // Golos Ukrainy. – 2018. – 13 sichnja – № 8.

8. *Pro Derzhavnu special'nu sluzhbu transportu*: Zakon Ukrainy vid 5 ljutogo 2004 r. № 1449-IV // Oficijnyj visnyk Ukrainy. – 2004. – № 9. – St. 522.

9. *Baranov O. P.* Mehanizm upravlinnja Derzhavnoju special'noju sluzhboju transportu v systemi zabezpechennja nacional'noi' bezpeky Ukrainy: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / O. P. Baranov. – Kyi'v, 2017. – 282 s.

10. *Pro Derzhavnu sluzhbu special'nogo zv'jazku ta zahystu informacij'* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23 ljutogo 2006 r. № 3475-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2006. – № 30. – St. 258.

11. *Nastil'na knyga vijs'kovogo prokurora*: naukovo-praktychnyj posibnyk / kol. avt. – K.: Nacional'na akademija prokuratury Ukrainy, 2017. – 530 s.

12. *Pro Nacional'nu gvardiju* Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 bereznja 2014 r. № 876-VII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2014. – № 17. – St. 594.

13. *Kryvenko O. V.* Rol' i misce Nacional'noi' gvardii' Ukrainy v sektori bezpeky ta oborony / O. V. Kryvenko // Stan ta perspektyvy reformuvannja sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: materialy VUNPK (25-26.10.2016). – K.: PALYVODA A.V., 2016. – 363 s.

14. *Shmakov O. M.* Problemy vyznachennja mezh zastosuvannja Nacional'noi' gvardii' Ukrainy u sferi zabezpechennja bezpeky i oborony / O. M. Shmakov, Ju. P. Babkov // Stan ta perspektyvy reformuvannja sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: materialy mizhnar. nauk.-prakt. конф. (24.11.2017): u 2 t. – K.: Nacional'na akad. prokuratury Ukrainy, 2017. – Т. 1. – 476 с. (S. 461-463).

ФУНКЦИИ И ЗАДАЧИ СОСТАВЛЯЮЩИХ СИЛ ОБОРОНЫ В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Владимирская, 60, 01033, Киев, Украина
E-mail: vpash64@ukr.net

Цель: рассмотрение и решение проблемных вопросов законодательного определения и разграничения функций и задач составляющих сил обороны в условиях проведения военной реформы. **Методы исследования:** применение общенаучных и специально-юридических методов познания позволило решить научную задачу законодательного регулирования функций и задач составляющих сил обороны в современных условиях. **Результаты:** исследованы проблемные вопросы правового регулирования функций и задач составляющих сил обороны действующим законодательством, определена необходимость и направления их решения в ходе оборонной реформы. **Обсуждение:** в современных условиях «гибридных» вызовов и угроз в сфере обороны создание эффективной системы обеспечения обороны государства возможно только на основе четкого распределения и законодательного закрепления функций, задач и ответственности всех составляющих сил обороны. **Ключевые слова:** сектор безопасности и обороны, силы обороны, вооруженные силы, другие военные формирования, правоохранительные органы, функции, задачи.

V. Pashinskiy

FUNCTIONS AND OBJECTIVES OF THE COMPONENTS OF DEFENSE IN THE SYSTEM OF PROTECTION OF DEFENSE OF THE STATE

Kyiv National Taras Shevchenko University
Vladimirskaya str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
E-mail: vpash64@ukr.net

Purpose: to consider and resolve the problematic issues of the legislative definition and differentiation of the functions and tasks of the components of the defense forces in the context of defense reform. **Methods of research:** application of general scientific and special legal methods of cognition allowed to solve the scientific task of legislative regulation of the functions and tasks of the components of the defense forces in modern conditions. **Results:** the problem issues of the legal regulation of the functions and tasks of the components of the defense forces are investigated by the current legislation and definitely the uncertainty and directions of their solution during the defense reform are investigated. **Discussion:** in today's conditions, «hybrid» challenges and threats in the defense field, the establishment of an effective system of defense of the state is possible only on the basis of a clear division and legislative consolidation of the functions, tasks and responsibilities of all components of the defense forces. **Keywords:** security and defense sector, defense forces, armed forces, other military formations, law enforcement bodies, functions, tasks.

О. П. Рябченко,
доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В ДЕРЖАВНОМУ ОРГАНІ

Національний університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, 08201, Ірпінь, Київська область, Україна
E-mail: nadpsu_urfac@ukr.net

Мета: аналіз основних проблемних питань правового регулювання статусу глави державної служби в державному органі, наявність яких впливає на реалізацію державного статусу державної служби керівником. **Методи:** системний підхід у поєднанні з порівняльним правовим методом і структурним аналізом дозволив відрізнити призначення функції глави державної служби, що є посадовою особою органів виконавчої влади, і виявити ключові проблеми правового регулювання його статусу. **Результати:** вказується, що компетенція керівника державної служби спрямована на організацію, що забезпечує керування діяльністю персоналу державного органу. В цьому документі викладаються відносини, в рамках яких реалізується компетенція керівника державної служби: проведення конкурсів на вакансії на державній службі зазначених категорій; ротація персоналу; присвоєння звань; призначення на посаду та звільнення; планування професійної підготовки; просунута тренування; контроль за дотриманням виконавчої дисципліни; здійснення дисциплінарних прав; створення належних умов для роботи персоналу; виконання функції роботодавця щодо працівників державного органу, які не є державними службовцями. Проблемними питаннями правового регулювання статусу глави державної служби в державному органі є: наявність взаємовиключних норм, що регулюють статус міністра Кабінету Міністрів України, що є главою державної служби, відсутність застосування процедури проведення конкурсу на вакансію в державній службі глав місцевих державних адміністрацій, їх перших депутатів і депутатів. **Обговорення:** у цій статті автор виявив прогалини і конфлікти правового регулювання статусу глави державної служби, усунення яких вимагає формування цілісного погляду на функціональність керівника державної служби.

Ключові слова: глава державної служби, правове регулювання, державна служба, місцеве державне управління, проблеми.

Постановка проблеми та її актуальність. Активний розвиток інститутів громадянського суспільства, необхідність посилення державних гарантій законності у сфері державної служби, реалізація в Україні стратегії євроінтеграції, визначає необхідність постійного оновлення чинного законодавства, а з боку теоретиків – невпинного творчого пошуку нових форм і методів регулювання державної служби.

Попередній Закон України «Про державну службу» від 1993 року діяв достатньо тривалий термін і, хоча і був підданий з боку науковців

чисельній критиці, проте ним були закладені підвалини подальшого еволюційного розвитку законодавства у царині правового регулювання державної служби. Невпинна динаміка суспільних трансформацій в Україні позначалась на чисельних змінах до вказаного закону, а судова практика вирішення спорів у державно-службових відносинах, правові позиції Конституційного Суду України були чинником стабілізації і нівелювання об'єктивно виникаючих проблем, пов'язаних із прогалинами і колізіями, обумовленими наявністю значної

кількості підзаконних актів, якими були урегульовані окремі питання проходження державної служби. У правовій доктрині поліплановість та системний характер правовідносин у сфері державної служби обумовили аналогічний характер наукового пошуку у галузях адміністративного права, трудового права, права соціального забезпечення.

Чинний Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII [1] складний за структурою та змістом і, певною мірою, побудований на засадах, які передбачають його подальшу адаптацію до реалій організаційно-владної діяльності інституцій, працівники яких мають статус державного службовця. Не є виключенням і врегулювання статусу керівника державної служби, який не був передбачений попереднім Законом України «Про державну службу» від 1993 року.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна адміністративно-правова доктрина збагачена ґрунтовними роботами теоретиків права, вчених-адміністративістів, які аналізували правову природу державної служби, особливості правового статусу державних службовців, формували доктринальну основу побудови теоретико-правової моделі публічної служби, що враховує вимогу примату інтересів людини і громадянина: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, О. В. Петришин, Ю. М. Старілов та інші. Поряд із цим існуючі теоретичні моделі потребують подальшого наповнення новими положеннями із урахуванням процесів, що відбуваються у суспільстві та державі, відтворюються у чинному законодавстві.

Мета статті полягає у розкритті основних проблемних питань правового регулювання статусу керівника державної служби в державному органі

Виклад основного матеріалу. Керівник державної служби, відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII включений до системи державної служби. Коло посадових осіб, які наділені повноваженнями керівника державної служби, визначені ч. 1 ст. 17 зазначеного Закону. Ними є: у Секретаріаті Кабінету Міністрів

України – Державний секретар Кабінету Міністрів України; у міністерстві – державний секретар міністерства; в іншому центральному органі виконавчої влади – керівник відповідного органу; у місцевих державних адміністраціях: керівник апарату – в апараті місцевої державної адміністрації та її структурних підрозділах (крім структурних підрозділів зі статусом юридичних осіб публічного права); керівник структурного підрозділу зі статусом юридичної особи публічного права - у такому підрозділі; у державних органах, посади керівників яких належать до посад державної служби, - керівник відповідного органу; в інших державних органах або в разі прямого підпорядкування окремій особі, яка займає політичну посаду, - керівник апарату (секретаріату).

Виходячи зі змісту частини другої ст. 17 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, якою встановлено компетенцію керівника державної служби, його діяльність має бути спрямована на формування корпусу державних службовців у державному органі, організації державної служби, забезпечення законності процедур, пов'язаних із службовою кар'єрою. Компетенція керівника державної служби поширюється не тільки на державних службовців, але й на працівників державного органу, які не є державними службовцями, і відносно яких керівник державної служби виконує функції роботодавця.

Враховуючи цільову спрямованість діяльності керівника державної служби, у центральних органах виконавчої влади – Кабінеті Міністрів України, міністерствах – передбачено посади Державного секретаря у Секретаріаті Кабінету Міністрів України і державного секретаря міністерства. В інших державних органах, в тому числі – інших центральних органах виконавчої влади - компетенцією керівника державної служби наділений керівник відповідного органу.

Визначення статусу керівника державної служби у іншому центральному органі виконавчої влади має відбуватись із врахуванням дії актів чинного законодавства, якими регламентовано систему центральних органів виконавчої

влади, положення про відповідний центральний орган виконавчої влади.

Врахування приписів чинного законодавства щодо системи центральних органів виконавчої влади дозволяє з'ясувати особливості управлінських зв'язків між ними, що впливає, зокрема, зі Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади, затвердженої Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [2], інших нормативно-правових актів.

Наприклад, виникає питання про визначення керівника державної служби у центральному органі виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України.

В силу положень частини 3 статті 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [3] посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу. Із наведеного випливає, що керівником державної служби у центральному органі виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України є не відповідний міністр, а керівник зазначеного центрального органу виконавчої влади.

Змінами до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 9 листопада 2017 р. № 2190-VIII [4] у пункті четвертому частини першої статті 42 передбачено компетенцію Прем'єр-міністра України вносити на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо спрямування і координації Кабінетом Міністрів України центральних органів виконавчої влади, зокрема через міністра, який не очолює міністерство.

Таким міністром, який не очолює міністерство, є Міністр Кабінету Міністрів України, відповідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністра Кабінету Міністрів України» від 24 червня 2016 р. № 394 [5]. Міністр Кабінету

Міністрів України виконує завдання та функції, які стосуються організації діяльності Кабінету Міністрів України з метою забезпечення виконання ним повноважень, що впливає з пунктів 3, 5 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністра Кабінету Міністрів України» від 24 червня 2016 р. № 394.

Разом з тим, статтею 44 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» (із змінами від 9 листопада 2017 р. № 2190-VIII), а також пунктом 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністра Кабінету Міністрів України» від 24 червня 2016 р. № 394 закріплено повноваження Міністра Кабінету Міністрів України такі ж самі як і міністра, який очолює міністерство. Крім того, Міністр Кабінету Міністрів України, як і Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, наділений компетенцією вносити в установленому порядку проекти актів Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України (абзац другий частини третьої статті 50 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 9 листопада 2017 р. № 2190-VIII).

Унормований правовий статус Міністра Кабінету Міністрів України містить наступні правові колізії:

- відповідно частинам 1, 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» (із змінами від 9 листопада 2017 р. № 2190-VIII), Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Однак Міністр Кабінету Міністрів України не очолює міністерство, хоча є членом Кабінету Міністрів України, а тому виникає питання про інституційно-функціональну належність Міністра Кабінету Міністрів України до Кабінету Міністрів України;

- за змістом статті 3 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, його дія не поширюється на членів Кабінету

Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, а Міністр Кабінету Міністрів України визнаний членом Кабінету Міністрів України, згідно п. 1 Положення про Міністра Кабінету Міністрів України» від 24 червня 2016 р. № 394. Поряд із цим, повноваження керівника державної служби у іншому центральному органі виконавчої влади здійснює керівник відповідного органу (п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII). Отже, чинне законодавство містить взаємовиключні норми, якими урегульовано статус Міністра Кабінету Міністрів України як керівника державної служби.

Наступні законодавчі новели стосуються повноважень керівника державної служби у місцевих державних адміністраціях, які здійснюють: в апараті місцевої державної адміністрації та її структурних підрозділах (крім структурних підрозділів зі статусом юридичних осіб публічного права) - керівник апарату; у структурному підрозділі зі статусом юридичної особи публічного права - керівник структурного підрозділу.

Наділення керівників апарату та керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій повноваженнями керівництва державною службою кореспондується з нормою пункту 9-1 частини третьої статті 3 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, де встановлено, що на голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників не поширюється його дія. Вказане означає, що стосовно голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників не застосовуються процедури проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби, передбачені Главою 2 Розділу VI Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII.

Порядок призначення і звільнення з посади голів місцевих державних адміністрацій, а також їх перших заступників та заступників передбачений Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV [6].

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України (частина четверта статті 118 Конституції України). Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України (частина друга статті 8 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV). Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій (частина третя статті 118 Конституції України). Перший заступник та заступники голів місцевих державних адміністрацій виконують обов'язки, визначені головами відповідних державних адміністрацій (частина перша статті 10 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV).

Висновки. Отже, компетенція керівника державної служби поширюється на відносини щодо управління персоналом державного органу, і стосується посад державної служби категорій «Б» і «В». У зв'язку з цим компетенція керівника державної служби спрямована на упорядкування, забезпечення керованості діяльності персоналу державного органу. Законодавець передбачив наступні відносини, у межах яких реалізується компетенція керівника державної служби державного органу: організація проведення конкурсів на зайняття вакантних посад державної служби вказаних категорій; кадрові ротації; присвоєння рангів; призначення та посаду та звільнення з посад; планування професійного навчання; забезпечення підвищення кваліфікації; контроль за дотриманням виконавської дисципліни; реалізація дисциплінарних прав; створення належних умов для роботи персоналу; виконання функції роботодавця стосовно працівників державного органу, які не є державними службовцями.

Серед проблемних питань правового регулювання статусу керівника державної служби в державному органі слід виділити, насамперед, наступні.

По-перше, чинне законодавство містить взаємовиключні норми, якими урегульовано статус Міністра Кабінету Міністрів України як керівника державної служби, у зв'язку з чим виникає питання про необхідність врегулювання як статусу Міністра Кабінету Міністрів України, так і його повноважень як керівника державної служби.

По-друге, чинне законодавство не передбачає застосування процедури проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби стосовно голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, що означає виключну компетенцію Президента України призначати на посаду і звільняти з посади за поданням Кабінету Міністрів України голів місцевих державних адміністрацій, та компетенцію голів місцевих адміністрацій – щодо кадрових призначень перших заступників та заступників без урахування вимог Закону України «Про державну службу» щодо застосування конкурсних процедур.

Література

1. *Про державну службу*: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
2. *Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади*: Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 32. – Ст. 1026.
3. *Про Кабінет Міністрів України*: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
4. *Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань проходження державної служби*: Закон України від 9 листопада 2017 р. № 2190-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 405.
5. *Про затвердження Положення про Міністра Кабінету Міністрів України*: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 394 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 52. – Ст. 1839.
6. *Про місцеві державні адміністрації*: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.

References

1. *Pro derzhavnu sluzhbu*: Zakon Ukrainy vid 10 grudnja 2015 r. № 889-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2016. – № 4. – St. 43.
2. *Pro optymizaciju systemy central'nyh organiv vykonavchoi' vlady*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 9 grudnja 2010 r. № 1085 // Oficijnyj visnyk Prezydenta Ukrainy. – 2010. – № 32. – St. 1026.
3. *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 27 ljutogo 2014 r. № 794-VII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2014. – № 13. – St. 222.
4. *Pro vnesennja zmin do dejakyh zakoniv Ukrainy shhodo okremyh pytan' prohodzhennja derzhavnoi' sluzhby*: Zakon Ukrainy vid 9 lystopada 2017 r. № 2190-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2017. – № 45. – St. 405.
5. *Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Ministra Kabinetu Ministriv Ukrainy*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnja 2016 r. № 394 // Oficijnyj visnyk Ukrainy. – 2016. – № 52. – St. 1839.
6. *Pro miscevi derzhavni administracii'*: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnja 1999 r. № 586-XIV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy – 1999. – № 20-21. – St. 190.

**ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
СТАТУСА РУКОВОДИТЕЛЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ
В ГОСУДАРСТВЕННОМ ОРГАНЕ**

Национальный университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, 08201, Ирпень, Киевская область, Украина
E-mail: nadpsu_urfac@ukr.net

Цель: анализ основных проблемных вопросов правового регулирования статуса главы государственной службы в государственном органе, наличие которых влияет на реализацию государственного статуса государственной службы руководителем. **Методы:** системный подход в сочетании со сравнительным правовым методом и структурным анализом позволил отличить назначение функции главы государственной службы, являющейся должностным лицом органов исполнительной власти, и выявить ключевые проблемы правового регулирования его статуса. **Результаты:** указывается, что компетенция руководителя государственной службы направлена на организацию, обеспечивающую управляемость деятельности персонала государственного органа. В настоящем документе излагаются отношения, в рамках которых реализуется компетенция руководителя государственной службы: проведение конкурсов на вакансии на государственной службе указанных категорий; ротация персонала; присвоение званий; назначение на должность и увольнение; планирование профессиональной подготовки; продвинутая тренировка; контроль за соблюдением исполнительной дисциплины; осуществление дисциплинарных прав; создание надлежащих условий для работы персонала; выполнение функции работодателя в отношении сотрудников государственного органа, которые не являются государственными служащими. **Проблемными вопросами правового регулирования статуса главы государственной службы в государственном органе являются:** наличие взаимоисключающих норм, регулирующих статус министра Кабинета Министров Украины, являющегося главой государственной службы, отсутствие применения процедуры проведения конкурса на вакансию в государственной службе глав местных государственных администраций, их первых депутатов и депутатов. **Обсуждение:** в этой статье автор выявил пробелы и конфликты правового регулирования статуса главы государственной службы, устранение которых требует формирования целостного взгляда на функциональность руководителя государственной службы.

Ключевые слова: глава государственной службы, правовое регулирование, государственная служба, местное государственное управление, проблемы.

O. Riabchenko

**PROBLEMATIC ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE STATUS
OF THE HEAD OF THE CIVIL SERVICE IN THE STATE BODY**

University of the State Fiscal Service of Ukraine
Universitetska str., 31, 08201, Irpin, Kyiv region, Ukraine
E-mail: nadpsu_urfac@ukr.net

Purpose: analysis of the main problematic issues of legal regulation of the status of the head of the civil service in a state body, the presence of which affects the implementation of the state service legal status by the head. **Methods:** the system approach combined with the comparative legal method and structural

*analysis allowed to distinguish the purpose of the function of the head of the civil service being an official of the executive authorities and to identify the key problems of legal regulation of his status. **Outcomes:** it is indicated that the competence of the head of the civil service is directed at the organization, ensuring the manageability of the activities of the staff of the state body. The present paper outlines the relations within which the competence of the head of the civil service is realized: holding competitions for vacancies in the civil service of the specified categories; staff rotation; assignment of ranks; appointment to a post and dismissal; vocational training planning; advanced training; control over observance of the executive discipline; implementation of disciplinary rights; creation of proper conditions for work of the staff; performance of the employer's function in relation to employees of a public authority who are not civil servants. The problematic issues of legal regulation of the status of the head of the civil service in the state body include: the existence of mutually exclusive norms, which regulate the status of the Minister of the Cabinet of Ministers of Ukraine being the head of the state service, the absence of application of the procedure for conducting a competition for vacancy in the state service of the heads of local state administrations, their first deputies and deputies. **Discussion:** in this article the author revealed gaps and conflicts of legal regulation of the status of the head of the civil service, the elimination of which requires the formation of a holistic view towards the functionality of the head of the civil service.*

Keywords: head of the civil service, legal regulation, state service, local state administration, problematic issues.

Ю. Л. Юринець,
доктор юридичних наук, доцент

Л. М. Белкін,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. Ч. 1

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Мета: досліджуються небезпеки порушення конституційних прав громадян у процесі формальної імплементації «європейських» норм. Наголошується на виникненні останнім часом у цій сфері хибних тенденцій. **Методи дослідження:** документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний та ін. **Результати:** теоретично розглянуті небезпеки для прав громадян формальної імплементації «європейських» норм у законодавство України. **Обговорення:** зазначена «адаптація» дискредитує європейський вибір України та адаптацію законодавства України до *acquis communautaire* ЄС.

Ключові слова: *acquis communautaire* ЄС, адаптація, конституційні права громадян, перевірка на конституційність.

Постановка проблеми та її актуальність. Одним із зовнішньополітичних пріоритетів України, що визнається на законодавчому рівні, є набуття членства в Європейському Союзі (ЄС). Натомість однією із найважливіших умов у реалізації процесу вступу до цього об'єднання є узгодження законодавства України з правопорядком ЄС [1, с. 166-167].

Однак останнім часом виникла хибна тенденція, коли під виглядом «зближення з актами європейського законодавства» чиновники в союзі з олігархами лобіюють або дійсно європейські норми, але без європейських запобіжників владному свавілля, або під виглядом «європейських» норм запроваджуються норми, які насправді не є «європейськими» або такі норми, від яких прагнуть відмовитися і самі європейці

[2, с. 90]. Зокрема «диктаторські» закони від 16.01.2014 р. також називали «європейськими»¹.

Типовим прикладом змови чиновників із олігархами є запровадження формули «Роттердам+», яка переважно працює на збагачення виробників електроенергії і не вирішує проблеми енергобезпеки України у цілому [3].

Голова Ради Української Асоціації інвестиційного бізнесу Д.А. Леонов з приводу сумнівного запровадження правових норм ЄС, зокрема, зазначає: «Ми вже два роки² спостерігаємо хаотичне «соцзмагання» різних міністерств і відомств, які в бюрократичному пориві намагаються «наздогнати і перегнати» інші органи влади за швидкістю застосування вимог єврозаконодавства у своїй сфері... Практично досі на рівні держави не забезпечена централізована

¹<http://www.expres.ua/news/2014/01/28/100941-komunisty-ne-skasovuvatymut-yevropeyski-dyktatorski-zakony-16-sichnya>

² Публікація 2016 року.

координація впровадження вимог єврозаконодавства в цілому по національній економіці і поетапного аналізу наслідків здійснюваних дій» [4].

Таким чином, проблема аналізу правових наслідків адаптації «європейських» норм чи норм, які подаються як «європейські», є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема раціонального запровадження єврозаконодавства не є чужою навіть щодо національних правових систем країн ЄС. Так, німецький вчений-адміністративіст Е. Шмідт-Ассманн вказує, що «не можна вимагати адаптації та гармонізації національного права, якщо не звертати погляду до самих правничих систем держав-членів і не визначити ступеня потрібної уніфікації, зваживши її позитивні і негативні аспекти» [5, с. 46].

У статті [6] констатується, що, незважаючи на певний поступ у проведенні реформ в Україні, протягом першого півріччя 2015 року проявились негативні тенденції, що становлять реальну загрозу ефективності подальшого процесу реформування [6, с. 17].

А. Моца вказує [1, с. 171], що попри численну джерельну базу із євроінтеграційного напрямку, нормативно-правові акти України у сфері адаптації містять численні суперечливі або застарілі положення; значна їх кількість прийнята з порушенням правил законотворчої техніки; не розкривається низка засадничих категорій; існуюча процедура експертизи проектів нормативно-правових актів є обмеженою; відсутня загальнодержавна інформаційна мережа з питань європейського права; не здійснюється належний моніторинг адаптації законодавства тощо.

У дослідженні [7] зазначається, що деякі положення директив ЄС імплементуються неправильно або ж повністю ігноруються.

Отже, **метою** статті є дослідження, на прикладах прийняття конкретних законів, небезпек порушення конституційних прав громадян у процесі формальної імплементации «європейських» норм та узагальнення відповідних підходів. Окремі питання з цієї теми розглядалися авторами у доповіді [8].

Виклад основного матеріалу. Конституція України та закони України висувають певні вимоги до запровадження міжнародних актів в

правове поле України. Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Відповідно до абзацу 3 ч. 3 ст. 4 Закону України (далі – ЗУ) «Про міжнародні договори України», пропозиції про укладення міжнародних договорів України подаються після проведення Міністерством юстиції України правової експертизи щодо відповідності проекту міжнародного договору Конституції та законам України. Отже, міжнародний акт, який суперечить Конституції України, не може бути частиною українського законодавства, а відтак поставлена у даній статті проблема конституційності адаптаційних актів є цілком правомірною.

Це цілком і повністю стосується і норм *acquis communautaire* ЄС. І хоча вважається, при цьому небезпідставно, що Конституція України була орієнтована на кращі європейські традиції державного будівництва [1, с. 168], це не означає, що будь-яка «європейська» норма автоматично буде відповідати Конституції України: деякі «європейські» норми не можуть діяти без «європейських» запобіжників, від деяких норм відмовилися і самі європейці, по деяких точиться дискусія у самому ЄС. Як вказано вище, ця проблема існує навіть щодо національного законодавства навіть країн – членів ЄС [5, с. 46].

Наприклад, Федеральний Конституційний Суд Німеччини спеціально розглядав питання про відповідність Договору про Європейський Союз Конституції Німеччини. У своєму висновку з цього питання Суд визначив ряд орієнтирів з метою усунення можливого виходу європейської інтеграції за ті межі, які встановлені для уряду ФРН її Конституцією. Зокрема, Суд встановив, що демократична легітимність європейських структур досягається шляхом контролю над їх діяльністю з боку національних парламентів [9].

В аналітичному огляді [10] звертається увага на те, що часом цілі, визначені директивами, можуть стосуватись лише держав-членів ЄС і їх

досягнення не може мати позитивного впливу в Україні [10, с. 15]; що законодавство ЄС є динамічним процесом, тому існує ризик приймати застарілі норми, від яких відмовилися європейці [10, с. 17]; що при прийнятті імплементаційних актів необхідно розуміти і враховувати особливості національних механізмів реалізації [10, с. 24]; що останніми європейськими тенденціями щодо імплементації законодавства ЄС є відмова від так званого «позолочування» права ЄС, коли на національному рівні встановлюються вимоги, жорсткіші, ніж це передбачено самою директивою [10, с. 24].

І.З. Брацук [11] повідомляє, що у рішенні Суду ЄС у справі Marshall чітко зазначено, що положення директиви ЄС не може бути спрямоване на фізичну особу та не може безпосередньо використовуватись проти фізичної особи. Тобто директива не може створювати обов'язки для приватних осіб і на положення директив не можна посилається у справах проти приватної особи в національних судах [11, с. 199]. На жаль, юрисдикція Суду ЄС на Україну не поширюється, тому відсутній судовий орган, який би мав перевіряти відповідність законодавства ЄС у виконанні української влади справжньому законодавству ЄС. Жодним законодавством не передбачено врахування рішень Суду ЄС в українській правовій системі [10, с. 16].

На законодавчому рівні підходи до адаптації законодавства України до законодавства ЄС визначені ЗУ «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21.11.2002 р. № 228-IV та ЗУ «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Ці акти і на даний момент є законодавчою базою для вирішення зазначених питань, оскільки інших документів з цього приводу законодавець не приймав. Натомість жодних згадок про відповідність Конституції України норм, що імплементуються, ці закони не містять. Це є неправильним і не відповідає правовим традиціям навіть держав-членів ЄС. Так, В.І. Муравйов [12] повідомляє, що переважна більшість держав-членів для за-

безпечення правової основи дії права ЄС на своїй території внесла зміни до національних конституцій [12, с. 59]. І.З. Брацук [11, с. 201] вказує на конституційно-правовий механізм імплементації права ЄС у національне право держав-членів, що забезпечує узгодження, функціонування та розвиток права ЄС та національного права держав-членів. При цьому існуюча національна конституційна норма змінюється або приводиться у відповідність до права ЄС. А згідно ст. 157 Конституції України, вона не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина. Тобто при чесній та принциповій роботі Конституційного Суду України (ст. 159 Конституції) такий конституційно-правовий механізм імплементації права ЄС забезпечував би певні гарантії конституційним правам громадян.

Однак аналіз конкретних прикладів українського законотворення свідчить про зворотне: прийняття під гаслом «європеїзації» законодавства України нових законів без аналізу їх впливу, часто негативного, на стан захисту прав громадян призводить до суттєвих порушень цих прав [2, 8, 13 та ін.]. Наприклад, у статті [13] звертається увага, що аналіз останніх законопроектів у сфері нібито адаптації законодавства про фондовий ринок до стандартів IOSCO³ свідчить про прагнення влади взяти із стандартів все, що максимально розширює повноваження регулятора, навіть те, чого там немає і в помині, без вирішення питань його відповідальності. Конкретизацію цих прикладних проблем законотворення передбачається розглянути у наступних дослідженнях.

Висновки. Необхідність адаптації законодавства України до *acquis communautaire* ЄС не підлягає сумніву. Однак чиновники в союзі з олігархами використовують гасло адаптації з метою лобіювання законів у своїх корпоративних інтересах. Вивчення досвіду країн-членів ЄС свідчить про те, що навіть у цих країнах існує проблема відповідності норм ЄС національному законодавству. У процесі імплементації

³ International Organization of Securities Commissions (Міжнародна організація комісій з цінних паперів)

норм ЄС в Україні відповідні правові акти повинні перевірятися на відповідність Конституції України, а у необхідних випадках – і на конституційність у Конституційному Суді України. У кожному конкретному випадку розширення повноважень суб'єктів влади повинне розглядатися питання запровадження заходів протидії владному свавіллю. Поточна практика звуження прав громадян під гаслом європеїзації дискредитує європейський вибір України та адаптацію законодавства України до правових норм ЄС, створює підґрунтя для зміни електоральних настроїв на користь реваншу в Україні антиєвропейських сил.

Література

1. *Моца А.* Щодо окремих питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС / А. Моца // Геополітика України: історія і сучасність: Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 1 (16). – С. 166-176.
2. *Белкін Л.М.* Зближення вітчизняного законодавства з актами *acquis communautaire* в контексті небезпек порушення прав громадян / Л.М. Белкін // Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матер. між нар. науково-практич. конф., м. Київ, 08.06.2018 р. / за ред. проф. Р.С. Мельника. – К.: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 90-92.
3. *Перетяка О.* Непохитний «Роттердам+» / О. Перетяка // Економічна правда [Електронний ресурс]. – 14.08.2017. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/14/627482/>
4. *Леонов Д.А.* Законодательство изменит легко, а восстановит рыночную инфраструктуру – сложно / Д.А. Леонов // StockWorld [Електронний ресурс]. – 14.07.2016. – Режим доступу: <https://www.stockworld.com.ua/ru/news/dmitrii-lieonov>
5. *Шмідт-Ассманн Е.* Загальне адміністративне право як ідея врегулювання / Е. Шмідт-Ассманн; пер з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К.: «К.І.С.», 2009. – 552 с.
6. *Куліцька С.* Процес реформ з позицій дотримання прав людини / С. Куліцька // Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А.Б. Благої, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Київ, 2015. – С. 5-18.
7. *Малюта П.* Імплементация права ЕС в Украине: неприятные детали / П. Малюта // VoxUkraine [Электронный ресурс]. – 06.09.2016. – Режим доступа: <https://voxukraine.org/ru/mis-implementation-of-eu-law-ru/>
8. *Белкін Л.М.* Забезпечення конституційних прав громадян у процесі адаптації права України до *acquis communautaire* ЄС / Л.М. Белкін, Ю.Л. Юринець // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: міжнар. науково-практич. конф., м. Харків, 3-4 серпня 2018 р. – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. – С. 22-26.
9. *Мещерякова О.М.* Национальное и европейское право: проблема имплементации / О.М. Мещерякова // Правовая инициатива. – 2014. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://49e.ru/ru/2014/3/4>
10. *Межі імплементації *acquis communautaire* в Україні у сфері охорони довкілля: аналітичний документ.* – Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». – 2016. – 30 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/231/files/limits-of-implementation-ukr.pdf>
11. *Брацук І.З.* Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія / І.З. Брацук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 230 с.
12. *Муравйов В.І.* Реалізація норм права Європейського Союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів / В.І. Муравйов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1086. – С. 58-64.
13. *Кошевой А.* Трудности перевода / А. Кошевой // Дзеркало тижня. – 31.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/macrolevel/trudnosti-perevoda-279758_.html

References

1. *Motsa A.* Schodo окремих pitan adaptatsiyi zakonodavstva ukrayini do zakonodavstva ES / A. Motsa // Geopolitika Ukrayini: istoriya i suchasnist: zbirnik naukovih prats. – 2016. – Vip. 1 (16). – S. 166-176.

2. *Belkin L. M.* Zblizhennya vitchiznyanogo zakonodavstva z aktami acquis communautaire v konteksti nebezpek porushennya prav gromadyan / L.M. Belkin // Teoriya ta praktika adaptatsiyi zakonodavstva ukrayini do zakonodavstva ES: mater. mizhnar. naukovo-praktich. konf., Kiyiv, 08.06.2018 r. / za red. prof. R.S. Melnika. K.: Vidavnychiy dim «Gelvetika», 2018. – S. 90-92.

3. *Peretyaka O.* Nepohitniy «Rotterdam+» / O. Peretyaka // Ekonomichna pravda [Elektronnyy resurs]. – 14.08.2017. – Rezhim dostupu: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/14/627482/>

4. *Leonov D.A.* Zakonodatelstvo izmenit legko. A vosstanovit rynochnuyu infrastrukturu – slozhno / D.A. Leonov // StockWorld [Elektronnyy resurs]. – 14.07.2016. – Rezhim dostupa: <https://www.stockworld.com.ua/ru/news/dmitrii-leonov>

5. *Shmidt-Assmann E.* Zagalne administrativne pravo yak ideya vregulyuvannya / E. Shmidt-Assmann; per z nim. G. Rizhkov, I. Soyko, A. Bakanov; vidp. red. O. Siroyid. – 2-ge vid., pererob. ta dopov. – K.: «K.I.S.», 2009. – 552 s.

6. *Kulitska S.* Protses reform z pozitsiy dotrimannya prav lyudini / S. Kulitska // Prava lyudini v Ukrayini: pershe pivrichchya 2015. Naukove vidannya. Za red.: A.B. Blagoyi, O.A. Martinenka / Ukrayinska Gelsinska spilka z prav lyudini. – Kiyiv, 2015. – S. 5-18.

7. *Malyuta P.* Implementatsiya prava ES v Ukraine: nepriyatnyye detali / P. Malyuta // VoxUkraine [Elektronnyy resurs]. – 06.09.2016. –

Rezhim dostupa: <https://voxukraine.org/ru/mis-implementation-of-eu-law-ru/>

8. *Belkin L.M.* Zabezpechennya konstitutsiyinih prav gromadyan u protsesi adaptatsiyi prava ukrayini do acquis communautaire ES / L.M. Belkin, Yu.L. Yurinetz // Natsionalni ta mizhnarodni standarti suchasnogo derzhavotvorennya: tendentsiyi ta perspektivi rozvitku: mizhnarodna naukovo-praktichna konferentsiya, Harkiv, 3-4 serpnya 2018 r. – X.: Shidnoukrayinska naukova yuridichna organizatsiya, 2018. – S. 22-26.

9. *Meshcheryakova O.M.* Natsionalnoye i evropeyskoye pravo: problema implementatsii / O.M. Meshcheryakova // Pravovaya initsiativa. – 2014. – № 3. – Elektronnyy dostup: <http://49e.ru/ru/2014/3/4>

10. *Mezhi* implementatsii acquis communautaire v Ukrayini u sferi ohoroni dovkillya: Analitichniy dokument. – Resursno-analitichniy tsentr «Suspilstvo i dovkillya». – 2016. – 30 s. – Elektronnyy dostup: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/231/files/limits-of-implementation-ukr.pdf>

11. *Bratsuk I.Z.* Teoretiko-pravovi zasadi implementatsiyi prava Evropeyskogo Soyuzu v natsionalne pravo derzhav-chleniv: monografiya / I.Z. Bratsuk. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. – 230 s.

12. *Muravyov V.I.* Realizatsiya norm prava Evropeyskogo Soyuzu u vnutrishnih pravoporyadkah derzhav-chleniv / V.I. Muravyov // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. – 2013. – № 1086. – S. 58-64.

13. *Koshevoy A.* Trudnosti perevoda / A. Koshevoy // Dzerkalo tizhnya. – 31.03.2018. – Elektronnyy dostup: https://zn.ua/macrolevel/trudnosti-perevoda-279758_.html

Ю. Л. Юринец, Л. М. Белкин

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ
ГРАЖДАН В ПРОЦЕССЕ АДАПТАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К ACQUIS
COMMUNAUTAIRE ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА. Ч. 1**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Цель: исследуются опасности нарушения конституционных прав граждан в процессе формальной имплементации «европейских» норм. Отмечается возникновение в последнее время в этой сфере негативных тенденций. *Методы исследования:* документального анализа и синтеза, сравнительного анализа, объективной истины, познавательного-аналитического и др. *Результаты:* теоретически рассмотрены практические опасности для прав граждан формальной имплементации «европейских» норм в законодательство Украины. *Обсуждение:* указанная «адаптация» дискредитирует европейский выбор Украины и адаптацию законодательства Украины к *acquis communautaire* ЕС.

Ключевые слова: *acquis communautaire* ЕС, адаптация, конституционные права граждан, проверка на конституционность.

Yu. Yurinets, L. Belkin

**THEORETICAL AND LEGAL PROBLEMS OF PROVISION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS
OF CITIZENS IN THE PROCESS OF ADAPTATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE TO
ACQUIS COMMUNAUTAIRE OF THE EUROPEAN UNION. P. 1**

National Aviation University
Prospect Kosmonavta Komarova, 1, 03680, Kiev, Ukraine
E-mail: iurynetsjulia@ukr.net

Purpose: the danger of violation of the constitutional rights of citizens in the process of formal implementation of the «European» norms is investigated. There has been a recent occurrence in this area of negative trends. *Methods:* documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. *Results:* theoretically examined practical dangers for the rights of citizens of the formal implementation of «European» norms in the legislation of Ukraine are shown. *Discussion:* this «adaptation» discredits the European choice of Ukraine and the adaptation of Ukrainian legislation to the *acquis communautaire* of the EU.

Keywords: *acquis communautaire* EU, adaptation, constitutional rights of citizens, verification of constitutionality.

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.772(045)

В. М. Білоусов,
старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: vnbilousov@gmail.com

Мета: у статті розглянуто поняття та ознаки торговельної марки на підставі дослідження норм чинного законодавства та доктринальних поглядів вчених-правників. **Методи дослідження:** проаналізовано та визначено механізм регулювання прав на торговельні марки. **Результати:** звертається увага на недоліки, розбіжності та колізії у правовому регулюванні торговельних марок. **Пропонуються рекомендації** щодо їх усунення та внесення змін до чинного законодавства. **Обговорення:** проблемні питання вітчизняного законодавства щодо охорони прав на торговельну марку.

Ключові слова: торговельна марка, позначення, товари і послуги, реєстрація.

Постановка проблеми та її актуальність.

Значення торговельної марки в сучасному ринку важко переоцінити. Адже бренд – це обличчя компанії, яке завдяки своїй унікальності допомагає залучати клієнтів і при цьому зберігати відданість певній марці. Функції торговельної марки визначають її цінність: саме вона є тією уявою, яка асоціюється у клієнтів з певною компанією, її товарами і послугами та допомагає їм обрати вашу пропозицію серед багатьох аналогічних. Це цінність для бізнесу, тому торговельну марку вигідно мати будь-якому серйозному підприємцю.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми правової охорони торговельних марок приділено достатньо уваги науковців, причому як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Зазначене питання досліджували: І. Н. Азімов, Г. А. Андрощук, Ю. Л. Бошицький, С. А. Горленко, В. О. Дозорцев, В. О. Жаров, О. І. Камінка, Ю. М. Капіца, О. П. Орлюк, М. В. Паладій, О. А. Підпригора, А. П. Сергеев, Є. А. Суханов, Ю. С. Шемшученко та інші.

Мета статті: дослідження механізму правового регулювання торговельної марки та шляхи його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ринок характеризується жорсткою конкуренцією, і кожна фірма, яка виробляє якісні товари, націлена на те, щоб споживач зміг відрізнити її товар від аналогічного товару конкурентів. Саме для цього й існують засоби індивідуалізації – торговельні марки. Отже, торговельна марка є своєрідним ланцюжком між виробником та споживачем. Вона є засобом для залучення уваги покупця до маркованих товарів, дозволяючи споживачеві обрати необхідний йому товар певного виробника.

Фірма, яка довгий час виробляє та реалізує високоякісну продукцію, активно використовуючи свій бренд, набуває загальновідомої популярності. Так, серед всесвітньовідомих торговельних марок згадаємо наступні: Coca-Cola, Toyota, Sony, Adidas та інші.

Сьогодні торговельна марка має величезне психологічне, рекламне та економічне значення.

Ми часто чуємо, як споживачі, розмовляючи, згадують вже не назви товарів, а торговельні марки: «Мені подобається «Снікерс», «Я бігаю в «Адідас» тощо.

У цивілістиці ця тенденція помічена давно. Так, відомий правник О. І. Камінка писав: «У діловому обігу величезну роль відіграють всілякі способи збереження в пам'яті публіки діячів торгівлі, прийоми її ведення, що ними практикуються і привертають особливу довіру публіки» [1, с. 30].

У ст. 492 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ) торговельною маркою визнається «будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами» [2].

А Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (далі Закон) визначає знак як «позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб» (ст. 1) [3]. Втім, у наведених дефініціях законодавець не вживає термін «однорідних» або «споріднених» товарів і послуг. Хоча те чи інше позначення може бути визнане торговельною маркою лише в тому випадку, якщо воно дозволяє споживачеві легко впізнати потрібну йому продукцію і не сплутати її саме з *аналогічною* продукцією інших виробників. У той же час, наприклад, у ч. 3 ст. 6 Закону термін «такі самі» та «споріднені» товари і послуги вживається. Таким чином, ст. 492 ЦКУ пропонуємо викласти у наступній редакції: «Торговельною маркою може бути позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від таких самих або споріднених з ними товарів і послуг». Аналогічні зміни слід внести в ст. 1 Закону.

Разом із цим, національне законодавство, що регулює відносини стосовно знаків для товарів і послуг, поряд із терміном «знак для товарів і послуг» використовує інші терміни: логотип (фірмовий, торговий знак) – ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» [4]; знаки для товарів і послуг, товарні знаки – ст. 2, 21 Закону України «Про режим іноземного інвестування» [5]; знак для товарів і послуг, товарні

знаки, логотипи – ст. 5, 9 Закону України «Про рекламу» [6]; торговельна марка – ст. 492 ЦКУ.

У міжнародних договорах також вживаються різні терміни для характеристики того чи іншого позначення, зокрема, «товарний знак» (п. 1 ст. 6 Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883), «знак обслуговування» (ст. 6 *sexies* Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883); «знак» (п. 2 ст. 6 Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883), «зареєстрований товарний знак» (п. 1 ст. 16 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994) [7, с. 145].

Як бачимо, в законодавстві існує термінологічна невизначеність, яка призводить до неоднозначних трактувань тотожних понять, непорозумінь і правових казусів.

У зарубіжному законодавстві й практиці теж немає єдиного терміну для позначення товарного знаку. В одних законах використовується термін «знаки» (Німеччина, Угорщина, Італія), «товарні знаки» (Росія, Білорусь, Польща), в інших – «торгові знаки» (США, Франція, Бельгія, Нідерланди) – останній термін (*trade marks*) прийнятий також у низці міжнародних угод та англомовній правовій літературі [8, с. 16].

Сьогодні в Україні широкого поширення набув термін «торговельна марка», який знайшов закріплення у ЦКУ (ст. 492). Таким чином, у цивільному законодавстві одночасно існують терміни – «знак для товарів і послуг» і «торговельна марка». Для вирішення зазначеної проблеми і з метою усунення лінгвістичних різночитань вважаємо за необхідне на законодавчому рівні користуватися уніфікованим терміном «торговельна марка».

Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» не містить критеріїв, за якими те чи інше позначення можна визнати торговельною маркою. Закон наводить лише перелік позначень, які не можуть бути визнані торговельними марками: вимоги до торговельних марок викладені в законі не в позитивній формі, а у вигляді переліку позначень, які не можуть отримати правову охорону. Проте це не означає, що позначення, які заявляються, не

повинні відповідати певним вимогам. Ці вимоги можна вивести, аналізуючи норми закону:

1) торговельною маркою визнається умовне позначення, що має характер символу, який міститься на продукції, на її упаковці або на супроводжувальній документації і замінює собою назву (найменування) виробника товару;

2) позначення, що заявляється, повинно бути новим. За діючим законодавством, новими будуть вважатися такі позначення, які не є тождними або схожими настільки, що їх можна сплутати з:

а) знаками, раніше зареєстрованими, чи заявленими на реєстрацію в Україні на ім'я іншої особи для однорідних товарів і послуг;

б) знаками інших осіб, якщо ці знаки охороняються без реєстрації на підставі міжнародних договорів, учасницею яких є Україна;

в) фірмовими найменуваннями, що відомі в Україні і належать іншим особам, які отримали право на ці найменування раніше дати подання заявки на товарний знак щодо однорідних товарів і послуг;

г) кваліфікованими зазначеннями походження товарів, що охороняються в Україні, окрім випадків, коли вони включені як елемент, що не охороняється в торговельну марку, який реєструється на ім'я особи, що має право на користування цим найменуванням;

д) знаками відповідності (сертифікаційними знаками).

Як бачимо, законом встановлено принцип не абсолютної, а відносної новизни позначень, що заявляються як торговельна марка. Це означає, що реєстрація торговельної марки в інших країнах не перешкоджає визнанню даного або схожого позначення торговельною маркою в Україні. Окрім цього, новизна торговельної марки визнається не відносно всіх позначень, а лише в межах тих, які застосовуються відносно однорідних товарів і послуг;

3) позначення може вважатися торговельною маркою лише за умови реєстрації у встановленому порядку. Українське законодавство не охороняє не зареєстровані в Установі позначення, за виключенням так званих «добре відомих»

торговельних марок, які охороняються в силу міжнародних зобов'язань України.

Аналіз законодавства про торговельні марки свідчить, що воно містить низку недоліків. На наш погляд, потребує уточнення ст. 493 ЦКУ, де суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку визнані фізичні та юридичні особи. Так само в Законі зазначається, що під поняттям «особа» слід розуміти будь-яку фізичну або юридичну особу. Таким чином вітчизняне законодавство, на відміну від законодавств деяких іноземних держав, не обмежує можливість реєстрації торговельних марок виключно на ім'я фізичної чи юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність. Хоча той самий Закон у ст. 18 передбачає можливість дострокового припинення прав на торговельну марку в разі її невикористання протягом трьох років: з одного боку, суб'єкт права не повинен бути підприємцем, а з іншого – зобов'язаний, якщо не бажає негативних наслідків, використовувати належне йому право на торговельну марку. Проте, природа торговельної марки свідчить, що не будь-яка особа може бути визнана суб'єктом цього права. Ми пропонуємо наступну редакцію згаданої статті: *«суб'єктами права на торговельну марку є фізичні та юридичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність (виробляють товари та (або) надають послуги)»*. Таке формулювання усуне можливість недобросовісної реєстрації знаку особою, що не є суб'єктом підприємницької діяльності та не збирається використовувати торговельну марку.

Сьогодні залишається недостатньо врегульованими відносини стосовно колективних знаків.

Відсутність належного правового забезпечення використання колективної торговельної марки створює загрозу для підприємців, що здобувають ділову репутацію під нею, ускладнює залучення іноземних інвестицій під продукцію, марковану даною маркою, створює умови для зловживання у цій сфері недобросовісними конкурентами [9, с. 107].

І хоча у ст. 158 Господарського кодексу України [10] міститься визначення торговельної марки, право на яку належить кільком особам

(торговельна марка об'єднання підприємств, спільна торговельна марка), втім воно видається стислим і таким, що потребує роз'яснень і тлумачень.

Цивільна норма, тлумачення якої свідчить на користь існування колективних торговельних марок – це ч. 5 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», яка надає право на одержання свідоцтва будь-якій особі, об'єднанню осіб або їх правонаступникам. Виникає питання: про яке об'єднання йдеться – про об'єднання фізичних осіб, об'єднання юридичних осіб чи про об'єднання тих та інших. Із логічного тлумачення статті випливає, що це можуть бути об'єднання як фізичних, так і юридичних осіб. Щодо юридичних осіб, очевидно, Закон має на увазі ті їх об'єднання, яким видається колективна торговельна марка. Проте така заміна чітких положень на термін «об'єднання осіб» видається вельми невдалою, тим більше, що під об'єднанням можна розуміти і об'єднання фізичних осіб, які, на наш погляд, суб'єктом права на торговельну марку бути не можуть. Таким чином, у Законі слід чітко закріпити визначення колективної торговельної марки, її специфічні особливості та порядок реєстрації. Пропонуємо прописати в Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» норму про колективну торговельну марку, виклавши її в наступній редакції:

«Колективною торговельною маркою визнається торговельна марка, зареєстрована на ім'я господарського об'єднання, спілки або іншого добровільного об'єднання юридичних осіб (об'єднання), призначена для позначення товарів, що ними виробляються.»

Колективна торговельна марка є об'єктом виключного права об'єднання як такого.

Умови використання колективної торговельної марки закріплюються в статуті колективної торговельної марки.

Колективна торговельна марка і право на її використання не можуть бути передані іншим суб'єктам, що не входять в об'єднання.»

Вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» щодо можливості реєс-

трувати як знак позначення, схоже або ідентичне з раніше зареєстрованим в Україні іншою особою за наявності дозволу цієї особи і за відсутності небезпеки введення споживачів в оману.

Слід також у п. 10 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» чітко визначити, яке саме позначення в Україні є попереджувальним маркуванням.

Ще одним недоліком законодавства про торговельні марки є відсутність у ньому визначення сертифікаційного знаку, хоча ч. 3 ст. 6 Закону забороняє реєструвати як торговельні марки позначення, які є «знаками відповідності (сертифікаційними знаками), зареєстрованими у встановленому порядку».

Видається нелогічною конструкція п. 1 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», яка зазначає: «Права, що випливають із свідоцтва, діють від дати подання заявки». Таким чином може здатися, що для виникнення інтелектуальних прав на торговельну марку достатньо подати заявку в Установу. Логічне питання: навіщо проводити експертизи заявки? Втім, проблема виникне тоді, коли заявнику відмовлять у реєстрації позначення, або з'явиться особа, яка подала заявку раніше. Адже до реєстрації ще немає торговельної марки як об'єкта охорони. Таким чином, з метою уникнення подібних колізій пропонуємо чітко визначити, що майнові права на торговельну марку є чинними з моменту її реєстрації.

Висновки. В Україні неухильно зростає інтерес підприємців щодо набуття прав на торговельну марку. Захистити свою продукцію від контрафакту намагаються не лише великі виробники, а й підприємці малого бізнесу. Адже, починаючи свою справу в одному регіоні країни, можна через певний час значно розширити свій бізнес, пропонуючи свою продукцію майже в усіх регіонах України та навіть за кордоном, що потребує не лише захисту її від підробки, а й відмінності від однорідних товарів інших виробників.

Торговельна марка – це своєрідний символ, який вказує на те, хто є відповідальним за даний товар. Якщо покупець буде задоволений своєю

покупкою, то наступного разу він буде керуватися просто торговельною маркою.

Слід констатувати, що національне законодавство в галузі охорони прав на торговельні марки в цілому відповідає сучасним реаліям ринку. Втім, звісно, містить прогалини, неточні формулювання, колізії, деякі норми не витримують випробування практикою, а деякі не відповідають вимогам міжнародних стандартів.

Тому наразі актуальною стає робота як юристів-теоретиків, так і практиків, та, безумовно, законодавця, звісно, із врахуванням і використанням досвіду європейських країн. Це забезпечить і якість законодавства, і одноманітність його тлумачення, і чистоту термінів, сформує певну судову практику, зрештою вдосконалив у цілому правове регулювання такого важливого об'єкту права інтелектуальної власності, як торговельна марка.

Література

1. *Орлова В.* Теоретические и практические аспекты индивидуализации в сфере интеллектуальной собственности / В. Орлова // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. – 2005. – № 8. – С. 30-37.

2. *Цивільний* кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

3. *Про охорону* прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII // Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12/page>.

4. *Про телебачення і радіомовлення:* Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII // Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.

5. *Про режим іноземного інвестування:* Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/93/96-vr>.

6. *Про рекламу:* Закон України від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР // Відомості Верховної

Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/270/96-vr>.

7. *Крат В.* Торговельна марка як об'єкт права інтелектуальної власності / Василь Крат // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2017. – № 5 (95). – С. 142-154.

8. *Андрощук Г.* Знаки для товарів і послуг: деякі аспекти термінології та застосування законодавства // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 8. – С. 15-19.

9. *Немеш П. Ф.* Правова охорона колективної торговельної марки / П. Ф. Немеш // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 107-109.

10. *Господарський* кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

References

1. *Orlova V.* Teoreticheskie i prakticheskie aspekty individualizacii v sfere intellektual'noj sobstvennosti / V. Orlova // Intellektual'naja sobstvennost'. Promyshlennaja sobstvennost'. – 2005. – № 8. – S. 30-37.

2. *Cyvil'nyj* kodeks Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

3. *Pro ohoronu* prav na znaky dlja tovariv i poslug: Zakon Ukrai'ny vid 15 grudnja 1993 r. № 3689-XII // Vidomosti Verhovnoi' Rady [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12/page>.

4. *Pro telebachennja i radiomovlennja:* Zakon Ukrai'ny vid 21 grudnja 1993 r. № 3759-XII // Vidomosti Verhovnoi' Rady [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.

5. *Pro rezhym* inozemnogo investuvannja: Zakon Ukrai'ny vid 19 bereznja 1996 r. № 93/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/go/93/96-vr>.

6. *Pro reklamu:* Zakon Ukrai'ny vid 3 lypnja 1996 r. № 270/96-VR // Vidomosti Verhovnoi'

Rady [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/go/270/96-vr>.

7. *Krat V.* Torgovel'na marka jak ob'jekt prava intelektual'noi' vlasnosti / Vasył' Krat // Mala encyklopedija notariusu. – 2017. – № 5 (95). – S. 142-154.

8. *Androshhuk G.* Znaky dlja tovariv i poslug: dejaki aspekty terminologii' ta zastosuvannja zakonodavstva // Intelektual'na vlasnist'. – 2001. – № 8. – S. 15-19.

9. *Nemesh P. F.* Pravova ohorona kolektyvnoi' torgovel'noi' marky / P. F. Nemesh // Porivnjal'no-analitychne pravo. – 2015. – № 6. – S. 107-109.

10. *Gospodars'kyj kodeks Ukrainy* vid 16 sichnja 2003 r. № 436-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

В. Н. Белоусов

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ТОРГОВЫХ МАРОК В УКРАИНЕ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: vnbilousov@gmail.com

Цель: в статье рассмотрено понятие и признаки торговой марки на основании исследования норм действующего законодательства и доктринальных взглядов учёных-цивилистов. *Методы исследования:* проанализирован и определён механизм регулирования прав на торговые марки. *Результаты:* обращается внимание на недостатки, расхождения и коллизии в правовом регулировании торговых марок. Предлагаются рекомендации относительно их устранения и внесения изменений к действующему законодательству. *Обсуждение:* проблемные вопросы отечественного законодательства относительно охраны прав на торговую марку.

Ключевые слова: торговая марка, обозначение, товары и услуги, регистрация.

V. Bilousov

SPECIAL FEATURES OF LEGAL PROTECTION OF TRADE MARKS IN UKRAINE

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: vnbilousov@gmail.com

Purpose: in the article an author considers the concepts and features of trade mark by researching the effective legislation norms and the doctrinal points of view of academic lawyers. *Methods of research:* the mechanism of regulation of the rights to trade marks is analyzed and defined. *Results:* an author points his attention to disadvantages, discrepancies and conflicts in the legal regulation of trade marks. Recommendations for their elimination and amendments to the effective legislation are proposed. *Discussion:* the problems of domestic legislation on the protection of the rights to trade marks are discussed.

Keywords: trade mark, designation, goods and services, registration.

С. В. Вишновецька,
доктор юридичних наук, доцент

В. М. Вишновецький,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА НЕДОПУЩЕННЯ ВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: vyshnsv@ukr.net

Мета: у статті досліджуються проблеми забезпечення конституційного права на недопущення втручання в особисте і сімейне життя працівника. Аналізуються погляди вчених, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини щодо розуміння особистого і сімейного життя та права на його повагу. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** визначаються особисті немайнові трудові права. Зроблено висновок, що в чинному трудовому законодавстві відсутні правові конструкції забезпечення недоторканності особистого життя працівника. **Обговорення:** пошук шляхів вирішення проблеми меж допустимості здійснення роботодавцем контролю і моніторингу дій працівників у робочий час (відстеження інтернет-активності, електронної пошти працівників) і в цілому поведінки працівників на робочих місцях і поза ними.

Ключові слова: особисте життя; сімейне життя; особисті немайнові права; особисті немайнові трудові права працівника; право працівника на недоторканність особистого життя.

Постановка проблеми та її актуальність.

Основний закон нашої держави гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України) [1]. Крім цього, ст. 32 згаданого нормативного акту забороняє втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини й основних свобод забезпечує реалізацію одночасно «приватного життя», «сімейного життя», недоторканності «житла» і «кореспонденції». За змістом ст. 8 Конвенції все це охоплюється за-

гальним поняттям «повага приватного й сімейного життя».

У сучасній демократичній державі особисті немайнові права людини і громадянина являють собою найважливіший політико-юридичний та соціальний інститут, який є мірилом досягнень розвитку суспільства. Соціальна цінність особистих немайнових прав полягає, головним чином, у тому, що вони самі по собі, а також гарантії їх реального здійснення визначають становище людини у суспільстві, а, отже, і рівень розвитку самого суспільства [2, с. 25].

Інститут особистих немайнових трудових прав перебуває на стадії формування, вимагає розширеної, більш чіткої правової регламентації відповідно до міжнародних та європейських стандартів. Забезпечення його належної правової регламентації потребує наукового осмис-

лення, що й визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема особистих немайнових прав людини і громадянина завжди викликала жвавий інтерес у представників різних галузей права. Насамперед варто згадати праці Р. А. Калюжного, А. М. Колодія, П. М. Рабіновича. Р. О. Стефанчук проблемі особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві присвятив дисертаційне дослідження. Трудові права працівників досліджував В. М. Андріїв. Проблеми теорії та практики реалізації прав людини у сфері праці піднімала Г. І. Чанишева. Шляхи відображення основних трудових прав працівника у новому Трудовому кодексі України аналізувала І. І. Шамшина. Проблема забезпечення права працівника на захист гідності за трудовим законодавством України була предметом дисертаційного дослідження О. В. Байло. Спеціальним комплексним дослідженням юридичного механізму забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників є дисертаційне дослідження І. В. Лагутіної. Узагальнені наукові висновки вказаних вчених становлять підґрунтя для пошуку шляхів вирішення проблеми меж допустимості втручання роботодавця в особисте життя працівника.

Метою наукової статті є формування галузевого механізму забезпечення конституційного права на недопущення втручання в особисте і сімейне життя працівника.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право на недопущення втручання в особисте і сімейне життя належить до особистих немайнових прав. Особисті права – це соціальна цінність, оскільки без них немає ні людини, ні суспільства, і в той же час вони є індивідуальними, тому що ними володіє кожна окрема особистість. Отже, ці цінності, крім суспільної, мають індивідуальні оцінки, які не завжди збігаються. Так, кожен громадянин має певне уявлення про свою честь і гідність. Але воно може не збігатися з думкою інших громадян або колективу. Одна людина вважає, що якісь вчинки, висловлювання про неї інших принижують її честь і гідність, тоді як інша ставиться до тих самих вчинків та висловлювань байдуже [3, с. 12].

Особисте немайнове право – це суб'єктивне право, що виникає з приводу благ, позбавлених економічного змісту, тісно пов'язане з особистістю уповноваженої особи та індивідуалізує її, має специфічні підстави виникнення і припинення.

Стаття 270 ЦК України [4] встановлює види особистих немайнових прав. Так, відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Згідно з ч. 3 цієї статті перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним.

Особисте життя – це сукупність фактів (процесів, подій, явищ, дій), які відбуваються (виникають) у житті конкретної людини в теперішній момент часу відособлено (автономно) від вторгнення будь-кого в них, спрямовані на задоволення її приватних соціальних (а не біологічних) інтересів.

Європейський Суд з прав людини відніс до особистого життя, що потребує захисту: фізичну й психологічну цілісність людини, окремі аспекти соціальної і психологічної ідентифікації, фото, гендерну належність, репутацію, сексуальну орієнтацію, взаємовідносини з іншими людьми, право на прийняття рішень щодо свого тіла, право вибору професії, матеріали, зібрані органами безпеки чи іншими органами держави, інформацію про ризики здоров'ю, дані про обшуки і про особисті огляди, відстеження контактів і телефонних переговорів. При цьому в якості незаконного чи довільного розглядається будь-яке втручання, яке прямо не передбачене законом. В інтернет-просторі в розглядуваному контексті найбільше значення мають захист особистих даних і захист репутації в широкому розумінні.

Особисте та сімейне життя можуть перетинатися, збігатися в деяких частинах або цілком, але є різними особистими немайновими благами. Оскільки особисте та сімейне життя є самостійними об'єктами, то право на особисте життя та право на сімейне життя є самостійними особистими немайновими правами. Ті процеси, події, явища, які складають сімейне життя, спрямовані на задоволення приватних інтересів членів сім'ї, які, звичайно, можуть відрізнятися від приватних інтересів кожного окремого її члена. Ці особисті немайнові блага є рівнозначними й обидва входять до категорії «приватність».

За ЦК України зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя як одного з видів особистого немайнового права полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (статті 270, 271, 301). Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (частина третя статті 269 ЦК України).

Особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, що ґрунтуються на засадах, визначених у Сімейному кодексі України: кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (частина четверта статті 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (частина п'ята статті 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (частина четверта статті 7) та інше.

Конституційний Суд України виходить з того, що неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб [5].

Відповідно до ст. 21 проекту Трудового кодексу України [6] до основних особистих немайнових трудових прав працівника належать: право на рівні можливості та рівне ставлення до нього при вирішенні питання щодо працевлаштування, оплати за працю рівної цінності, професійного зростання або звільнення; право на повагу до його гідності і честі, конфіденційність особистої інформації та їх захист; право на професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації; право на належні, безпечні і здорові умови праці, включаючи право на отримання інформації щодо умов праці та вимог охорони праці на робочому місці, а також право на відмову від виконання роботи в умовах, що не відповідають вимогам охорони праці. Як бачимо, в цій статті не закріплено право на моральні заохочення, право на недоторканність особистого життя працівника, право на захист від мобінгу. До речі, вперше термін «мобінг» запропонував на початку 80-х рр. минулого століття у Швеції психолог та вчений-медик, доктор Ханц Лейман, який визначив 45 варіацій поведінки, типових для мобінгу: приховування необхідної інформації, соціальна ізоляція, наклеп, безперервна критика, поширення необґрунтованих чуток, висміювання, критики тощо [7, с. 165-184]. Хоча серед основних принципів регулювання трудових відносин закріплено принцип поваги до людської гідності працівника, його особистих моральних та інших цінностей, невтручання в особисте життя праців-

ника і його сім'ї, крім випадків, прямо встановлених законом. Отже, інститут особистих немайнових трудових прав вимагає розширеної, чіткої правової регламентації у проекті Трудового кодексу України.

Незрозуміле закріплення у п. 34 ст. 2 проекту Трудового кодексу України поваги до людської гідності працівника, його особистих моральних та інших цінностей, невтручання в особисте життя працівника та його сім'ї, крім випадків, прямо встановлених законом. Таке формулювання «крім випадків, прямо встановлених законом» дає підстави для висновку, що автори законопроекту вважають за необхідне встановити випадки втручання роботодавця, як сторони трудових правовідносин, в особисте життя працівника – другої сторони трудових правовідносин та його сім'ї.

На думку О. В. Байло, право працівника на захист своєї гідності є комплексним за своєю структурою. Воно включає право працівника на захист від мобінгу, право на захист персональних даних, право на захист недоторканності приватного життя [8, с. 10-11]. На нашу думку, право на захист своєї гідності і право на захист недоторканності приватного життя – це окремі види особистих немайнових прав.

До особистих немайнових трудових прав належать ті, що: 1) забезпечують особисту цілісність, фізичну і психічну недоторканність (право на життя, здоров'я, особисту недоторканність, захист від психологічного тиску); 2) забезпечують індивідуалізацію особистості, її моральну цінність (захист честі, гідності, ділової репутації, право на професійне навчання та підвищення кваліфікації, на просування по службі); 3) гарантують автономію особи (свобода совісті, право на таємницю приватного життя, захист персональних даних працівника) [9, с. 19].

Деякі автори називають такі складові права працівника на недоторканність особистого життя на робочому місці: 1) недоторканність засобів особистого спілкування працівника, якщо на службову адресу, службові засоби зв'язку працівника надходить інформація приватного характеру; 2) недоторканність приватної документації працівника; 3) недоторканність зовнішнього

обліку працівника; 4) незастосування засобів аудіовізуального контролю за поведінкою працівника на робочому місці; 5) фізична недоторканність працівника (обшуки, огляд тощо); 6) незастосування засобів спеціального контролю за достовірністю інформації, що надається працівником (наприклад, використання «детектора брехні») [10, с. 179-181].

Ратифікувавши Законом від 14 вересня 2006 року Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 року, Україна взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими пункти 1, 2 статті 26 «Право на гідне ставлення на роботі» [11]. У цьому контексті існує проблема меж допустимості здійснення роботодавцем контролю і моніторингу дій працівників у робочий час (відстеження інтернет-активності, електронної пошти працівників, використання працівником офісного обладнання (наприклад, принтера, телефону) і в цілому поведінки працівників на робочих місцях і поза ними). За кордоном працівники досить часто звертаються до суду з позовними заявами про порушення їх приватного життя, конфіденційності листування. Проте, якщо роботодавцеві вдасться довести доцільність таких дій для ефективного ведення його бізнесу, обмеженість сфери контролю виключно питаннями, безпосередньо пов'язаними з трудовими функціями працівників, і відсутність у цьому особистих мотивів, суди нерідко стають на бік роботодавця.

Так, особливий інтерес та жваве обговорення серед юристів, а також працівників і роботодавців викликало рішення Європейського суду з прав людини (справа № 61496/08) «Барбулеску проти Румунії» від 12 січня 2016 року, в якому Європейський суд з прав людини (далі в т.ч. ЄСПЛ) розтлумачив статтю 8 Конвенції в контексті права роботодавця на моніторинг кореспонденції працівника для перевірки дотримання дисципліни. Суд у даній справі дійшов висновку, що моніторинг приватної електронної переписки працівника роботодавцем, який думав, що це листування містить виключно робочі повідомлення, не є непропорційним втручанням у право на повагу приватного життя та кореспонденції. Зокрема, було зазначено, що моніторинг роботодавця був обмеженим, оскільки

було перевірено тільки листування заявника в Yahoo Messenger, який був встановлений для використання виключно у професійних цілях, що письмово було підтверджено заявником (а не інші дані й документи, які зберігалися на його комп'ютері). Крім того, заявник не пояснив, чому він використовував дану програму в особистих цілях. Використання робочої пошти Yahoo Messenger виключно у професійних цілях було передбачено внутрішнім розпорядком компанії, тому роботодавець мав право перевіряти, чи його співробітники на робочому місці виконували свої службові обов'язки і не використовували комп'ютер компанії для приватних цілей.

У рішенні від 3 квітня 2007 р. Копленд проти Сполученого королівства ЄСПЛ зазначив, що телефонні дзвінки з офісних приміщень підпадають під поняття «приватне життя» та «кореспонденція». З чого логічно випливає, що електронна пошта, відправлена з робочого місця, має бути захищена так само, як і інформація, отримана з використанням персонального Інтернету. Що стосується заявниці, її не було попереджено про прослуховування дзвінків, зроблених з робочого телефону, а тому вона розраховувала на конфіденційність дзвінків, зроблених з робочого телефону, так само як на конфіденційність використання її електронної пошти та Інтернету. Суд встановив, що збір та зберігання особистих даних, пов'язаних з використанням заявницею без її відома телефону, електронної пошти та Інтернету, становить втручання у її право на повагу до її приватного життя та кореспонденції. Суд дійшов висновку, що за відсутності будь-якого національного законодавства, яке регулює такий моніторинг, втручання не є «відповідним закону».

Отже, аналіз вищенаведених рішень ЄСПЛ дає можливість зробити наступні висновки. По-перше, ЄСПЛ не є категоричним у своєму висновку щодо незаконності дій роботодавця, спрямованих на прослуховування телефонних розмов, здійснення відеонагляду, перегляду даних на електронній пошті та інших особистих переписок. Визначальними суд вважає дотримання межі між інтересами роботодавця та реа-

лізацією працівником передбаченого ст. 8 Конвенції про захист прав людини та громадянина права на повагу до приватного та сімейного життя. По-друге, основним критерієм законності вчинення роботодавцем вище перелічених дій є повідомлення працівника про них заздалегідь. По-третє, важливе значення має той факт, кому була розголошена інформація, отримана у відповідний спосіб та з якою метою вона використовувалася.

Поза сумнівом, працівники повинні бути обізнані про наявність політики використання Інтернету, пошти, месенджерів, соціальних мереж тощо, яка діє на їхньому робочому місці, а також поза робочим місцем у робочий час, включаючи засоби комунікації, що належать роботодавцю, працівнику або третім особам. Таке повідомлення має бути письмовим, чітким та однозначним для уникнення маніпуляцій як з боку працівників, так і роботодавців.

Висновки. Слід погодитись, що в чинному трудовому законодавстві відсутні правові конструкції, що дозволяють говорити про гарантії недоторканності особистого життя працівника. На думку У. П. Бек, чинне трудове законодавство України повинно бути доповнене наступними положеннями: 1) у яких випадках та з якою метою роботодавець вправі здійснювати відеонагляд за працівником, прослуховувати його телефонні розмови, відкривати без відома працівника електронну пошту та інші особисті повідомлення; 2) обов'язок роботодавця повідомити працівника про майбутнє здійснення щодо нього таких заходів; 3) щодо можливості притягнення працівника до відповідальності, у тому числі у вигляді звільнення, за проступки, про які стало відомо шляхом прослуховування телефонних розмов, здійснення відеонагляду, отримання доступу до електронної пошти чи інших особистих переписок; 4) перелік категорій працівників, щодо яких можуть бути застосовані відповідні заходи [12, с. 58-61].

Отже, проблему належного законодавчого закріплення основних трудових прав працівників, у тому числі особистих немайнових трудових прав, не повною мірою вирішено й у проєкті Трудового кодексу України. Слід визнати

необґрунтованим встановлення вичерпного переліку основних прав працівників у ст. 20 проекту Трудового кодексу України. Навіть закріплені Конституцією України права і свободи людини і громадянина не є вичерпними (ст. 22). Поряд з цим не виваженим видається визначення закритого (вичерпного) переліку обов'язків роботодавця, які виникають з метою забезпечення прав працівників (ст. 24). Тому нагальним є формування галузевого механізму забезпечення конституційного права на недопущення втручання в особисте і сімейне життя працівника.

Література

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
3. Малєин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством / Н. С. Малєин. – М.: Наука, 1985. – 166 с.
4. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 р. (справа № 1-9/2012) // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>
6. Трудовий кодекс України: Проект № 1658 (доопрацьований) від 20 травня 2015 р. [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
7. Leymann H. The content and development of mobbing at work. European Journal of Work and Organizational Psychology / Heinz Leymann. – 1996. – P. 165-184.

8. Байло О. В. Забезпечення права працівника на захист гідності за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Байло. – Одеса, 2016. – 20 с.

9. Дивеева Н. И. Теоретические проблемы индивидуального правового регулирования трудовых отношений: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Н. И. Дивеева. – М., 2009. – 40 с.

10. Трудовое право России: проблемы теории / под ред. С. Ю. Головиной. – Екатеринбург, 2006. – 360 с.

11. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.

12. Бек У. П. Практика Європейського суду з прав людини щодо вирішення спорів про захист права працівника на повагу до приватного та сімейного життя / У. П. Бек // Актуальні проблеми соціального права. Вип. 7. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції «Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні» 27 квітня 2018 р. – Львів: «Галич-Прес», 2018. – С. 58-61.

References

1. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 1996. – № 30. – St. 141.
2. Kolodij A. M. Prava ljudyny i gromadjanyna v Ukrai'ni: navch. posib. / A. M. Kolodij, A. Ju. Olijnyk. – K.: Jurinkom Inter, 2004. – 336 s.
3. Maleyn N. S. Ohrana prav lychnosty sovetskim zakonodatel'stvom / N. S. Maleyn. – M.: Nauka, 1985. – 166 s.
4. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny: Kodeks vid 16.01.2003 r. № 435-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 2003. – №№ 40-44. – St. 356.
5. Rishennja Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny u spravi za konstytucijnym podannjam Zhashkivs'koi' rajonnoi' rady Cherkas'koi' oblasti shhodo oficijnogo tлумachennja polozhen' chastyh pershoi', drugoi' statti 32, chastyh drugoi', tret'oi' statti 34 Konstytucii' Ukrai'ny vid 20 sichnja 2012 r. (sprava № 1-9/2012) // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>

6. *Trudovyy kodeks* Ukrainy: Proekt № 1658 (dooprac'ovanyj) vid 20.05.2015 // [Elektronnyj resurs] / Sajt Verhovnoi' Rady Ukrainy. Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

7. *Leymann H.* The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology* / Heinz Leymann. – 1996. – P. 165-184.

8. *Bajlo O. V.* Zabezpechennja prava pracivnyka na zahyst gidnosti za trudovym zakonodavstvom Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk / O. V. Bajlo. – Odesa, 2016. – 20 s.

9. *Diveeva N. I.* Teoreticheskie problemy individual'nogo pravovogo regulirovanija trudovyh otnoshenij: avtoref. dis. ... dokt. jurid. nauk: spec. 12.00.05 – trudovoe pravo; pravo social'nogo obespechenija / N. I. Diveeva. – M., 2009. – 40 s.

10. *Trudovoe pravo* Rossii: problemy teorii / pod red. S. Ju. Golovinoj. – Ekaterinburg, 2006. – 360 s.

11. *Pro ratyfikaciju* Jevropejs'koi' social'noi' hartii' (peregljanutoi'): Zakon Ukrainy vid 14.09.2006 r. № 137-V // *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy*. – 2006. – № 43. – St. 418.

12. *Bek U. P.* Praktyka Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny shhodo vyrishennja sporiv pro zahyst prava pracivnyka na povagu do pryvatnogo ta simejnogo zhyttja / U. P. Bek // Aktual'ni problemy social'nogo prava. Vypusk 7. Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konferencii' «Problemy realizacii' i zahystu social'nyh prav v Ukraini» 27 kvitnja 2018 r. – L'viv: «Galych-Pres», 2018. – S. 58-61.

С. В. Вишновецкая, В. М. Вишновецкий
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА НЕДОПУЩЕНИЕ ВМЕШАТЕЛЬСТВА В ЛИЧНУЮ И СЕМЕЙНУЮ ЖИЗНЬ РАБОТНИКА

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: vyshnsv@ukr.net

Цель: в статье исследуются проблемы обеспечения конституционного права на недопущение вмешательства в личную и семейную жизнь работника. Анализируются взгляды ученых, решения Конституционного Суда Украины, решения Европейского суда по правам человека относительно понимания личной и семейной жизни и права на ее уважение. **Методы исследования:** в работе применялись общенаучные и специальные методы. **Результаты:** определяются личные неимущественные права. Сделан вывод, что в действующем трудовом законодательстве отсутствуют правовые конструкции обеспечения неприкосновенности личной жизни работника. **Обсуждение:** поиск путей решения проблемы границ допустимости осуществления работодателем контроля и мониторинга действий работников в рабочее время (отслеживание интернет-активности, электронной почты работников) и в целом поведения работников на рабочих местах и вне рабочих мест.

Ключевые слова: личная жизнь; семейная жизнь; личные неимущественные права; личные неимущественные трудовые права работника; право работника на неприкосновенность личной жизни.

S. V. Vyshnovetska, V. M. Vyshnovetskyi
**CONSTITUTIONAL RIGHT TO NON-ADMITTANCE TO INTERFERE WITH THE
EMPLOYEE'S INDIVIDUAL AND FAMILY LIFE**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: vyshnsv@ukr.net

Purpose: in the article the authors research the problems of ensuring constitutional right to prevent interference with the employee's individual and family life. The views of scientists, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the decisions of the European Court of Human Rights on understanding the personal and family life and the right to respect it are analyzed. **Methods of research:** general scientific and special methods are used in the work. **Results:** personal non-proprietary labour rights are defined. It is concluded that in the effective labour legislation there are no legal constructions to ensure the integrity of the employee's personal life. **Discussion:** search for solutions to the problem of the limits of the permissibility of the employer to control and monitor the actions of employees during the working hours (tracking the Internet activity, e-mail of the employees) and the overall behaviour of the employees in and out of work places.

Keywords: personal life; family life; personal non-proprietary rights; the employee's personal non-proprietary labour rights of; the employee's right to inviolability of his / her personal life.

Г. М. Грабовська,
кандидат юридичних наук, доцент

Т. О. Подковенко,
кандидат юридичних наук, доцент

СУЧАСНІ СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
Тернопільський національний економічний університет
вул. Микулинецька, 46а, 46000, Тернопіль, Україна
E-mails: gannagrabovska74@gmail.com, tpodkovenko@gmail.com

Мета: у статті автори досліджують сучасні способи врегулювання трудових спорів. **Методи дослідження:** під час написання статті використовувались методи аналізу та синтезу. Використаний компаративний метод дослідження. **Результати:** автори акцентують увагу на проблемі підвищення рівня захисту трудових прав і соціально-економічних інтересів працюючих, реалізації можливості кожного громадянина відстоювати свої права особисто. Автори погоджуються із думкою науковців про потребу внесення змін до трудового законодавства, пошуку інноваційних підходів до розв'язання різноманітних трудових спорів. **Обговорення:** окремо, авторами акцентується увага на ефективності впровадження примирних процедур у трудовому праві.

Ключові слова: спосіб, індивідуальний трудовий спір, примирні процедури, посередництво, медіація, трудові відносини, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми та її актуальність.

Розвиток примирних процедур є одним із сучасних пріоритетних напрямків удосконалення механізмів вирішення спорів та захисту порушених суб'єктивних прав у різних сферах суспільного життя. Переваги впровадження медіації та інших альтернативних способів вирішення трудових спорів очевидні як для держави, так і для самих учасників конфліктних правовідносин. Не випадково медіація як альтернатива судочинству, доволі розвинута у міжнародній практиці.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні проблеми, пов'язані з застосуванням альтернативних способів вирішення спорів, є предметом доволі активного наукового обговорення. Вивченню окремих аспектів медіації присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Аллахвердова,

Ю. Білоусов, О. Войнаровська, В. Гопанчук, Д. Давиденко, Н. Дараганова, С. Запара, В. Землянська, С. Калашнікова, В. Коссак, О. Нелін, О. Носирева, С. Прилуцький, Ю. Притика, О. Середа, О. Спектор, В. Цимбалюк, С. Фурса та інших. Зокрема, наукові дослідження М. Поліщук та Г. Огречук безпосередньо спрямовані на порівняльно-правовий аналіз правил застосування медіації та особливостей цієї процедури як способу вирішення цивільно-правових спорів. І. Ясиновський, аналізуючи зарубіжний досвід у сфері медіації, звертає увагу на проблемні аспекти імплементації процедури медіації в українське законодавство.

Мета статті. Дослідження інституту медіації у вирішенні індивідуальних трудових спорів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні вже склалися передумови як позитивного, так і негативного характеру, що дають змогу казати

не лише про готовність правової системи України до сприйняття системи альтернативного вирішення спорів (далі – АВС), а й свідчать про необхідність і своєчасність такого впровадження. З одного боку, це істотна зміна напрямів суспільного, державного і політичного розвитку, посилення позицій приватного права, прагнення України займати гідне місце у світовому співтоваристві, у якому система АВС вже давно посідає належне місце у системі захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. З іншого – кризові явища, істотні недоліки державної судової системи, зокрема, перевантаженість судів, тривалість розгляду справ, високий рівень корупції [10, с. 1]. Саме тому формулювання науково-теоретичних і практичних висновків створить умови щодо якісного запровадження інституту медіації в Україні, що, у свою чергу, сприятиме гармонізації відносин у суспільстві.

Одним із актуальних питань вирішення трудових спорів є залучення нових примирних процедур, зокрема медіації, який вказує на перспективність впровадження ефективних методів у трудовому праві.

Е. Ястжебська під «медіацією» розуміє можливість конфлікуючих сторін за допомогою нейтрального, неупередженого і компетентного медіатора досягти згоди [12, с. 165].

Польські науковці, зокрема А. Каліш та А. Женкевіч, визначають медіацію як таку форму розв'язання спорів, що ґрунтується на діяльності третьої особи, яка є нейтральною та безсторонньою щодо сторін та предмету їх спору, основні завдання якої полягають у: – сприянні досягненню порозуміння, яке є взаємоприйнятним та враховує інтереси та потреби обох сторін (problem-solving / interest-based paradigm of mediation); – формуванні позитивних взаємовідносин та підстав співпраці між сторонами спору, а також сприяння у самопізнанні, самовдосконаленні і так званому внутрішньому моральному зростанню (transformatiwe paradigm of mediation) [13, с. 42].

Ключовими елементами у мирних формах втручання третьої сторони у вирішення конфліктів, таких, як медіація, є характер і рівень згоди, а також рівень примусу, необхідного для

того, щоб прийти до угоди. У ході процедури медіації медіатор бере на себе роль нейтральної третьої сторони, яка полегшує спілкування між сторонами спору і сприяє їм у досягненні взаємоприйняттого рішення.

У Верховній Раді України зареєстровано черговий законопроект «Про медіацію» від 27.03.2015 р., за яким медіація розглядається в якості альтернативного (позасудового) методу вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора [8].

Н. В. Дараганова виокремлює цілий комплекс різних факторів, які свідчать про користь запровадження медіації при вирішенні індивідуальних трудових спорів. Зокрема, науковець наголошує, що головна функція посередника (медіатора) при вирішенні індивідуального трудового спору за допомогою медіації полягає у сприянні та забезпеченні переговорного процесу між сторонами. Медіатор допомагає сторонам обрати конкретні шляхи та способи вирішення спору. Важливим аспектом медіації є її добровільність, коли сторони індивідуального трудового спору беруть участь у медіації добровільно як під час прийняття рішення про медіацію, так і в процесі її проведення та досягнення домовленостей і виконання рішень. Кожна зі сторін спору має право самостійно обрати медіатора. Приватний (конфіденційний) характер медіації також є важливою ознакою медіації. Розгляд індивідуального трудового спору за такою процедурою є більш простим, а отже, і більш зручним для сторін трудового спору, на відміну від судового розгляду. Важливим аспектом медіації є можливість її застосування на ранній стадії спору, що значно пришвидшує його врегулювання. При медіації має місце скорочення витрат сторін, іноді достатньо значних, за рахунок відсутності судових витрат. Окрім того, процедуру медіації можна застосувати як до судового розгляду, так і під час судового провадження по справі. За ініціативи будь-кого з учасників медіація може бути перервана або припинена у будь-який час. Зарубіжний досвід вирішення спорів за допомогою медіаційних процедур підтверджує, що

медіація значно збільшує ймовірність збереження подальших нормальних стосунків між сторонами індивідуального трудового спору. Рішення, прийняте сторонами у процедурі медіації, є взаємоприйнятним та взаємовигідним, і відповідно виконується сторонами добровільно, без затримок та без втручання виконавчої служби. Саме такі позитивні аспекти медіації, на думку науковця, сприятимуть ефективному використанню цього інституту при вирішенні індивідуальних трудових спорів та реальному розвантаженню судів від значної кількості справ, що виникають із трудових правовідносин [2, с. 79].

Процедура медіації може застосовуватися до суперечок, що виникають у трудових правовідносинах, за винятком колективних трудових спорів, а також трудових спорів у разі, якщо вони зачіпають або можуть зашкодити правам і законним інтересам третіх осіб, які не беруть участі в процедурі медіації, або публічним інтересам. Юридична природа трудових спорів залежить від суб'єктного складу, відповідно до якого розмежують індивідуальні та колективні трудові спори [3, с. 41].

Конфлікт інтересів виникає, коли юристи, що спеціалізуються у сфері трудового права, одночасно є кваліфікованими медіаторами. У цьому випадку, якщо вони консультують роботодавця або працівника, вони не можуть бути призначені медіаторами для вирішення спору, пов'язаного з такими консультаціями. Крім того, їхні колеги, що працюють у тій же юридичній фірмі, також не можуть бути медіаторами в подібних випадках, оскільки інша сторона спору може порахувати таких осіб упередженими. У таких випадках ні законодавство, ні стандарти професії, ні юридичні документи не матимуть значення. Справа в тому, що інша сторона спору просто може відчутися некомфортно. Як наслідок, вона не тільки може відхилити кандидатуру такого медіатора, а й, що важливіше, взагалі відмовитися від вирішення спору шляхом медіації. Отже, юристи повинні бути дуже обережні, пропонуючи трудову медіацію своїм клієнтам. Для них інте-

реси клієнта повинні бути важливіші за власні або ж інтереси їх юридичних фірм.

Якщо аналізувати трудові відносини, то вони практично з самого початку будуються за принципом влади та підпорядкування, а відповідно, працівник перебуває у певній економічній залежності від роботодавця, працівник не має рівних прав із роботодавцем, і це може негативно вплинути на можливість захисту своїх прав без судового розгляду. У зв'язку з цим в юридичній літературі висловлюються сумніви щодо доцільності застосування процедури медіації в трудових відносинах.

Основа будь-якого спору – розбіжність у думках, причому правових. Роботодавець вважає, що діяв законно, працівник дотримується іншої, протилежної думки. Наслідком таких розбіжностей є поява трудового спору. Відповідно до положень ст. 55 і 124 Конституції України працівник має право вибору: звернутися із заявою про вирішення трудового спору до комісії по трудових спорах або безпосередньо до суду [7]. Цей висновок підтверджується також і постановою Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя», якою встановлено, що суд не має права відмовити особі в прийнятті її позовної заяви лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті у встановленому законом досудовому порядку [7].

Відповідно до положень Кодексу законів про працю, трудовий спір підлягає розгляду в комісії по трудових спорах, якщо працівник самостійно або з участю профспілкової організації, що представляє його інтереси, не врегулював розбіжності при безпосередніх переговорах з власником або уповноваженим ним органом [4].

Звісно ж, розбіжності в колективі негативно впливають на результативність праці, що не може влаштувати роботодавця. Для підтримки високих показників роботодавець має бути зацікавлений в усуненні конфліктів у трудовому колективі. Однак, як показує практика, затребуваність в застосуванні процедури медіації виникає після звернення працівника до комісії по трудових спорах або до суду.

Процедура медіації може проводитися навіть у разі, коли справа вже надійшла на розгляд до суду. Суд за своєю ініціативою або з ініціативи однієї зі сторін може запропонувати скористатися альтернативним способом врегулювання спору.

Звісно ж, що процедура медіації в індивідуальних трудових спорах більш вигідна для роботодавця, оскільки роботодавець в цьому бачить метод вирішення конфлікту при мінімальних втратах. А працівник швидше не зацікавлений, оскільки участь в суді для працівника є безкоштовною, і в додаткових платних процедурах працівник не зацікавлений.

Процедура медіації при вирішенні індивідуальних трудових спорів є малоефективною, оскільки працівник завжди знаходиться в матеріальній залежності від роботодавця, не завжди має доступ до інформації та документів, що стосуються предмета спору. Тим самим на працівника може чинитися тиск з боку роботодавця, він може бути введений в оману щодо своїх прав, і, як наслідок, працівник змушений буде погодитися на компроміс, який буде суперечити його інтересам.

Залучення до врегулювання спору незалежного нейтрального посередника, який не представляє інтересів жодної зі сторін, а лише допомагає знайти прийнятне для конфлікуючих сторін спільне рішення, видається більш дієвим способом вирішення конфлікту. І. Г. Ясиновський звертає увагу на відсутність чіткого визначення процесуального статусу медіатора у процесі вирішення трудового спору. Така ситуація суперечить принципу добровільності медіації. На думку науковця, важливим є законодавчо закріпити процедуру медіації як самостійну форму врегулювання колективного трудового спору та визначити правовий статус незалежного професійного медіатора [11, с. 159].

Варто погодитися з думкою М. О. Омелінської, що саме залучення до розв'язання трудових конфліктів професійного медіатора є запорукою справедливого та безпечного, гуманного розв'язання розбіжностей, сприяє мирному й адекватному врегулюванню конфлікту та саме головне – збереженню трудових відносин між колективом і власником [6].

На думку А. З. Зенкевича, використання медіації призведе до розширення свободи громадян і полегшення доступу до правосуддя. Крім того, така практика підвищує ефективність соціальної комунікації та культури діалогу, сприяє вирішенню соціальних конфліктів шляхом взаємовигідних угод і стабілізує суспільні відносини, усуває джерела конфліктів. Успішна медіація може назавжди відновити відносини між сторонами і забезпечити їх мирне співробітництво у майбутньому [3]. Особливістю врегулювання спору із застосуванням процедури медіації є можливість проведення переговорів сторонами, врахування їх інтересів, збереження партнерських відносин між ними, а також добровільність виконання медіативної угоди. Варто погодитися з думкою В. М. Корякіна, який чітко визначає переваги медіації:

- можливість заощадити час, гроші, емоційні сили учасників спору;
- виробити взаємну домовленість сторін;
- взаємний конструктивний пошук рішень за сприяння медіаторів;
- захистити інтереси учасників процедури, оскільки процес медіації – це конфіденційний процес;
- досягти таких домовленостей, які будуть більш тривалими і відповідатимуть реальному стану речей [5, с. 43].

Висновки. Таким чином, процедура медіації має доволі універсальний характер. Вона не тільки сприяє врегулюванню правових спорів, а й може стати основою соціальних відносин розвитку суспільства, сприятиме гармонізації суспільних відносин. При цьому відносини повинні вибудовуватися на основі співпраці та взаєморозуміння, а не боротьби та протистояння. Виступаючи в якості організатора, аналітика, інформатора, генератора ідей, а також реалізуючи інші функції, медіатор завжди повинен залишатися незалежним, неупередженим, відповідальним професіоналом, гарантом рівноправності та співробітництва сторін, а також добровільності й конфіденційності процесу медіації.

У той же час, для зміни вектора практики трудових спорів необхідна зміна правосвідомості працівника і роботодавців. Потрібно щоби в

учасників трудових відносин було розуміння важливості трудових зв'язків, стабільності серед колективу, збереження дружньої атмосфери. Медіатор, як нейтральна особа, може забезпечити збереження стабільності в колективі, запобігти назріваючим конфліктам. Звісно ж, що найбільшого результату медіатор може досягти, якщо залучити його на початковій стадії розвитку конфлікту.

Необхідно зазначити, що для ефективного врегулювання трудових спорів, поряд із існуючими способами вирішення трудових спорів, на думку багатьох вчених, є необхідність запровадження інституту медіації, який сприятиме досягненню практичного рішення, з яким погодяться усі учасники та буде сприяти уникненню довгих судових процесів.

Впровадження примирних процедур на сьогоднішній день є необхідним і обґрунтованим. Цей процес має ґрунтуватися на непорушних правових цінностях, що є основою та безумовною запорукою правового порядку та стабільності, – це ідеї гуманізму, справедливості, демократизму.

Література

1. *Войнаровская О.* Медиация в трудовых спорах [Електронний ресурс] / О. Войнаровская. – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/338.htm

2. *Дараганова Н. В.* Медиация как один из альтернативных способов решения индивидуальных трудовых споров / Н. В. Дараганова // Юридична наука. – 2011. – № 6 – С. 77-83.

3. *Зенкевич А. З.* Сравнение действующих правовых норм по медиации в гражданских делах в Польше и Российской Федерации – более широкий контекст и база знаний / А. З. Зенкевич // Lex Russica (Русский закон). – 2014. – № 4. – С. 474.

4. *Кодекс законів про працю.* Закон України. Ред. від 25 липня 2018 р., підстава 2443-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

5. *Корякин В. М.* Медиация как способ урегулирования споров и возможность ее применения к воинским правоотношениям /

В. М. Корякин // Право в Вооруженных силах. – 2010. – № 10. – С. 43.

6. *Омелінська М.* Медиация при вирішенні колективних трудових спорів / М. Омелінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrmediation.com.ua/files/Медиация%20при%20вирішенні%20колективних%20трудоуих%20спорів.pdf>.

7. *Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя:* Постанова Пленуму Верховного Суду України. Ред. від 1 листопада 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

8. *Про медіацію:* проект Закону України (реєстр. № 2480 від 27 березня 2015 р.), внесений на розгляд Верховної Ради України групою народних депутатів на чолі з А. І. Шкрум та О. І. Сироїд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558

9. *Серета О. Г.* Медиация (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення вирішення трудового спору / О. Г. Серета // Право та інновації. – 2017. – № 2. – С. 38-45.

10. *Спектор О. М.* Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Спектор. – К., 2012. – 18 с.

11. *Ясиновський І. Г.* Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. Г. Ясиновський. – К., 2016. – 295 с.

12. *Jastrzębska E.* Mediacja jako metoda rozwiązywania konfliktów. Mediacja w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Kwartalnik naukowy. 2014. URL: <file:///E:/%D0%AE%D0%A4/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/13Jastrzebska.pdf>.

13. *Kalisz A., Zienkiewicz A.* Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu. Warszawa Wolters Kluwer Polska, 2014. – 344 s.

References

1. *Vojnarovskaja O.* Mediacija v trudovyh sporah [Elektronnij resurs] / O. Vojnarovskaja. – Rezhim dostupu: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/338.htm

2. *Daraganova N. V.* Mediacija jak odyn iz al'ternatyvnyh sposobiv vyrishennja indyvidual'nyh trudovyh sporiv / N. V. Daraganova // *Jurydychna nauka.* – 2011. – № 6 – S. 77-83.

3. *Zenkevich A. Z.* Sravnenie dejstvujushih pravovyh norm po mediacii v grazhdanskih delah v Pol'she i Rossijskoj Federacii – bolee shirokij kontekst i baza znaniy / A. Z. Zenkevich // *Lex Russica (Russkij zakon).* – 2014. – № 4. – S. 474.

4. *Kodeks zakoniv pro pracju.* Zakon Ukrai'ny. Red. vid 25 lypnja 2018 r., pidstava 2443-VIII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

5. *Korjakin V. M.* Mediacija kak sposob uregulirovanija sporov i vozmozhnost' ee primenenija k voinskim pravootnoshenijam / V. M. Korjakin // *Pravo v Vooruzhennyh silah.* – 2010. – № 10. – S. 43.

6. *Omelins'ka M.* Mediacija pry vyrishenni kolektyvnyh trudovyh sporiv / M. Omelins'ka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrmediation.com.ua/files/Mediacija%20pry%20vyrishenni%20kolektyvnyh%20trudovyh%20sporiv.pdf>.

7. *Pro zastosuvannja* Konstytucii' pry zdijsnenni pravosuddja: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny. Red. vid 1 lystopada 1996 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

8. *Pro mediaciju:* proekt Zakonu Ukrai'ny (rejestr. № 2480 vid 27 bereznja 2015 r.), vnesenyj na rozgljad Verhovnoi' Rady Ukrai'ny grupuju narodnyh deputativ na choli z A. I. Shkrum ta O. I. Syroi'd [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558

9. *Sereda O. G.* Mediacija (poserednyctvo) jak al'ternatyvnyj sposib vyrishennja vyrishennja trudovogo sporu / O. G. Sereda // *Pravo ta innovacii'.* – 2017. – № 2. – S. 38-45.

10. *Spektor O. M.* Al'ternatyvni sposoby vyrishennja cyvil'no-pravovyh sporiv: avtoref. dys ... kand. juryd. nauk / O. M. Spektor. – K., 2012. – 18 s.

11. *Jasynovs'kyj I. G.* Implementacija procedury mediacii' v ukrai'ns'ke zakonodavstvo: teoretyko-pravovyj analiz: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / I. G. Jasynovs'kyj. – K., 2016. – 295 s.

12. *Jastrzębska E.* Mediacja jako metoda rozwiązywania konfliktów. Mediacja w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Kwartalnik naukowy. 2014. URL: <file:///E:/%D0%AE%D0%A4%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/13Jastrzebska.pdf>.

13. *Kalisz A., Zienkiewicz A.* Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu. Warszawa Wolters Kluwer Polska, 2014. – 344 s.

**СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ
ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
Тернопольский национальный экономический университет
ул. Микулинецкая, 46а, 46000, Тернополь, Украина
E-mails: gannagrabovska74@gmail.com, tpodkovenko@gmail.com

Цель: в статье авторы исследуют современные способы урегулирования трудовых споров. **Методы исследования:** при написании статьи использовались методы анализа и синтеза. **Использован компаративный метод исследования. Результаты:** авторы акцентируют внимание на проблеме повышения уровня защиты трудовых прав и социально-экономических интересов трудящихся, реализация возможности каждого гражданина отстаивать свои права лично. Авторы сходятся во мнении ученых о необходимости внесения изменений в трудовое законодательство, поиска инновационных подходов к разрешению различных трудовых споров. **Обсуждение:** отдельно, авторами акцентируется внимание на эффективности внедрения примирительных процедур в трудовом праве.

Ключевые слова: способ, индивидуальный трудовой спор, примирительные процедуры, посредничество, медиация, трудовые отношения, работник, работодатель.

G. Grabovska, T. Podkovenko

MODERN TREATMENTS FOR ADJUSTMENT INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
Ternopil National Economic University
Mykulynetska str., 46a, 46000, Ternopil, Ukraine
E-mail: gannagrabovska74@gmail.com, tpodkovenko@gmail.com

Purpose: in the article the authors investigate modern ways of settling labor disputes. **Research methods:** while writing the article, methods of analysis and synthesis were used. **Used comparative method of research. Results:** the authors emphasize the problem of increasing the level of protection of labor rights and socio-economic interests of workers, realizing the opportunity of each citizen to uphold their rights personally. The authors agree with the opinion of scientists about the need for changes in labor legislation, the search for innovative approaches to the resolution of various labor disputes. **Discussion:** separately, the authors focus on the effectiveness of the implementation of conciliation procedures in labor law.

Keywords: method, individual labor dispute, conciliation procedures, intervention, mediation, labor relations, employee, employer.

О. М. Макеєва,
кандидат юридичних наук

В. В. Бурбеза,
студентка

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: maklena72@ukr.net

Мета: у статті досліджуються теоретико-правові засади безоплатної правової допомоги. Аналізуються погляди вчених на поняття та сутність безоплатної правової допомоги. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** визначається поняття і сутність безоплатної правової допомоги. Зроблено висновок про те, що безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел і спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. **Обговорення:** забезпечення державою дотримання принципів надання безоплатної правової допомоги.

Ключові слова: правова допомога, безоплатна правова допомога, первинна та вторинна правова допомога, суб'єкти отримання та надання безоплатної правової допомоги.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах питання ефективного забезпечення прав і свобод людини та громадянина є найважливішими завданнями державної політики у світі й Україні. Оскільки стан у сфері забезпечення прав і свобод людини, зокрема реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу (далі – БПД), створення умов для їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку держави. Удосконалення організації діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу відбувається в межах Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, схваленої Указом Президента України від 9 червня 2006 р., а також міжнародних актів з питань захисту прав людини, які покликані забезпечити втілення нових підходів, використання нових форм та методів щодо реалізації державної політики у сфері права. Незважаючи на міжнародні та конституційні зобов'язання України, практика надання

безоплатної правової допомоги залишається ще недосконалою. Таким чином, демократизація України, необхідність використання загально-визнаних світових стандартів захисту прав і свобод людини та громадянина роблять наукові дослідження у сфері безоплатної правової допомоги актуальними і суспільно значущими.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій юридичній літературі проблеми у сфері безоплатної правової допомоги розглядали О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. Г. Гамалій, А. М. Колодій, А. Т. Комзюк, В. П. Петков, Ю. І. Руснак, О. Ф. Скакун, М. В. Стаматіна, С. Г. Стеценко, Ю. М. Тодика, В. І. Форманюк, Ю. С. Шемшученко, Ю. Т. Шрамко та інші. Однак, незважаючи на інтенсивність та широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам БПД, багато питань у цій сфері залишаються ще дискусійними.

Метою статті є визначення поняття і сутності безоплатної правової допомоги в Україні, її видів, суб'єктів надання та суб'єктів отримання,

аналіз сучасного стану системи надання БПД в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення інституту правової допомоги пов'язана зі становленням інституту адвокатури. В історичних джерелах та юридичній літературі зазначаються відомості про існування безоплатної правової допомоги, зокрема такої, що надавали адвокати. Так, згідно Кодексу українського народу «Права, по которым судится мало-российский народ» 1743 року, адвокатом могли бути повнолітні, християнської віри, розумово й фізично повноцінні, світського стану чоловіки. Хоча їх робота оплачувалася, передбачалися випадки, коли адвокат повинен був здійснювати захист безкоштовно [1, с. 23].

Після проведення судової реформи 1864 року тим, хто не уклав угоду з адвокатом, суд призначав його «за правом бідності». Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, призначався присяжний повірений Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення таких справ, у тому числі й кримінальних, вважався однією із найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи мали вестися присяжними повіреними з особливою увагою і найбільш ретельно [2, с. 12].

Для того, щоб здійснити аналіз системи безоплатної правової допомоги, необхідно визначити сутність цього поняття.

У юридичній літературі можна знайти два поняття: «правова допомога» і «правова консультація», вони є близькими, але не тотожними. Так, Рада Європи розрізняє зазначені категорії. Під першою розуміється можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних виносити рішення в цивільних, торгових, адміністративних, соціальних чи податкових справах (п. 1 Резолюції № (78) 8). Правова консультація передбачає забезпечення особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержання необхідної правової консультації з усіх питань, що можуть стосуватися їх прав та інтересів (п. 12 Резолюції № (78) 8) [3].

М. В. Стаматіною визначено сутність безоплатної правової допомоги як системи суспіль-

них відносин, що складаються в результаті звернення визначених законом осіб до уповноважених органів, посадових осіб з метою отримання кваліфікованої правової послуги на безоплатній основі [4, с. 15].

У Загальній декларації прав людини визначено, що правова допомога – основне право людини і необхідний елемент справедливої, гуманної та ефективною системи правосуддя, яка заснована на верховенстві права. Це є основою для реалізації інших прав, включаючи право на справедливий суд, і важливою гарантією забезпечення фундаментальної справедливості та суспільної довіри до процесу судочинства [5].

Проте, не кожна людина може дозволити собі дорогі послуги фахівця-правника, отже обов'язок кожної розвиненої демократичної держави – забезпечити реалізацію права на кваліфіковану правову допомогу будь-якій особі.

Забезпечення реалізації права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань. Так, у межах стандартів ООН право на правову допомогу трактується досить розширено. В Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН із запобіганням злочинам (1990 р.), під правом особи на правову (юридичну) допомогу розуміється право: на звернення за допомогою до адвоката за власним вибором для підтвердження своїх прав і для захисту на всіх стадіях кримінальної процедури (п. 1); на юридичну допомогу бідних і незаможних людей (п. 3); на консультацію про права й обов'язки з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав та обов'язків клієнта (пп. а) п. 13); на отримання допомоги клієнтом будь-яким законним способом і на вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта (пп. б) п. 13); на отримання допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах (пп. в) п. 13) [6].

Відомий французький юрист М. Молло у своїй праці «Правила адвокатської етики у Франції» зазначає, що адвокат повинен бути

скромним і незалежним, чесним і педантичним, правдивим і стриманим. Адвокат ніколи не повинен забувати свою присягу, яка є його релігією і законом [7].

Відповідно до статті 59 Конституції України «Кожен має право на правову допомогу. У випадках передбачених законом, ця допомога надається безоплатно» [8].

Сучасна практика надання безоплатної правової допомоги, успадкована українською державою від попереднього тоталітарного режиму і, навіть, частково удосконалена поточним законодавством незалежної України, не могла відповідати європейським вимогам, а також зобов'язанням, які взяла країна при вступі до Ради Європи. На порядок денний постало питання щодо створення комплексної системи реалізації конституційного права кожного на правову допомогу, забезпечення належного виконання Україною її міжнародних зобов'язань у царині прав людини, запровадження європейських стандартів у питаннях надання правової допомоги та доступу до правосуддя. В усіх сферах правовідносин, у будь-якій галузі судочинства мав бути створений дієвий механізм повного або часткового фінансування правової допомоги за рахунок коштів Державного бюджету України [9, с. 10].

Важливим кроком у розвитку ефективної системи надання безоплатної правової допомоги стало прийняття у 2011 році Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [10]. Основним завданням цього закону є створення ефективної системи надання безоплатної правової допомоги, тобто ефективної гарантії права кожного на правову допомогу. У даному законі визначено зміст цього права, порядок його реалізації, підстави і порядок надання такої допомоги, державні гарантії, повноваження органів виконавчої влади у зазначеній сфері, а також порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з питань безоплатної правової допомоги тощо.

Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога – це правова до-

помога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [10].

Ведучи мову про безоплатну правову допомогу, доцільно з'ясувати, що таке правова допомога. Згідно п. 3 ч. 1 статті 1 Закону, правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Крім того, в Законі визначено згідно п. 4 ч. 1 статті 1, що правові послуги – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [10].

У законі визначено два види БПД, які розмежовуються за критерієм доступу до судочинства: безоплатну первинну правову допомогу та безоплатну вторинну правову допомогу. Безоплатна первинна правова допомога (БППД) – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Згідно з ч. 2, ст. 7, 13 Закону до послуг, що включають БППД, належать: надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, допомога в складенні заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Отже, первинна БПД – це ті послуги, які не стосуються власне судового процесу.

Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні особи, юридичні особи приватного пра-

ва, залучені органами місцевого самоврядування, спеціалізовані установи, утворені органами місцевого самоврядування.

Безоплатна вторинна правова допомога (БВПД) – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, яка включає такі види правових послуг: захист, здійснення представництва інтересів осіб у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру. На відміну від первинної допомоги, яку по суті може отримати кожен бажачий, закон чітко встановлює коло осіб, що можуть отримати вторинну правову допомогу.

З 1 липня 2015 р. діють 100 місцевих центрів (МЦ) по всій Україні для надання правової допомоги у цивільних та адміністративних справах. Кожен центр надає правові послуги особам, що їх потребують, обслуговуючи територію з населенням у межах від 250 до 600 тисяч чоловік. У лютому 2016 року Міністерством юстиції було прийнято рішення про ліквідацію 7 МЦ у Луганській та Харківській області та натомість утворення 4 МЦ (один – у Луганській області, три – у Харківській). Після реорганізації у структурі МЦ було утворено 429 бюро правової допомоги, що розпочали роботу з 1 вересня 2016 року по всій території України, забезпечуючи надання як первинної правової допомоги – правової інформації та консультацій, так і доступ до вторинної правової допомоги – представництва інтересів у суді, а також проведення правопросвітницьких заходів на рівні громад [11, с. 38].

Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є: центри та бюро з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

За даними Національної асоціації адвокатів України налічується близько 30000 адвокатів в Україні. Реєстр адвокатів, які залучаються до надання БВПД, включає 5062 адвокати, котрі пройшли конкурсний відбір для залучення до

надання БВПД і мають право надавати БВПД. Станом на січень 2017 року 2680 адвокатів (тобто 53 % від тих, які включені до реєстру) мали контракти з центрами БВПД для надання правової допомоги у кримінальних та цивільних справах. Ці адвокати не є співробітниками центрів БВПД, а здійснюють свою діяльність на договірній основі (постійній та/або тимчасовій), вони також можуть продовжувати працювати і як приватні адвокати [11, с. 40].

Для сприяння постійному розвитку адвокатів та працівників системи, а також для розвитку дискусійного майданчику для інших зацікавлених сторін (поліції, прокуратури, судів, правозахисних громадських організацій, органів місцевого самоврядування тощо) в рамках співпраці з Проектом, Міжнародним фондом «Відродження» та Посольством Сполучених Штатів Америки утворено п'ять міжрегіональних ресурснокомунікаційних платформ (у Києві, Одесі, Львові, Дніпрі та Харкові) як структурні підрозділи Координаційного центру.

Варто зазначити, що для того, щоб система БПД працювала ефективно та користувалася довірою громадян, необхідним є незалежний (громадський) зовнішній моніторинг системи надання БПД. У 2014 році було утворено Відкрити громадську платформу розвитку української системи безоплатної правової допомоги (Громадська платформа), яка об'єднала широке коло представників неурядових організацій, включаючи Центр політико-правових реформ (ЦППР), ініціативу «Євромайдан-SOS», Міжнародний Фонд «Відродження», Українську Гельсінську спілку з прав людини, Українську фундацію правової допомоги, проект ПРООН «Без кордонів» та незалежних адвокатів.

Також важливим у просуванні та популяризації серед населення БПД є активна інформаційна політика, адже дуже велика частина населення навіть не знає про можливість отримати потрібні їм послуги безкоштовно. Одним із заходів, що сприяють інформуванню населення, є проект «Я маю право!», що реалізується Міністерством юстиції України у співпраці з системою безоплатної правової допомоги, територіальними органами юстиції, за підтримки юриди-

чних клінік, міжнародних донорів та партнерів. Його основна мета – підвищити правову грамотність українців та сформувати нову правову культуру в суспільстві. Одним із ключових елементів, який забезпечує реалізацію проекту «Я маю право!», є надання громадянам безоплатної правової допомоги. Це дієвий та ефективний механізм, який дає можливість захистити свої права кожному.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження, можна зазначити, що право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених законодавством України. Безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел; спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Сучасний стан надання безоплатної правової допомоги в Україні, на нашу думку, є задовільним і набуває подальшого розвитку; все більше громадян України щороку дізнаються про право на безоплатну правову допомогу та реалізують його.

Література

1. *Гець О.* Історичний та сучасний погляди на надання безоплатної правової допомоги адвокатами / *О. Гець* // Юриспруденція: теорія і практика. – 2011. – № 11. – С. 23-27.
2. *Гончаренко С. В.* Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій / *С. В. Гончаренко* // Адвокат. – 2011. – № 11. – С. 12-16.
3. *Резолюція (78) 8* Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу та консультації від 2 березня 1978 р. // Збірник договорів Ради Європи / [за ред. А. Гутнікова]. – СПб: Парус, 2006. – 254 с.

4. *Стаматіна М. В.* Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / *М. В. Стаматіна*. – Харків, 2013. – 21 с.

5. *Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

6. *Основні положення про роль адвокатів: прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам, 1990 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

7. *Молло М.* Правила адвокатской профессии во Франции (1842 г.) / *М. Молло*. – М.: Издание Н. П. Шубинского, 1894. – 98 с.

8. *Конституція України від 28 червня 1996 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

9. *Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: науково-практичний коментар / за заг. ред. М. В. Оніщука.* – К.: КП-Сервіс, 2012. – 100 с.

10. *Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI* // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

11. *Безоплатна правова допомога. Огляд системи надання безоплатної правової допомоги в Україні.* 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/BAR_FINAL_23_10.pdf

References

1. *Gec' O.* Istorychnyj ta suchasnyj pogljady na nadannja bezoplatnoi' pravovoi' dopomogy advokatomy / *O. Gec'* // Jurysprudencija: teorija i praktyka. – 2011. – № 11. – S. 23-27.
2. *Goncharenko S. V.* Problemy nadannja bezoplatnoi' pravovoi' dopomogy. Korotkyj ogljad novitnih tendencij / *S. V. Goncharenko* // Advokat. – 2011. – № 11. – S. 12-16.
3. *Rezoljucija (78) 8* Komitetu Ministriv Rady Jevropy pro jurydychnu dopomogu ta konsul'tacii' vid 2 bereznja 1978 r. // Zbirnyk dogovoriv Rady Jevropy / [za red. A. Gutnikova]. – SPb: Parus, 2006. – 254 s.

4. *Stamatina M. V.* Organizacija dijaj'nosti shhodo realizacii' prava gromadjan na bezoplatnu pravovu dopomogu: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.07 / M. V. Stamatina. – Harkiv, 2013. – 21 s.

5. *Zagal'na* deklaracija prav ljudyny: pryjnjata General'noju asamblejeju OON 10 grudnja 1948 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

6. *Osnovni* polozhennja pro rol' advokativ: pryjnjati VIII Kongresom OON po zapobigannju zlochynam, 1990 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

7. *Mollo M.* Pravila advokatskoj professii vo Francii (1842 g.) / M. Mollo. – M.: Izdanie N. P. Shubinskogo, 1894. – 98 s.

8. *Konstytucija* Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

9. *Zakon* Ukrai'ny «Pro bezoplatnu pravovu dopomogu»: naukovopraktychnyj komentar / za zag. red. M. V. Onishhuka. – K.: KP-Servis, 2012. – 100 s.

10. *Pro bezoplatnu* pravovu dopomogu: Zakon Ukrai'ny vid 2 chervnja 2011 r. № 3460-VI // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 2011. – № 51. – St. 577.

11. *Bezoplatna* pravova dopomoga. Ogljad systemy nadannja bezoplatnoi' pravovoi' dopomogy v Ukrai'ni. 2017. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/BAR_FINAL_23_10.pdf

Е. Н. Макеєва, В. В. Бурбеза

БЕСПЛАТНАЯ ПРАВОВАЯ ПОМОЩЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: maklena72@ukr.net

Цель: в статье исследуются теоретико-правовые основы юридической помощи. Анализируются взгляды ученых на понятие и сущность юридической помощи. **Методы исследования:** в работе применялись философско-мировоззренческие, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** определяется понятие и сущность бесплатной правовой помощи. Сделан вывод о том, что бесплатная правовая помощь – это правовая помощь, которая гарантируется государством и полностью или частично предоставляется за счет средств Государственного бюджета Украины, местных бюджетов и других источников и направлена на обеспечение реализации прав и свобод человека и гражданина, защиты этих прав и свобод, их восстановление в случае нарушения. **Обсуждение:** обеспечение государством соблюдения принципов предоставления бесплатной правовой помощи.

Ключевые слова: правовая помощь, бесплатная правовая помощь, первичная и вторичная правовая помощь, субъекты получения и предоставления бесплатной правовой помощи.

FREE LEGAL AID: THEORETICAL LEGAL FRAMEWORK

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: maklena72@ukr.net

Goal: in the article the theoretical and legal principles of free legal aid are investigated. The views of scientists on the concept and essence of free legal aid are analyzed. **Methods of research:** philosophical-ideological, general scientific and special methods were used in the work. **Results:** the concept and essence are defined. free legal aid it is concluded that free legal aid is legal aid guaranteed by the state and is fully or partially provided at the expense of the State budget of Ukraine, local budgets and other sources and is aimed at ensuring the realization of human and civil rights and freedoms, the protection of these rights and freedoms, their restoration in case of violation. **Discussion:** providing the state with adherence to the principles of providing legal aid free of charge.

Keywords: legal aid, free legal aid, primary and secondary legal aid, subjects of receiving and providing free legal aid.

Н. Б. Шуст,
доктор соціологічних наук, професор

А. Є. Смородина,
аспірантка

СТАНОВЛЕННЯ ТА ВИЗНАННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, Київ, Україна
E-mails: civilne@meta.ua, alla.smorodyna@icloud.com

Мета: визначення становлення та визнання в авторському праві особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності. **Методи дослідження:** методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, а також предметні наукові знання, за допомогою яких оптимізовано правозастосування норм Цивільного кодексу України щодо особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності. **Результати:** вихідним принципом запропонованого наукового дослідження є розробка теоретичних правових конструкцій історії становлення авторського права з урахуванням прийняття Цивільного кодексу України, який здійснив перебудову системи права інтелектуальної власності, започаткував уніфікацію підходів до термінології та охорони об'єктів права інтелектуальної власності. **Обговорення:** сучасні зміни в суспільстві сприяють не лише появі нових правових механізмів переосмислення теоретичних основ права в цілому, а також актуалізують потребу виявлення причин правової еволюції та вироблення шляхів поступового розвитку права в цивільному законодавстві, законодавстві України щодо авторського права.

Ключові слова: авторське право, інтелектуальна власність, особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності, радянське цивільне право, авторське право Української СРР, авторське право Української РСР, цивільне законодавство України.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах формування та становлення інформаційного суспільства необхідним є застосування в процесі наукового пізнання нової парадигми вивчення права, що заснована на класичних історичних праворозуміннях та дозволяє обґрунтовувати комплекс сучасних правопізнавальних положень щодо цивільного права в цілому та інтелектуальної власності зокрема. Сучасні перетворення в соціумі зумовлюють не лише появу нових правових механізмів переосмислення теоретичних основ права, а також актуалізують потребу виявлення причин правової еволюції та вироблення шляхів поступового

розвитку права в цивільному законодавстві, законодавстві України щодо авторського права.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд права в умовах інформатизації являє собою складну та багатоаспектну проблему, вирішення якої неможливе без використання міждисциплінарного підходу в процесі пізнання та осмислення права, а також без урахування впливу суб'єктивних факторів на суспільні явища. Саме тому для реалізації мети та завдань даної статті використовувалися досягнення вітчизняних та закордонних науковців. Питаннями історико-правового розвитку цивільного законодавства займалися такі українські вчені, як О. В. Дзера, Г. В. Довгань, В. С. Дроб'язко, О. М. Орлюк,

О. І. Харитоновна та багато інших. Присвячували свої роботи радянському цивільному праву С. С. Алексєєв, Б. С. Антимонов, О. С. Іоффе, К. А. Флейшиц. Такі вчені, як Е. П. Гаврілов, М. В. Гордон, окремо досліджували радянське авторське право. Тому можна сказати, що питання історичного розвитку авторського права та права інтелектуальної власності в цілому не було залишено поза увагою вчених.

Метою даної статті є спроба дослідження того, яким шляхом відбувалося становлення та визнання у авторському праві особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності до моменту їх закріплення у Цивільному кодексі України 2003 р.

Виклад основного матеріалу. В підручниках стверджувалось, що до проголошення незалежності в Україні не було власного права інтелектуальної власності [1, с. 39], всі норми прийшли з радянського права та Українська СРР (а потім Українська РСР) дублювала норми всесоюзного законодавства. З цією думкою жили українські вчені та українські юристи дванадцять років із моменту набуття незалежності України. Мабуть, тому не можна недооцінювати важливість прийняття у 2003 р. нового Цивільного кодексу України, який містив революційні, порівняно з Цивільним кодексом 1963 р., норми, в тому числі щодо права інтелектуальної власності.

Книга четверта Цивільного кодексу України, який набув чинності 1 січня 2004 р. (далі – ЦК України) [2], у главі 35 містить загальні положення про право інтелектуальної власності. ЦК України ввів поняття «право інтелектуальної власності» як право особи на результат її інтелектуальної, творчої діяльності, тобто, як було проголошено у ст. 418, право інтелектуальної власності становить особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим кодексом та іншими законами.

ЦК України містить перелік особистих немайнових (ст. 423) та майнових (ст. 424) прав інтелектуальної власності, якими наділяються суб'єкти права інтелектуальної власності.

Так, ст. 423 ЦК України надає загальну характеристику особистих немайнових прав, які конкретизовані в спеціальних законах. Таким правами є: право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Аналогічний підхід щодо викладення майнових прав інтелектуальної власності у ст. 424 ЦК України: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Майнові права – це суб'єктивні права учасників правовідносин, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також із тими матеріальними вимогами, які виникають з приводу розподілу цього майна і обміну. ЦК України поділяє усі майнові права на дві групи: виключні і невиключні. При цьому, право дозволяти використання об'єкта інтелектуальної власності і право перешкоджати та забороняти неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності законодавець відносить до виключних прав. Це «сучасна» картина.

А ще у 40-х роках серед радянських вчених відбувалися дискусії щодо створення єдиного правового інституту, який би поєднував авторське та винахідницьке право – інституту «інтелектуальної власності». Було запропоновано чотири норми, які є спільними для авторів творів та авторів винахідницьких пропозицій: 1) право на авторське ім'я; 2) виключне право на опублікування; 3) право забороняти вносити зміни, якщо вони не є новими творчими досягненнями; 4) можливість використання всіма соціалістичними організаціями творів, які визнані як такі, що мають суспільне значення, із

виплатою винагороди автору [3, с. 59]. Найбільшої критики отримало право на недоторканість, як таке, що не може бути застосовано до винаходів.

Цікаво, що у проекті Цивільного кодексу СРСР у 1947 р. (та у наступному проекті від 1948 р.), ст.ст. 571-613 регулювали лише авторські правовідносини, ще не було «згрупувань» статей до розділів, та ця сукупність статей мали назву «Авторське право. Видавничий, постановочний, сценарний договори» [4]. Проект Цивільного кодексу СРСР не містив положень про винахідництво. В пояснювальній записці до проекту це пояснювалось тим, що «винахідництво в СРСР мало масовий характер та дуже велике значення. Однак, цивільно-правові елементи відносин по винахідництву настільки тісно переплетені з організаційними та адміністративними елементами, тому виокремлення цивільних правовідносин із всього єдиного комплексу норм про винахідництво є недоцільним» [4, с. 3].

Тому довгий час авторське та винахідницьке право розвивались окремо, хоча й паралельними шляхами. В цілому вчені погоджувались, що авторські, винахідницькі та наукові твори настільки специфічні, що встановлення для них єдиного правового режиму виключалось [5, с. 10]. І лише 18 липня 1963 р., коли був прийнятий та введений в дію з 1 січня 1964 р. ЦК УРСР, який вперше містив відразу три розділи: «Авторське право», «Право на відкриття» і «Винахідницьке право». Це перша поява вказаних розділів у цивільному кодексі, оскільки до цього часу ці питання залишались поза його регулюванням. ЦК УРСР був ухвалений на основі Закону СРСР «Про затвердження Основ цивільного законодавства Союзу СРС та союзних республік» від 8 грудня 1961 р. (далі – Основи цивільного законодавства) [6] та, щонайменше, перераховані вище розділи були повністю перенесені у кодекс.

Далі проведемо ретроспективний аналіз: коли, яким документом та які саме особисті немайнові та майнові права визнавалися за авторами.

Основними актами, які регулювали авторські правовідносини в Україні за радянські часи були: Постанова ВЦВК та РНК РСРС «Про основи авторського права» від 30 січня 1925 р. (далі – Основи авторського права 1925 р.) [7], Постанова ВЦВК та РНК СРСР «Про основи авторського права» від 16 травня 1928 р. (далі – Основи авторського права 1928 р.) [8], Постанова ВЦВК та РНК УСРР «Про авторське право» від 6 лютого 1929 р. (далі – Закон УСРР «Про авторське право» 1929 р.) [9] та Закон СРСР «Про Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік» від 8 грудня 1961 р. і Цивільний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. (далі – ЦК УРСР) [10]. Перераховані акти будуть проаналізовані в рамках даного дослідження. Необхідно зауважити, що цей перелік не є вичерпний. Певні питання регулювання норм авторського права були передані до компетенції державних органів України, наприклад, рішеннями Ради Міністрів УСРС ухвалювались рішення про ставки винагороди за використання певних творів, однак ці документи не будуть розглядатися в рамках даного дослідження.

Відомо, що Закон УСРР «Про авторське право» 1929 р. вважається першим нормативним актом України по авторському праву, який було прийнято на базі положень Основ авторського права 1928 р., які мали всесоюзну дію. Тим не менш, вважаємо, що неможливо дослідити логіку та хронологію розвитку та становлення положень авторського права, якщо не звернути належної уваги до попередніх нормативних актів.

До особистих немайнових прав автора, крім зазначених у ст. 423, ст. 438 ЦК України відносить право: вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору; обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору; на недоторканність твору.

Тим не менш, особисті немайнові права завжди йдуть першими у переліку прав інтелектуальної власності. Спочатку особисті немайнові, потім майнові. Про «провідну» роль особистих прав над майновими заявляли ще вчені-

правники радянського цивільного права та пояснювали це характером і специфікою відносин, які регулюються радянським авторським правом [12, с. 6].

Із усіх особистих немайнових прав фундаментальним є право на визнання людини творцем (автором, винахідником). Однак на конституційному рівні лише у Конституції СРСР 1977 р. були визнані права автора та закріплена їх державна охорона. До цього нормативні акти радянського часу визнавали за автором авторське право та перераховувались об'єкти, на які воно розповсюджувалось.

Основи авторського права 1925 р. визнавали за автором по суті особисті немайнові права – право на опублікування, виконання та розповсюдження свого твору всіма дозволеними законом способами під своїм іменем, під умовним іменем (псевдонімом) або без зазначення імені (анонімно). У ст. 98 Основ цивільного законодавства 1961 р. та ст. 475 ЦК УРСР за автором, крім визначеного вище, було окремо визнано право на недоторканість твору.

Формулювання принципу недоторканість твору, як загального обов'язку всіх осіб утриматись від будь-яких дій по відношенню до прав автора, довго не знаходило своєї реалізації. Наприклад, у Основах авторського права 1925 р. це право існувало у вигляді заборон видавцю вносити доповнення, скорочення та будь-які зміни у твір, його назву та зазначення імені автору.

Цікаво, що вже через чотири роки, у ст. 27 Закону УСРР «Про авторське право» 1929 р., це правило розширилось та було встановлено, що видавець і видовищне підприємство не мають права зі свого розсуду робити за життя автора без його згоди будь-які доповнення, скорочення й взагалі зміни ні в самому творі, ні в його заголовкові, ні в зазначенні на ньому імені автора. Таким чином, можна сказати, що ці норми вже містили правила щодо реалізації окремих немайнових прав автора. І вже у ст. 98 Основ цивільного законодавства 1961 р. та ст. 475 ЦК УРСР прямо встановлено за автором права на недоторканість твору. Стаття 476 ЦК УРСР встановляє порядок охорони недоторканості творів та імені автора при його житті, а ст. 479 –

після смерті. На наш погляд, таке формулювання є навіть вдалим, на відміну від наданого у ст. 439 ЦК України.

На цьому перелік особистих немайнових прав завершено, далі проаналізуємо аналогічним шляхом майнові права автора.

У ст. 440 ЦК України дублюється перелік майнових прав на твір, які надані у ст. 424. Реалізація основного майнового права – права на використання твору – деталізується способами, які перелічені у ст. 425. У сучасному розумінні, майновими правами суб'єктів авторського права є: опублікування (випуск у світ) твору; право дозволяти або забороняти відтворення творів; публічне виконання і публічне сповіщення творів; публічний показ; будь-яке повторне публічне сповіщення в ефірі; переклади творів; переробки, адаптації, аранжування твору та інші.

Однак становлення та визнання за особою майнових прав відбувалось послідовно, однак й повільно. Розгляд майнових прав інтелектуальної власності почнемо з ключового права – права на використання твору. Слід почати з того, що в цих документах відсутнє визначення поняття «використання». Тому цей термін звичайно розуміють як узагальнюючий, який включає в себе різні способи застосування авторських творів. Це право автора використовувати свій твір самому у будь-які способи.

Основи авторського права 1925 р. містили пряму норму, якою було визнано за автором право самому використовувати свій твір шляхом випуску його в світ та впродовж дозволеного законом строку (на той час 25 років) всіма дозволеними законом способами відтворювати та розповсюджувати його, а також добувати всіма законними способами майнові вигоди із свого виключного права. Додатково до цього загального правила, в цьому акті виокремлюється виключне право автора невиданого твору на публічне виконання його драматичного, музичного, музично-драматичного, пантомімного та хореографічного твору. В Основи авторського права 1928 р. і в Закон УСРР «Про авторське право» 1929 р. (ст. 7) ці норми перейшли без змін.

Логічним продовженням права на використання є право дозволяти використання іншим особам. Це право є «похідним» від права автора самому використовувати власний твір, бо він повинен мати правомочність дозволяти іншим особами використовувати свій твір. Ключове слово «дозволяти» має свою історію у радянській теорії цивільного права. Так, вважається, що теорія «дозволу» з'явилась у Основах авторського права 1928 р. [3, с. 196]. Так, ст. 16 Основ авторського права 1928 р. встановлювала, що авторське право «може бути відчужено за видавничим договором, за заповітом або іншим законним способом», а ст. 17 Постанови ВЦВК та РНК РРФСР від 8 жовтня 1928 р. «Про авторське право» [14] визнавала видавничий договір як «договір, в силу якого автор поступає на певний строк виключне право на видання твору». Вказані договори розглядались як договори поступки на певний строк виключних авторських прав. Однак пізніше, у 50-ті роки, радянські вчені почали говорити про те, що згідно авторського договору автор зберігає за собою всі свої виключні авторські права, а лише дозволяє організації-контрагенту використовувати визначеним у договорі способом свій твір.

Важливо зазначити, що Основи авторського права 1925 р. та Декрет ВЦВК і РНК РРФСР «Про авторське право» від 11 жовтня 1926 р. [15], хоча й визнали за автором право за винагороду за використання його твору, однак останній містив обмеження, які з одного боку, суттєво змінювали суть цього права у його сучасному розумінні, але, з іншого, демонстрували фактичні шляхи його реалізації. Так, згідно статей 14 і 15, на підставі договору автори мали право передати авторські права видавцю лише на визначений строк – п'ять років. А ось договір із державним видавництвом, а також професійними, партійними та кооперативними організаціями укладався безстроково. Це обмеження діяло поряд із іншими обмеженнями прав автора, а саме, широкого переліку випадків, коли інші особи могли використовувати твір та таке використання не вважалось порушенням прав автора.

Стаття 16 Закону УСРР «Про авторське право» 1929 р. визнавала за автором право «перевласнювати» за видавничим договором, за заповітом або іншим законним способом своє

авторське право, в частині або в цілому. Під цим треба було розуміти, що за видавничим договором автор передає видавцеві право видавати та розповсюджувати свої твори.

Одночасно, визнаючи за автором невиданого твору виключне майнове право на прилюдне його виконання, щодо невиданих, але виконаних прилюдно хоч би один раз творів Наркомосвіти УСРР належало дозволяти прилюдно їх виконувати без згоди автора, але з виплатою йому винагороди (ст. 8). Важливими змінами положень щодо «вільного використання» у цьому нормативному документі є додавання до певних випадків такого використання без дозволу автора, однак із виплатою авторської винагороди. Ставки авторської винагороди регламентувались, тим не менше, не можна не погодитись, що такі суттєві зміни свідчили про переоцінку з боку держави важливості і цінності авторських прав громадян.

Вже у ст. 98 Основ цивільного законодавства 1961 р. та ст. 475 ЦК УРСР визнано отримання винагороди на використання твору іншими особами (як із дозволу особи, так і при вільному використанні без згоди автора та з виплатою авторської винагороди, у випадках, прямо визначених законодавством). Головною новелою є положення ст. 101 Основ цивільного законодавства 1961 р., де встановлено, що використання твору автора іншою особою допускається лише на підставі договору з автором або його спадкоємця, крім випадків, зазначених в законі. Такими винятками були випадки «вільного» використання.

Висновки. Окремо зауважимо, що всі акти, які досліджуються в рамках даної статті, містять вичерпний перелік випадків «вільного» використання твору, тобто, коли авторські права не вважаються порушеними. Основи авторського права 1925 р. перераховують 14 випадків «вільного використання» твору, коли авторські права не вважаються порушеними. Основи авторського права 1928 р. визнають 15 таких випадків, а Закон УСРР 1929 р. ще більш деталізує ці 15. Такий широкий перелік, по суті, ще більше обмежував авторські права громадян. Наразі не йшлося про розмежування цих випадків на такі, коли дозволяється використання твору без дозволу автора і без виплати винагороди або із такою виплатою. Ці суттєві зміни знайшли своє

відображення у Основах цивільного законодавства 1961 р., в яких дві окремі статті присвячено цьому питанню.

До прийняття ЦК України, права автора обмежувалися правом на опублікування, відтворення і розповсюдження свого твору, що вже на той час не відповідало фактичному стану економіки та права. ЦК України, хоч і мав та має певні недоліки та неузгодженості, здійснив перебудову системи права інтелектуальної власності, а введенням загальних положень, які стосуються всіх об'єктів права інтелектуальної власності, було започатковано, так би мовити, уніфікацію підходів як до термінології, так і до охорони об'єктів права інтелектуальної власності, що дуже важливо в умовах швидкого технологічного розвитку та можливості появи у майбутньому нових об'єктів права інтелектуальної власності.

Література

1. *Основи* правової охорони інтелектуальної власності в Україні: підруч. / за заг.ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – 236 с.

2. *Цивільний кодекс України*: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

3. *Гаврилов Э. П.* Советское авторское право (Основные положения. Тенденции развития) / Э. П. Гаврилов. – М.: Наука, 1984. – 222 с.

4. *Проект* Гражданского кодекса Союза ССР, подготовленный Комиссией по составлению проектов Гражданского и Гражданского процессуального кодексов СССР. – М., 1947. – 36 с.

5. *Иоффе О. С.* Основы авторского права. Авторское, изобретательное право, право на открытие: учеб. пос. / О. С. Иоффе. – М.: Знание, 1969. – 127 с.

6. *Осноvy* гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон Союза Советских Социалистических Республик от 8 декабря 1961 г. – М.: Юридическая литература, 1964. – 120 с.

7. *Об основах* авторского права: Постановление ЦИК и СНК СССР от 30 января 1925 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libertarium.ru/ap-1925>.

8. *Осноvy* авторского права: Постановление ЦИК и СНК СССР от 16 мая 1928 г. – М.: Гражданское законодательство СССР, 1957. – С. 156-159.

9. *Про авторське* право: Постанова ВЦВК і РНК УСРР від 6 лютого 1929 р. // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1929. – № 7. – С. 277-290.

10. *Цивільний кодекс* Української РСР: Закон Української РСР від 18 липня 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19991030>.

11. *Shust Nataliia.* Correlation Between Intellectual Property and Scientific Activity // Proceedings of the National Aviation University. – 2017. – № 2. – P. 148-155.

12. *Торкановский Е. П.* Личные и имущественные права авторов литературных произведений по советскому праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е. П. Торкановский; Харьковский юрид. инст-т им. Л.М. Кагановича, Куйбышевский плановый институт. – Куйбышев, 1953. – 14 с.

13. *Дроб'язко В.* До історії авторського права в Україні 20-х років ХХ століття / В. Дроб'язко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2006. – № 1. – С. 3-12.

14. *Об авторском* праве: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 8 октября 1928 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6644.htm>.

15. *Об авторском* праве: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 11 октября 1926 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museumreforms.ru/node/13947>.

References

1. *Osnovy pravovoi' ohorony intelektual'noi' vlasnosti v Ukraini: pidruch. / za zag.red. O. A. Pidoprygory, O. D. Svjatoc'kogo.* – K.: Vyd. Dim «In Jure», 2003. – 236 s.

2. *Cyvil'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

3. *Gavrilov Je. P.* Sovetskoe avtorsкое право (Osnovnye polozhenija. Tendencii razvitija) / Je. P. Gavrilov. – M.: Nauka, 1984. – 222 s.

4. *Proekt Grazhdanskogo kodeksa Sojuza SSR, podgotovlennyj Komissiej po sostavleniju proektov Grazhdanskogo i Grazhdanskogo processual'nogo kodeksov SSSR.* – М., 1947. – 36 s.

5. *Ioffe O. S. Osnovy avtorskogo prava. Avtorskoe, izobretatel'noe pravo, pravo na otkrytie: ucheb. pos. / O. S. Ioffe.* – М.: Znanie, 1969. – 127 s.

6. *Osnovy grazhdanskogo zakonodatel'stva Sojuza SSR i sojuznyh respublik: Zakon Sojuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik ot 8 dekabrya 1961 g.* – М.: Juridicheskaja literatura, 1964. – 120 s.

7. *Ob osnovah avtorskogo prava: Postanovlenie CIK i SNK SSSR ot 30 janvarja 1925 g.* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://libertarium.ru/ap-1925>.

8. *Osnovy avtorskogo prava: Postanovlenie CIK i SNK SSSR ot 16 maja 1928 g.* – М.: Grazhdanskoe zakonodatel'stvo SSSR, 1957. – S. 156-159.

9. *Pro avtors'ke pravo: Postanova VCVK i RNK USRR vid 6 ljutogo 1929 r.* // Zbirnyk zakoniv ta rozporjadzhen' robitchnycho-seljans'kogo Urjadu Ukrai'ny. – 1929. – № 7. – S. 277-290.

10. *Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ns'koi' RSR: Zakon Ukrai'ns'koi' RSR vid 18 lypnja 1963 r.*

[Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19991030>.

11. *Shust Nataliia. Correlation Between Intellectual Property and Scientific Activity // Proceedings of the National Aviation University.* – 2017. – № 2. – P. 148-155.

12. *Torkanovskij E. P. Lichnye i imushhestvennye prava avtorov literaturnyh proizvedenij po sovetskomu pravu: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk / E. P. Torkanovskij; Har'kovskij jurid. inst-im. L. M. Kaganovicha, Kujbyshevskij planovyj institut.* – Kujbyshev, 1953. – 14 s.

13. *Drob'jazko V. Do istorii' avtors'kogo prava v Ukrai'ni 20-h rokiv XX stolittja / V. Drob'jazko // Teorija i praktyka intelektual'noi' vlasnosti.* – 2006. – № 1. – S. 3-12.

14. *Ob avtorskom prave: Postanovlenie VCIK i SNK RSFSR ot 8 oktjabrja 1928 g.* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6644.htm>.

15. *Ob avtorskom prave: Dekret VCIK i SNK RSFSR ot 11 oktjabrja 1926 g.* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://museumreforms.ru/node/13947>.

Н. Б. Шуст, А. Е. Смородина

СТАНОВЛЕНИЕ И ПРИЗНАНИЕ АВТОРСКОГО ПРАВА В УКРАИНЕ

Национальный авиационный университет

проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина

Институт государства и права им. В.М. Корецкого Национальной академии наук Украины

ул. Трехсвятительская, 4, 01601, Киев, Украина

E-mails: civilne@meta.ua, alla.smorodyna@icloud.com

Цель: определение становления и признания в авторском праве личностных имущественных и неимущественных прав интеллектуальной собственности. **Методы исследования:** методологическую основу исследования составили общенаучные методы познания, а также предметные научные знания, при помощи которых оптимизировано правоиспользование норм Гражданского кодекса Украины в контексте личностных имущественных и неимущественных прав интеллектуальной собственности. **Результаты:** исходным принципом предложенного научного исследования является разработка теоретических правовых конструкций истории становления авторского права с учетом принятия Гражданского кодекса Украины, который осуществил перестройку системы права интеллектуальной собственности, предложил унификацию подходов к терминологии и охране объектов права интеллектуальной собственности. **Обсуждение:** современные изменения в обществе способствуют не только появлению новых правовых механизмов

переосмысления теоретических основ права в целом, а также актуализируют потребность выявления причин правовой эволюции и разрабатывают пути поступательного развития права в гражданском законодательстве, законодательстве Украины относительно авторского права.

Ключевые слова: авторское право, интеллектуальная собственность, личные имущественные и неимущественные права интеллектуальной собственности личности, советское гражданское право, авторское право Украинской ССР, гражданское законодательство Украины.

N. Shust, A. Smorodyna

FORMATION AND RECOGNITION OF COPYRIGHT IN UKRAINE

National Aviation University

Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

National Academy of Sciences of Ukraine, V.M. Koretsky Institute of State and Law

Tryokhsviatitelska str., 4, 01601, Kiev, Ukraine

E-mails: civilne@meta.ua, alla.smorodyna@icloud.com

Purpose: definition of the formation and recognition in the copyright of personal property and non-property rights of intellectual property. **Methods:** the methodological basis of the research was formed by general scientific methods of cognition, as well as substantive scientific knowledge with the help of which the lawful use of the norm of the Civil Code of Ukraine in the context of personal property and non-property rights of intellectual property. **Results:** the initial principle of the proposed scientific research is the development of theoretical legal constructions of the history of the development of copyright, taking into account the adoption of the Civil Code of Ukraine which carried out the restructuring of the system of intellectual property rights, proposed the unification of approaches to terminology and protection of objects of intellectual property law. **Discussion:** modern changes in society determine not only the emergence of new legal mechanisms, but also the need to change the paradigm of legal thinking and redefine the theoretical foundations of the law as a whole and also actualize the need to identify the causes of legal evolution and develop ways of progressive development of law in Civil law, Ukrainian legislation on copyright.

Keywords: copyright, intellectual property, personal property and non-property rights of intellectual property, Soviet Civil Law, copyright of Soviet Ukraine, civil legislation of Ukraine.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

UDC 346.1:346.9(045)

Ya. Horbatiuk,
Associate professor

THE PECULIAR NATURE OF APPLICATION OF BUSINESS AND LEGAL LIABILITY UNDER EFFECTIVE LEGISLATION OF UKRAINE

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: yana_gorbatyuk@ukr.net

Purpose: the paper provides an overview of the approaches, existing in scientific world of Business Law, toward construction of the business and legal liability notion and identifies the lack of such definition in the Commercial Code of Ukraine. **Methods:** phenomenological; hermeneutic; comparative-legal; sociological; logical; dialectical. **Results:** in the course of the study, there have been defined the principles, limits and subjects of application of business and legal liability, there has been set out the possibility to exercise application of the pre-trial procedure for business and legal liability, envisaged by the legislation. The author also establishes factual and legal basis for application of business and legal liability. **Discussion:** the paper examines the rules of the Constitution of Ukraine with regard to impossibility to hold a person legally liable through the prism of the rules of the Commercial Code of Ukraine and states the fact of existence of a certain collision in this situation.

Keywords: business and legal liability, economy management, penalties, indemnity of losses, operative business penalties, administrative business penalties.

Introduction. The question of business and legal liability in Business Law has a special place as it is designed to facilitate identification, bringing to an end, and prevention of offences in such areas as economy management, protection of rights and legal interests of business entities and other participants of the economy management relations. Business and legal liability has an important role in the mechanism of the legal governing of business relations. Notwithstanding the sufficient number of scientific studies focused on the abovementioned question, there emerge certain problems in terms of exercising of this type of liability.

Analysis of the research and publications. So far, certain aspects of application of business and legal liability have been highlighted in the scientific works of S.M. Bratus, Yu.A. Vedernikova, V.V. Kopechikova, V.K. Mamutova, V.S. Martemianova, R.B. Shyshka, V.S. Scherbyna, S.Yu. Yushyna, etc.

Research tasks. The objective of the paper is to define, based on the effective legislation of Ukraine, the peculiar nature and grounds for application of business and legal liability.

Research results. Following the Commercial Code of Ukraine (hereinafter referred to as CC of Ukraine), which is an essential regulatory legal act in the field of economy management, the term of business and legal liability is used but the definition is not provided. Proceeding from the provisions thereof it is necessary to distinguish the notion of business and legal liability and the notion of responsibility in the economy management sector, with the latter having a broader meaning insofar as the civil, administrative, and criminal liability may apply in the economy management sector.

O.O. Melnyk defines business and legal liability as enforceable by the State measures that are set out by law or an agreement and affect an offender [1, p. 63].

M.S. Maleiini considers that business and legal liability is a legal relation arising on infringement of obligation set forth by law or an agreement that manifests in a unfavourable for an offender form through condemnation of the guilty behaviour, property consequences, which occurrence may be subject to public enforcement [2, p. 19].

In O.A. Zayarnyi's opinion, business and legal liability is an obligation envisaged by the rules of law or terms of an agreement, which a non-breaching party or a competent public authority may impose on the participant of economy management relations who has committed an offence, the fulfilment of which would result in influence of its economic interests and gives rise to negative property and organisational consequences [3, p. 112].

Following the analysis of definitions of business and legal liability, it may be concluded that it implies taking measures of negative nature towards an offender.

The business and legal liability arises upon infringement of the rules of carrying out business activities or upon failure to perform or undue performance of the business obligation, i.e. for commitment of an offence related to economy management.

Considering specific aspects of application of business and legal liability, it is necessary to establish a correlation of the terms «business and legal liability» and «business penalties». Thus, following V.S. Scherbyna's view, the legal means of business and legal liability (both the form of exercising liability and at the same time the scope of liability) are penalties, indemnity of losses and operative business penalties applied to participants of business relations for failure to perform or undue performance of organizational and business obligations, and administrative business penalties applied to economic operators for their having infringed the rules of carrying out business activities, and have public and legal nature [4, p. 10].

The business and legal liability is characterized by possibility of application thereof both upon the initiative of a non-breaching party or other participant of business relations, and upon the initiative of the designated public authority or local authority (administrative business penalties).

The business and legal liability shall be exercised in the course of the law-enforcement activity with adherence to certain procedural arrangements and forms [5, p. 432]. Consequently, the procedure for penalties to be applied depends on the type and form of business and legal liability:

- pre-court legal procedure or court procedure;
- directly by creditor in a prompt manner;
- specific – by designated local authorities [6, p. 147].

Another peculiar feature of application of business and legal liability shall be an option to apply a pre-trial procedure for exercising business and legal liability. Therefore, pursuant to Article 222 of CC of Ukraine, the business relations participants that have infringed property rights or legal interests of other subjects shall be obliged to restore them not waiting for a claim to be made or an action to be taken against them. If it is necessary to indemnify losses or apply other penalties, an economic operator or other legal entity – a participant of business relations, whose rights or legal interests have been breached, in order to directly settle a dispute with an offender thereof, may submit a claim unless otherwise is provided by the law [7].

However, this rule is non-mandatory and does not require a pre-trial procedure of exercising of business and legal liability.

Pursuant to Part 3 of Article 216 of the Commercial Code of Ukraine, the principles of application of business and legal liability shall be:

1) a non-breaching party shall be entitled to indemnity of losses irrespective of whether there is a relevant clause in the agreement; the producer's (seller's) liability for substandard quality of products, set forth by the law, shall also apply irrespective of whether the agreement contains the specific clause about this;

2) the fact of payment of the penalties for infringement of obligation and indemnification of losses shall not relieve the offender, without other party's consent, and shall be subject to specific enforcement;

3) it shall be inadmissible for a business agreement to contain clauses about exclusion or limitation of the producers' (seller's) liability for a product [7].

Following V.S. Scherbyna view, the main causes of the problems of application of business and legal liability comprise: 1) multi-faceted functional designation of business and legal liability in the mechanism of legal regulation of business relations; 2) lack of the uniform legislative and doctrinal approach in terms of establishment of the legal content of this type of liability; 3) diversity of forms of exercising of business and legal liability and manifestation of economic consequences thereof; 4) broad spectrum of the subjects of business and legal liability and grounds for the application thereof; 5) lack of clearly defined legislative limits of business and legal liability; 6) insufficient level of legal regulation of peculiarities of business and legal liability in specific types of business relations, including organizational and business ones; 7) diversity of viewpoints on the ways of imposition business and legal liability [8, p. 411-412].

The factual grounds for application of business and legal liability shall be the committed offence: contractual (arises in the event of failure to perform the conditions of an agreement), non-contractual (infringement of the legislation on protection of economic competition).

According to the general rule, the basis for application of business and legal liability shall be the provision of law. It means that in order to make application of business and legal liability enforceable there shall be certain regulatory legal acts that will capture the category of «business and legal liability» and the terms, basis, and forms of application thereof. Within the scope of Business Law, such regulatory legal acts are the Commercial Code of Ukraine and sectoral laws (for example, the Law of Ukraine «On Protection of Economic Competition»).

Meanwhile, in the Business Law not only may the law be the basis for application of business and legal liability but also a commercial agreement. In some cases, the law only defines the type and the size of business penalties (for example, Part 1 of Article 231 of CC of Ukraine: with regard to certain types of obligations the law may provide for the size of business penalties which may not be changed under the agreement by parties (if at least one party is an economic operator belonging to the

public sector of economy, the infringement related to performance of public contract shall be financed at the expense of the State Budget of Ukraine or at the expense of the public credit; Part 2 Article 238 of CC of Ukraine: administrative business penalties may be established solely by the laws) [7]. In other instances, it is envisaged that if the size of the penalties is not set out, the penalties shall apply according to the size as set forth in the agreement. At the same time, the agreement may set out the size of the penalties as percent of the amount of the non-performed part of obligation or as a certain monetary sum, or as percent of the sum of obligation irrespective of the extent of performance thereof, or as a many-fold size of the value of the goods (works, services) (Part 4 Article 231 of CC of Ukraine). The Commercial Code of Ukraine provides that only those operative business penalties may apply to the breaching subject of the business obligation, the application of which is stipulated by agreement (Part 2 of Article 235 of CC of Ukraine) [7]. Also, a court decision may serve as a basis for determining of the size of business penalties (in the event of failure for the parties to achieve consensus as to the business penalties to be set out and the size thereof, the dispute may be settled according to the court procedure upon the claim of any interested party in line with the requirements of the Commercial Code of Ukraine (Part 5 Article 231 of CC of Ukraine) [7].

Based on the analysis of the stated provisions of the Code it may be concluded that the grounds for application of business and legal liability may be either a law or an agreement exclusively, or both law and agreement jointly.

In the process of application of business and legal liability, the question of determining of the limits of business and legal liability plays an important role. Therefore, pursuant to Article 219 of CC of Ukraine, an offender shall be liable to the full extent of its assets based on the right of ownership, economic management assigned to the offender, or operative management of property, for the failure to perform or undue performance of business obligations or for the breach of the rules of carrying out business activities, unless otherwise is established by this Code or other laws. The found-

ers of an economic operator shall not be liable for the obligations of this operator save for the cases stipulated by the law or statutory documents on setting up of this entity. If unlawful actions (inaction) of other party to an obligation have facilitated commitment of an offence, the court may reduce the size of the liability or relieve the defendant from the liability [7].

If this is the case, it is important to determine the limit of the responsibility of a public authority or a local authority that have become founders of public company or public utility company, or the founders of an additional liability company, unlimited partnership or limited partnership, which provide for subsidiary liability of the founders thereof.

Another important question when business and legal liability applies is the analysis of Article 61 of the Constitution of Ukraine under which no one may be brought twice to legal liability of one type for the same offence. The legal liability of a person shall have an individual nature [9].

Proceeding from this rule of the law, business and legal liability is also a variety of legal liability insofar as it is captured at the legislative level in the Commercial Code of Ukraine.

However, there are certain provisions in CC of Ukraine which do not comply with Article 61 of the Constitution of Ukraine, in particular:

1) if the penalties are established for the failure to perform or undue performance of an obligation, the losses shall be indemnified in the scope not covered by the penalties (Article 232 of CC of Ukraine);

2) the operative business penalties may apply simultaneously with indemnification of losses and recovery of penalties (Article 237 of CC of Ukraine);

3) the administrative business penalty may apply in the cases envisaged by law simultaneously with other administrative business penalties set forth by Article 239 of the Commercial Code of Ukraine (Article 241 of CC of Ukraine) [7].

Therefore, the question arises as to whether it is lawful to apply several types of business penalties for the same type of an offence. According to the author's opinion, it is possible to apply the penalties when one of them is deemed additional. Either, it is possible if the subject imposing the recovery is

taken into account (creditor, public authority, court, etc.), i.e. one subject may impose one type of penalties.

Conclusion. Thus, application of business and legal liability in the scope of Business Law has certain peculiar features that depend on the subject imposing certain type of business penalty, on the type of a business penalty, and on the type of an offence in the field of economy management (contractual or non-contractual one). Notwithstanding that the category of business and legal liability, grounds for application thereof, limits and types of business penalties have been captured in the Commercial Code of Ukraine, there arise certain problems when business and legal liability applies.

Література

1. *Melnyk O.O.* Business Law: Study Guide for Independent Learning of the Discipline / O.O. Melnyk. – K.: KNEU, 2005. – 208 p.

2. *Maleiin N.S.* The Property Liability in Business Relations / N.S. Maleiin. – M.: Nauka, 1968. – 207 p.

3. *Zayarnyi O.A.* Business and Legal Liability in the Mechanism of Legal Regulation of Business Relations / O.A. Zayarnyi. – The Taras Shevchenko Kyiv National University Bulletin. – 2011. – № 86. – P. 110-114.

4. *Scherbyna V.S.* Business and Legal Liability: Sectoral Approach, Peculiarities of Application, and Further Scientific Studies Directions / V.S. Scherbyna // The Taras Shevchenko Kyiv National University Bulletin. – 2013. – № 3(97). – P. 10-16.

5. *Scherbyna V.S.* Business Law: Textbook. – 2nd ed., revisited and amended / V.S. Scherbyna. – K.: Yurinkom Inter. – 2005. – 592 p.

6. *Milimko L.V.* Business and Legal Liability: characteristics, procedure for application / L.V. Milimko // Legal Bulletin. – 2016. – № 1 (38). – P. 145-149.

7. *Commercial Code of Ukraine* dated 16.01.2003. № 436-IV // The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2003. – № 18. – Article 144.

8. *The Actual Issues of Business Law: Study Guide* / ed. by V.S. Scherbyna. – K.: Yurinkom Inter, 2012. – 528 p.

9. *The Constitution of Ukraine* dated 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. – 1996. – № 30. – Article 141.

References

1. *Melnyk O.O.* Hospodarske pravo: navch.-metod. posib. dlia samost. vyvch. dysts. / O.O. Melnyk. – K.: KNEU, 2005. – 208 s.

2. *Maleiin N.S.* Imushchestvennaia otvetstvennost v khoziaistvennykh otnosheniakh / N.S. Maleyn. – M.: Nauka, 1968. – 207 s.

3. *Zaiarnyi O.A.* Hospodarsko-pravova vidpovidalnist v mekhanizmi pravovoho rehuliuвання hospodarskykh vidnosyn / O.A. Zaiarnyi. – Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2011. – № 86. – S. 110-114.

4. *Shcherbyna V.S.* Hospodarsko-pravova vidpovidalnist: haluzevyi pidkhid, osoblyvosti zastosuvannya ta napriamky podalshykh naukovykh doslidzhen / V.S. Shcherbyna // *Visnyk Kyivskoho*

natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2013. – № 3(97). – S. 10-16.

5. *Shcherbyna V.S.* Hospodarske pravo: pidruchnyk. – 2-he vyd., pererob. i dop. / V.S. Shcherbyna. – K.: Yurinkom Inter. – 2005. – 592 s.

6. *Milimko L.V.* Hospodarsko-pravova vidpovidalnist: oznaky, protsedura zastosuvannya / L.V. Milimko // *Yurydychnyi visnyk*. – 2016. – № 1 (38). – S. 145-149.

7. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* vid 16.01.2003 r. № 436-IV // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. – 2003. – № 18. – St. 144.

8. *Aktualni problemy hospodarskoho prava: navch. posib.* / za red. V.S. Shcherbyny. – K.: Yurinkom Inter, 2012. – 528 s.

9. *Konstytutsiia Ukrainy* vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. – 1996. – № 30. – St. 141.

Я. В. Горбатюк

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: yana_gorbatyuk@ukr.net

Мета: у статті автор аналізує існуючі в науці господарського права підходи до розуміння поняття господарсько-правової відповідальності та визначає відсутність вказаного визначення в Господарському кодексі України. **Методи:** феноменологічний; герменевтичний; порівняльно-правовий; соціологічний; логічний; діалектичний. **Результати:** визначено принципи, межі та суб'єкти застосування господарсько-правової відповідальності; вказано на можливість застосування досудового порядку реалізації господарсько-правової відповідальності, передбаченої законодавством; проаналізовано фактичну та юридичну підстави застосування господарсько-правової відповідальності. **Обговорення:** неможливості двічі притягувати особу до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення через призму норм Господарського кодексу України та вказується на існування певної колізії у цій ситуації.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, господарювання, штрафні санкції, відшкодування збитків, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції.

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: yana_gorbatyuk@ukr.net

Цель: в статье автор анализирует существующие в науке хозяйственного права подходы к пониманию понятия хозяйственно-правовой ответственности и определяет отсутствие указанного определения в Хозяйственном кодексе Украины. **Методы:** феноменологический; герменевтический; сравнительно-правовой; социологический; логический; диалектический. **Результаты:** определены принципы, границы и субъекты применения хозяйственно-правовой ответственности; указано на возможность применения досудебного порядка реализации хозяйственно-правовой ответственности, предусмотренной законодательством; проанализированы фактические и юридические основания применения хозяйственно-правовой ответственности. **Обсуждение:** невозможности дважды привлекать лицо к юридической ответственности одного вида за одно и то же правонарушение через призму норм Хозяйственного кодекса Украины и указывается на существование определенной коллизии в этой ситуации.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, хозяйствование, штрафные санкции, возмещение ущерба, оперативно-хозяйственные санкции, административно-хозяйственные санкции.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ХОЛДИНГУ

Міжрегіональна Академія управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, 03039, Київ, Україна
E-mail: nataly512@ukr.net

Мета: у статті проаналізовано питання щодо визначення поняття холдингу, шляхом дослідження історичних передумов його виникнення та виявлення характерних рис і ознак. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** обґрунтовується потреба нормативно-правового регулювання і значного вдосконалення механізму господарських відносин, в якому приймає участь холдинг. **Обговорення:** пошук шляхів ефективності регулювання діяльності холдингів

Ключові слова: холдинг, холдингова компанія, корпоративне підприємство, поняття, господарські відносини, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми та її актуальність. Із початку 90-х років ХХ століття холдинги стали об'єктивною реальністю вітчизняної сфери господарювання. При цьому саме поняття холдингу використовується в різних аспектах, є неоднозначним і проблемним. Деякі суб'єкти господарювання використовують цей термін у своїх назвах, наприклад: товариство з обмеженою відповідальністю «Метінвест-Холдинг», товариство з обмеженою відповідальністю «Агропрайм-Холдинг», публічне акціонерне товариство «Мультиплекс-Холдинг» та інші. Одночасно на практиці холдингом називають групу підприємств, які пов'язані між собою відносинами контролю-підпорядкування і провадять єдину економічну політику.

На рівні законодавства безпосередньо поняття холдингу не визначено. Деякі нормативно-правові акти врегульовують поняття холдингової компанії та корпоративних підприємств, що має значення для з'ясування особливостей холдингу та визначення його поняття. До таких нормативно-правових актів можна віднести Господарський кодекс України та Закони України «Про холдингові компанії в Україні», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» і деякі інші. Інформація, що міститься в зазначених законодавчих актах стосов-

но поняття холдингу, є узагальнюючою і не несе в собі конкретизацію особливостей, що в своїй сукупності утворюють єдину концепцію визначення холдингу.

Аналіз досліджень і публікацій. У науці поняття холдингу досліджувало багато авторів, зокрема К.Я. Портной [1], І.С. Шиткіна [2], В.В. Лаптев [3], Г.В. Уманців [4], Г.В. Пронська [5] та інші, проте єдиної точки зору щодо цього питання досі не існує.

Недостатня визначеність поняття холдингів негативно позначається як на самих холдингах, так і на учасниках господарських відносин, які з ними взаємодіють, тому означене питання потребує конкретизації.

Викладене підтверджує актуальність дослідження зазначеної теми.

Метою статті є дослідження історичних передумов виникнення холдингу та обґрунтування пропозицій щодо визначення поняття холдингу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття холдингів доцільно розпочати з огляду історичних передумов їх виникнення та розвитку. Історія холдингів достатньо ґрунтовно досліджена в економічній та юридичній науці, однак вчені мають різні погляди щодо місця і часу виникнення цих утворень. Наприклад, К.Я. Портной у питанні виникнення холдингів

виділяє дві основні позиції, найбільш розповсюджені серед дослідників. Перша полягає у тому, що батьківщиною холдингу називають континентальну Європу або Великобританію. У якості прикладу наводиться заснований у 1822 році холдинг «Societe Generale des Pays-Bas pour favoriser l'industrie nationale», основною метою якого було, насамперед, державне управління і фінансування, а з 1825 року – фінансування шляхом створення приватних підприємств і придбання пайової участі [1, с. 65]. В Європі у 80-х роках XIX ст. зі спадом економічної кон'юнктури, що супроводжувалася падінням процентної ставки, для інвесторів виникла проблема вкладення в нові рентабельні об'єкти надлишкових інвестиційних коштів, накопичених під час фази промислового будівництва і розвитку. Це призвело до виникнення такої компанії, як «Банк східних залізниць», мета створення якої полягала не у фінансуванні підприємств усередині країни, а у пайовій участі в економічному розвитку країн, що знаходились за межами Європи [1, с. 68].

Другу позицію зайняли дослідники, зокрема І.С. Шиткіна, яка зазначає, що перші холдингові компанії з'явилися в США в кінці XIX століття як особливий тип фінансової компанії, яка створювалась для володіння контрольними пакетами акцій інших компаній з метою контролю та управління їх діяльністю. На доказ приводиться приклад створення «Pensylvania Railroad Company» у 1870 році і формування доміцільного права для холдингів у Нью-Джерсі в 1889 році [2].

У XX столітті тенденція створення холдингів збереглась і набула поширення. Проведений іншими дослідниками комплексний аналіз процесів утворення холдингів у цей період у зарубіжних країнах показує, що холдинги з'являлись внаслідок концентрації насамперед промислового, торговельного, будівельного і фінансового капіталу, яка чітко намітилась у світовій економіці з початку другої половини XX сторіччя [3, с. 16]. Найбільша активність у створенні холдингів характерна для США. Так, Г.В. Уманців зазначає, що до середини 80-х років у Сполучених Штатах було зареєстровано більше 6000 тисяч холдингів. Одночасно авторка наводить

відомі холдингові структури Європи, зокрема, «FIAT» (Італія), «NESTLE» (Швейцарія) тощо [4, с. 9-11]. На даний час практично всі найбільші компанії світу мають холдингову структуру. Наприклад, виробничо-фінансові комплекси в країнах Західної Європи, Японії, Кореї, США формуються як за традиційною моделлю концерну на чолі з великими промисловими корпораціями, так і у формі універсальних багатогалузевих об'єднань, центром яких виступають банки або інвестиційні компанії.

За радянських часів тенденції до об'єднання підприємств з'являлись періодично, на що вказує Г.В. Пронська [5, с. 34-35], проте найбільш чітко проявилися у 70-х роках минулого століття. У названий період стали створюватися великі галузеві і міжгалузеві комплекси, що включали підприємства, які забезпечували, як правило, повний цикл виробництва продукції, з органами управління ними на рівні підгалузі або в масштабах регіону. Такі комплекси створювалися відповідно до спеціальних нормативно-правових актів Ради Міністрів СРСР на рівні первинної ланки у формах виробничих і науково-виробничих об'єднань, а також всесоюзних і республіканських промислових об'єднань [6], що мали спільні з холдингами риси. При цьому, якщо виробничі об'єднання виступали як єдиний суб'єкт права, маючи у своєму складі виробничі одиниці у статусі філій, то промислові об'єднання включали юридично самостійні підприємства, діяльність яких координувалася управлінським органом, що, володіючи правами юридичної особи, виступав в адміністративно-господарських відносинах від імені й в інтересах усього комплексу. Разом з тим у цілому такий комплекс поєднаних підприємств повною правосуб'єктністю не володів, хоча йому були властиві визначені системоутворюючі ознаки у взаємодії його учасників. У результаті в радянському законодавстві й у правовій науці сформувалася концепція господарської системи як господарського комплексу, до складу якого входили підприємства і організації, а також орган господарського керівництва – центр системи.

В Україні економічна база для створення холдингів, на переконання Г.В. Уманців, почала

створюватися у процесі акціонування і приватизації великих державних підприємств та об'єднань, що притаманно початку 90-х років ХХ століття [4, с. 16]. У цей період склалися економічні та правові передумови для появи холдингів. Зокрема, від радянської економіки Україна успадкувала промислові об'єднання і велику кількість підприємств, які мали багаточисельні технологічні зв'язки між собою, а також цілі галузі економіки, які потребували чіткого галузевого управління. В той же час для здійснення ринкових перетворень і розвитку промисловості необхідно було подолати інвестиційний дефіцит, досягти злиття фінансового і промислового капіталу, подолати проблему нездатності підприємств самостійно організувати процес постачання, виробництва і збуту продукції тощо. Правовою підставою появи холдингових компаній та об'єднань холдингового типу став Указ Президента України від 11 травня 1994 р. «Про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації та приватизації» (втратив чинність у 2007 році) [7].

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що підґрунтя для нині діючих холдингів закладено багато років тому, коли широкої популярності набули процеси об'єднання підприємств для більш ефективного ведення господарської діяльності, в результаті чого сформувались різні види об'єднань підприємств, у тому числі з відносинами контролю-підпорядкування всередині об'єднання.

На сьогоднішній день термін холдинг є багатоаспектним та історично обумовленим, тому ним позначають групи або об'єднання підприємств, в яких їх учасники знаходяться в економічній залежності та у відносинах контролю – підпорядкування від одного з учасників. Водночас справедливим є зауваження В.О. Джуринського, який зазначає, що не всі структури, які мають у своїй назві термін «холдинг», насправді є об'єднаннями підприємств [8, с. 52]. При цьому слід констатувати відсутність спеціальних положень у законодавстві, спрямованих на регулювання діяльності такого об'єднання в цілому і визначення поняття холдингу, зокрема.

Аналіз наукових джерел свідчить, що визначати поняття холдингу багато дослідників починають з встановлення співвідношення між цим поняттям та поняттям холдингової компанії. Так, І.В. Лукач вказує, що існує щонайменше три підходи до тлумачення такого співвідношення [9, с. 40]. За першим із них, холдингова компанія і холдинг – це одне й те саме поняття, яке позначає групу або об'єднання підприємств. Прихильником цієї теорії є І.С. Шиткіна, яка у праці «Холдинги. Правовий та управлінський аспекти» спеціально оговорює, що терміни «холдинг» та «холдингова компанія» використовуються як рівнозначні, які позначають різновид групи осіб ... [2]. За другим підходом холдинг і холдингова компанія також є синонімами, однак вони означають юридичну особу, яка здійснює контроль над іншими підприємствами. Наприклад, відповідно до економічного словника холдинг (англ. holding від англ. hold – тримати) – придбання контрольних пакетів акцій різних компаній та створення холдингової компанії; сама компанія, що володіє контрольними пакетами інших компаній та керує їх діяльністю. Відомий німецький дослідник Т. Келлер, якого широко цитують російські та вітчизняні дослідники, писав, що під холдингом або холдинговою компанією «варто розуміти підприємство, головною сферою діяльності якого є розрахована на тривалий термін пайова участь в одному (або декількох) виробничо-самостійних підприємствах» [10, с. 17].

Відповідно до третього підходу холдинг і холдингова компанія – це різні поняття. Зокрема, В.В. Лаптев розглядав холдинг як сукупність взаємозалежних учасників, що здійснюють спільну діяльність. Причому В.В. Лаптев фактично розрізняв поняття «холдинг» і «холдингова компанія», коли говорив про те, що «у холдингах... функції по придбанню прав і обов'язків від імені холдингу (учасників холдингу) здійснює холдингова компанія, що діє в інтересах учасників холдингу на підставі договору про створення холдингу» [11, с. 116]. Ряд інших дослідників також обґрунтовують думку, що холдинг представляє собою певну групу або об'єднання підприємств, а холдингова компанія

– материнську або керуючу компанію. Слід зазначити, що останній підхід набуває популярності у правовій та економічній науках, про що свідчать проведені дослідження, і більш відповідає законодавчому визначенню правового статусу холдингової компанії та практиці. Так, на сьогодні в Україні діють групи підприємств, які іменують себе холдингами (наприклад, видавничий холдинг «Сьогодні Мультимедіа», газовий холдинг «Нафтогаз України», холдинг «Укрстальконструкція» та інші), склад яких представлений головною (холдинговою) компанією і підпорядкованими їй підприємствами.

Отже, при визначенні поняття холдингу відправною позицією можна вважати розуміння його як певної групи підприємств з організаційно-правовою специфікою.

Для всебічного розгляду поняття холдингу, варто зупинитися на виявленні характерних рис (ознак) цього утворення як окремого учасника господарських відносин з його організаційно-правовою специфікою, з урахуванням висновків, раніше зроблених іншими авторами. Зокрема, О.М. Вінник визнає наявність своєрідного виду об'єднання господарських організацій – холдингової групи і виділяє наступні риси цього об'єднання: особливий склад учасників (холдингова компанія та корпоративні підприємства); особливості правового статусу учасників групи, а саме те, що холдингова компанія – суб'єкт організаційно-господарських повноважень, що здійснює ці повноваження щодо своїх корпоративних підприємств, а корпоративні підприємства холдингової компанії є суб'єктами господарювання, що перебувають у вирішальній залежності від холдингової компанії; існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю у холдингової компанії можливостей контролювати корпоративні підприємства, завдяки володінню контрольними пакетами акцій (відповідною часткою у статутному капіталі) корпоративного підприємства [12, с. 174]. І.М. Кравець звертає увагу на особливості управління холдинговою групою, що здійснюється холдинговою компанією, завдяки визначенню останньою стратегічних питань діяльності корпоративних підприємств. Також зазначений автор, посилаючись на ст. 126 Господарського

кодексу (далі – ГК) України, робить наголос на специфіку відповідальності в холдинговій групі [13, с. 117-119]. Своєю чергою Г.В. Іванюк виділяє наступні ознаки холдингу: 1) холдинг – це об'єднання юридичних осіб; 2) проведення єдиної економічної політики з метою досягнення максимального економічного ефекту; 3) контроль холдингової компанії над іншими юридичними особами об'єднання; 4) підстава для здійснення контролю – факт участі у статутних капіталах господарських товариств та факт заснування некомерційних організацій [14, с. 31-33]. Разом із тим останнє положення навряд чи можна відносити до самостійних ознак холдингу.

Отже, очевидно, що за відсутності спеціального законодавчого регулювання, з урахуванням мети і спрямованості наукових досліджень, кожен з авторів виділяє свій важливий набір ознак холдингів. При цьому деякі з ознак є схожими або доповнюють одна одну, інші не можна однозначно віднести до ознак саме холдингу. Тому питання ознак холдингу потребує додаткового аналізу з урахуванням наукових доробок, чинного законодавства та стану практики холдингових відносин.

Першою самостійною ознакою холдингу варто назвати спеціальний суб'єктний склад. Із наведених вище визначень цього об'єднання стає очевидним, що єдиного терміну для позначення учасників холдингу не вироблено. Так, одне з підприємств називають головною, керуючою, материнською або холдинговою компанією. Останній термін можна вважати найбільш влучним, оскільки його використано у законодавстві і саме від нього походить назва всього об'єднання.

Інших учасників холдингу в науці також називають по-різному. Наприклад, К.Я. Портной використовує термін господарські товариства (залежні та дочірні), І.С. Шиткіна – дочірні господарські товариства, М.Е. Лашкевич – інші господарські товариства, В.В. Лаптев та І.В. Лукач – дочірні підприємства. Однак, виходячи зі змісту норм ГК України та Закону «Про холдингові компанії в Україні» [15, 16], можна погодитись із законодавцем і називати інших учасників холдингу корпоративними підприєм-

ствами. При цьому їх має бути не менше двох. Таким чином, ознака спеціального суб'єктного складу холдингу проявляється у тому, що учасниками холдингу є не менше трьох господарських організацій, одна з яких є холдинговою компанією, а інші – корпоративні підприємства.

Наступною важливою ознакою холдингу виступає складність та різноманітність структури. Так, виділяють прості холдинги, тобто такі, що являють собою холдингову компанію і одне або декілька контрольованих ним дочірніх товариств (про яких говорять, що вони один до одного є «сестринськими» компаніями), та складні холдингові структури, в яких дочірні товариства самі виступають в якості материнських компаній щодо інших компаній [17, с. 138-139]. При цьому, аналізуючи чинне законодавство, можна дійти висновку, що ця ознака має прояв у тому, що до складу холдингу входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств.

Специфічною ознакою холдингу варто назвати наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності одних учасників холдингу від іншого.

Отже, у холдингу всі учасники – корпоративні підприємства знаходяться у рівному становищі між собою і у вирішальній економічній та організаційній залежності від холдингової компанії, що дає можливість учасникам проводити єдину економічну політику і досягати загальних цілей діяльності холдингу.

До викладеного слід додати, що відмінною рисою холдингу є відсутність у нього статусу юридичної особи. Створення об'єднання підприємств холдингового типу на чолі з головною компанією в Україні фіксується скоріше фактично, адже ніяких спеціальних вимог до реєстрації такого об'єднання не встановлено. Виходячи з положень чинного законодавства (статті 2 та 55 ГК України) холдинги не відносяться до суб'єктів господарювання, не вирішено законодавчо і питання їх віднесення до учасників господарських відносин. Разом з тим аналіз практики дозволяє стверджувати, що кожен учасник холдингу, вступаючи у господарські правовідносини, виконує спільну волю і сприяє досяг-

ненню спільної мети холдингу, тобто група підприємств діє як цілісна економічна одиниця, як єдиний учасник господарських відносин. У науці превалює думка, що холдинг є частково правосуб'єктним підприємницьким об'єднанням або об'єднанням, яке має окремі елементи правосуб'єктності [11, с. 161; 31, с. 20]. Така думка ґрунтується на тому, що законом холдинги визнаються учасниками не всіх, а конкретних правовідносин.

Отже, спеціальними ознаками холдингу як учасника господарських відносин варто назвати: спеціальний суб'єктний склад; складність та різноманітність структури; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності одних учасників холдингу від іншого; відсутність статусу юридичної особи; часткову правосуб'єктність, у тому числі особливості відповідальності учасників холдингу.

Виявлені ознаки холдингів дають підставу для висновку, що розглянуте об'єднання (групу) підприємств можна віднести за своєю організаційно-правовою конструкцією до сучасних господарських систем зі специфікою, властивою комплексним утворенням в умовах ринкової економіки. Не дивлячись на певні відмінності між поняттями сучасного холдингу та господарською системою (центр системи – орган державного господарського керівництва), за суттю ці поняття є схожими. Спільними рисами холдингів і господарських систем можна назвати, зокрема, склад учасників, серед яких обов'язково присутній управляючий суб'єкт; наявність відносин підпорядкованості підприємств управляючому суб'єкту; наявність організаційних, технологічних, економічних і юридичних зв'язків між учасниками.

Висновки. В результаті проведеного аналізу наукових підходів до поняття холдингу, законодавства та господарської практики можна запропонувати наступне його визначення, як учасника господарських відносин: холдинг – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить одна холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності.

ті, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств.

Визначення холдингу як учасника господарських відносин, в свою чергу, обумовлює внесення відповідного доповнення ст. 2 ГК України щодо кола учасників відносин у сфері господарювання, оскільки ними не охоплюються холдинги, незважаючи на широке фактичне розповсюдження таких груп підприємств в економіці України.

Впровадження зазначених пропозицій сприятиме законодавчому визначенню вже фактично існуючого в сфері господарювання учасника правовідносин, чим урегулює певне коло господарських відносин, в якому приймає участь холдинг.

Література

1. *Портной К. Я.* Правовое положение холдингов в России: монография / К. Я. Портной. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 278 с.
2. *Шиткина И. С.* Холдинги: правовой и управленческий аспекты [Электронный ресурс] / И. С. Шиткина. – М.: Городец-издат, 2003. – 368 с. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/commlaw/1723>
3. *Лаптев И. В.* Правовая организация холдинга как производственно-хозяйственного комплекса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / И. В. Лаптев. – М., 2005. – 175 с.
4. *Уманців Г. В.* Холдингові компанії та промислово-фінансові групи у сучасній економіці / Г. В. Уманців. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 429 с.
5. *Пронська Г. В.* Вибране / Г. В. Пронська. – К.: Освіта України, 2013. – 696 с.
6. *Общее положение о всесоюзном и республиканском промышленных объединениях:* утв. Постановлением Совета Министров СССР от 2 марта 1973 г. № 140 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14694.htm>
7. *Про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації та приватизації:* Указ Президента України від 11 травня 1994 р. № 224/94 [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/224/94> (втратив чинність).

8. *Джуриинський В. О.* Правове становище господарських об'єднань в Україні / В. О. Джуриинський. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 224 с.

9. *Лукач І. В.* Правове становище холдингових компаній: монографія / І. В. Лукач. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 240 с.

10. *Келлер Т.* Концепции холдинга. Организационные структуры и управление / Т. Келлер; пер. с нем. Н. М. Двухшерстковой; под. общ. ред. Ю. П. Руднева, Р. М. Гринева. – Обнинск, 1996. – 298 с.

11. *Лаптев В. В.* Субъекты предпринимательского права: учеб. пособие / В. В. Лаптев. – М.: Юрист, 2003. – 236 с.

12. *Вінник О. М.* Господарське право: навч. посібник / О. М. Вінник. – К.: Правова єдність, 2009. – 766 с.

13. *Кравець І. М.* Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: монографія / І. М. Кравець. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.

14. *Іванюк А. В.* Правовые проблемы создания холдинга: на примере железнодорожного транспорта: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Иванюк. – М., 2005. – 190 с.

15. *Господарський кодекс України:* Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19-20, 21-22. – Ст. 144.

16. *Про холдингові компанії в Україні:* Закон України від 15 березня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 1253.

17. *Лаптев В. А.* Предпринимательские объединения: холдинги, финансово-промышленные группы, простые товарищества / В. А. Лаптев. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 192 с.

References

1. *Portnoj K. Ja.* Pravovoe polozhenie holdingov v Rossii: monografija / K. Ja. Portnoj. – М.: Volters Kluver, 2004. – 278 s.
2. *Shitkina I. S.* Holdingi: pravovoj i upravlencheskij aspektu [Jelektronnyj resurs] / I. S. Shitkina. – М.: Gorodec-izdat, 2003. – 368 с. –

Rezhim dostupa: <http://www.lawmix.ru/commlaw/1723>

3. *Laptev I. V.* Pravovaja organizacija holdinga kak proizvodstvenno-hozjajstvennogo kompleksa: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03 / I. V. Laptev. – M., 2005. – 175 s.

4. *Umanciv G. V.* Holdyngovi kompanii' ta promyslovo-finansovi grupy u suchasnij ekonomici / G. V. Umanciv. – K.: VIRA-R, 2002. – 429 s.

5. *Prons'ka G. V.* Vybrane / G. V. Prons'ka. – K.: Osvita Ukrainy, 2013. – 696 s.

6. *Obshhee* polozhenie o vsesojuznom i respublikanskom promyshlennykh ob'edinenijah: utv. Postanovleniem Soveta Ministrov SSSR ot 2 marta 1973 g. № 140 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14694.htm>

7. *Pro holdyngovi kompanii'*, shho stvorjajut'sja u procesi korporatyzacii' ta pryvatyzacii': Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 travnja 1994 r. № 224/94 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/224/94> (vtratyv chynnist').

8. *Dzhuryns'kyj V. O.* Pravove stanovyshe gospodars'kykh ob'jednan' v Ukraini / V. O. Dzhuryns'kyj. – K.: Jurinkom Inter, 2010. – 224 s.

9. *Lukach I. V.* Pravove stanovyshe holdyngovykh kompanij: monografija / I. V. Lukach. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 240 s.

10. *Keller T.* Konceptii holdinga. Organizacionnye struktury i upravlenie / T. Keller; per. s nem. N. M. Dvuhsherstkovej; pod. obshh. red. Ju. P. Rudneva, R. M. Grineva. – Obninsk, 1996. – 298 s.

11. *Laptev V. V.* Sub'ekty predprinimatel'skogo prava: ucheb. posobie / V. V. Laptev. – M.: Jurist, 2003. – 236 s.

12. *Vinnyk O. M.* Gospodars'ke pravo: navch. posibnyk / O. M. Vinnyk. – K.: Pravova jednist', 2009. – 766 s.

13. *Kravec' I. M.* Pravove stanovyshe sub'ektiv organizacijno-gospodars'kykh povnova-zhen': monografija / I. M. Kravec'. – K.: Jurinkom Inter, 2010. – 240 s.

14. *Ivanjuk A. V.* Pravovye problemy sozdaniya holdinga: na primere zheleznodorozhnogo transporta: dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03 / A. V. Ivanjuk. – M., 2005. – 190 s.

15. *Gospodars'kyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnja 2003 r.* // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2003. – № 18, 19-20, 21-22. – St. 144.

16. *Pro holdyngovi kompanii' v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15 bereznja 2006 r.* // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2006. – № 34. – St. 1253.

17. *Laptev V. A.* Predprinimatel'skie ob'edinenija: holdingi, finansovo-promyshlennye grupy, prostye tovarishhestva / V. A. Laptev. – M.: Volters Kluver, 2008. – 192 s.

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ХОЛДИНГА

Межрегиональная Академия управления персоналом
ул. Фрометовская, 2, 03039, Киев, Украина
E-mail: nataly512@ukr.net

Цель: в статье проанализированы вопросы определения понятия холдинга, путем исследования исторических предпосылок его возникновения и выявления характерных черт и признаков. *Методы исследования:* в работе применялись философско-мировоззренческие, общенаучные и специальные методы. *Результаты:* обосновывается необходимость нормативно-правового регулирования и значительного совершенствования механизма хозяйственных отношений, в котором принимает участие холдинг. *Обсуждение:* поиск путей эффективности регулирования деятельности холдингов

Ключевые слова: холдинг, холдинговая компания, корпоративное предприятие, понятие, хозяйственные отношения, нормативно правовое регулирование.

N. Ibragimova

**HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEFINITION
OF THE CONCEPT OF HOLDING**

Interregional Academy of Personnel Management
Frometovskaya str., 2, 03039, Kyiv, Ukraine
E-mail: nataly512@ukr.net

Purpose: the article analyzes the issue of determining the concept of holding, by studying the historical preconditions of its occurrence and identifying the characteristic features and characteristics. *Methods of research:* philosophical-ideological, general scientific and special methods were used in the work. *Results:* the necessity of regulatory and legal regulation and significant improvement of the mechanism of economic relations, in which the holding participates, is substantiated. *Discussion:* finding ways to effectively regulate the activities of holdings

Keywords: holding, holding company, corporate enterprise, concept, economic relations, normatively legal adjusting.

В. П. Козирева,
кандидат юридичних наук, доцент

А. П. Гаврилiшин,
кандидат юридичних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРУПОВИХ ПОЗОВІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
Національний університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, 08201, Ірпінь, Київська область, Україна
E-mails: kozurevav@ukr.net, gavrilishinap@gmail.com

Мета: у статті розглядаються теоретичні та правові питання групового позову в господарському судочинстві на основі аналізу норм чинного законодавства та наукових поглядів вітчизняних вчених. **Методи дослідження:** дослідження проведене з використанням класичних методів наукового пізнання. За допомогою методу аналізу розкриті системні елементи правового механізму групових позовів. За допомогою порівняльного методу розглянуто інститут процесуальної множинності та групові позови в зарубіжних державах. **Результати:** сформульовано авторське визначення поняття групового позову в господарському процесі. Визначені та розкриті складові виникнення (передумови) права на пред'явлення групового позову. **Обговорення:** проблеми застосування групових позовів у господарському судочинстві та потреба у його введенні до Господарського процесуального кодексу.

Ключові слова: позов, право на позов, групові позови.

Постановка проблеми та її актуальність. Господарське судочинство України припускає можливість захисту у суді прав та законних інтересів різноманітного характеру. Однією із основних форм вирішення господарських спорів є позовне провадження, яке передбачене як у діючому, так і в новому ГПК України. Норми господарського процесуального права закріплюють найбільш суттєві ознаки позовної форми захисту: розгляд і вирішення спорів здійснюється спеціально уповноваженим на це органом, яким є господарський суд; розгляд спорів у господарському суді відбувається у суворо регламентованому законом порядку; учасникам процесу забезпечені суттєві правові гарантії; рішення господарського суду повинно бути законним та обґрунтованим. Для позовної форми захисту права в господарському процесі характерні ознаки, які притаманні позовній

(процесуальній) формі захисту права, яка існує в інших органах, при розгляді спорів про право: наявності вимоги однієї особи до іншої, яка виникає з порушеного або оспорюваного права і належить у силу закону розгляду у визначеному процесуальному порядку, встановленому законом (наявність позову); наявність спору про право.

Позов як засіб порушення провадження у справі є одним із складних явищ господарського процесуального права, а правовідносини у господарській діяльності стали такими, коли в них бере участь велика кількість суб'єктів господарювання у різних напрямках підприємництва.

Зарубіжний досвід свідчить, що в судовій практиці, при наявності великої кількості осіб (позивачів) застосовується груповий позов, але в господарському судочинстві України цей ін-

ститут, до останнього часу, не знайшов правового врегулювання [1, б, 9].

Зазначимо також і те, що інститут групового позову не знайшов на сьогодні правового регулювання і в новому ГПК України. У судовій практиці суддя може об'єднувати позови в одне судове провадження, проте цей інститут теж застосовується не часто. Вищезазначене і обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасній правовій науці дослідженню групових позовів не приділялася належна увага, за винятком дисертаційного дослідження В.А. Борщенко «Групові позови в господарському процесі» (2014 р.). В.А. Миколаєць досліджувала групові позови як інститут цивільного процесуального права та окремі аспекти групових учасників позовного провадження досліджувала В.М. Дем'як. Наукові праці щодо захисту групового інтересу в господарському судочинстві розглядали О.О. Добровольський, І.В. Решетникова, М.К. Треушников, В.В. Ярков та інші.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інституту групового позову слід розпочати із встановлення його юридичної природи.

Діюче господарське процесуальне законодавство України не містить правил подання групових позовів. Разом із тим окремі його норми допускають можливість подання позовів, що мають ознаки групових, зокрема:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права або обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки (ч. 2 ст. 47 ГПК України).

Це говорить про те, що відсутній чітко визначений механізм правового регулювання групових позовів у сфері господарської діяльності.

Інститут групових позовів становить інтерес при використанні його для вирішення майнових та немайнових прав та законних інтересів чисельних груп суб'єктів підприємницької діяльності в корпоративних спорах, захисту прав споживачів, ринку цінних паперів, банкрутстві тощо. Проте груповий позов у процедурі банкрутства не можна розглядати як позовне провадження, оскільки він є найбільш схожим інститутом

процесуальної множинності. Ще до порушення справи про банкрутство формується група кредиторів, а у груповому позові певна група позивачів. Хоча Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» надав право кредиторам, чий вимоги виникли у процедурах банкрутства, виступати позивачами та створюють умови для формування в подальшому реєстр кредиторів. Наприклад, у Федеральних Правилах цивільного процесу США передбачено здійснювати реєстр вимог групових позивачів [1].

В.В. Ярков та І.В. Решетникова у своїх роботах також висловлюють думку про схожість інституту групового позову з процесуальною співучастю, називаючи його «гіпертрофованою процесуальною співучастю» з точки зору матеріального та процесуального права [2, с. 136]. Позиція авторів цілком справедлива, адже відповідно до ст. 162 ГПК України позов може бути пред'явлений кількома позивачами до декількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони виступає у судовому процесі самостійно.

Досить доведеною є позиція законодавця про те, якщо об'єднання вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору, суддя має право за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи до початку розгляду справи по суті роз'єднати позовні вимоги, виділивши одну або декілька об'єднаних вимог у самостійне провадження, якщо це сприятиме виконанню завдання господарського судочинства (ч. б ст. 173 ГПК України). На нашу думку в груповому позові буде виступати група осіб як одна сторона у справі, тоді як співучасники виступають самостійно, тобто кожен із захистом своїх прав та інтересів.

Визначаючи сутність групового позову, необхідно виходити з юридичної природи позову, як можливості звернення в господарський суд із вимогою про захист порушених прав чи законних інтересів суб'єктів господарювання. Пол Серджіус Коку вважає, що групові судові позови відрізняються за своїм характером від інших видів судових позовів [3].

На наш погляд, для групового позову властива множинність осіб на боці позивача, які об'єднані однорідними вимогами до відповідача з метою проведення єдиного провадження у справі. У зв'язку з розвитком економіки та наявністю в суспільстві різноманітних багатосуб'єктних правовідносин, інститут співучасті все частіше не відповідає вимогам порушених правовідносин. У цьому випадку використання групового позову частіше за все є більш доцільним. Метью Р. Мендельсон зауважує, що це юридичні питання, що стосуються кількох людей, і часто формується у групі, яка подає позов проти компанії, яка порушила їх право, особи тощо [4].

Г.О. Аболонін відносить до кола групових позовів позови про захист численної групи позивачів (групові позови представників), позови до численної групи відповідачів, непрямі (похідні) позови, позови на захист невизначеного кола осіб [5, с. 17-23].

До речі в ч. 1 ст. 173 ГПК України зазначається, що в одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами, основні та похідні вимоги. Похідною позовною вимогою є вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої позовної вимоги (основної вимоги). Відповідно до частини другої цієї ж статті господарський суд може за клопотанням учасників справи або з власної ініціативи об'єднати в одне провадження декілька справ за позовами:

- одного й того самого позивача до одного і того самого відповідача;
- одного й того самого до різних відповідачів;
- різних відповідачів до одного і того самого відповідача.

Як видно з наведеної норми інститут групового позову відсутній як такий і відданий з на тяжкою на відкуп суду, який може або ні об'єднати позовні вимоги в одне провадження за власним розсудом.

Вважаємо, що в законодавчому порядку група осіб, що подає позов, має бути чітко визначена, а кожен її учасник має особисто або через

представника, який виражає інтереси всієї групи, брати участь у розгляді справи, причому члени групи мають доручити вести справу одному із співучасників. Таким чином, груповим позовом у господарському процесуальному праві є вимога чітко визначеної групи осіб щодо захисту порушених прав чи законних інтересів, пред'явлена до господарського суду за умови однорідності або спільності їх прав та обов'язків, пов'язаних між собою підставами виникнення або поданими доказами. Наприклад, у спорах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, відмова від позову, поданого відповідно до ст. 54 ГПК України, зменшення розміру позовних вимог, зміна предмета або підстави позову, укладення мирової угоди, відмова від апеляційної або касаційної скарги, заяви про перегляд рішення суду за нововиявленими або виключеними обставинами можлива лише за письмовою згодою всіх власників (учасників, акціонерів), які в даній справі діють в інтересах юридичної особи.

Групові позови знайшли свій розвиток у зарубіжних державах. Так груповий позов виник у США, на практиці англійських судів справедливості. Його основні положення закріплені в Правилі 23 Федеральних правил цивільного процесу США. Щоб прийняти груповий позов до провадження, позивачі зобов'язані довести, що існують належні умови, а суд, перед засвідченням групового позову, встановлює чи відповідні сім умов, а саме:

- наявність певної групи людей;
- представник групи має бути її членом;
- група настільки чисельна, що співучасть всіх її членів є практично неможливою;
- спільність вимог, що характерні для всієї групи;
- типовість вимог всіх членів групи;
- представник групи визнається судом неупередженим та таким, що сумлінно і добросовісно захищає інтереси групи;
- чи має групове провадження суттєві переваги перед іншими можливими процесуальними формами захисту.

Крім того, суд перевіряє відповідність групового трьом категоріям, які передбачені Правилом 23 (в), якщо груповий позов відповідає одній із категорій, він приймається до провадження за груповим позовом [1].

Слід відмітити, що групові позови знайшли своє відображення, з певною особливістю в законодавстві таких держав ЄС, як Нідерланди, Португалія, Швеція, Австрія і безумовно Англія як ініціатор цієї ідеї.

Серед переваг групових позовів варто назвати: зменшення витрат на судовий розгляд; можливість для позивачів звертатися за стягненням невеликих сум; більша ефективність судочинства; більша рівновага відшкодування серед аналогічних позивачів; більша одноманітність для відповідачів; можливість для всіх позивачів отримати відшкодування збитків. Недоліками цього виду позовів є: відсутність контролю над прийняттям рішень; майже завжди справа має наслідком згоду на компенсацію; незадоволення вимог по груповому позову позбавляє права окремих позивачів подати окремі позови у майбутньому [6].

Як ми зазначали про позов як процесуальний засіб захисту порушеного або оскарженого суб'єктивного права, то він повинен відповідати нормам ГПК України щодо юрисдикції та підсудності і якщо у складі права на позов будуть наявні дві правомочності: право на звернення до суду (наприклад, на підставі юридичного факту) та право на отримання судового захисту, то суд повинен порушити провадження у справі. Отже, мають бути наявні дві сторони позову (процесуально-правова і матеріально-правова) як єдине поняття, що проявляється у двох аспектах права на позов.

А.А. Добровольський так формулював свою позицію: процесуальна сторона позову – це вимога до суду про розгляд та вирішення спору про право з дотриманням усіх процесуальних гарантій для сторін, встановлених законом. Матеріально-правова сторона – це вимога до відповідача про вчинення певних дій на користь позивача або про утримання від дій, що перешкоджають, заважають позивачу нормально здійснювати своє право [7, с. 123].

Історія виникнення поняття позову, пов'язана із визначенням римського юриста Цельса, яка стосується тільки особистих позовів: «*nihil aliud est actio, quam ius, quod sibi debeat, iudicio persequenti*» (позов є ніщо інше, як право вимагати в судовому порядку того, що нам належить») [8, с. 385].

Німецький процесуаліст К. Хельвіг розробив правила, які довгий час склали основу уявлень про право на позов у цивільному процесі Німеччини [9, с. 46-47]. Він виділяв три групи підстав, дотримання яких є обов'язковим для задоволення заявленої вимоги, а саме: процесуально-формальні підстави, процесуальні підстави, підстави матеріального припущення процесу. Кожна з цих підстав має самостійне юридичне значення, а підтвердження наявності або відсутності цих підстав веде до різних, специфічних для кожної групи процесуально-правових наслідків [9, с. 47]. Дана концепція зводилася до «двоєдиного» за своєю правовою природою позову.

Під правом на позов слід розуміти можливість отримання захисту у визначеному процесуальному порядку, у визначеній процесуальній формі й разом із тим у примусовій його реалізації. Право на судовий захист у судовому господарському процесі реалізується через право на позов. Перелік осіб, які мають право звертатися за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів, вказано у ст. 4 ГПК України.

З точки зору матеріального права право на позов виникає з дня, коли група осіб дізналась або повинна була дізнатись про порушення свого права. Право на задоволення позову не можна вважати реалізованим після закінчення розгляду справи по суті та винесення судом рішення про задоволення позову, якщо за характером порушеного права або інтересу потрібні дії з надання реального захисту цього права або інтересу.

В поняття права на позов (як і поняття позову) виступають дві нерозривно зв'язані між собою правомочності. Право на позов включає право на подання позову й право на задоволення позову. Проблема права на позов залишається

однією з центральних і одночасно найважливіших тем.

Інтерес до зазначеної проблематики обумовлений, з одного боку, великою кількістю позовів, поданих громадянами та організаціями до суду. Не завжди при цьому такі звернення переслідують добросовісні цілі. З іншого боку, як свідчить судова практика, нерідко право на позов не може бути реалізовано добросовісним учасником цивільних правовідносин через прогалини у законодавстві. У колізійних та процесуальних нормах, що містяться в нормативно-правових актах, чинних на території України, і які регулюють процедуру визначення застосованого процедурного права, існує багато прогалин і протиріч, що ускладнює їхнє практичне застосування й надає широкі можливості для різного роду зловживань у процесуальній сфері. Матеріальні та процесуальні норми вітчизняного законодавства на сьогоднішній день комплексно не вирішують проблемні питання в цій галузі [10, с. 2].

Позов як засіб судового захисту суб'єктивних прав і законних інтересів вичерпає себе лише тоді, коли позивач отримає повне і реальне задоволення, що можливо тільки у випадку виконання судового рішення, яке містить висновок про захист порушеного права або інтересу.

Право на позов у матеріальному сенсі – це право на задоволення матеріально-правових вимог, яке встановлюється судом у кожному окремому випадку в ході розгляду справи по суті. Право на позов у процесуальному сенсі є правом на його пред'явлення. Обов'язок здійснення правосуддя щодо спірного правовідношення виникає внаслідок здійснення права на позов, яке передбачає наявність двох складових: передумов права на пред'явлення позову та умов його здійснення. Зазначені категорії є необхідними для реалізації права на позов.

Висновки. Подальший розвиток господарського процесуального законодавства України, спрямованого до законодавства ЄС, дасть змогу впроваджувати нові форми розгляду і вирішення спорів у сфері господарської діяльності, в яких зацікавлені не тільки позивачі, а й суспільство в цілому, оскільки групові позови мають публічний характер, що сприятиме захисту ін-

тересів певної соціальної групи, а також буде зміцнювати законність у державі.

Тому перед вітчизняним законодавцем стоїть завдання створити дійовий інститут групового позову, який дасть змогу не тільки суб'єктам підприємницької діяльності, а й іншим громадянам України захищати в судах свої законні права та інтереси.

На нашу думку, груповий позов – це процесуальний засіб судового захисту прав та інтересів групи осіб, що дозволяє об'єднати позовні вимоги в одному провадженні, якщо питання юридичних фактів, підстав та доказів є загальними для всієї групи осіб.

Тому пропонуємо: виділяти наступні підстави виникнення (передумови) права на пред'явлення групового позову: 1) наявність у позивача та відповідача процесуальної правоздатності та процесуальної дієздатності, тобто здатності бути стороною в господарському спорі; 2) юрисдикція справи господарському суду; 3) відсутність рішення суду, господарського або третейського суду, що вступило в законну силу, прийнятого щодо спору між тими ж особами (у межах групового позову мається на увазі первинний позивач та відповідач за позовом) і з тих же підстав; 4) наявність особливостей суб'єктного складу (групи осіб, чії права порушені діями відповідача); 5) наявність загального для всіх позивачів відповідача; 6) однорідність предмета та підстави вимог групи осіб; 7) наявність єдиної доказової бази; 8) використання однакового загального способу захисту прав та інтересів. За відсутності хоча б однієї із зазначених вище підстав, запропоновано відмовляти в порушенні процедури за груповим позовом, але при збереженні можливості розгляду позовної заяви у межах позовного провадження.

Вважаємо, що групові позови у господарському судочинстві України можуть бути використані: а) прокурором та іншими особами (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, державних чи суспільних на захист прав та інтересів групи осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб; б) власником (учасником, акціонером) юридичної особи, якому належить 10 і більше відсотків

статутного капіталу товариства (крім привілейованих акцій), або частка у власності юридичної особи якого становить 10 і більше відсотків; в) громадським об'єднанням або асоціацією, яка звертається до господарського суду на захист інтересів своїх членів.

Література

1. *Федеральні правила цивільного процесу США (Federal Rules of Civil Procedures 2007)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uscourts.gov/>

2. *Решетникова И. В.* Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М.: Норма, 1999. – 312 с.

3. *Paul Sergius Koku.* An analysis and the effects of class-action lawsuits *Journal of Business Research* Volume 59, Issue 4, April 2006, Pages 508-515.

4. *Matthew R. Mendelsohn.* Understanding Class Action Lawsuits [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.hg.org/legal-articles/understanding-class-action-lawsuits-25673>.

5. *Аболонин Г. О.* Групповые иски в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Г. О. Аболонин. – Екатеринбург, 1999. – 157 с.

6. *The Advantages and Disadvantages of Class Action Lawsuits.* Lawinfo. Free Online Legal Resources [Electronic resource]. – Access mode: <https://resources.lawinfo.com/class-action/the-advantages-and-disadvantages-of-class-act.html>

7. *Добровольский А. А.* Исковая форма защиты права (основные вопросы защиты об иске) / А. А. Добровольский. – М.: МГУ, 1965. – 751 с.

8. *Savigny F. C.* System des heutigen römischen Rechts, Bd. 5 / F. C. Savigny. – Berlin, 1841. – S. 385.

9. *Helwig K.* Klagrecht und Klage-ton Unheil Akan, 1968. – S. 12.

10. *Колядіна Н. Г.* Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав

Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. Г. Колядіна. – Одеса, 2016. – 20 с.

References

1. *Federal'ni pravyla cyvil'nogo procesu SShA (Federal Rules of Civil Procedures 2007)* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.uscourts.gov/>

2. *Reshetnikova I. V.* Grazhdanskoe pravo i grazhdanskij process v sovremennoj Rossii / I. V. Reshetnikova, V. V. Jarkov. – M.: Norma, 1999. – 312 s.

3. *Paul Sergius Koku.* An analysis and the effects of class-action lawsuits *Journal of Business Research* Volume 59, Issue 4, April 2006, Pages 508-515.

4. *Matthew R. Mendelsohn.* Understanding Class Action Lawsuits [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.hg.org/legal-articles/understanding-class-action-lawsuits-25673>.

5. *Abolonin G. O.* Gruppovye iski v grazhdanskom processe: dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.03 / G. O. Abolonin. – Ekaterinburg, 1999. – 157 s.

6. *The Advantages and Disadvantages of Class Action Lawsuits.* Lawinfo. Free Online Legal Resources [Electronic resource]. – Access mode: <https://resources.lawinfo.com/class-action/the-advantages-and-disadvantages-of-class-act.html>

7. *Dobrovol'skij A. A.* Iskovaja forma zashhity prava (osnovnye voprosy zashhity ob iske) / A. A. Dobrovol'skij. – M.: MGU, 1965. – 751 s.

8. *Savigny F. C.* System des heutigen römischen Rechts, Bd. 5 / F. C. Savigny. – Berlin, 1841. – S. 385.

9. *Helwig K.* Klagrecht und Klage-ton Unheil Akan, 1968. – S. 12.

10. *Koljadina N. G.* Realizacija prava na pozov u cyvil'nomu procesi Ukrai'ny ta okremyh derzhav Jevropejs'kogo Sojuzu: porivnjal'no-pravove doslidzhennja: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk / N. G. Koljadina. – Odesa, 2016. – 20 s.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГРУППОВОГО ИСКА
В ХОЗЯЙСТВЕННОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
Национальный университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, 08201, Ирпень, Киевская область, Украина
E-mails: kozurevav@ukr.net, gavrilishinap@gmail.com

Цель: в статье рассматриваются теоретические и правовые вопросы группового иска в хозяйственном судопроизводстве на основе анализа норм действующего законодательства и научных взглядов отечественных ученых. **Методы исследования:** исследование проведено с использованием классических методов научного познания. С помощью метода анализа раскрыты системные элементы правового механизма групповых исков. С помощью сравнительного метода рассмотрены институт процессуальной множественности и групповые иски в зарубежных государствах. **Результаты:** сформулированы авторское определение понятия группового иска в хозяйственном процессе. Определены и раскрыты составляющие возникновения (предпосылки) права на предъявление группового иска. **Обсуждение:** проблемы применения групповых исков в хозяйственном судопроизводстве и потребность в его введения в Хозяйственный процессуальный кодекс.

Ключевые слова: иск, право на иск, групповые иски.

V. Kozyreva, A. Gavrylishyn

**THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF CLASS
ACTION LAWSUITS IN COMMERCIAL PROCEEDING**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
University of the State Fiscal Service of Ukraine
Universitetska str., 31, 08201, Irpin, Kyiv region, Ukraine
E-mails: kozurevav@ukr.net, gavrilishinap@gmail.com

Purpose: the article deals with theoretical and legal issues of a class action lawsuit in commercial-legal proceedings on the basis of the analysis of the norms of the current legislation and scientific views of domestic scientists. **Methods:** the research has been conducted using the classical methods of scientific knowledge. Using the method of the analysis, system elements of a legal mechanism of class action lawsuits have been disclosed. With the help of the comparative method, the institute of procedural multiplicity and class action lawsuits in foreign countries have been considered. **Results:** the author's definition of a concept of a class action lawsuit in the commercial proceeding has been formulated. The components of the origin (preconditions) of the right on a class action lawsuit have been determined and disclosed. **Discussion:** of the problem of applying class action lawsuits in the commercial proceeding and the need for its introduction into the Commercial Proceeding Code.

Keywords: a claim, a right to claim, class action lawsuits.

K. Riabova,
PhD, Asossiated professor

STATE-OWNED ENTERPRISES AND PRIVATIZATION «BY NEW»

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: k.riabova@ukr.net

Purpose: the article is devoted to the analysis of the privatisation processes into Ukraine and the legal status of state-owned enterprises. **Methods of research:** the legal basis that regulates relations connected with the state-owned enterprises, as well the legal status of foreign state-owned enterprises, is analyzed. **Results:** the need to save state enterprises of the nagging branches of the economy from thoughtless privatization. **Discussion:** regulatory and regulatory issues that arise when implementing the new privatisational proceduress.

Keywords: state-owned enterprises, foreign state-owned enterprises, privatization.

Formulation of the problem. The 18th of January 2018 there was Law of Ukraine «On Privatization of State and Communal Property» passed by Parliament and signed by President of Ukraine [1]. It significantly changed the process of privatization in Ukraine. As experts say: «The law answers the question of how to sell quickly, but does not say how to sell expensive and efficiently. Moreover, everything has been done to realize state property cheaply. And in the explanatory note to the bill, the authors for some reason tried to convince us that the state has left only a heap of scrap metal, which it is necessary to immediately install somewhere for at least one hryvnia, although in reality everything is not so. This raises questions» [2].

State of research. The question of the legal nature of the management of state-owned objects focuses on the attention of such scholars as lawyers Belianevich O., Vinnuk O., Podcerkovnuy O., Selivanova I., Zaruba P.

The purpose of the article there is a further theoretical development of legal peculiarities of state-owned enterprises and privatisation influences to national economy.

Presenting main material. Privatisation is an ambiguous page of Ukraine history. From the one hand it helps to increase an income of enterprises already not state-owned but from the other hand there are can be traced job cuts, avoidance of taxa-

tion and even in some cases the ventures were neck and crop closed for usage of the land as the place for building block-houses or shopping malls. So, can we think that privatization deprive our national economy from such huge economical entity as state-owned enterprises (hereandafter – SOEs)? Researchers came to the conclusion that in most cases privatization leads to increased productivity, but in Ukraine, on the contrary, it has led to a decrease in efficiency. We can seek to pro et contra justification of privatization and to turn SOEs into private compfnies but most expedient is to analyse the experience of foreign countries within this area. The first privatization wave, between the mid-1980s and 2000, was predominantly European. The privatization pace accelerated after 1991, when Eastern Europe started offering thousands of stateowned companies for sale. The second privatization wave came in the mid-2000s.

Despite predictions of their demise in the aftermath of the collapse of socialist economies in Eastern Europe, state-owned enterprises (SOEs) are very much alive in the global economy. The state is still in business [3].

The state is a distinctive type of owner. It is an economic and political organization in its own right, giving rise to another layer of agency costs – which might be called the «agency costs of state capitalism». The main agency cost within the state

is that between government officials (elected or not) and citizens, who should in theory be the ultimate beneficiaries of state action. As is well known, the agency costs within the state are particularly severe, for various reasons. First, the exit options enjoyed by citizens are far weaker than those available to shareholders (and, in non-democratic societies, the voice option is also virtually non-existent). Second, the collective action problem faced by citizens in monitoring politicians is more intense than the one facing shareholders in private firms. Third, the lack of a clear consensus on which objectives the government should pursue – as well as on the means to accomplish such objectives – hinders the development of effective mechanisms of accountability. Consequently, there is great risk that the actions by government officials will serve their own interests in enhanced power and wealth, rather than the interests of citizens [3].

If the state is actively engaged as a shareholder, this can, in theory, reduce managerial agency problems but at the cost of increasing the potential for abuse by the controlling shareholder. As in private firms, there is a risk that the state will appropriate to itself a disproportionate share of SOE returns – what the corporate governance literature calls pecuniary private benefits of control – to the detriment of minority shareholders. State ownership exacerbates other risks, however, such as the possibility that government officials will appropriate financial value to themselves to the detriment of both citizens and minority shareholders – in other words, the risk of corruption.

Despite extensive privatization, governments continue to own and operate national commercial enterprises in such critical sectors as finance, infrastructure, manufacturing, energy, and natural resources. State-owned sectors in high-income countries, in major emerging market economies, and in many low- and middle-income countries have continued, and even expanded. Indeed, many SOEs now rank among the world's largest companies, the world's largest investors, and the world's largest capital market players. In many countries, SOEs in strategic industries are increasingly viewed as tools for accelerated development and global expansion [4].

SOEs are organizations founded by governments having goals along two distinctive dimensions of performance: social and economic. SOEs are located predominantly in emerging economies, but are also present in developed economies in industries such as energy, transport, and utilities. Even in the United States, one of the most pro-market developed economies, in extreme circumstances the state intervened in the economy, in effect temporarily nationalizing firms. Many SOEs own certain resources that governments may wish to keep under control, such as transportation and communication networks, in addition to natural resources. In theory, SOEs are owned by all citizens in a country. However, in practice they are controlled by state bureaucrats and politicians. The firms' citizen-owners have no corporate governance mechanisms to monitor the running of SOEs, which may be run according to politicians' goals. Officials' goals typically support their own political interest, but do not necessarily support social or economic performance – especially since profits go into the governments' coffers, not to the bureaucrats themselves. Overall, political interference results in lower managerial discretion over firm strategy, especially if the SOEs have a high level of dependence on the state for resources. While POEs' owners usually have economic performance as their main organizational goal, the owner of SOEs, the state, may have additional multiple social goals, such as maximizing social welfare and providing employment protection, resulting in different slack generation and usage patterns. The pursuit of social goals and full employment may override the pursuit of profits and development of new products, thus potentially harming firm growth [5].

SOEs should not enjoy a competitive advantage simply because of their State ownership. SOEs in formerly non-traded sectors of the economy such as telecommunications, air and inter-city bus transport and energy generation are subject to on-going market liberalisation initiatives and have become a focus for competition policy in recent years. There may be potential to develop greater contestability in other markets currently dominated by SOEs – for example in the provision of urban bus services, rail freight and water services [6].

Several socio-economic, political and historical reasons explain why governments have established and maintain state-owned enterprises. In industries where conditions are such that it is most efficient if there is only one supplier (natural monopoly) or competition is imperfect, governments have often opted for direct control of the service providers. SOEs have also been established to carry out nationally strategic but risky or long-term investments where private sector investors were not available [7].

While SOE boards may lay claim to having independent directors, it may be in name only. Where undue political influence is involved, such directors might be given a place at the board table by virtue of their political connections, rather than for their professional skills and industry expertise. If they are reliant on the political powers-that-be for their position they may not want to challenge bad decisions. Plus, being in the minority on the board makes it a bit awkward to challenge the majority [8].

In Western Europe, privatization became a socially accepted policy element after the vigorous implementation of the United Kingdom's privatization program in the mid-1980s. In Latin America, where state entrepreneurship has a long tradition, privatization was introduced as part of fiscal adjustments to the debt crisis in the early 1980s. After the collapse of communist regimes in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union, the SOE reforms and privatization became central elements of a comprehensive transformation process to create market economies based on private property rights. These world-wide trends in privatization imply a massive transfer of ownership and control rights to the private sector over the ten-year period from 1984 to 1994 [9].

Privatisation is not an automatic solution to improving the quality of goods and services available to businesses or the performance of state-owned enterprises. The evidence suggests that if privatisation is to improve the provision of infrastructure and services and the performance of firms over the longer term, it needs to be complemented by policies that promote competition and effective regulation of the industries in question [6].

In Finland, the 2007 State Shareholding and Ownership Steering Act, transferring most SOEs to an ownership unit in the Prime Minister's Office, is seen as having been instrumental in enhancing the separation of the ownership function from the regulatory and sector policy responsibilities of branch ministries. In Korea, the 2007 Public Entity Management Act represented major legal and regulatory changes not only to SOEs but to any other kind of autonomous body controlled by the state. The main gist of the reform has been to create a more unified institutional framework in which all types of public institutions can be addressed. Among the consequences of the reform, any public institution regardless of legal form is considered as an SOE if it has more than 50 employees and generates at least 50% of its total revenues through its own earnings. Mexico has provided OECD with in-depth information on its SOE sector. In Poland, the draft bill before parliament (first tabled in 2008) aims to collect in one legal act all regulations on the treasury ownership function that are currently contained in various laws. (These include, in particular, the «Commercialisation and Privatisation Act» and the «Act on Rules for the Exercise of Treasury Rights»). The draft law proposes significant change in the SOE sector, for example by proposing corporatisation of all noncommercialised «state-owned enterprises» under the general Commercial Code (as well as the State Enterprises Act) or alternatively liquidate them. It also introduces incentives for greater involvement of local authorities in publicly owned commercial entities. The draft Bill further includes measures to ensure a more flexible, entirely professional management; an economically efficient utilisation of assets; and a strengthening of ownership oversight with SOEs. As a consequence of the Bill, the ownership function – currently fractured but with the Ministry of Treasury overseeing by far the largest number of SOEs – would become more centralised, with the Ministry of Treasury exercising a measure of oversight over all state-owned entities. The Belgian authorities have notified a small inaccuracy in previous reporting concerning their ownership architecture. (Belgium was described as having a wholly centralised structure.) The responsibility for SOEs is mostly with the Minister for State Owned Assets, but some gov-

ernment participations are owned by a separate holding company. The Czech Republic, in January 2006, disbanded the National Property Fund (NPF), which had been established as a central privatisation and state ownership agency at the beginning of the transition period. The role of the NPF was, in all essentials, taken over by the Ministry of Finance. The Czech ownership model remains dual, with sector ministries nominating SOE directors and voting the States shares and the Ministry of Finance in charge of SOEs operational performance. In Finland, the 2007 legal reform created a comparatively centralised ownership structure for SOEs. The Ownership Steering Department, serving as the ownership agency, is administratively located in the Prime Ministers Office and is politically accountable to the Minister of Defence – who was chosen for this role because his ministry is not involved in the oversight of any individual SOEs. Subsequently, in 2008 a state holding company, overseen by the Steering Department, in 2008, was established to which government shareholdings in a number of listed companies was transferred. This was seen as an attempt to further safeguard the commercial orientation of the listed companies concerned by «insulating» them through another layer of corporate board responsibility. At the time of the first reform, the Finnish government further approved State Ownership Policy, outlining the key principles and operating practices of the States ownership function [10].

SOEs are especially prominent in sectors of the economy that provide critical services for businesses and consumers and that contribute directly to economic growth and poverty reduction:

- Infrastructure. In many if not most countries, SOEs continue to provide power, rail, and water services, as well as telecommunications services in some countries.
- Banking and other financial services. State ownership in commercial banks has declined considerably over the past four decades, from an average of 67 percent of total banking assets in 1970 to 22 percent in 2009 (World Bank 2012). Yet, SOEs in this sector occupy a dominant position in many cases. In 2010, state banks exceeded half the assets of the banking systems in Algeria, Belarus, China, the Arab Republic of

Egypt, India, and the Syrian Arab Republic. In other major emerging market countries – such as Argentina, Brazil, Indonesia, the Republic of Korea, Poland, Russia, and Turkey – state banks do not lead the process of credit creation but still have an asset market share between 20 and 50 percent (World Bank 2012).

- Oil and gas. The 13 largest oil companies, controlling 75 percent of global oil reserves and production, are state owned, while conventional multinationals produce only 10 percent of the world's oil and hold just 3 percent of known reserves.
- Industry and services. The presence of SOEs has generally declined in these sectors, with notable exceptions. In Vietnam, for example, SOEs enjoy near-monopoly status in the production of several goods and services, including fertilizer (99 percent), and have maintained a large presence in such consumer goods as cement (51 percent), beer (41 percent), refined sugar (37 percent), textiles (21 percent), and chemicals (21 percent) (World Bank 2011).

The benefits of good corporate governance, a number of governments in developed and developing economies alike are taking concrete actions to address the above challenges in order to:

- (1) enhance the competitiveness of SOEs and the economy as a whole;
- (2) provide critical infrastructure, financial, and other services in a more efficient and cost-effective manner;
- (3) reduce the fiscal burden and fiscal risk of SOEs while improving their access to external sources of finance through the capital markets; and
- (4) strengthen transparency and accountability [4].

Conclusions. Taking advantage of the opportunity to use the debt to reduce the book value of enterprises with a hammer, important state enterprises can leave for a penny. The subsequent optimization of business processes is likely to deprive a large number of employees of such state-owned enterprises. The experience of foreign states analyzed in this article shows a false way of such privatization.

Література

1. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18 січня 2018 р.

№ 2269-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 12. – Ст. 68.

2. Романова М. Завод по цене квартиры в Киеве. Как будут распродавать госимущество по новому закону о приватизации [Электронный ресурс] / М. Романова. – Режим доступа: <https://strana.ua/articles/analysis/119370-novyj-zakon-ukrainy-o-bolshoj-privatizatsii-vrjad-li-pomozhet-napolnit-hosbjudzhet.html>.

3. Curtis J. Milhaupt and Mariana Pargendler // Governance Challenges of Listed State-Owned Enterprises around the World: National Experiences and a Framework for Reform // [Access mode]: https://ecgi.global/sites/default/files/working_papers/documents/3522017.pdf

4. Corporate Governance of State-Owned Enterprises A Toolkit // International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank // [Access mode]: <http://documents.worldbank.org/curated/en/228331468169750340/pdf/913470PUB097810B00PUBLIC00100602014.pdf>

5. Ciprian V. Stan & Mike W. Peng & Garry D. Bruton Slack and the performance of state-owned enterprises // [Access mode]: https://www.utdallas.edu/~mikepeng/documents/Peng13APJM_Stan-Bruton.pdf

6. The Role of State Owned Enterprises: Providing Infrastructure and Supporting Economic Recovery // [Access mode]: <https://www.google.com.ua/search?q=State-owned+enterprises+of+the+United+States+pdf&oq=State-owned+enterprises+of+the+United+States+&aqs=chrome.1.69i5912j0.5247j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

7. State-Owned Enterprises in the EU: Lessons Learnt and Ways Forward in a Post-Crisis Context // [Access mode]: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip031_en_2.pdf

8. Philip Armstrong Corporate Governance and State-owned Enterprises // [Access mode]: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/1299668047f4ee8bae58ff299ede9589/EB_IFC_Phil_Armstrong.pdf?MOD=AJPERES

9. Ximena Benavides Reverditto ECONOMIC DEVELOPMENT AND STATE-OWNED ENTERPRISES (SOES) // [Access mode]: https://law.yale.edu/system/files/documents/pdf/SELA14_Benavides_CV_Eng.pdf

10. State-Owned Enterprise Governance Reform An Inventory of Recent Change // [Access mode]: <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-owned-enterprises/48455108.pdf>

References

1. Pro pryvatyzaciju derzhavnogo i komunal'nogo majna: Zakon Ukrai'ny vid 18 sichnja 2018 r. № 2269-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 2018. – № 12. – Ст. 68.

2. Romanova M. Zavod po cene kvartiry v Kieve. Kak budut rasprodavat' gosimushhestvo po novomu zakonu o privatizacii [Elektronnij resurs] / M. Romanova. – Rezhim dostupu: <https://strana.ua/articles/analysis/119370-novyj-zakon-ukrainy-o-bolshoj-privatizatsii-vrjad-li-pomozhet-napolnit-hosbjudzhet.html>.

3. Curtis J. Milhaupt and Mariana Pargendler // Governance Challenges of Listed State-Owned Enterprises around the World: National Experiences and a Framework for Reform // [Access mode]: https://ecgi.global/sites/default/files/working_papers/documents/3522017.pdf

4. Corporate Governance of State-Owned Enterprises A Toolkit // International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank // [Access mode]: <http://documents.worldbank.org/curated/en/228331468169750340/pdf/913470PUB097810B00PUBLIC00100602014.pdf>

5. Ciprian V. Stan & Mike W. Peng & Garry D. Bruton Slack and the performance of state-owned enterprises // [Access mode]: https://www.utdallas.edu/~mikepeng/documents/Peng13APJM_Stan-Bruton.pdf

6. The Role of State Owned Enterprises: Providing Infrastructure and Supporting Economic Recovery // [Access mode]: <https://www.google.com.ua/search?q=State-owned+enterprises+of+the+United+States+pdf&oq=State-owned+enterprises+of+the+United+States+&aqs=chrome.1.69i5912j0.5247j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

7. State-Owned Enterprises in the EU: Lessons Learnt and Ways Forward in a Post-Crisis Context // [Access mode]: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip031_en_2.pdf

8. Philip Armstrong Corporate Governance and State-owned Enterprises // [Access mode]: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/1299668047>

Riabova K.

f4ee8bae58ff299ede9589/EB_IFC_Phil_Armstrong.pdf?MOD=AJPERES

9. *Ximena Benavides Reverditto ECONOMIC DEVELOPMENT AND STATE-OWNED ENTERPRISES (SOES) // [Access mode]:* <https://law.yale.edu/system/>

files/documents/pdf/SELA14_Benavides_CV_Eng.pdf

10. *State-Owned Enterprise Governance Reform An Inventory of Recent Change // [Access mode]:* <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-owned-enterprises/48455108.pdf>

К. О. Рябова

ДЕРЖАВНІ ПІДПРИЄМСТВА І ПРИВАТИЗАЦІЯ «ПО-НОВОМУ»

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: k.riabova@ukr.net

Мета: стаття присвячена аналізу правового статусу державних підприємств в Україні. **Методи дослідження:** аналізується правова основа, яка регулює відносини, пов'язані з державними підприємствами, а також правовий статус іноземних державних підприємств. **Результати:** обґрунтовується необхідність не допустити бездумної приватизації державних підприємств окремих галузей економіки. **Обговорення:** проблемні питання, що виникають при впровадженні нової процедури приватизації.

Ключові слова: державні підприємства, іноземні державні підприємства, приватизація.

Е. А. Рябова

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПРИВАТИЗАЦИЯ «ПО-НОВОМУ»

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: k.riabova@ukr.net

Цель: статья посвящена анализу правового статуса государственных предприятий в Украине. **Методы исследования:** анализируется правовая основа, регулирующая отношения, связанные с государственными предприятиями, а также правовой статус иностранных государственных предприятий. **Результаты** обосновывается необходимость не допустить бездумной приватизации государственных предприятий отдельных отраслей экономики. **Обсуждение:** проблемные вопросы, возникающие при внедрении новой процедуры приватизации.

Ключевые слова: государственные предприятия, иностранные государственные предприятия, приватизация.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.1(045)

Anett Erzsébet Gácsi,
PhD, senior lecturer

THE «PLEA BARGAINING» IN HUNGARY

University of Szeged, Szeged, Hungary
E-mail: gacsi.anett@juris.u-szeged.hu

***Aim:** the main task of this scientific research is to study the 'plea bargaining' in the Hungarian criminal proceedings. **Methods of research:** the using of international literature and the practice of Hungarian criminal judges. **Results:** the possible solutions to look at by the Hungarian legislator during the codification works in the quest of expediting proceedings and making them more efficient, included for example the legal institution of plea bargaining working excellently in the American continent and the amicable settlement type proceedings conducted in Europe. As a result, the new legislation has established the rules for cooperation by the defendant and the framework within which they should be applied. When establishing the system of cooperation based on the defendant's confessing testimony, the legislator took into consideration the failure of the separate proceeding titled 'waiver of right to trial'. The establishment of the defendant cooperation forms and their complex system (which, in some points, resembles the solution applied in the French model) was, in part, a response to that failure. **Discussion:** based on the comparison of the main international legal literature.*

***Keywords:** criminal procedure; plea bargaining; defendant; human rights.*

Introduction. The current Hungarian Criminal Proceeding Act (Hungarian Act XIX of 1998; hereinafter referred to as the 'Criminal Proceeding Act') as adopted in 1998 and enacted in Summer 2003, has been amended at around 2,000 points by nearly 90 acts and several constitutional court resolutions, rendering this Act non-coherent. The Hungarian legislator has responded to the situation by developing the new Hungarian Criminal Proceeding Act (Hungarian Act XC of 2017; hereinafter referred to as the 'New Criminal Proceeding Act') which will become effective on 1 July 2018 [1, p. 273].

In general, it is ascertainable that there is a high demand in society for the fast and efficient completion of criminal proceedings. The objective of such proceedings is to hold accountable the perpetrators of each and every criminal offence in fair procedures and with the lowest possible monetary and temporal efforts. The legislator aims to accomplish this objective with the help of the New Criminal Proceeding Act.

As far as the current Hungarian landscape is concerned, the statistics published by the Prosecutor General in November 2016 reveal that, overall, the duration of criminal proceedings has increased in the past few years [2]. The average duration of investigations of 162.9 days in 2007 increased to 243.7 days by 2015. The average duration of prosecutor's office administration at first instance (i.e. the time elapsing from the date of receipt of documents by the prosecutor's office to the date of filing of the formal accusation) of 26.1 days in 2007 increased to 35.6 days by 2015. Also, the average duration of the judicial phase (i.e. the time elapsing from the date of filing of the formal accusation to the date of adoption of the final judicial decision) of 356.8 days in 2007 increased to 390.8 days by 2015. In order to (hopefully) improve the timeliness of proceedings, the legislator has changed the current legislation at multiple points resulting in the New Criminal Proceeding Act giving special attention also to the cooperation by the defendant (i.e.

the rules of 'plea bargaining' as applied in Hungary).

This study starts with a theoretical introduction (listing the reasons for changing the current regulation and some examples available to the legislator (for possible adoption into Hungarian law) including in particular the French model) which is followed by the presentation of how the cooperation by the defendant (i.e. 'plea bargaining') works in Hungary. This study has been made from the perspective of the right to a fair trial. Therefore, I have tried to find out how the principle of equality of arms (recognised as an essential element of the right to a fair trial) [3, p. 115] may be enforced in the new legislation. [This study was supported by the UNKP-17-4 New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities].

The basic concept of the Hungarian legislator to be applied to the codification was that it would be reasonable to distinguish cases in which the defendant confesses the criminal offence from cases where the defendant denies the charge and the prosecutor has to prove the defendant guilty. The reason being is that the confession provides an opportunity to cooperate with the defendant which could serve the interests of every party involved in the proceeding: it helps the authorities save time and costs; it reduces the sanction to be given to the defendant; it allows the victim to feel compensated for sure; and it also conveys the message that the perpetrator of the criminal offence will effectively be held accountable. This perception is not alien either in the science of criminal proceeding law or in legal practices [1, p. 274-275].

Examples and models, including in particular French 'amicable settlement' type proceedings. Based on the legal institution of 'plea bargaining' as applied in the United States of America (U.S.A.), more and more European countries have been trying to expedite and simplify the proceedings as a significant part of their reformation efforts [4, p. 507]. However, I think it is necessary to clarify in advance that the legal institution of 'plea bargaining' does not effectively exist in the criminal proceedings in European countries in the same way as it exists in the criminal proceedings in the U.S.A. The reasons being are that the legal power of the prosecutor is more restricted compared to the U.S.A. model (for example, in amicable settlement in English criminal proceedings, the prosecutor

shall not have influence on the type or extent of the punishment or not make any motion with respect to that) [5, p. 102], and that the process of bargaining is restricted (for example, in the Italian amicable settlement model, the qualification of criminal offences constituting the subject matter of the charge is out of bargaining) [6, p. 172-179]. Therefore, in my opinion, it is better to describe the criminal proceedings in European law systems as 'amicable settlement proceedings that are based on the confession of the defendant and similar to plea bargaining' rather than directly using the term plea bargaining for them. (This is why the term plea bargaining is written with quotation marks in the title of this study).

Even though the Hungarian legislator had the opportunity to look at the amicable settlement systems applied in several countries as examples (including the systems applied in the aforementioned countries, the Spanish *conformidad* as well as the German, Austrian and Swiss amicable settlement systems). I will focus on the solution applied in French criminal proceedings in the following part of this study. One of the reasons for choosing the French model is that, based on legal historic traditions, the establishment of the system of French criminal proceedings [starting from the French Code of Criminal Instruction of 1808 (originally titled 'Code d'Instruction Criminelle' in French)] was a proven milestone in the evolution of European criminal justice services [7, p. 12]. One of the distinctive features of the 'amicable settlement proceedings that are based on the confession of the defendant and similar to plea bargaining' is that, in contrary to the Hungarian legislation, the French criminal proceeding follows the principle of opportunity as a general rule. However, as elaborated later in this document, the legal institution of 'plea bargaining' (i.e. real amicable settlement addressing all matters) does not effectively exist in this legislation either, due to the distinctive features of the continental (civil law) legal system.

There are two types of amicable settlements that are similar to plea bargaining and currently applied in French criminal proceeding law: *composition pénale* and *plaidier coupable*. Below are the descriptions of these two settlement types.

Composition pénale. For a long time, French law resisted the implementation of amicable settlement proceedings that are based on the confession

of the defendant and similar to plea bargaining. It was not until 1999 that the first amicable settlement proceeding was incorporated into French criminal proceeding law (however, it was not effectively applied before 2001) with the title of composition pénale, meaning amicable criminal law settlement (refer to Sections 41-2 and 41-3 of the CPP). The essence of this legal institution (that is often called 'French plea bargaining' in French bibliography due to its nature) is that "the law prescribes that the prosecutor, prior to the formal accusation being filed, shall have the discretion to propose an amicable criminal law settlement (i.e. criminal law 'sanction') to the defendant provided that certain conditions are met (only applicable to minor offense or misdemeanour, where the type of punishment is equal to or less than 5 years of imprisonment) and that the defendant confesses themselves guilty in committing one or more criminal offences or regulatory offences". The settlement takes place only if the defendant accepts the prosecutor's proposal. In this type of proceeding, the role of the judge is restricted to a formal approval [8, p. 379-382].

The scope of legal consequences that the prosecutor may propose (as a criminal law sanction) includes but is not limited to the following: the defendant to make payment for a specific amount of fine not exceeding the maximum amount of fine specified for the particular type of criminal offence committed; the defendant to hand over the asset or assets either used as means to commit the criminal offence or created as a result of the criminal offence; driver's licence or hunting permit to be withdrawn temporarily; the defendant to participate in some form of medical or disciplinary treatment offered in a healthcare institution (refer to Section 41-2 of the CPP). The prosecutor shall have discretion to select from the aforementioned options and also from the taxative list of options defined in Section 41-2 of the CPP.

As it can be seen from the definition, another important element of this legal institution is the voluntary confession of the defendant. The defendant may either accept or decline the proposal made by the prosecutor but may not initiate any kind of bargaining. (The defendant may request that a defence counsel be involved in the proceeding. However, it is to be noted that amicable criminal law settlement is not a case of obligatory defence.) If the defendant does not accept the proposal, then the

prosecutor shall file a formal accusation in accordance with the rules for normal proceedings and conduct the proceeding within the framework for normal proceedings [9, p. 728]. If the defendant accepts the proposal made by the prosecutor, it shall be recorded in a minutes and such minutes shall be submitted to the acting court.

The judge shall not modify the substance of the amicable settlement but shall verify its legitimacy (and may hold a non-public hearing for that purpose). If the amicable settlement is legitimate, the judge shall approve it, and if the amicable settlement is not legitimate, the judge shall decline it (no legal remedy shall lie against either of these decisions) [10, p. 198]. If approved, the amicable settlement becomes executable (no appeal shall lie) involving the same legal effect as the final judicial decision (i.e. the amicable settlement becomes a case decided) [11, p. 833-834].

An interesting feature of this legal institution is that it takes into consideration the interests of the victim, too. The law prescribes that if the victim is a known party and amicable criminal law settlement is applied, then the prosecutor shall oblige the defendant to provide for compensation for the damage caused by the criminal offence.

Plaider coupable. Besides composition pénale, another legal institution appeared in 2004 that is also based on amicable settlement: it is called plaider coupable and also known as comparution sur reconnaissance préalable de culpabilité in the French criminal proceeding act, meaning appearance based on prior confession of guilt (refer to Sections 495-7 and 495-16 of the CPP). Even though it is commonly cited as "real plea bargaining" in French bibliography, this legal institution is not identical to that applied in the U.S.A [7, p. 225].

This legal institution shares the essential elements with the composition pénale and 'only' differs in that the plaider coupable allows the prosecutor to apply effective sanction (as this term is construed from a substantive criminal law perspective) including the proposal of imprisonment up to and including one year [12, p. 2]. Subsequently, this type of amicable settlement proceeding is considered a case of obligatory defence.

Besides confession by the defendant, another prerequisite of this legal institution is that the defendant take presence, in person, before the prosecutor. Another difference is that the decision shall

be adopted in a public trial (refer to Section 495-9 of the CPP). In this trial, the judge shall verify whether the criminal offence has been appropriately qualified, whether the confession made by the defendant is volunteer and credible (authentic), and whether the sanction is in line with the severity of the criminal offence and the personal conditions of the defendant (these tasks of the judge are jointly called homologation or judicial assent).

It means that in this type of amicable settlement, the judge has an active role rather than just formally signing a document. Appeal against the judge's decision may lie.

Lessons to be drawn. As it can be seen above, these two types of amicable settlement legal institution similar to plea bargaining re-assign the classic tasks amongst the parties involved in justice proceedings. In the French model, the prosecutor shall apply (in fact, make motion for) the sanction and the judge shall approve it. Besides, the defence counsel acts more like a consultant in this model. On the other hand, the defendant becomes an active party, sort of 'driving' the proceeding [7, p. 237].

All of this expediate the proceeding (primarily, the judicial phase becomes shorter) and the prejudice to the fundamental rights of the defendant is counter-balanced (compensated for) by the guarantee rules associated with these legal institutions.

The failure of the separate proceeding titled 'waiver of right to trial'. Waiver of right to trial is a separate proceeding that is based on the confession of the defendant and was incorporated into the Hungarian Criminal Proceeding Act on 1 March 2000 with the aim to expedite criminal proceedings and make them more efficient. However, it has not brought the expected effects and still does not function as an efficient legal institution despite of being amended several times. There are no constitutional concerns to justify why this proceeding is applied so rarely as the Hungarian Constitutional Court laid the constitutional foundation for this legal institution as early as its implementation, stating that "providing incentive to confessing defendants in the form of allowances defined in the Hungarian Criminal Code is in the best interests of the Hungarian Constitution and cannot, in any way, be considered as a state coercion aimed at making defendants waive their constitutional rights" [13].

In my opinion, this separate proceeding has been suffering from obvious mistakes associated with the

imposition of penalties (amongst other mistakes) since it was established. Based on the original rules for this separate proceeding and considering that Hungarian practices for the imposition of penalties tended towards the lower limit of the penalties, the application of reduced penalties did not bring real benefits to perpetrators. Also, in the initial times, it was not even possible to suspend the execution of imprisonment [14, p. 791]. The enactment of the new Hungarian Criminal Code (Hungarian Act C of 2012; hereinafter referred to as the 'Criminal Code') has brought along changes in the rules for imposition of penalties in relation to the waiver of right to trial. The essence of these changes does not go beyond the implementation of a possible minimum threshold, with the reduced maximum threshold for the penalties not having been specified. As a direct result of that, in case of imposition of cumulative penalties, it does not make a difference to the defendant whether or not they waive the right to trial [14, p. 792]. However, it is to be noted that this legislation does not make sense in that it gives privilege to a perpetrator committing organised crime in a criminal organisation if the perpetrator cooperates with the authorities. The reason why it does not make sense is that these perpetrators are subject to the old reduced penalties that guarantee a maximum threshold. Consequently, among all perpetrators, cooperative defendants remain the only beneficiaries to whom it would be worth to waive the right to trial. But the number of such perpetrators is very low in Hungary [14, p. 792].

Therefore, I have come to the conclusion that the reason why this separate proceeding is applied rarely mainly lies in the substantive criminal law consequences of the legal institution waiver of right to trial. All of this have resulted in the participants in the proceeding becoming unmotivated. First, the investigating authority has become unmotivated as promoting the waiver of right to trial would cause the separate proceeding to expedite the judicial phase but not the investigatory phase. From the side of the authorities, the prosecutor may also become unmotivated as it shall bear significant amount of responsibility for being the party who shall enforce the state's request for the imposition of penalty and decide (after verifying that the conditions are met) whether or not the separate proceeding may be applied. Amongst other factors, it is the reason why the rate of application of the legal institution waiver

of right to trial shows a great deal of variation across Hungary. The defence side also becomes unmotivated as the Hungarian substantive criminal law legislation does not seem to provide real benefits to the defendant who agrees to the restriction of their constitutional rights. Finally, it is also to be highlighted that legal practice studies have indicated that the reason why the legal institution waiver of right to trial is applied rarely (in addition to the reasons mentioned above) is that it competes with other separate proceedings with regards to the conditions of its application, amongst other aspects. Such competing separate proceedings include the 'fast track court procedure' and 'expedited hearing'.

The forms and system of defendant cooperation in the New Criminal Proceeding Act. "[...] Justice must not only be done: it must also be seen to be done [...]", said the European Court of Human Rights with regards to the study of the principle of equality of arms [15]. In my opinion, this view also goes for the new Hungarian legislation about the cooperation by the defendant.

In the New Criminal Proceeding Act, the confession of guilt and the intention of the defendant to cooperate may lead to two types of amicable settlement. Below are the detailed descriptions of these types of cooperation by the defendant.

Cooperation type 1 (amicable settlement about confession of guilt in the investigatory phase). Defendant cooperation type 1 has been established as a direct and express response to the failure of the legal institution waiver of right to trial. It is mainly aimed at such proceedings conducted before courts of first instance where a case-deciding final decision is adopted already at first instance after a relatively long evidence procedure.

In this form of cooperation, the amicable settlement starts as early as in the investigatory phase (the new Criminal Proceeding Act cites this legal institution as 'amicable settlement about confession of guilt' amongst the rules for investigation). The reason being is that, in cases of obligatory defence, the prosecutor, the defendant and the defence counsel may enter into a formal amicable settlement about the confession of the guilt of the defendant with such settlement being independent of the court. Even though it may not be read out unambiguously from the legislation, this process may be broken down to the following 3 phases in my opin-

ion. The first phase is the initiation of amicable settlement (not bound by formal conditions), available not only to the defendant and the defence counsel as it used to be, but now also available to the prosecutor. It is followed by the course of negotiations (also not bound by formalities) where bargaining may take place about the confession of guilt and the substantive elements of the amicable settlement. In this phase, the defence counsel shall be entitled to negotiate with the prosecutor separately. The only formality that applies to this negotiation is that the prosecutor shall state its position at the beginning of this negotiation. The third phase comprises entering into the amicable settlement. It must be made in written form since it has to be recorded in the minutes for the suspect's questioning and signed by the prosecutor, the defendant and the defence counsel at the same time (refer to Sections 407 to 409 of the New Criminal Proceeding Act). The amicable settlement may apply to a single criminal offence, multiple criminal offences or all criminal offences [refer to Section 410 (1) of the New Criminal Proceeding Act]. The latter raises the question whether entering into the amicable settlement will result in segregation of the criminal offences.

The act contains an itemised list of the substantive elements of the amicable settlement with such elements divided into mandatory and optional elements. Mandatory elements include the description of the criminal offence in the same form and with the same level of details as specified in the indictment as well as the qualification of the criminal offence as established by the prosecutor; the statement made by the defendant about confessing the guilt and making a confessing testimony in relation thereto; and the penalty or individually applicable measure (with indication of the type, extent and duration). Optional elements include secondary penalty; measure (with indication of type, extent and duration) applicable in parallel with a penalty or measure; for certain criminal offences, termination of the proceeding or rejection of the denunciation; obligation of or exemption from paying criminal costs; scope of other obligations undertaken by the defendant such as undertaking to satisfy a civil law claim made by a private party (refer to Sections 410 and 411 of the New Criminal Proceeding Act). The New Criminal Proceeding Act contains *expressis verbis* that none of the following shall be subject

to the amicable settlement: coercive medical treatment; seizure; seizure of assets; or permanently rendering electronic data inaccessible [refer to Section 411 (6) of the New Criminal Proceeding Act]. (The legislator has established a so-called favor defensionis regulation for the case when no amicable settlement is entered into by and between the prosecutor and the defendant. It means that the initiation of the amicable settlement or the documents created in association therewith may not be used as evidence or means of evidence. In this case, the proceeding shall continue, under the rules applicable to standard proceedings, with the filing of a traditional formal accusation).

If a written amicable settlement is entered into, the case will proceed to the judicial phase with the filing of a special formal accusation (under the title 'filing of formal accusation in case of amicable settlement'). In this case, the prosecutor shall be obliged to file the formal accusation with the same facts and criminal offence qualification as specified in the amicable settlement recorded in a minutes. The prosecutor shall also be obliged to submit to the court not only the indictment but also the minutes that contains the amicable settlement. The prosecutor shall make 3 motions in the indictment: for the court to approve the amicable settlement; for the type of penalty to be imposed or measure to be applied in line with the substance of the amicable settlement; and for the type of other measure or measures to be taken by the court in line with the substance of the amicable settlement [refer to Sections 424 (1) to 424 (3) of the New Criminal Proceeding Act].

In case of cooperation type 1, the court proceeding shall be conducted within the framework of a separate proceeding ("proceeding in case of amicable settlement") where the court shall hold a preparatory session at which the court shall not modify the substance of the amicable settlement but shall verify the legitimacy of the amicable settlement. The preparatory session shall start with the prosecutor stating the essence of the charge and the motions. After that, the court shall inform the accused party of the consequences of approval of the amicable settlement. One of these consequences that, in my opinion, may have outstanding significance is that no appeal shall lie against the approval decision. Then the court shall ask the accused party to state whether or not the accused party confesses

guilt and waives their right to trial, both in accordance with the amicable settlement. In my opinion, this rule (i.e. the defendant shall re-state their position before the court) facilitates the enforcement of the principle of directness. Moreover, the legislator has added a guarantee rule according to which the defendant shall be entitled to consult with their defence counsel before giving answer to the question (refer to Sections 731 and 732 of the New Criminal Proceeding Act). If the accused party confesses guilt and waives their right to trial, the court shall verify if the conditions for approving the amicable settlement are satisfied (i.e. running a test consisting of 5 conjunctive elements specified in Section 733 of the New Criminal Proceeding Act). If court chooses to approve the amicable settlement with a court decision, the proceeding shall continue as if the defendant had confessed guilt at the preparatory session in case of cooperation type 2. In this scenario, the case-deciding decision shall be made either at the preparatory session or, in exceptional cases, at a trial (refer to Sections 735 and 736 of the New Criminal Proceeding Act). If the court chooses to decline the amicable settlement (also with a court decision, against which no appeal shall lie), the proceeding shall continue under the rules applicable to standard proceedings, i.e. as if the defendant had not confessed guilt at the preparatory session in case of cooperation type 2 (refer to Section 734 of the New Criminal Proceeding Act). At this point, it can be noticed in my opinion that the legislator did not intend to establish two separate forms of cooperation by the defendant in the new legislation but rather intended to establish a system that combines them and correlates them to each other.

Cooperation type 2 (form relating to the preparatory session). The legislator has established another type of cooperation by the defendant (in my opinion, with a subsidiary nature) the distinctive feature of which is that the investigation shall take place under the general rules (i.e. without an amicable settlement being entered into), but the preparation of the trial, more specifically the preparatory session (to be commended after the filing of the formal accusation) shall involve the establishment of a cooperation that does not require a formal amicable settlement but rather, virtually, the approval and reconciliation of the defendant.

The legislator did not try to conceal its intention to establish the so-called preparation of the trial on the merits process in criminal proceedings. This process shall give place not only to the administrative tasks but also to the preparation of the trial on the merits. The reason being is that, if the reaction of the prosecution and the defence sides becomes obvious as early as at the beginning of the judicial phase, it may serve as a guide to establish which direction the evidence process should go to and may also help expedite the proceedings and make them more efficient.

The stage of defendant cooperation type 2 is the preparatory session which the legislator has tried to make more concentrate. The baseline was to define this form of court proceeding: “a public session held after filing of the formal accusation with the aim to facilitate preparation of the trial on the merits, at which the accused party and the defence counsel may state their positions about the charge and contribute to how the criminal proceeding evolves, both prior to the trial” [refer to Section 499 (1) of the New Criminal Proceeding Act]. This session shall start with the prosecutor stating the essence of the charge and indicating the means of evidence that corroborate the charge. Even though the prosecutor may not know at this point whether or not the defendant confesses guilt, the prosecutor may make motion for the type, extent and duration of the sanction in order to facilitate orientation of the court’s decision later in the proceeding. Then, the accused party shall be questioned where the accused party shall be given the so-called defendant warning (Miranda warning) and informed that the defendant may confess guilt. After that, the accused party shall be asked to make statement whether or not they confess guilt in the criminal offence constituting the subject matter of the charge and thus waive their right to trial (refer to Section 502 of the New Criminal Proceeding). If the accused party confesses guilt (without a written amicable settlement), the court shall run a test consisting of three conjunctive conditions specified in Section 504 (2) of the New Criminal Proceeding Act with the aim to verify whether or not the confessing testimony had been given voluntarily. If the court accepts it, the court shall make the case-deciding decision either at the preparatory session or at a trial. In case of the latter, evidence process may be conducted but it shall not question the foundedness of the facts

specified in the indictment or the matter of guilt (refer to Sections 504 and 505 of the New Criminal Proceeding). If the court does not accept the confessing testimony of the accused party or if the defendant denies to confess guilt in the first place, then the court proceeding shall continue under the rules applicable to standard proceedings with condition that the defendant shall be entitled to confess guilt at any time during the proceeding (refer to Sections 506 to 508 of the New Criminal Proceeding Act).

Common rules and making conclusions. Both types of cooperation by the defendant share the rule according to which the legal sanction and associated matters may constitute the subject matter of the bargain. On the other hand, facts or legal crime qualifications may not be subject matter of the amicable settlement as these are stated by the prosecutor during the proceeding. Another common feature of the two types of cooperation is the voluntary confessing testimony of the defendant that has been obtained without any kind of coercion of force. In each case, the court shall review such testimony and adopt a decision in connection therewith.

The legal institution of cooperation by the defendant may be applied to any type of criminal offence. In my opinion, the legislation and its complex system imply that the legislator considers cooperation type 1 as the general rule in the system of cooperation. That is, the best way to expedite proceedings would be for the defendant to give confessing testimony and for the prosecution and defence sides to start cooperation, both as early as in the investigatory phase. Nonetheless, for pragmatic consideration, the legislator did not wish to lose the possibility for cooperation by the defendant even if the defendant does not give confessing testimony in the investigatory phase or if either or both sides lack full commitment towards the cooperation. So, there is a second option for cooperation by the defendant in which the defendant may, without a written amicable settlement, give a confessing testimony and waive their right to trial during the preparation of the trial, more specifically at the preparatory session that the legislator has made more concentrate. If the defendant does not wish to cooperate (and also does not waive their right to trial) either in the investigatory phase or during the preparation of the trial, the defendant may still, at

Gácsi A.

any time during the proceeding of first instance, give (confessing) testimony and thus contribute to how the evidence procedure evolves. However, it would also mean that the defendant would deprive themselves of the possibility for their case to be

completed more quickly and a (final) case-deciding decision to be made earlier.

Below is a diagram to facilitate understanding of the system of cooperation by the defendant.

Cooperation type 1		Cooperation type 2	
In the investigatory phase: the prosecutor – the defendant – the defence counsel may enter into a formal amicable settlement about the confession of guilt (“amicable settlement about confession of guilt” – refer to Chapter LXV of the New Criminal Proceeding Act)		Investigatory phase: in accordance with general rules (i.e. no amicable settlement)	
Filing of formal accusation: in accordance with special rules (“filing of formal accusation in case of amicable settlement” – refer to Section 424 of the New Criminal Proceeding Act)		Filing of formal accusation: in accordance with general rules (refer to Sections 421 to 423 of the New Criminal Proceeding Act)	
Judicial phase: separate proceeding – “proceeding in case of amicable settlement” (refer to Chapter XCIX of the New Criminal Proceeding Act) - the court shall decide whether or not the amicable settlement is legitimate - the court shall not modify the substance of the amicable settlement		After filing of the formal accusation starts the negotiation process during the preparation of the trial, more specifically at the preparatory session. This process does not result in a formal amicable settlement but rather gives the defendant the opportunity to approve the situation and reconcile themselves.	
approves the amicable settlement (with a decision against which appeal shall not lie)	declines the amicable settlement (with a decision against which appeal shall not lie)	the accused party confesses guilt	the accused party does not confess guilt
passing a judgement: either at the preparatory session or at the trial	case-deciding decision: in accordance with the rules applicable to standard proceedings	if the court accepts it: the court shall pass a judgement either at the preparatory session or at a trial	in this case, or if the court declines the confessing testimony: the court shall make a case-deciding decision within the framework of a standard proceeding (with condition that the defendant shall have the right to confess guilt at any time)
What are the items that may not be subject matter of an amicable settlement? Facts, and legal qualification (these are stated by the prosecutor)			
What are the items that may be subject matter of bargaining? Legal sanction and associated matters			

Diagram 1: The system of cooperation by the defendant (as interpreted by the author)

Overall, it can be stated that the rules for cooperation by the defendant as set forth in the new legislation as well as the associated guarantee provisions (for example, cases of obligatory defence; verification of the legitimacy of any confessing testimonies made before the court and of any amicable settlement; extended scope of warnings to be

given to the defendant during the proceeding) comply with the requirements for fair trials. Moreover, this legislation does not derogate the more broadly construed principle of equality of arms, either – if the defendant chooses to waive their fundamental right to trial, they will receive, in exchange, quicker proceeding and certain substantive criminal law

allowance. (However, as detailed in Section II.3 of this study above, such allowance in its current form does not give the perpetrators true benefits in my opinion. This aspect of substantive criminal law rules would be worth reconsideration.) Therefore, I find proceeding law rules appropriate. However, the legislation unfortunately seems to have some mistakes typical to 'works of multiple authors'. These mistakes render some of the provisions concerning cooperation uncertain or rather ambiguous than not. Some examples are already mentioned in this study such as the matter of cooperation type 1 where the phases of the negotiation for amicable settlement cannot be read out unambiguously from the legislation.

Both types of cooperation may give rise to the question why the victim has been left out from the process of cooperation. The reason being is that there is a separate legal institution aimed at helping the victim and the defendant reach a sort of 'agreement'. This legal institution is called mediation proceeding and taxonomically separated from the system of cooperation by the defendant. However, the French model (where, if the victim is a known party, the prosecutor shall oblige the defendant to compensate the victim for the damage caused by the defendant) could serve as a good example to reinforce the rights of the victim (private party) in this system by, for example, making the 'undertaking to satisfy a civil law claim made by a private party' a mandatory element (rather than being an optional element as the case is now).

Closing thoughts. "Justice may fade away as time passes by", said the French criminalist Edmond Locard [16, p. 251]. This thesis is evergreen as the matter of how criminal proceedings could be expedited and made more efficient is constantly present in both legal theory and legal practice.

The possible solutions to look at by the Hungarian legislator during the codification works in the quest of expediting proceedings and making them more efficient, included for example the legal institution of plea bargaining working excellently in the American continent and the amicable settlement type proceedings conducted in Europe. As a result, the new legislation has established the rules for cooperation by the defendant and the framework within which they should be applied. When estab-

lishing the system of cooperation based on the defendant's confessing testimony, the legislator took into consideration the failure of the separate proceeding titled 'waiver of right to trial'. The establishment of the defendant cooperation forms and their complex system (which, in some points, resembles the solution applied in the French model) was, in part, a response to that failure.

It is also to be noted that such cooperation may involve risks to almost all 'parties'. One of them is the risk of "point of no return" commonly mentioned in international bibliography. This risk means that if the defendant is too early to give a confessing testimony during the proceeding, it may deteriorate the defending strategy and proportionately reduce the possibility for the defendant to be acquitted [17, p. 156]. In my opinion, the rules for the new system of cooperation by the defendant along with the associated guarantees comply with the requirements for fair trial and do not derogate the more broadly construed principle of equality of arms, either. However, for this legislation to achieve its objective (expedition and increasing efficiency), the parties have to perceive that they have interest in the application of this legislation. However, it seems that achieving the parties' perception of being interested would require, amongst others, amending the rules of substantive law in a direction that is more favourable to the defendant.

Besides, the legal institution of cooperation by the defendant gives rise to numerous questions (mainly dogmatical ones relating to proceeding law). Some of such questions about cooperation type proceedings, for example, are how impartial judges can remain in such proceedings, and whether or not this legal institution derogates the function of finding justice. In my opinion, by establishing the various types of cooperation by the defendant in Hungarian criminal proceedings, the legislator has given the judge (and the judicial phase) the very role of securing the legitimacy of the amicable settlement and the voluntariness of the confessing testimony and safeguarding the amicable settlement process. All of this help ensure that the principle of judicial impartiality cannot be derogated. [However, it may cause an interesting situation if the court declines the amicable settlement (in case of cooperation type 1) or does not accept the accused party's

confession of guilt (in case of cooperation type 2) as either of these scenarios would oblige the court to conduct the proceeding under the rules applicable to standard proceedings as if no amicable settlement had been entered into (in case of cooperation type 1) or if the accused party had not confessed guilt (in case of cooperation type 2.)] Also, justice shall be treated as a justice of golden mean, without the addition of any qualifier word, and in the quest of justice, the expedition of proceedings (with the application of proper guarantees) shall be and remain an objective to accomplish.

References

1. *Gácsi Anett Erzsébet*: A terhelti együttműködés rendszere az új büntetőeljárási törvényben, in: Homoki-Nagy Mária – Karsai Krisztina – Fantoly Zsanett – Juhász Zsuzsanna – Szomora Zsolt – Gál Andor (ed.): Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára / Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; Tom. 81., Szeged, 2018.
2. *Source*: [Electronic resource]. – Mode of access: [http://ugyesszeg.hu /repository/ mkudok4524.pdf](http://ugyesszeg.hu/repository/mkudok4524.pdf).
3. *Cohen Gérard Jonathan*: Aspects européens des droits fondamentaux. Libertés et droits fondamentaux / Montchrestien, Paris, 2002.
4. *Farkas Ákos*: Konszenzuális elemek a büntetőeljárársban / Magyar Jog 1992/8.
5. *Herke Csongor*: Megállapodások a büntetőperben / Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2008.
6. *Farkas Krisztina*: Az eljárás gyorsításának lehetőségei a német, a svájci, és az olasz büntetőeljárársban / PhD Thesis, Miskolc, 2016.
7. *Pápai-Tarr Ágnes*: A büntetőeljárárs gyorsításáról / Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.
8. *Pradel Jean*: Une consécration du 'plea bargaining' à la française / La composition pénale instituée par la loi n° 99-515 du 23 juin 1999, Chronique 1999.
9. *Lazerges Christine*: Le Conseil constitutionnel acteur de la politique criminelle, á propos de la décision 2004-492 DC, du 2 mars 2004 / Revue Sciences Criminelles (RSC), 2004/7-9.
10. *Danet Jean – Grunvald, Sylvie*: Brèves remarques tirées une première évaluation de la composition pénale / Actualité Juridique Pénal (AJ Pénal) 2004/5.
11. *Saas Claire*: De la composition pénale au plaider coupable: le pouvoir de sanction de procureur / Revue Sciences Criminelles (RSC) 2004/9-12.
12. *Molins François*: Comparution sur reconnaissance préalable de culpabilité. / Rép. Pén. Dalloz. 2004/5.
13. *Decision 422/B/1999* of the Hungarian Constitutional Court – ABH 2004, 1316, 1323.
14. *Pápai-Tarr Ágnes*: A büntetőpererek elhúzódása / Jakab András – Gajduschek György (ed.): A magyar jogrendszer állapota, Budapest, 2016.
15. *Delcourt v. Belgium* (Application no. 2689/65) Judgment of 17 January 1970, ECtHR Ser. A. №. 11.
16. *Pradel Jean*: La célérité et les temps du procès pénal, Comparaison entre quelques législations européennes / in: Delmas-Marty, Mireille (ed.): Champ pénal – Mélanges en l'honneur du professeur Reynald Ottenhof, Paris, 2006.
17. *Dahs Hans*: Absprachen im Strafprozess – Chancen und Risiken / NSTz 1988.

УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В УГОРЩИНІ

Університет Сегеда, Сегед, Угорщина
E-mail: gacsi.anett @juris.u-szeged.hu

Мета: вивчення «укладення угоди про визнання винуватості» в кримінальному провадженні Угорщини. **Методи дослідження:** використовуються міжнародна література та судова практика угорських суддів із розгляду кримінальних справ. **Результати:** під час проведення кодифікаційних робіт стосовно кримінального процесуального законодавства Угорщини в контексті дії інституту укладення угоди про визнання винуватості необхідно обов'язково враховувати досвід успішної роботи останнього в США, а також врахувати процесуальний порядок дії відповідного інституту в Європі. В результаті в новому законодавстві будуть встановлені правила взаємодії зі стороною захисту, а також встановлені чіткі межі, в яких вони повинні застосовуватися. При встановленні системи взаємодії, заснованої на показаннях свідка підсудного, законодавець бере до уваги відмову від подальшого розгляду, що має назву «відмова від права на судовий розгляд». Закріплення форм взаємодії обвинуваченого та створення комплексної системи (яка в деяких випадках нагадує рішення, застосоване у французькій моделі), що застосовувалась у разі такої відмови. **Обговорення:** порівняння було проведене на основі використання міжнародної юридичної літератури.

Ключові слова: кримінальний процес, угоди про визнання провини, обвинувачений, права людини.

А. Е. Гази

ЗАКЛЮЧЕНИЕ СОГЛАШЕНИЯ О ПРИЗНАНИИ ВИНОВНОСТИ В ВЕНГРИИ

Університет Сегеда, Сегед, Венгрія
E-mail: gacsi.anett @juris.u-szeged.hu

Цель: изучение «заключение соглашения о признании виновности» в уголовном производстве Венгрии. **Методы исследования:** используются международная литература и судебная практика венгерских судов по рассмотрению уголовных дел. **Результаты:** во время проведения кодификационных работ в уголовном процессуальном законодательстве Венгрии в контексте действия института заключения сделки о признании виновности необходимо обязательно учитывать опыт успешной работы этого института в США, а также учесть процессуальный порядок действия соответствующего института в Европе. В результате в новом законодательстве будут установлены правила взаимодействия со стороной защиты, а также установлены четкие границы, в которых они должны применяться. При установке системы взаимодействия, основанной на показаниях свидетеля подсудимого, законодатель принимает во внимание отказ от дальнейшего рассмотрения с названием «отказ от права на судебное разбирательство». Закрепление форм взаимодействия обвиняемого и создание комплексной системы (которая в некоторых случаях напоминает решение, применяемое во французской модели), что применяться в случае отказа. **Обсуждение:** сравнение было проведено на основе использования международной юридической литературы.

Ключевые слова: уголовный процесс, соглашение о признании вины, обвиняемый, права человека.

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ДО ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Чернігівський національний технологічний університет
вул. Шевченка, 95, 14035, Чернігів, Україна
E-mail: kriminal409@ukr.net

Мета: окреслити мету покарання. Охарактеризувати основні права засуджених до довічного позбавлення волі, що визначені Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Проаналізувати рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту прав засуджених в Україні та інших країнах. З'ясувати необхідність та доцільність застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. **Методи:** для досягнення мети дослідження були використані загально- та конкретно-наукові (спеціальні) методи. **Результати:** впровадження механізму умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі сприяло б суттєвому підвищенню захисту прав і свобод осіб, зокрема засуджених до довічного позбавлення волі, а також продовжило б курс України щодо євростандартизації законів. **Обговорення:** автор з'ясовує, чи доцільно застосовувати умовно-дострокове звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Ключові слова: мета покарання, права засуджених до довічного позбавлення волі, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, заборона катування.

Постановка проблеми та її актуальність. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, безпека і недоторканність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідна норма Конституції України визначає керівні принципи побудови всієї законодавчої моделі, у тому числі системи кримінально-виконавчого права, одним із головних недоліків якого є недосконалість законодавчого врегулювання захисту прав осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Головний акцент робиться на неможливості застосування умовно-дострокового звільнення до таких осіб. Вказана тема набуває особливого значення з огляду на міжнародну практику застосування позбавлення волі до засуджених, особливо на рішення Європейського суду з прав людини з цього приводу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні питання кримінально-виконавчого права були і є у полі зору таких вчених як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, О.М. Джужа,

Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.О. Корчинський, А.А. Музика, Р.М. Підвисоцький, В.М. Романов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.І. Халімон, С.В. Царюк, Ю.В. Шинкарьов, І.С. Яковець та ін.

Проте, певні аспекти цієї проблеми недостатньо розкриті та потребують подальшого дослідження. В той же час внаслідок процесу реформування національного законодавства у галузі прав людини, прав засуджених та його адаптація до сучасних загальноєвропейських стандартів кримінально-виконавче право вимагає постійного перегляду, аналізу нормативних актів у даній сфері, що й зумовлює актуальність статті.

Мета статті – охарактеризувати відбування покарання засудженими до довічного позбавлення волі. Проаналізувати основні права засуджених до довічного позбавлення волі, визначені Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. З'ясувати необхідність та доцільність застосування умовно-дострокового звіль-

нення до осіб засуджених до довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ані КК України, ані КВК України не дозволяють застосовувати умовно-дострокове звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, лише передбачають можливість подати клопотання про помилування після відбуття засудженим не менше двадцяти років призначеного покарання. На перший погляд, такий підхід здається справедливим, бо довічне позбавлення волі призначається за вчинення особливо тяжких злочинів і лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк (ст. 64 КК). Однак, якщо розібратися з позиції науки кримінально-виконавчого права, то з впевненістю можемо стверджувати, що європейський досвід, щодо застосування умовно-дострокового звільнення відносно осіб засуджених до довічного позбавлення волі потрібно обов'язково врахувати і можливо внести зміни до КВК України (на сьогодні у Верховній Раді України зареєстровано ряд законопроектів, які передбачають право на УДЗ для довічників) з наступних підстав. По-перше мета покарання – не тільки кара, а й виправлення. Виправляти засуджених законодавство зобов'язує всіх, незалежно від виду призначеного покарання, а, отже, і тих, яким призначено довічне позбавлення волі. Нагадаємо, що найефективніший засіб виправлення – заохочення, а згідно КВК України до заохочень відноситься умовно-дострокове звільнення. Чинний КВК України не встановлює окремих видів заходів заохочення для засуджених до довічного позбавлення волі, тобто до них застосовуються норми ст. 130 КВК України (заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі). Однак, такі науковці як К.А. Автухов, В.В. Карелін, І.С. Яковець зазначають, що норми ч. 1. ст. 130 КВК України не тягнуть за собою ніяких змін умов тримання та становища засудженого до довічного позбавлення волі, тому вони і не виступають як мета для нього [1, с. 190]. Отже, як бачимо, законодавець нехтує метою покарання – виправленням засуджених до довічного позбавлення волі.

По-друге, після проголошення вироку судом у засудженого до довічного позбавлення волі втрачається сенс життя (9 випадків із 10); більшість засуджених (86 %) втрачає вже в перший рік відбування покарання будь-які соціальні зв'язки; позбавлення чи значне обмеження спілкування, інформаційний «голод» негативно впливають на морально-психологічне здоров'я засудженого; обмежений простір існування провокує появу різного роду фобій та хвороб [2, с. 25].

Не є таємницею, що перебування в умовах ізоляції сприяє розірванню зв'язків з близькими. Засуджені до довічного позбавлення волі у цьому плані – найуразливіша категорія, перебуваючи тривалий час в ізоляції, вони втрачають зв'язок із реальністю, неадекватно сприймають оточення.

Є.Ю. Бараш стверджує, що особистість засуджених довічно здатна змінюватися, зокрема, в позитивний бік [3, с. 160]. А І.С. Яковець зазначає, що певна частина осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, здатні стати на шлях виправлення, тому питання впливу на них за рахунок заходів заохочень, зокрема, застосування умовно-дострокового звільнення, заслуговує на своє вирішення [4, с. 106]. Твердження зазначених авторів не викликає суттєвого заперечення.

Крім того, в Рекомендаціях за № Rec (2003) 22 Комітету Міністрів Ради Європи «Про умовно-дострокове звільнення», які прийняті 24.09.2003 р. на 583 засіданні представників міністрів, в п. 4.а зазначено, що для того, щоб зменшити несприятливі наслідки позбавлення волі і сприяти поверненню засудженого в суспільство на умовах, які гарантували б безпеку суспільства, умовно-дострокове звільнення повинно бути на підставі закону доступно кожному засудженому, включаючи осіб, засуджених до довічного позбавлення волі [5].

По-третє, відсутність права у осіб засуджених до довічного позбавлення волі на умовно-дострокове звільнення, згідно рішень Європейського суду з прав людини є порушенням прав людини і громадянина. Так як Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) у ст. 3 підкреслює, що нікого

не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Подібна норма закріплена і в українському законодавстві на найвищому рівні [6, ст. 18].

Нагадаємо, що при вступі України до Ради Європи, вона взяла на себе зобов'язання дотримуватись Конвенції, поставивши підпис під Протоколом № 6 щодо скасування смертної кари. Але відсутність механізму умовно-дostroкового звільнення від довічного позбавлення волі ставить під серйозний сумнів реальність виконання Україною вищезазначених положень. Подібний висновок витікає з міжнародного досвіду, зокрема, у справі «Ласло Магяр проти Угорщини» Європейський суд з прав людини (далі – Суд) підкреслює наступне: «Якщо національне законодавство передбачає можливість перегляду довічного ув'язнення з метою його скорочення, пом'якшення, припинення або умовно-дostroкового звільнення засудженого, цього буде достатньо, щоб задовольнити статтю 3 Конвенції» [7]. Схожі висновки Суд виносить і у справі «Вінтера та інших проти Об'єднаного Королівства», зазначаючи, що довічно ув'язнений має право знати, на початку відбування покарання, що він повинен робити, щоб розглянули можливість його звільнення та, зокрема, за яких умов відбудеться перегляд судового рішення та коли про це може бути подано клопотання. Відповідно, якщо внутрішнє законодавство не передбачає ніякого механізму або можливостей перегляду довічного ув'язнення, то несумісність зі статтею 3 Конвенції на цій основі виникає вже в момент призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, а не на більш пізній стадії» [8].

Відсутність в Україні механізму умовно-дostroкового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі компенсується, на думку законодавця, наявністю інституту помилування, який регулюється Положенням про порядок здійснення помилування (далі – Положення № 223/2015), затвердженого Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015). Його аналіз дозволяє прийти до висновку, що помилування для довічників фактично відбува-

ється через заміну довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років (п. 2); крім того, таке клопотання може бути подано після відбуття особою не менше 20 років призначеного покарання [9].

Відсутність механізму умовно-дostroкового звільнення від довічного позбавлення волі українські суди тлумачать по-різному. Наприклад, Роменський міськрайонний суд Сумської області у своїй ухвалі від 20.06.2017 р. (справа № 585/2027/17) посилення засудженого на порушення ст. 3 Конвенції обґрунтовує таким чином, що «необхідність з боку держави передбачення можливості та механізму умовно-дostroкового звільнення засудженого до довічного позбавлення волі, суд вважає недоцільним, оскільки в такому випадку на виконання рішення Європейського суду держава повинна внести зміни до законодавства на усунення встановлених судом порушень, а відтак, до прийняття відповідного Закону, вирішення судом порушеного в клопотанні засудженого питання законодавчо не передбачено» [10]. Крім того, Жовтневий районний суд м. Харкова відмову у задоволенні клопотання про заміну невідбутої частини покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким мотивує тим, що «КК України передбачена можливість заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням шляхом помилування засудженого, що у повній мірі відповідає вимогам Конвенції та практиці Суду» (ухвала від 18.06.2006 р., справа № 639/6790/15-к) [11].

Цілком логічно, що подібні висновки вітчизняних судів є не що іншим, як відсутність бажання «бачити проблему». Адже суд не переконаний, що інститут президентського помилування сам по собі (без права на умовно-дostroкове звільнення) дозволяє будь-якому засудженому зрозуміти, що він повинен зробити, щоб подати клопотання про звільнення, і при яких умовах, на думку суду, таке регулювання не гарантує належного розгляду змін та прогресу, досягнутого засудженим в напрямку реабілітації, які б значні вони не були. Відповідно, відбулося порушення статті 3 Конвенції.

Крім того, Європейський комітет із запобігання катуванням, підбиваючи підсумки свого візиту в Україну в 2016 році прямо зазначив про відсутність в нашій державі реалістичної перспективи звільнення від довічного позбавлення волі, як того вимагає стаття 3 Конвенції. Також, він окремо визнав чинний в нашій державі механізм помилування щодо довічників таким, що не є реалістичною перспективою (параграф 40 Доповіді, СРТ/Inf (2017) 15) [12].

Залишаючись єдиним шансом особи вийти на волю, інститут помилування в Україні є майже неіснуючим. У останні роки простежується тенденція спаду кількості помилуваних осіб: за президентства Л.Д. Кучми й В.А. Ющенко щороку милували майже тисячу засуджених, за 2011-2014 роки В.Ф. Янукович помилував тільки 43 особи. П.О. Порошенко в червні 2016 року підписав указ про помилування 20 осіб. Ми бачимо, що помилування взагалі починає «зникати», то чи можна говорити про його ефективність та дієвість? [13].

Незважаючи на вищевикладене, деякі спроби щодо впровадження умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі в Україні мали місце. Зокрема, 03.03.2015 р. Верховною Радою України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням», який давав би змогу претендувати на умовно-дострокове звільнення засудженим до довічного позбавлення волі після певного терміну відбукання покарання. Однак 18.12.2015 р. його було повернуто з вето Президента України для скасування.

Висновки. Отже, на нашу думку, застосування умовно-дострокового звільнення для осіб засуджених до довічного позбавлення волі є раціональним та правильним кроком в напрямку країн Європи та гуманізації законодавства. Застосування умовно-дострокового звільнення для осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі в першу чергу підніме соціальні стандарти, усуне порушення законодавства з боку держави, підніме рівень життя осіб засуджених до довічного позбавлення волі, зможе значною мірою зменшити соціальну дезадаптацію осіб та допоможе заощадити кошти, які витрачаються з державного бюджету, також в наслідок застосу-

вання умовно-дострокового звільнення для осіб засуджених до довічного позбавлення волі не буде втрачатися частина мети покарання встановлена ст. 55 КК України, адже покарання має на меті не тільки кару, але й вправлення.

Дивлячись на позитивні зміни, які можливі в разі застосування умовно-дострокового звільнення для осіб засуджених до довічного позбавлення волі можливо із впевненістю сказати, що такий крок є необхідним для побудови соціальної, справедливої та гуманної держави, яка орієнтується на стандарти країн Європи.

Література

1. Карелін В. В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених: монографія / В. В. Карелін, І. С. Яковець, К. А. Автухов; за заг.ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2014. – 240 с.

2. Мірошниченко Н. О. Особливості застосування технологій виховної роботи із особами, засудженими до довічного позбавлення волі. Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні: матеріали кругл. столу, м. Біла Церква, 11 грудня 2008 р. – Біла Церква, 2008. – С. 24-28.

3. Бараш Є. Ю. Щодо гуманізації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі / Є. Ю. Бараш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 158-164.

4. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І. С. Яковець. – Харків, 2012. – 207 с.

5. Рекомендація № Rec (2003) 22 Комітета міністрів Совета Європи державам-членам «Об условно-досрочном освобождении» (24 сентября 2003 г.). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата звернення 05.08.2018).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.08.2018).

7. *Рішення* Європейського суду з прав людини «Ласло Маг'яр проти Угорщини». URL: <http://khp.org> (дата звернення: 06.08.2018).

8. *Рішення* Європейського суду з прав людини «Вінтер та інші проти Об'єднаного Королівства». URL: <http://khp.org> (дата звернення: 06.08.2018).

9. *Про* Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (дата звернення: 06.08.2018).

10. *Ухвала* Роменського міськрайонного суду Сумської області від 18 січня 2017 р., справа № 585/5108/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 6.08.2018).

11. *Ухвала* Жовтневого районного суду м. Харкова від 18 серпня 2016 р., справа № 639/6790/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 06.08.2018).

12. *Як* зупинити нову смертну кару, або Мораторій на довічне позбавлення волі (Заголовок з екрану). URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-rozbavlennya-voli-256272_.html (дата звернення: 6.08.2018).

13. *Помилувати*, не можна карати (Заголовок з екрану). URL: <https://dt.ua/socium/pomiluvati-ne-mozhna-karati> (дата звернення: 06.08.2018).

References

1. *Karelin V. V.* Pravove reguljuvannja zastosuvannja zahodiv zaohochennja ta stjagnennja u procesi vykonannja pokaran', pov'jazanyh z izoljacijeju zasudzhenyh: monografija / V. V. Karelin, I. S. Jakovec', K. A. Avtuhov; za zag.red. A. H. Stepanjuka. – H.: Pravo, 2014. – 240 s.

2. *Miroshnychenko N. O.* Osoblyvosti zastosuvannja tehnologij vyhovnoi' roboty iz osobamy, zasudzhenymy do dovichnogo pozbavlenja voli. Social'no-vyhovni ta psihologichni aspekty dijal'nosti penitenciarного personalu iz zasudzhenymy do dovichnogo pozbavlenja voli v Ukraini: materialy krugl. stolu, m. Bila Cerkva, 11 grudnja 2008 r. – Bila Cerkva, 2008. – S. 24-28.

3. *Barash Je. Ju.* Shhodo gumanizacii' vykonannja pokarannja u vygljadi dovichnogo

pozabavlenja voli / Je. Ju. Barash // Pravo Ukrainy. – 2010. – № 2. – S. 158-164.

4. *Jakovec' I. S.* Umovno-dostrokove zvil'nenja ta zamina nevidbutoi' chastyny pokarannja bil'sh m'jakym: monografija / I. S. Jakovec'. – Harkiv, 2012. – 207 s.

5. *Rekomendacija* № Rec (2003) 22 Komiteta ministrov Soveta Evropy gosudarstvam-chlenam «Ob uslovno-dosrochnom osvobozhdenii» (24 sentjabrja 2003 g.). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата звернення: 05.08.2018).

6. *Konvencija* pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod vid 4 lystopada 1950 r. (ratifikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.08.2018).

7. *Rishennja* Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny «Laslo Mag'jar proty Ugorshhyny». URL: <http://khp.org> (дата звернення: 06.08.2018).

8. *Rishennja* Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny «Vinter ta inshi proty Ob'jednanogo Korolivstva». URL: <http://khp.org> (дата звернення: 06.08.2018).

9. *Pro* Polozhennja pro porjadok zdijsnennja pomyluvannja: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 kvitnja 2015 r. № 223/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (дата звернення: 06.08.2018).

10. *Uhvala* Romens'kogo mis'krajonnogo sudu Sums'koi' oblasti vid 18 sichnja 2017 r., справа № 585/5108/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 6.08.2018).

11. *Uhvala* Zhovtneвого rajonnogo sudu m. Harkova vid 18 serpnja 2016 r., справа № 639/6790/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 06.08.2018).

12. *Jak* zupynyty novu smertnu karu, або Мораторій на довічне позбавлення волі (Заголовок з екрану). URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-rozbavlennya-voli-256272_.html (дата звернення: 6.08.2018).

13. *Pomylyvaty*, не можна карати (Заголовок з екрану). URL: <https://dt.ua/socium/pomiluvati-ne-mozhna-karati> (дата звернення: 06.08.2018).

**ПРИМЕНЕНИЕ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ
К ЛИЦАМ, ОСУЖДЕННЫМ К ПОЖИЗНЕННОМУ ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ**

Черниговский национальный технологический университет
ул. Шевченко, 95, 14035, Чернигов, Украина
E-mail: kriminal409@ukr.net

Цель: сформулировать цель наказания. Охарактеризировать основные права осужденных к пожизненному лишению свободы, определенные Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. Проанализировать решения Европейского суда по защите прав осужденных в Украине и других странах. Выяснить необходимость и целесообразность применения условно-досрочного освобождения к лицам осужденным к пожизненному лишению свободы. **Методы:** для достижения цели исследования были использованы общие и конкретно научные (специальные) методы. **Результаты:** внедрение механизма условно-досрочного освобождения от пожизненного лишения свободы способствовало бы существенному повышению защиты прав и свобод лиц, в том числе осужденных к пожизненному лишению свободы, а также продолжило бы курс Украины касательно евростандартизации законов. **Обсуждение:** автор анализирует целесообразность применения условно-досрочного освобождения для лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы.

Ключевые слова: цель наказания, права осужденных к пожизненному лишению свободы, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, запрет пыток.

N. Kolomyets

**ON THE APPLICATION OF EARLY RELEASE ON PAROLE
FOR PERSONS SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT**

Chernihiv National University of Technology
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine
E-mail: kriminal409@ukr.net

Goal: outline the purpose of punishment. To characterize the basic rights of persons sentenced to life imprisonment, as defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Analyze the decisions of the European Court of Human Rights on the protection of the rights of convicts in Ukraine and other countries. To find out the necessity and expediency of the application of early release on parole for persons sentenced to life imprisonment. **Methods:** general and specific scientific (special) methods were used to achieve the research goal. **Results:** the introduction of an early release on parole from life imprisonment would greatly enhance the protection of the rights and freedoms of individuals, in particular those sentenced to life imprisonment, and would continue the policy of Ukraine on European standardization of laws. **Discussion:** the author finds out whether it is expedient to apply early release on parole for persons sentenced to life imprisonment.

Keywords: the purpose of punishment, the rights of sentenced to life imprisonment, the European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the prohibition of torture.

Ю. О. Ланцедова,
кандидат юридичних наук

Н. А. Степанківська,
студентка

ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЖНОГО З ЕТАПІВ ДОКАЗУВАННЯ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: lua1906@gmail.com

Мета: в статті досліджено законодавче розуміння етапів доказування за КПК різних країн пострадянського простору, традиційні та інноваційні підходи до вирішення вказаної проблеми у контексті пошуку належних підстав для відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні. **Методи дослідження:** в роботі застосовувалися загальнонаукові методи, порівняльно-юридичний метод та система логічних методів. **Результати:** запропоновано інноваційне вирішення проблеми послідовності доказування у вигляді семи етапів та низки елементів процедури роботи з джерелами доказів та доказування. **Обговорення:** вказано на значимість даного інноваційного підходу для вирішення інших проблем доказування взагалі та проблеми відкладення судового розгляду зокрема і запропоновано долучитися до дискусії з розробки загально визнаного варіанту вирішення цих проблем.

Ключові слова: етапи роботи з джерелами доказів у кримінальному провадженні; етапи доказування у кримінальному провадженні, відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми та її актуальність. Відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні з метою найбільш ефективного, раціонального та якісного здійснення кожного з етапів доказування у кримінальному провадженні має суттєве значення для досягнення передбаченого ст. 2 КПК України завдання даного провадження [4]. У той же час існуюче теоретичне і, як наслідок, законодавче розуміння етапів роботи з джерелами доказів взагалі і доказування зокрема не відрізняється сутнісною, термінологічною та кількісною досконалістю, коли згідно ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [4]. Незважаючи на те, що О. А. Кириченко ще у 1996 р. у контексті ро-

зробки основ криміналістичної мікрології вказував на те, що фактично збирають не докази, а мікрооб'єкти, від яких шляхом їх дослідження отримують ті відомості, які після належної їх оцінки вже можна використати в якості доказів [2, с. 212-213], не лише законодавство, але й традиційна теорія доказів продовжує сповідувати аналогічні етапи роботи з джерелами такого роду відомостей і доказування, зокрема, «способи і порядок збирання, закріплення, перевірки відомостей про факти та їх джерела» [1, с. 55-56] та ін.

Аналіз досліджень і публікацій. Поряд із цим достатньо переконливо було доведено [5, с. 190-191] і потім докорінно удосконалено низку положень про те, що фактично збирають не докази, а їхні речові джерела (траси: відбитки, діагностичні і ситуаційні відображення; суб-

станції; документи), особистісні джерела встановлюють, а вже потім шляхом особистого чи експертного дослідження трас та субстанцій і вивчення документів та безпосереднього чи опосередкованого спілкування із особистісним джерелом від речових та особистісних джерел отримують певні антиделіктні відомості [3, с. 58 та ін.].

Ці ж відомості у процесі їх узагальнюючої оцінки перетворюються у докази лише тоді, коли вони будуть мати взаємопов'язану сукупність основних базисних юридичних властивостей (значимість, законність, допустимість, доброякісність і достовірність). [3, с. 58]. І коли вже наявна сукупність доказів буде мати й додаткові базисні юридичні властивості (узгодженість і достатність для прийняття на їх основі певного проміжного і тим більше остаточного процесуального рішення), докази можуть бути використанні в антиделіктному доказуванні чи в іншій процедурі протидії певному кримінальному правопорушенню [3, с. 59].

Уся ж викладена процедура роботи із джерелами антиделіктних відомостей та із власне самими доказами та іншими антиделіктними відомостями підлягає документуванню, а збиранню речових джерел та встановленню особистісних джерел має передувати з'ясування сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з цими джерелами і відомостями, а також взаємопов'язане версіювання, планування та організація даної роботи [3, с. 59]. Тому виникла необхідність запропонувати інноваційне бачення етапів роботи з джерелами доказів і доказування, що складалося із семи етапів [5, с. 190-191] і в решті-решт набуло інноваційної процедури роботи із суб'єктивними, об'єктивними і змішаними джерелами доказів [3, с. 59-63].

Мета статті. Розгляд вказаних підходів щодо інноваційного розуміння процедури роботи з джерелами доказів та етапів доказування з урахуванням більш широкого аналізу відповідних положень законодавства інших країн пострадянського простору та із визначенням значимості новітньої процедури доказування для найбільш правильного вирішення підстав для відкладення судового розгляду у кримінальному

провадженні з метою найбільш ефективного, раціонального та якісного здійснення тих чи інших етапів доказування у кримінальному провадженні і складає основне завдання даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Пошук варіантів розвитку і вирішення проблеми етапів доказування у кримінальному провадженні дозволив звернути увагу на одну з публікацій, в якій вказувалося, що у ч. 1 ст. 124 КПК Республіки Вірменія, ст. 102 КПК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 91 КПК Киргизької Республіки, ст. 100 КПК Республіки Молдова, ст. 85 КПК Республіки Узбекистан та ін. в якості етапів доказування також визнаються лише збирання, перевірка та оцінка доказів, тоді як у ч. 1 ст. 121 КПК Республіки Казахстан та у ч. 1 ст. 132 КПК Туркменістану у цій частині говориться вже про збирання, дослідження, оцінку і використання доказів; а у ч. 1 ст. 99 КПК Республіки Молдова – збирання, пред'явлення, допущення та використання доказів [3, с. 57]. І хоча у ч. 1 ст. 138 КПК Азербайджанської Республіки у цій частині мова йде вже про більш правильне у сутнісному і термінологічному відношенні отримання, перевірку та оцінку доказів, а у Кримінально-процесуального закону Латвії від відображення етапів доказування уникають, вказуючи у ст. 123 «Доказування» даного кодексу на те, що доказуванням є діяльність залученої в кримінальний процес особи, яка виражається в обґрунтуванні наявності або відсутності фактів, що входять до предмету доказування, з використанням доказів; у гл. 10 «Доказування» КПК Республіки Таджикистан взагалі немає визначення доказування, у т.ч. через позначення його етапів, а в КПК Естонії у відповідній главі можна знайти лише ст. 60 «Доказаність і загальновідомість» де також немає визначення сутності доказування та переліку його етапів [3, с. 57-58], у цілому всі розглянуті законодавчі підходи із розуміння сутності і вичерпного переліку етапів доказування не є достатньо досконалими і тому не можуть забезпечити належні підстави для відкладення судового розгляду справи у кримінальному провадженні з метою найбільш ефективного, раціонального та якісного здійснення тих чи інших етапів доказування.

У той же час розроблена Ю. О. Ланцедовою одна з останніх варіацій розуміння сутності, послідовності та інших закономірностей міждисциплінарної (негласної, криміналістичної: процесуальної, позапроцесуальної) роботи із суб'єктивними джерелами (особистісними джерелами, суб'єктивними документами), об'єктивними джерелами (матеріальними об'єктами, суб'єктивними і змішаними документами) та змішаними джерелами (змішані документи, інші змішані джерела) доказів [3, с. 59-63] може бути стати основою для вирішення питання про належні підстави для відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні з метою забезпечення найбільш ефективного, раціонального та якісного здійснення певних етапів доказування, якщо вказаний інноваційний підхід позбавити занадто новітньої термінології і представити у вигляді наступних етапів роботи з такого роду джерелами доказів та доказування:

1. З'ясування сутності, послідовності та інших закономірностей роботи із об'єктивними, суб'єктивними та змішаними джерелами доказів.

2. Взаємопов'язане версіювання [висунення (побудова), аналіз, динамічний розвиток і перевірка версій], планування та організація цієї роботи із вказаними джерелами.

3. Встановлення об'єктивних, суб'єктивних і змішаних джерел доказів:

3.1. Збирання об'єктивних джерел доказів:

3.1.1. Збирання речових джерел доказів:

а) пошук (ймовірне встановлення серед існуючого різноманіття матеріальних об'єктів тих з них, які можуть стати речовим джерелом доказів, значимих для ефективної та/чи раціональної та/або якісної протидії конкретному правопорушенню); б) виявлення, а саме: констатація автентичності (встановлення таких ознак матеріального об'єкта, по яких можна зробити висновок про наявність речового джерела доказів; індивідуалізація (встановлення тих ознак зовнішньої будови матеріального об'єкта, за якими його можна буде розпізнати серед інших матеріальних об'єктів, коли відсутність достатньої кількості такого роду ознак примушує слідчого чи суддю вдатися до штучної

індивідуалізації матеріального об'єкта за допомогою його упаковки в присутності понятих та, за наявності, інших учасників отримуючої процесуальної дії); розшук (встановлення місця знаходження матеріального об'єкта із відомими індивідуальними ознаками); прийняття (фактичний перехід матеріального об'єкта за допомогою його виїмки із володіння фізичної або юридичної особи у володіння слідчого чи судді); закріплення (застосування таких фізичних та інших засобів, які повинні повністю виключити або хоча б гранично можливо мінімізувати подальше псування або іншу неконтрольовану і небажану зміну матеріального об'єкта); вилучення (застосування таких технічних засобів і маніпуляцій із матеріальним об'єктом, які дозволяють його перенести на будь-якій іншій носій, в т. ч. в упаковку); пакування (застосування таких технічних засобів і методів, які дозволяють у присутності понятих та, за наявності, інших учасників отримуючих процесуальної дії штучно індивідуалізувати матеріальний об'єкт, виключити неконтрольоване проникнення до нього інших осіб, виключити або максимально мінімізувати порчу та іншу небажану і неконтрольовану його зміну); зберігання (застосування таких технічних засобів і створення таких умов, які повинні виключити або максимально мінімізувати порчу і неконтрольовану і небажану зміну матеріального об'єкта); транспортування (застосування таких технічних засобів, які дозволяють безпечно і контрольоване переміщати матеріальний об'єкт із одного місця в інше); отримання зразків матеріального об'єкта для порівняльного його особистого або експертного дослідження.

3.1.2. Збирання об'єктивних документів (здійснюється аналогічно збиранню матеріальних об'єктів).

3.2. Залучення особистісних джерел доказів: а) пошук (ймовірне встановлення серед осіб тих з них, які можуть стати особистісним джерелом доказів в контексті протидії конкретному правопорушенню); б) виявлення: констатація автентичності (встановлення наявності у ймовірного особистісного джерела його трьох базисних юридичних властивостей – значимості,

осудності і свідомого стану) та індивідуалізація (встановлення анкетних даних особистісного джерела); в) розшук (встановлення місця знаходження особистісного джерела із відомими анкетними даними); г) зустріч (будь-яка практична дія слідчого чи судді, яка може забезпечити в процесі спілкування або негласного контакту із особистісним джерелом отримання від нього доказів: добровільна явка особистісного джерела, його привід, негласний контроль засобів зв'язку особистісного джерела та ін.).

3.3. Збирання суб'єктивних документів (здійснюється аналогічно збиранню матеріального об'єкта).

3.4. Збирання змішаних джерел доказів (здійснюється із дотриманням процедур збирання відповідних видів джерел доказів – суб'єктивних документів та/чи об'єктивних документів та/або змішаних документів та/чи матеріальних об'єктів).

4. Отримання доказів як певних відомостей про юридичний факт (зовнішній або внутрішній прояв ознак або властивостей людини та його дії або події чи явища, а також певного матеріального об'єкта; об'єктивного документа; суб'єктивного документа, змішаного документа) в цілому або про його окрему сторону шляхом проведення окремих отримуючих процесуальних чи позапроцесуальних дій або негласних заходів чи їх комбінації: 4.1. Від особистісного джерела за допомогою: безпосереднього спілкування з ним; показань інших особистісних джерел; контролю засобів комунікації особистісного джерела, за винятком випадків вивчення суб'єктивних та змішаних документів; оцінки психофізіологічних реакцій особистісного джерела в процесі безпосереднього спілкування з ним та/чи спостереження за ним та ін. 4.2. Від матеріального об'єкта за допомогою його особистого чи експертного дослідження, в тому числі й суб'єктивного, об'єктивного або змішаного документа як носія матеріального об'єкта. 4.3. Від суб'єктивного документа за допомогою його експертного або особистого вивчення, в тому числі і в процесі контролю різного роду засобів комунікації особистісного джерела. 4.4. Від об'єктивного документа за допомогою його особистого чи експертного вивчення.

5. Оцінка доказів (визначення через аналітичну діяльність або проведенням при необхідності отримуючих процесуальних чи дотримуючих процесуальних або позапроцесуальних дій чи негласних заходів або комбінації цих дій та/чи заходів значимості, законності, допустимості, доброякісності та достовірності такого роду відомостей, їх узгодженості та достатності в сукупності з іншими доказами для прийняття певного рішення у контексті протидії певному кримінальному правопорушенню).

6. Використання доказів: 6.1. Вибір доказових фактів, тобто обставин, що підлягають доказуванню в контексті прийняття проміжного або остаточного процесуального чи іншого рішення. 6.2. Групування доказів в контексті обґрунтування певного проміжного або остаточного процесуального чи іншого рішення. 6.3. Оперування доказами при обґрунтуванні або спростуванні обставин базисного, спеціального або часткового предмета доказування та виділених доказових фактів як ланцюжка тез даного доказування. 6.4. Прийняття проміжного чи остаточного процесуального або іншого рішення.

7. Документування версіювання, планування, організації та обставин встановлення об'єктивних джерел (матеріальних об'єктів, об'єктивних документів) і суб'єктивних джерел (особистісних джерел, суб'єктивних документів, змішаних документів), процедури отримання від них доказів, їх подання, оцінки та використання в доказуванні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що запропоноване інноваційне розуміння етапів роботи з джерелами доказів та доказування у кримінальному провадженні на відміну від існуючого законодавчого та традиційного підходів має більш суттєве значення для визначення підстав для відкладення судового розгляду, що може бути здійснене з метою найбільш ефективного, раціонального та якісного вивчення певних закономірностей роботи з відповідними джерелами доказів, організації і планування, а також безпосереднього збирання матеріальних об'єктів як майбутніх речових джерел доказів, суб'єктивних, об'єктивних та змішаних документів і встановлення тих осіб,

які можуть виступити по певній справі в якості особистісного джерела доказів з метою наступного отримання доказів від вказаних джерел. Можливі й ситуації із необхідності відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні для оцінки та використання доказів у контексті прийняття важливих, але проміжних процесуальних рішень за чисельними епізодами діянь кримінальної діяльності та ін., що у разі прийняття остаточного процесуального рішення по справі вже не є підставою для відкладення судового розгляду і має бути здійснене у нарадчій кімнаті по завершенню такого розгляду справи. У цьому аспекті доцільна широка коректна наукова дискусія з розробки на підставі запропонованого варіанту загально визнаного підходу вирішення вказаних проблем.

Література

1. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Д. В. Давидова; Донецький юридичний інститут МВС України. – Кривий Ріг, 2015. – 225 с.

2. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии: дисс. ... д-ра юрид. наук / А. А. Кириченко; Нац. юрид. ак. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 1996. – 435 с.

3. Кириченко О. А. Основы работы из джерелами антикримінальних відомостей. Лекція № 3. Курс лекцій з криміналістики: навч. посіб. – 2-ге вид. / О. А. Кириченко, Ю. О. Ланцедова. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.mdu.edu.ua/?page_id=344 <59>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88 (із змінами, згідно із законом України № 2367-VIII від 22.03.2018 р., ВВР, 2018, № 16,

ст. 139) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

5. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними і речовими доказів у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ю. О. Ланцедова; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с.

References

1. Davydova D. V. Dzherela dokaziv u kryminal'nomu protsesi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09 / D. V. Davydova; Donetsk'kyu yurydychnyy instytut MVS Ukrainy. – Kryvyi Rih, 2015. – 225 s.

2. Kirichenko A. A. Osnovy kriminalisticheskoy mikrologii: diss. ... d-ra yurid. nauk / A. A. Kirichenko; Nats. yurid. ak. Ukrainy im. Yaroslava Mudrogo. – Harkov, 1996. – 435 s.

3. Kyrychenko O. A. Osnovy roboty iz dzherelamy antykryminal'nykh vidomostey. Lektsiya № 3. Kurs lektsiy z kryminalistyky: navch. posibnyk. Druhe vydannya / O. A. Kyrychenko, Yu. O. Lantsedova. – Mykolayiv: MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho, 2017. – 72 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://philology.mdu.edu.ua/?page_id=344 <59>

4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: vid 13.04.2012 r., № 4651-VI // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 2013, № 9-10, st. 88, iz zminamy, z-hidno iz zakonom Ukrainy № 2367-VIII vid 22.03.2018 r., ВВР, 2018, № 16, st. 139 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

5. Lantsedova Yu. O. Sutnist' i poslidovnist' roboty z osobystisnymi i rechovymy dokaziv u kryminal'nomu sudochynstvi: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 / Yuliya Oleksandrivna Lantsedova; Khark. nats. un-t vn. sprav. – Kharkiv, 2009. – 229 s.

Ю. А. Ланцедова, Н. А. Степанковская
ОТЛОЖЕНИЕ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА
В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ С ЦЕЛЬЮ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
КАЖДОГО ИЗ ЭТАПОВ ДОКАЗЫВАНИЯ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: lua1906@gmail.com

Цель: в статье исследовано законодательное понимание этапов доказывания по УПК разных стран постсоветского пространства, традиционные и инновационные подходы к решению указанной проблемы в контексте поиска надлежащих оснований для отложения судебного разбирательства в уголовном производстве. **Методы исследования:** в работе применялись общенаучные методы, сравнительно-юридический метод и система логических методов. **Результаты:** предложено инновационное решение проблемы последовательности доказывания в виде семи этапов и ряда элементов процедуры работы с источниками доказательств и доказывания. **Обсуждение:** раскрыта значимость данного инновационного подхода для решения других проблем доказывания вообще и проблемы отложения судебного разбирательства в частности: предложено принять участие в дискуссии по разработке общепризнанного варианта решения этих проблем.

Ключевые слова: этапы работы с источниками доказательств в уголовном производстве; этапы доказывания в уголовном производстве, отложение судебного разбирательства в уголовном производстве.

J. Lancedova, N. Stepankivska
ADJOURNMENT OF TRIAL IN CRIMINAL
PROCEEDINGS FOR THE PURPOSE OF PROVIDING
EACH OF THE STAGES OF PROVING

National Aviation University
Prospect Kosmonavta Komarova, 1, 03680, Kiev, Ukraine
E-mail: lua1906@gmail.com

Purpose: the article examines the legislative understanding of the stages of proving for the CPC of different countries of the post-Soviet space, traditional and innovative approaches to solving this problem in the context of finding the proper grounds for adjournment of the trial in criminal proceedings. **Research methods:** general scientific methods, a comparative legal method and a system of logical methods were applied in the work. **Results:** an innovative solution to the problem of consistency of proving is proposed in the form of seven stages and a number of elements of the procedure for working with sources of evidence and proving. **Discussion:** the importance of this innovative approach is revealed to solve other problems of proving in general and the problem of adjournment of the trial in particular: it is proposed to take part in the discussion on the development of a generally accepted solution to these problems.

Keywords: stages of work with sources of evidence in criminal proceedings; stages of proving in criminal proceedings, adjournment of trial in criminal proceedings.

С. Я. Лихова,
доктор юридичних наук, професор

Ю. В. Станкевич,
аспірант

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: stankevichyuriy@gmail.com

Мета: завданням наукового дослідження є визначення пріоритетності застосування методології пізнання характеристики форм кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності. Розглянуто окремі питання вдосконалення правового регулювання галузевого законодавства.

Методи дослідження: у роботі використано порівняльно-правовий метод наукового пізнання, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** визначено ключову проблематику та методи нормативно-правового регулювання кримінально-правової охорони інтелектуальної власності.

Обговорення: міжнародні нормативні акти, національне законодавство, позиції окремих науковців.

Ключові слова: охорона прав інтелектуальної власності; бланкетна диспозиція; міжгалузевий інституційний характер; право інтелектуальної власності.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сьогодення ставить перед науковцями актуальні завдання, які потребують невідкладного вирішення з метою врегулювання правовідносин, одними з яких є захист прав та законних інтересів творців об'єктів інтелектуальної власності.

На цьому ґрунті, з огляду на вектор державної політики, необхідно звернутись до тенденцій розвитку законодавства у цій сфері в країнах Європи та інших розвинутих країнах світу в умовах інформаційного суспільства з метою аналізу і виокремлення найкращих з практичної і теоретичної точок зору напрямів їх імплементації у національну правову систему.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики досліджувались науковцями С.Я. Лиховою, П.С. Берзіним, В.Д. Гулкевичем, М.І. Мельником, А.С. Нерсисяном, О.Е. Радутним, В.Б. Харченком, П.П. Андрушком, А.П. Бабієм, Є.Л. Стрельцовим, В.М. Слещом, М.І. Хавронюком, О.О. Дудоровим та іншими.

Метою наукової статті є формування науково обґрунтованого підходу до пізнання характеристик форм кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. З огляду на обсяги ринку контрафактних товарів та розміри збитків, які заподіюються, у зв'язку з цим, добросовісним суб'єктам господарювання і економікам окремих країн, таке питання потребує ще більшої уваги.

Нині обсяг контрафактних товарів та фальсифікованої продукції в кілька разів перевищує обсяг оригінальних товарів. Лідером у цьому напрямку виступає Китайська Народна Республіка, якій у 2013 році належало близько 63,2% світових товарів. У тому числі у її спеціальному адміністративному районі Гонконзі за цей рік вироблено близько 21,3% контрафактної продукції. Разом у 2011 - 2013 році на світовий ринок надійшло близько 77,08%, 83,11% і 84,5% китайських підроблених товарів відповідно. Окрім Китаю, до постачальників контрафактних това-

рів відносять такі країни, як: Туреччина, Таїланд, Сінгапур, Індія, Об'єднані Арабські Емірати, Марокко, Суринам, Греція.

Відповідно до звіту Організації економічного співробітництва і розвитку від 18 квітня 2016 року світовий обсяг контрафактних товарів та фальсифікованої продукції за 2013 рік оцінювався в 461 млрд. доларів США. До того ж, з 2011 по 2013 роки частка підроблених товарів в імпорті склала для США – 20%, Італії – 15%, Франції і Швейцарії – 12%, Японії і Німеччини – 8%, Великої Британії – 4%, Люксембургу – 3% [1].

В цьому аспекті викликає занепокоєння те, що регулювання сфери правової охорони інтелектуальних прав в Україні істотно не досягає рівня новітніх технологій, що, в свою чергу, ускладнює боротьбу зі злочинністю у цій галузі. Наприклад, за даними дослідження Асоціації виробників програмного забезпечення (BSA), на 2011 рік рівень піратства в Україні становив майже 85%. А за даними Міжнародного союзу інтелектуальної власності (ІПА), Україна визнана «піратом № 1» у світі [2].

Крім того, за даними Міжнародного альянсу інтелектуальної власності Україна у 2015 році посіла перше місце в рейтингу країн – найбільших порушників права інтелектуальної власності. Ігнорування цієї проблеми в 2011 році вже призвело до виключення нашої держави з міжнародних програм допомоги країнам, що розвиваються, на п'ять років. Протягом цих років Україна втратила право безмитного експорту більш ніж 140 найменувань товарів до найбільш розвинених країн світу, що негативно позначилося на розвитку нашої економіки. Оприлюднений Генеральною прокуратурою України звіт з Єдиного реєстру досудових розслідувань свідчить, що кількість кримінальних правопорушень за ст. 177 та ст. 229 КК України, за якими направлено провадження до суду, з кожним роком неухильно зменшується. Наприклад, за 2014-2015 рр. із порушених 36 справ за ст. 229 КК України жодної справи не направлено до суду. У період з 2013 по 2015 роки 90,9% справ щодо порушення прав на об'єкти промислової власності закрито за ч. 1 п. п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України.

Змістовне навантаження кримінально – правової охорони прав інтелектуальної власності залежить від соціальних та економічних факторів розвитку такого роду правовідносин, аналіз яких дасть змогу правозастосовній практиці знайти дієві рішення в цій сфері. Так, з огляду на дані Організації економічного співробітництва і розвитку найбільш підробленими на сьогоднішній день є продукти харчування, лікарські препарати та дитячі іграшки, тобто товари які мають постійний щоденний попит.

Таким чином, створюється кримінальний ринок інтелектуальної продукції, об'єктами якого може бути не тільки контрафактні товари, а й оригінальна продукція, яка виготовлена з порушенням ліцензійної угоди, або ж реалізована з порушенням умов договору [3, с. 215-216]. Тобто у протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності важливо боротися із передумовами їх виникнення, а не починати з наслідків таких суспільно-небезпечних діянь.

Необхідно врахувати, що питання охорони прав інтелектуальної власності носить міжгалузевий інституційний характер і охоплює своїм впливом досить різні об'єкти, які мають низку спільних ознак. Насамперед, такі об'єкти як нематеріальні блага носять віртуальний характер, але, при цьому втілюються, тобто набувають зовнішньої форми, у матеріальних речах, виступають результатом творчої, розумової діяльності людини.

Майнові та немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності відносяться до категорії абсолютних прав, які їх володільцеві надають виключне право використання та розпорядження результатами своєї творчої, інтелектуальної діяльності, забороняючи одночасно всім іншим особам здійснювати аналогічні дії. Тобто володільць об'єкта інтелектуальної власності має позитивне право використання результатів своєї творчості та негативне право забороняти вчиняти такі дії третім особам, у яких є, в свою чергу, пасивне зобов'язання утримуватись від порушення прав правоволодільця.

Правовідносини, які складаються в процесі охорони права інтелектуальної власності, за загальним правилом, діють лише протягом певного часу, встановленого законом, що є відмін-

ним для різних об'єктів інтелектуальної власності, після чого останні набувають режиму суспільного надбання та можуть використовуватись без дозволу праволодильця, а також піддаються просторовими обмеженнями – визнаються і поширюються лише в рамках кордонів конкретної держави та не діють на території інших країн [4, с. 223].

Загальною особливістю злочинів проти основ інтелектуальної власності є високий ступінь бланкетності диспозицій статей, в яких передбачена відповідальність за вчинення таких суспільно-небезпечних діянь. Адже для того, щоб з'ясувати зміст понять, які законодавець вживає в тексті диспозицій, слід звернутися не тільки до положень ЦК України, а й до ряду вітчизняних та міжнародних нормативних актів, в яких врегульовані окремі аспекти щодо права на володіння, користування та розпорядження результатами творчої діяльності.

При цьому, не здається правильною правова позиція, що норми законодавства, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав мають бути відокремлені від інших нормативних приписів кримінального законодавства у сфері захисту права власності, господарської діяльності. Навпаки, вони мають застосовуватись у сукупності з іншими кримінально-правовими нормами з метою забезпечення непорушності прав інтелектуальної власності, неприпустимості посягань на них, реальності їх охорони, а також запобігання вчинення злочинів у цій сфері [5, с. 197-198].

Для цього, засобом подолання інституційного та територіального обмеження прав інтелектуальної власності виступають міжнародно-правові угоди: як багатосторонні конвенції та договори, так і двосторонні угоди про взаємне визнання та охорону відповідних прав.

Отже, інструменти міжнародного приватного права допомагають вирішити першочергове питання – екстериторіальне визнання суб'єктивних прав на певні об'єкти інтелектуальної власності. Зазначений аспект, при цьому, не обмежує права на інші об'єкти, що ускладнені іноземним елементом.

На відміну від права власності на річ, відносини з приводу результатів інтелектуальної діяльності не вичерпуються їх визнанням та/або охороною. На такі об'єкти на ринку мається поширений попит, у зв'язку з чим важливого значення набувають договірні аспекти взаємовідносини з іноземним елементом, предметом яких є інтелектуальні продукти. Тобто за участю іноземних суб'єктів, юридично значимих обставин, які існують на території іншої країни, або у разі укладення угоди на території іноземної країни, коли вступають в дію міжнародно-правові механізми регулювання таких правовідносин.

Отже, до сфери міжнародного приватного права слід віднести такі відносини з приводу об'єктів інтелектуальної власності, що ускладнені іноземним елементом, як:

- визнання прав на результати творчої, інтелектуальної діяльності;
- укладення угод з приводу майнових прав на такі об'єкти;
- правовий захист (охорона) прав на об'єкти інтелектуальної власності [6, с. 5-6].

Не можна не погодитись із позицією Н. В. Троцюк, що незважаючи на те, що українське законодавство про інтелектуальну власність, зокрема про авторське право і суміжні права, розроблене з урахуванням вимог міжнародних конвенцій у сфері інтелектуальної власності, відповідає їх принципам, адаптоване до вимог ринкової економіки, охоронну та превентивну функцію на етапі розвитку ринкових відносин виконує погано. Внаслідок цього зростає кількість контрафактів, що стало причиною конфронтації із власниками майнових прав, творчими організаціями, суб'єктами шоу – бізнесу, державами, яка проявляється в економічних війнах, прийнятті санкцій, скороченні програм співробітництва, розміру інвестицій, тощо. В таких випадках актуальності набуває реалізація охоронної функції права, в тому числі кримінально-правовими механізмами [7, с. 115].

Питання проблем гармонізації законодавства досить активно розглядалися 17-20 жовтня 2000 року в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук

учасниками Міжнародної наукової конференції «Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем», і досі є актуальними у науці.

Провідні українські вчені слушно звернули увагу суспільства і наукової громадськості на тему використання і застосування перевіреного багатовікового правового досвіду зарубіжних країн, інтеграції українського та європейського законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі Ради Європи, Європейського Союзу, Світової Організації Торгівлі, Співдружності Незалежних Держав, НАТО, та інш.

Оскільки через імплементацію в діючому законодавстві України норм, принципів міжнародного права, визначених в міжнародних угодах, держава фактично гармонізує внутрішнє законодавство із законодавством окремих країн, що в подальшому може сприяти утворення єдиного правового простору, в межах якого правові системи країн здатні ефективно взаємодіяти в досягненні спільно сформованих цілей у визначеній галузі права. На нашу думку, перспективним напрямком наукового пізнання є саме галузь порівняльно-правового аналізу і дослідження проблематики кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.

Як робить висновки М.І. Хавронюк, порівняльне правознавство дає можливість оцінити стан розвитку національної правової системи зі світовими тенденціями у розвитку права, сприяє виявленню спільних рис та особливостей, взаємовпливу, закономірностей розвитку законодавства різних держав в умовах інтеграційних процесів світу [8, с. 16-17].

Зокрема, у Законі України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначено, що державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи України та спрямовується на забезпечення обов'язкового врахування вимог законодавства ЄС під час нормопроекування.

Статтю 10 Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, підписаної сторонами 23.11.2001, ратифікованої Україною із застереженнями і

заявами 07.09.2005, передбачено, що кожна сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до її внутрішнього законодавства за порушення авторських прав, як це визначено законодавством такої Сторони відповідно до її зобов'язань за Паризьким Актом від 24 липня 1971 р. щодо Бернської Конвенції про захист літературних та художніх творів, Угодою про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності і Угодою ВОІВ про авторське право, Міжнародною Конвенцією про захист виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція), Угодою про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності і Угодою ВОІВ про виконання і фонограми за винятком будь-яких моральних прав, які надаються такими Конвенціями, у випадку, коли такі дії вчинені свідомо, у комерційних розмірах і за допомогою комп'ютерних систем [9].

На думку окремих вчених, віднесення злочинів у сфері інтелектуальної власності до категорії тяжких/особливо тяжких злочинів, законодавча можливість застосовувати суворіші покарання забезпечать повноцінну дію невідворотності кримінальної відповідальності та покарання за вчинене, а також унеможливить застосування акту амністії чи укладення «фіктивних», спрямованих на штучне створення показників правоохоронним органам, угод про примирення між правопорушником та потерпілим автором чи іншим суб'єктом інтелектуальних прав [10].

До таких висновків також спонукає порівняльний аналіз санкцій ст. 176 КК України з санкціями, встановленими за аналогічні порушення авторського права у нормах зарубіжних країн та вимогами міжнародно-правових норм.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дозволяє зробити висновок, що має місце суттєва проблематика у застосуванні не лише міжнародного законодавства, як узагальнюючих, засадоутворюючих нормативних приписів у галузі кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності, а й внутрішнього національного законодавства. Такий стан речей, з огляду на вектор економічного та полі-

тичного розвитку країни, наявність колізій при застосуванні норм міжнародно-правових актів та національного законодавства, має бути стимулюючим фактором невідкладного покращення, в тому числі шляхом ґрунтовного порівняльно-правового дослідження, правових норм у цій галузі, з метою досягнення дієвості механізму реалізації гарантованих кожному Конституцією України прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Література

1. *Trade in Counterfeit and Pirated Goods: Mapping the Economic Impact*. – 18 April 2016 [El. resouce]. – URL.: http://www.oecd.org/state/2013/04/26/198195_poteri_ekonomiki_ukraini.html

2. Голуб А. Д. Кіберзлочинність у всіх її проявах: види, наслідки та способи боротьби / А. Д. Голуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gurt.org.ua/articles/34602/>.

3. Филь Р. С. Соціальні фактори встановлення кримінально-правової охорони прав на об'єкти промислової власності / Р. С. Филь // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 4. – С. 215-217.

4. Дорохіна Ю. А. Окремі питання систематизації кримінально-правової охорони прав на об'єкти власності та об'єкти інтелектуальної власності / Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 223-229 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/4_2015/61.pdf.

5. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія / С. Я. Лихова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 573 с.

6. Атаманова Ю. Є. Право інтелектуальної власності: система міжнародно-правового регулювання / Ю. Є. Атаманова. – Х.: ПП «ДИВ», 2004. – 48 с.

7. Троцюк Н. В. Адміністративно-правовий захист авторського права та суміжних прав: теоретико-правовий аспект / Н. В. Троцюк,

Н. О. Петрина // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 115-118.

8. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

9. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

10. Українська антипіратська асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apo.kiev.ua/index.php>.

References

1. *Trade in Counterfeit and Pirated Goods: Mapping the Economic Impact*. – 18 April 2016 [El. resouce]. – URL.: http://www.oecd.org/state/2013/04/26/198195_poteri_ekonomiki_ukraini.html.

2. Golub A. D. Kiberzlochynnist' u vsih i'i' projavah: vydy, naslidky ta sposoby borot'by / A. D. Golub [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.gurt.org.ua/articles/34602/>.

3. Fyl' R. S. Social'ni faktory vstanovlennja kryminal'no-pravovoi' ohorony prav na ob'jekty promyslovoi' vlasnosti / R. S. Fyl' // Porivnjal'no-analitychne pravo. – 2016. – № 4. – S. 215-217.

4. Dorohina Ju. A. Okremi pytannja systematyzacii' kryminal'no-pravovoi' ohorony prav na ob'jekty vlasnosti ta ob'jekty intelektual'noi' vlasnosti / Ju. A. Dorohina, O. O. Dudorov // Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. – 2015. – № 4. – S. 223-229 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://lsej.org.ua/4_2015/61.pdf.

5. Lyhova S. Ja. Zlochyny u sferi realizacii' gromadjans'kyh, politychnyh ta social'nyh prav i svobod ljudy ny i gromadjanyna (rozdil V Osoblyvoi' chastyny KK Ukrai'ny): monografija / S. Ja. Lyhova. – K.: VPC «Kyj'vs'kyj universytet», 2006. – 573 s.

6. Atamanova Ju. Je. Pravo intelektual'noi' vlasnosti: systema mizhnarodno-pravovogo reguljuvannja / Ju. Je. Atamanova. – H.: PP «DYV», 2004. – 48 s.

7. Trocjuk N. V. Administratyvno-pravovyj zahyst avtors'kogo prava ta sumizhnyh prav: teoretyko-pravovyj aspekt / N. V. Trocjuk, N. O. Petryna // Porivnjaj'no-analitychne pravo. – 2015. – № 2. – S. 115-118.

8. Havronjuk M. I. Kryminal'ne zakonodavstvo Ukrai'ny ta inshyh derzhav kontynental'noi' Jevropy: porivnjaj'nyj analiz, problemy garmonizacii': monografija / M. I. Havronjuk. – K.: Juryskonsul't, 2006. – 1048 s.

9. Konvencija Rady Jevropy pro kiberzlochynnist' vid 23.11.2001 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

10. Ukrai'ns'ka antypirats'ka asociacija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://apo.kiev.ua/index.php>.

С. Я. Лиховая, Ю. В. Станкевич

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ
В СФЕРЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ПРАВ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: stankevichyuriy@gmail.com

Цель: задачей научного исследования является определение приоритетности применения методологии познания характеристики форм уголовно-правовой охраны прав интеллектуальной собственности. Рассмотрены отдельные вопросы совершенствования правового регулирования отраслевого законодательства. **Методы исследования:** в работе использованы сравнительно-правовой метод научного познания, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** определено ключевую проблематику и методы нормативно-правового регулирования уголовно-правовой охраны интеллектуальной собственности. **Обсуждение:** международные нормативные акты, национальное законодательство, позиции отдельных ученых.

Ключевые слова: охрана прав интеллектуальной собственности; бланкетная диспозиция; межотраслевой институциональный характер; право интеллектуальной собственности.

S. Lykhova, Y. Stankevich

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE
CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTELLECTUAL PROPERTY

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kiev, Ukraine
E-mail: stankevichyuriy@gmail.com

Purpose: the task of scientific research is to determine the priority of applying the methodology of knowing the characteristics of forms of criminal law protection of intellectual property rights. Some issues of improving the legal regulation of sectoral legislation are considered. **Methods of research:** the comparative legal method of scientific knowledge, general scientific and special methods is used in the work. **Results:** the key issues and methods of legal regulation of criminal law protection of intellectual property are determined. **Discussion:** international normative acts, national legislation, positions of individual scholars.

Keywords: protection of intellectual property rights; blanket disposition; inter-institutional institutional character; intellectual property rights.

PROBLEMS OF ADAPTATION OF THE UKRAINE'S LEGISLATION TO THE EU LEGISLATION: THE HUMAN SYNTHETIC APPROACH

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine
E-mail: krissolod.kks@gmail.com

***Aim:** is to determine, with the help of socio-psychological approach, the place and role of the person as the acquirer and implementer of fundamental rights and freedoms in the context of the processes of European integration of Ukraine. **Methods of research:** general scientific research methods: analysis, synthesis, refinement, and special methods: juristical – comparative legal, judicial statistics, interpretation of the norms of law; psychological – content analysis of documents. **Discussion:** analyzes the scientific approaches of possibilities to use the socio-psychological approach in the law. In particular, in connection with the signing of the agreement between Ukraine and the European Union, at the time of rethinking the place and the role of a person in law. This problem was clearly manifested, in particular, in the context of solving scientific and practical issues concerning the situation with the negative consequences of terrorist acts in the Donbas. **Conclusions and perspectives of research:** we found out that if we will using the socio-psychological approach in Ukraine it will lead to the revaluation about the place and the role of a person in the law.*

***Keywords:** adaptation, fundamental, law, socio-psychological, personality, terrorism, humanity.*

Introduction. Ukraine is well on its way to the European Union. The issue of Ukrainian legislation adaptation to EU legal standards is extremely topical at present. In particular, genuine rethinking and profound comprehension of the place and role of fundamental rights and freedoms of human beings in the context of integration processes.

Ukrainian law is based on such fundamental principles as the rule of law and that of humanism. Scholars treat these principles in different ways, depending on the sphere of their application, focusing on different aspects of these principles. However, the most important principle is the declaration that everyone is equal before the law and that human rights protection is our priority. Humanism in psychology is a display of human consciousness which is expressed in the attitude to a human being as the highest social value recognising him or her as a personality that holds the right to liberty, pursuit of happiness and comprehensive development of their personality [1]. Thus, one can confirm that the

legal norms regulate public reality the centre of which is its bearer and realiser – a human being.

It should be underscored that the military aggression of the Russian Federation today accompanied by numerous terroristic acts has become a strong impetus for activation of various aspects of scientific and practical issues in studying terrorism as a phenomenon. In particular, there can be divergencies in the approaches to comprehension of terrorism as a phenomenon which led to differences in terrorism interpretation that resulted in various terrorism interpretations within the limits of law application. Thus, upon analysing peculiarities of civil proceedings with regard to payment of damages caused by a terrorist act there are grounds to affirm that the percentage of positive court judgments [2] increases on condition that the legislation is applied which does not concern the sphere of terrorism whereas terrorism is interpreted as a natural calamity that to some extent simplifies the

procedure for realizing the law norms for payment of damages caused as a result of a terrorist act.

On the other hand, there are grounds to affirm that as soon as the military aggression of the Russian Federation is terminated, the scope of terrorist activity might considerably decrease, however terrorism itself will not disappear entirely and therefore in order to minimize its negative consequences we should not only deepen our scientific knowledge but shall also strive to applying the newest achievements in this sphere introducing interdisciplinary approaches.

The point of intersection in this case will be personal non-property rights as one of the embodiments of fundamental rights the study as practical resolution of their numerous violations is almost unavailable in Ukrainian science.

Analysis of recent research and publications.

Such scholars as V. V. Kopeichikov, V. F. Pohorilko, P. M. Rabinovych have been developing the theory of human rights in contemporary Ukrainian science. K. H. Volynka, O. V. Dombrovska, I. Ya Seniuta, O. B. Horova and others were doing research into certain aspects of human rights. However, there are very few research works in history of development of human rights notwithstanding the fact that within the borders of contemporary Ukraine such institutes as people's law, refusal from death penalty, belief tolerance, election of judges, have existed for a long time [3].

Theoretical analysis of literature in the field of personal non-property rights to life, health, personal immunity allows us to assert that it is becoming more popular as the number of research works dealing with these themes is growing.

At the same time the aspects determining the norms with regard to the terms of these rights functioning as well as certain moments of their violation, in particular establishment of the moment when the right to their defence arises shall be subject to discussion [4, 5].

This research had as its basic provisions of positive conceptual approach based on which we can use psychological instrumentation. In addition it is a positive approach which is the foundation of contemporary legislation in the field of personal non-property rights.

Psychological aspects in law as a whole found their reflection in works of well-known foreign psychologists, sociologists, lawyers, historians. Thus, fear of death and libido as drivers of changes serves as a regulator of social conduct of a human being [6], indicating herewith the tremendous role of its architectonics [7].

Psychologists suggest that the influence of law on a person should be considered in its onto - [8, 9] and phylogenesis. The evolution of law influence on shaping human behaviour is determined by legal and existential anthropology. Scholars indicated that

we should speak *prima facie* about a personality as the central figure. The most important conclusion is that a person is one's own master as the central figure who possesses his own internal self - regulator of conduct. Meanwhile they did not exclude a considerable influence of masses on the formation and development of normative and non-normative human behaviour [10].

In the sphere of terrorism issues contemporary researchers focus on the conceptual framework since major points of qualifying the *actus reus* of a criminal offence lie here. These issues are dealt with by P. P. Andrushko [11], whereas another scholar, V. F. Antypenko who used to be head of the Security Service of Ukraine Antiterroristic Centre holds that this criminal offence, unlike others is especially dangerous as it applies psychological techniques (intimidation, blackmail, etc.) [12].

Discussion. Researchers of theory and history of human rights development mainly focused on disclosure of different aspects of public political structure ignoring such peculiarities as psychological mechanisms of creating «respect», «life values», «dignity», that is of such legal categories without which it is impossible for a human being to exist in contemporary life. Interpretation of these categories is based on traditional customary law.

It is due to this, determination of the degree of the damage inflicted by a criminal offence possessing features of a terroristic act, respectively, is determining damages. According to M. Fuko, «it is easier to understand the meaning of many things moving backwards. The key to understanding law is lawlessness» [13], thus, if it is impossible to calculate the degree of suffering, one should move

to the reverse and construct the reason why the damage was inflicted.

For the most part, civil lawyers were dealing with tort obligations concerning payment of moral damages for the sufferings caused by crime commission to a natural person's non-property rights. Scholars consider that the main issue is subjective evaluation of the «scope» of sufferings as a consequence of violation of the rights as a result of crime commission as the degree of compensation for the violation [14]. Civil lawyers' discussion continues unabated with regard to ways and means of calculating the compensation. Traditionally such calculation provides the version of material compensation including expenses on the part of the state for the treatment of a person with the status of a hostage, which also includes psychotherapy, etc.

In particular, in Explanatory Note to draft law № 8337 of 04.05.2018 «Draft Law on Introducing Amendments to the Law of Ukraine «On Terrorism Combating» (with regard to the bases of social protection of hostages) it is proposed to legislatively guarantee the right of a released hostage to priority free medical services in the institutions of health protection of state and communal ownership. It is established that medical services to such persons shall be provided by institutions of health protection of all forms of ownership without delay. The Law envisages that the state shall guarantee to these persons full, without delays, characterized by continuity medical rehabilitation, which includes a possibility to receive the necessary medical and psychological assistance after release [15].

The Verkhovna Rada of Ukraine Statement «On Derogation of Ukraine from separate international obligations determined by International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms», approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine № 462-VIII of 21.05.2015 stated derogation from a number of international commitments of Ukraine. However, such derogation is not allowed from fundamental norms-principles, including prohibition of arbitrary deprivation of liberty. This is what exactly concerns the issues of hostages of the temporary occupied territories. This issue has been recognized as one of

the key ones concerning hostages on the temporary occupied territories. This issue has been recognized as one of the key issues in the sphere of counteracting the Russian Federation's military aggression against Ukraine and protection of human rights of a person and citizen. Indeed as a result of military actions in the east of Ukraine there are massive violations of human rights to freedom and personal security. Meanwhile the existing legal mechanisms of reaction to such violations are limited and insufficient [16].

Article 8 of the Constitution of Ukraine directly designates that the principle of the rule of law is recognised and effective, that not a single person shall be above law, no one can be punishable by the state only for a violation of a law and respectively no one may be convicted for a violation of a law, only pursuant to the procedure envisaged by law [17].

Chapter 2 of the Constitution deals with rights, freedoms and duties of a person and citizen, whereas major attention should be focused on such rights that provide for ensuring existence of a human being in society, regulation and ensuring individual and social aspects of a human being in society within legal framework [17].

Article 23 of the Constitution of Ukraine provides that a human being has the right to free and comprehensive development of his or her personality [17].

It is worth emphasizing that we have in mind a personality when we designate that a person that has legal capacity enters into legal relations. The issues concerning personality were most assiduously studied within the framework of humanistic direction of psychology by G. Allport and K. Rodgers who designated that it had a structure and laws of development. Soviet psychologists S.L. Rubinstein [18] and A. Leontiev [19] emphasized that a personality exists and is developing due to the processes of interiorisation and externalization, which is impossible without availability of consciousness and self-consciousness.

One of the founders of proactive approach in psychology Rubinstein affirmed that due to their activity people interact with the outside world and therefore while socializing they learn the norms of

morale due to which they acquire capacity to have legal capacity in legal framework, that is, acquire a possibility to become a participant in legal relations including the civil ones.

In the classical theory of law it is acceptable to analyse fundamental psychological and social-psychological mechanisms of law application [20, 22]. Although social historical evolution processes and analysis of the practice of law application give all grounds to affirm that for better efficiency of understanding law and thus, realization within the limits of law application by specialists and prevention of committing offences one should make sense of social and psychological mechanisms of mutual influence of law and personality [23]. Legal psychology in its general part treats the data of scientific and practical problems which are devoted in particular to studying legal conscienciousness [24, 25].

At the same time one can affirm that the level of research into certain issues of psychology of law which lie in the sphere of practical application of such knowledge is insufficient. In other words, for more profound understanding the processes of legal socialization of a personality, interiorization and influence of law on the normative behaviour of a personality one should perceive the mechanisms of influence, in particular, of the moral norms which are generated «by default» during interaction of people and law and in such manner «to sew together» the knowledge of scope of rights and duties of a human being and citizen.

Proceeding from the provisions proposed within the framework of a «positive» approach in Ukrainian law, scholars started from the notion «personality» [26], which was initiated and rather widely used in the soviet doctrine in civil law. This notion was controversial and disputed in particular within the framework of differentiation between the notions «person», «individuum», «personality» which were treated as identical. In contemporary civil law these notions acquired the only definition – «natural person».

At the same time it should be noted that the notion «personality» belongs exclusively to the sphere of psychology from which it had been borrowed but without the psychological features characterising it.

It was V.V. Lazarev who analysed in detail social and psychological aspects of law application [22]. In his monograph he researched social

and psychological determinants of law application, its normative law application and motivation together with value orientations. The author proves in a convincing manner that application of scientific achievements of various branches of psychology is necessary due to the fact that it allows to trace tendencies of changes both in mass psychology and individual one. Therefore, law as a science as well as an embodiment of law creative and law application activity shall be more perceptive to global tendencies to changes.

Fukuyama remarked that public institutions acting beyond the state ones, the so called «superstructures» are supported by human customs, traditions and moral foundations and have more influence on human behaviour. Fukuyama's major idea is that no activity is possible without social interaction [27].

Specificity of the dynamics of existence and development of referent groups discovered and analysed by American psychologists H. Hyman and M. Sheriff allow us to agree with Fukuyama's conclusion.

In other words, studying social and psychological aspects of law application will allow law as a branch of science to a greater extent realise its prognostic function, in so far as it will allow law not only study models of lawful and unlawful conduct but also but also create and introduce these models for the purpose of strengthening one model and quantitative and qualitative changes of another model.

For Ukraine in conditions of Russian Federation's military aggression and numerous terrorist acts on the occupied and annexed territories the model is protection of fundamental rights, in particular personal non-property rights that ensure physical and social survival. Thus it is time to spread and make popular legal popularisation of legal personality in society, the so-called «American» way which tends to give priority to a personality. Although this way is a debatable issue as Fukuyama warns about American legal capacity in the sphere of protection of individual personal non-property rights.

The knowledge of fundamental rights and freedoms of a human being and citizen, awareness of their significance will result in rapid growth of interest to their protection primarily by means of resolving conflicts by mediation or other ways of alternative dispute resolution.

At the same time the subject matter of legal psychology strictly limits studying peculiarities of functioning «human being – law» system leaving beyond it a considerable number of issues unresolved.

Thus, scientific literature dealing with research into personal non-property rights in legal field in particular in the sphere of determining such issues as calculating damages inflicted by crimes that can be listed as terroristic requires detailed elaboration and specification that can become possible due to involvement of psychological methods.

The conceptual approach of law enforcers that a criminal offence qualified as «terrorism» is «a natural disaster» of its kind provides a possibility, proceeding from provisions of the Code of Civil Defence of Ukraine (Law of 2.10.2012 year № 5403-VI), which entered into force on 1.07.2013 year» [28] of fast and efficient dealing with issues related to determination of damages incurred by the terroristic act in accordance with procedural mechanisms prescribed in detail. However, at the same time a law enforcer, for the purpose of comprehensive protection of the victim's rights is compelled to move beyond the limits of the legislation of Ukraine in the sphere of defence of criminal offence victims if that offence has the features of a terroristic act. Thus the analysis of the practice of defence of the rights of terroristic acts victims allows us to conclude that there is no standard concept of legal mechanism of their defence, and the court is compelled to elaborate new models of resolving conflicts of a similar kind.

Conclusion and prospects for development.

Thus, in addition to scientific and practical issues that were caused by the military aggression of the Russian Federation on the designated territories and belong to the sphere of criminal law, there appeared a huge complex of problems in the sphere of civil law, in particular concerning the damage inflicted as a result of a terrorist act.

The analysis of legislation of Ukraine in the sphere of terrorism combatting has indicated that there appeared a tendency in Ukraine aiming to eliminate negative consequences of this criminal activity aimed primarily at social protection of violated personal non-property rights (hostages). This testifies to confident transference of law maker's attention and efforts concerning protection of property rights and freedoms of a human being and personality. In such a way Ukrainian law once

again focuses on priority with regards to the protection of human rights and personality's interests. In particular according to the practice of contemporary Ukrainian law there is growing demand for reinterpreting such personal non-property rights which ensure natural existence and social being of a person.

Change of a paradigm, focus of the law on a person and his or her fundamental rights aims at considerable changes of the situation of legal anomaly that caused the appearance of extralegals in Ukraine.

Література

1. *Психологічна* енциклопедія / за заг. ред. О. М. Степанова. – К.: Академвидав, 2006. – С. 93.
2. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Справа 243/11658/15-ts від 15.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56562010>.
3. *Тімашов В. О.* Формування й закріплення інституцій прав і свобод людини в Україні (VI-XVII століття) / В. О. Тімашов // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. – 2013. – № 4 (69).
4. *Кохановська О. В.* Особисті немайнові права фізичних осіб як інститут цивільного права України / О. В. Кохановська // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. – К., 2010. – С. 4-6.
5. *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
6. *Фрейд З.* Психология бессознательного / З. Фрейд. – Москва; Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 400 с.
7. *Юнг К. Г.* Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг. – М.: Академический Проект, 2007. – 190 с.
8. *Мунье Э.* Манифест персонализма / Э. Мунье. – М.: Республика, 1999. – 559 с.
9. *Фромм Э.* Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск: Попурри, 1998. – 672 с.

10. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – Санкт-Петербург: Макет, 1995. – 316 с.
11. Андрушко П. П. Щодо законодавчого формулювання складу злочину «тероризм» / П. П. Андрушко // Актуальні проблеми держави та права. – Вип. 8. – С. 72-78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inter.criminology.opua.edu.ua/?p=1042>
12. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В. Ф. Антипенко: монографія. – О.: Фенікс, 2011. – 320 с.
13. Де Сото Ернандо. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше? / Ернандо де Сото. – К.: Наш формат, 2017. – 232 с.
14. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания: научно-практическое пособие / А. М. Эрделевский. – М.: Изд-во ВЕК, 1998. – 188 с.
15. Пояснювальна записка до законопроекту № 8337 від 04.05.2018 «Проект Закону «Про внесення змін до «Закону про боротьбу з тероризмом (щодо основ соціального захисту заручників)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63961.
16. Проект Закону «Про внесення змін до «Закону про боротьбу з тероризмом (щодо основ соціального захисту заручників)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63961.
17. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
18. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
19. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 130 с.
20. Жеребко М. Правовые чувства как основной элемент правовой психологии / М. Жеребко // *Legea si viata*. – 2014. – № 3. – С. 79-82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/3-2/20.pdf>.
21. Жеребко М. Правова психологія як структурний елемент правосвідомості / М. Жеребко // Юрист України. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jure.in.ua/pravova-psychologiya-yak-strukturnyj-element-pravosvidomosti/>
22. Лазарев В. В. Социально-психологические аспекты применения права / В. В. Лазарев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1982. – 144 с.
23. Шепітько В. Ю. Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі / В. Ю. Шепітько // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы. – Х.: Право, 1998. – 295 с.
24. Лихачев И. А. Правовая психология: понятие, структура и ее место в системе правовых и политических отношений: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 09.00.11 / И. А. Лихачев; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, 1999. – 24 с.
25. Судомир О. К. Короткий курс судової психології та психопатології для працівників дізнання, слідства, суду / О. К. Судомир. – Х.; К.: Медвідав, 1932. – 154 с.
26. Егоров К. Ф. Личные неимущественные права граждан СССР / К. Ф. Егоров // Вопросы советского права. Ученые записки. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1953, Вып. 4. – С. 139-157.
27. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
28. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1512147598175502>.

References

1. *Psichologichna* enciklopedija / za zag. red. O. M. Stepanova. – К.: Akademvidav, 2006. – S. 93.
2. *Edinij derzhavnij reestr sudovih rishen'*. Sprava 243/11658/15-ts vid 15.03.2016 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56562010>.
3. *Timashov V. O.* Formuvannja j zakriplennja institucij prav i svobod ljudini v Ukraini (VI-XVII stolittja) / V. O. Timashov // *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansi, pravo*. – 2013. – № 4 (69).
4. *Kohanovs'ka O. V.* Osobisti nemajnovi prava fizichnih osib jak institut civil'nogo prava Ukraini / O. V. Kohanovs'ka // *Visnik Kiivs'kogo*

nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka, Kiivs'kij nacional'nij universitet imeni Tarasa Shevchenka. – Kiiv, 2010. – S. 4-6.

5. *Stefanchuk R. O.* Osobisti nemajnovi prava fizichnih osib (ponjattja, zmist, sistema, osoblivosti zdijsnennja ta zahistu): monografija / vidp. red. Ja. M. Shevchenko. – K.: KNT, 2008. – 626 s.

6. *Frejd Z.* Psihologija besoznatel'nogo / Z. Frejd. – Moskva; Sankt-Peterburg: Piter, 2008. – 400 s.

7. *Jung K. G.* Soznanie i besoznatel'noe / K. G. Jung. – M.: Akademicheskij Proekt, 2007. – 190 s.

8. *Mun'e Je.* Manifest personalizma / Je. Mun'e. – M.: Respublika, 1999. – 559 s.

9. *Fromm Je.* Begstvo ot svobody. Chelovek dlja sebja / Je. Fromm. – Minsk: Popurri, 1998. – 672 s.

10. *Lebon G.* Psihologija narodov i mass / G. Lebon. – Sankt-Peterburg: Maket, 1995. – 316 s.

11. *Andrushko P. P.* Shhodo zakonodavchogo formuljuvannja skladu zlochynu «terorizm» / P. P. Andrushko // Aktual'ni problemi derzhavi ta prava. – Vip. 8. – Str. 72-78 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1042>

12. *Antipenko V. F.* Mizhnarodna kriminologija: dosvid doslidzhennja terorizmu / V. F. Antipenko: monografija. – O.: Feniks, 2011. – 320 s.

13. De Soto Ernando Zagadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremagae lische na Zahodi i nide bil'she? / Ernando de Soto. – K.: Nash format, 2017. – 232 s.

14. *Jerdelevskij A. M.* Moral'nyj vred i kompensacija za stradannja: nauchno-prakticheskoe posobie. – M.: Izdatel'stvo VEK, 1998. – 188 s.

15. *Pojasnjuval'na* zapiska do zakonoproektu № 8337 vid 04.05.2018 «Proekt Zakonu «Pro vnesennja zmin do «Zakonu pro borot'bu z terorizmom (shhodo osnov social'nog zahistu zaruchnikiv)» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63961.

16. *Proekt Zakonu «Pro vnesennja zmin do «Zakonu pro borot'bu z terorizmom (shhodo osnov social'nog zahistu zaruchnikiv)»* [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63961.

17. *Konstitucija* Ukraini [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

18. *Rubinshtejn S. L.* Osnovy obshhej psihologii / S. L. Rubinshtejn. – SPb.: Piter, 2002. – 720 s.

19. *Leont'ev A. N.* Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. / A. N. Leont'ev. – M.: Politizdat, 1975. – 130 s.

20. *Zherebko M.* Pravovye chuvstva kak osnovnoj jelement pravovoj psihologii / M. Zherebko // Legea si viata. – 2014. – № 3. – S. 79-82 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/3-2/20.pdf>.

21. *Zherebko M.* Pravova psihologija jak strukturnij element pravosvidomosti / M. Zherebko // Jurist Ukraini. – 2013. – № 3 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://jure.in.ua/pravovapsyhologiya-yak-strukturnyj-element-pravosvidomosti/>.

22. *Lazarev V. V.* Social'no-psihologicheskie aspekty primenenija prava, 1982. – Izd-vo Kazanskogo universiteta. – 144 s.

23. *Shepit'ko V. Ju.* Problemi vikoristannja psihologichnih znan' u kriminal'nomu procesi / V. Ju. Shepit'ko // Aktual'nye voprosy sudebnoj jekspertizy i kriminalistiki na sovremennom jetape sudebno-pravovoj reformy. – H.: Pravo, 1998. – 295 s.

24. *Lihachev I. A.* Pravovaja psihologija: ponjatje, struktura i ee mesto v sisteme pravovyh i politicheskijh otnoshenij: avtoref. dis. ... kand. sociol. nauk: 09.00.11 / I. A. Lihachev; Jaroslav. gos. un-t im. P. G. Demidova. – Jaroslavl', 1999. – 24 s.

25. *Sudomir O. K.* Korotkij kurs sudovoi psihologii ta psihopatologii dlja pracivnikov diznannja, slidstva, sudu / O. K. Sudomir. – H.; K.: Medvidav, 1932. – 154 s.

26. *Egorov K. F.* Lichnye neimushhestvennye prava grazhdan SSSR // Voprosy sovetskogo prava. Uchenye zapiski. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1953. – Vyp. 4. – S. 139-157.

27. *Fukujama F.* Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k procvetaniju: per. s angl. / F. Fukujama. – M.: OOO «Izdatel'stvo ACT»: ZAO NPP «Ermak», 2004. – 730 s.

28. *Kodeks* civil'nogo zahistu Ukraini [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1512147598175502>.

Х. К. Солодовнікова

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС:
ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИЙ ПІДХІД

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, 01601, Київ, Україна
E-mail: krissolod.kks@gmail.com

Мета: визначити за допомогою соціально-психологічного підходу місце і роль людини як набувача та реалізатора основоположних прав і свобод в контексті процесів євроінтеграції України. **Методи дослідження:** загальнонаукові: аналіз, синтез, уточнення, та спеціальні: юридичні – порівняльно-правовий, судової статистики, тлумачення норм права; психологічні – контент-аналіз документів. **Обговорення:** проаналізовано наукові підходи можливостей застосування соціально-психологічного підходу в праві. Зокрема, у зв'язку з підписанням Угоди України з Європейським Союзом, на часі переосмислення місця і ролі людини в праві. Дана проблема найяскравіше проявилася, зокрема, в контексті вирішення науково-практичних питань, що стосуються ситуації з негативними наслідками терористичних актів на Донбасі. **Висновки і перспективи досліджень:** виявлено, що за допомогою соціально-психологічного підходу в Україні здійснюється переоцінка місця і ролі людини в праві.

Ключові слова: адаптація, основоположний, право, соціально-психологічний, особистість, тероризм, гуманізм.

К. К. Солодовникова

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ
К ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЕС: ЧЕЛОВЕКООРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, 01601, Київ, Україна
E-mail: krissolod.kks@gmail.com

Цель: определить с помощью социально-психологического подхода место и роль человека, имеющего основоположные права и свободы, реализующего их в контексте процессов евроинтеграции Украины. **Методы исследования:** общенаучные: анализ, синтез, уточнение; специальные: юридические – сравнительно-правовой, судебной статистики, толкование норм права; психологический – контент-анализ документов. **Обсуждение:** в статье идёт речь про возможности использования социально-психологического подхода в праве. В частности, в контексте подписания Украиной Соглашения с Европейским Союзом, актуален пересмотр места и роли человека в праве. Данная проблема ярче всего проявилась в сфере решения научно-практических вопросов, касательно ситуации с негативными последствиями террористических актов на Донбассе. **Заключение и перспективы исследований:** установлено, что социально-психологический подход даёт возможность переосмысления важности места и роли человека в украинском праве.

Ключевые слова: адаптация, основоположный, право, социально-психологический, личность, терроризм, гуманизм.

ПРАВОВА ОСВІТА

УДК 378.14-054.6:34(045)

І. М. Сопілко,
доктор юридичних наук, професор

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ АВІАЦІЙНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (НАУ)

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: sopilko_i@ukr.net

Мета: з'ясування концепції ролі та значення національної ідентичності та особливостей її формування у студентському середовищі. **Методи:** для досягнення поставленої мети застосовано загальні та спеціальні наукові методи. Використання цих методів дозволило провести аналіз періодизації формування національної ідентичності на прикладі історії розвитку української нації та зосередити увагу на особливостях формування національної ідентичності на прикладі діяльності Навчально-наукового юридичного інституту НАУ. **Результати:** автор стверджує, що в сфері освіти триває зміна щодо формування національно-патріотичної освіти, що потребує комплексного підходу. Автор пропонує вдосконалити форми та методи виховної діяльності з метою формування патріотично налаштованого майбутнього фахівця з права. **Обговорення:** дискусія щодо основної мети освіти: чи надати структуровані фундаментальні знання, чи навчати, як вільно мислити і самостійно навчатися, використовуючи доступні можливості на основі сформованих патріотично налаштованих українців.

Ключові слова: національна ідентичність, патріотизм, нація, національність, національна ідея, університетське середовище, Навчально-науковий юридичний інститут НАУ.

Постановка проблеми та її актуальність.

Розбудова української держави на сучасному етапі державотворення неможлива без пробудження національної свідомості народу, молоді. Тому особливе занепокоєння сьогодні викликає брак у багатьох молодих людей усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Кожен громадянин суверенної України повинен мати власну національну свідомість, у якій мають бути відображені інтереси нації і держави. На сучасному етапі актуальність даної теми є очевидною, оскільки це обумовлено складними процесами розбудови незалежної Української держави, творення української політичної нації, в основі якої лежить почуття патріотизму та інтернаціоналізму.

Поступове входження України до європейських і євроатлантичних структур вимагає осмислення власної ідентичності, випрацювання системи національно-державних інтересів та геополітичних пріоритетів, що покладаються в основу української перспективи. Українська перспектива базується на тисячолітній історико-культурній і господарській традиції, на прагненні до української державності, протягом всього історичного шляху українського народу [1, с. 35].

Сьогодні ми знаходимося на історичному перехресті майбутнього розвитку України. Від того, яким шляхом піде Україна, буде залежати наше майбутнє. Базові рішення, які приймаються в державі, повинні відповідати національним інтересам і пріоритетам. Це досить складно, враховуючи історичні перипетії розвитку націо-

нальної ідентичності. Так, незважаючи на багатотомову історію, культуру та побут, на думку М. Головатого, Україна є молодою державою. Омріяна і зрошена кров'ю патріотів незалежність, на даному етапі зазнає багато закидів і критики. Проблема української національної самоідентифікації стоїть дуже гостро, а держава часто знаходиться осторонь цього процесу [2, с. 28].

Становлення України як самостійної держави вимагає від кожного громадянина самовизначення і національного самоусвідомлення себе як громадянина України. Пріоритет на виховання національно свідомих, духовно багатих, всебічно розвинутих громадян України визначений у нормативно-правових, освітніх документах та відображений у державних виховних концепціях. Сьогодні важливо, щоб українська молодь мала свою життєву позицію, виражену у ставленні до власної країни, загальнолюдських і національних цінностей, народної культури, традицій [3, с. 10].

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти українського національного характеру, пов'язані насамперед із розвитком української національної ідеї та української національної свідомості, досліджували такі діячі української культури як: В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Франко, М. Грушевський, М. Хвильовий, Д. Донцов, М. Міхновський, Ю. Липа та ін. Окремо, слід відзначити праці науковців, які досліджували підняті питання з позиції історії, політології, філософії та культури: В. Антоненка, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Горбатенка, А. Бичко, Г. Грабовича, О. Забужко, Д. Міллера, Ф. Рудича, Е. Сміта, І. Усенка, В. Храмової, В. Шевченка, І. Кресіної. Дані здобутки мислителів були предметом нашого аналізу. Проте, сьогодні в умовах існування воєнного конфлікту на Сході України, активізації міграційних процесів в українському суспільстві та від'їзд студентів на навчання закордон, питання національної свідомості української молоді та особливостей її формування в університетському середовищі має особливе наукове та практичне значення і, відповідно звучить по-новому актуально.

Отже, предметом нашого дослідження буде аналіз особливостей формування національної свідомості майбутніх юристів у Національному авіаційному університеті.

Виклад основного матеріалу. Загалом, розбудова української держави неможлива без пробудження національної свідомості народу, нації, а особливо, молоді, адже вона є рушієм усіх суспільних змін. Тому, особливе занепокоєння сьогодні викликає брак у багатьох молодих людей усвідомлення себе як частини нації і держави та співвіднесення своєї діяльності з інтересами суспільства та нації. Кожен громадянин суверенної України повинен мати власну національну свідомість, в якій повинні бути відображені інтереси нації і держави і суспільства. Тому, дослідження процесів, які відбуваються в середовищі молоді є особливо актуальним, оскільки молодь є найбільш мобільним елементом суспільства, від якого залежить не тільки процес відтворення населення країни, але й збереження культурних традицій.

Зазначимо, що першими ідею національного виховання обґрунтували О. Духнович і К. Ушинський. Головним джерелом життя народу, на думку класиків педагогіки, є виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвитку народної самосвідомості взагалі, воно вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благотворний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів...словом на всю його історію [5, с. 101].

Головним інтегруючим чинником нації є національна свідомість. Утворена нація існує насамперед завдяки самосвідомості людей, їх самоототожненню з національною культурою. Національна самосвідомість лежить в основі національного характеру, національної психології.

За допомогою знання історії свого народу (історична пам'ять), ставлення до національних традицій, символів, свят і звичаїв, особливо до мови свого етносу, почуття національної гідності визначають рівень національної свідомості. Головним інтегруючим чинником є ідея національної держави, що узгоджуються з системою ідеологічно-політичних цінностей. Ідеологічно-

політичний компонент національної свідомості на відміну від інших не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом, виробленим національною інтелігенцією. Національна ідея на ґрунті національної культури в термінах політико-правових, ідеологічних доповнює зміст етнічної свідомості.

Національна свідомість, на думку М. Головатого, має різні рівні. Розрізняють буденний, державно-політичний і теоретичний рівні. На буденному рівні – це єдність свідомих і несвідомих, менталістичних і архетипних елементів національної свідомості. Одні з них є ґрунтом формування національного характеру, менталітету, історичної пам'яті, а другі характеризують масову свідомість в її свідомих і несвідомих виявах, гаслах тощо. На державно-політичному рівні – формуються національні інтереси, політичні вимоги, державна політика. Тут концентруються лише ті ідеї, програми, вчення, концепції, які віддзеркалюють політичні, правові, державні інтереси нації [2, с. 102].

Проблема національної свідомості є однією із центральних при побудові та розвитку держави й нації в усій різноманітності буття – історичного, світоглядного, ціннісного, соціального, економічного. Власне, саме національна свідомість та національна ідентифікація є тим компонентом, із якого розпочинається нація, народ. Національна свідомість українства, яка включає рідну мову, історію, звичаї, віру, певний тип мислення і поведінки, стала головною підставою збереження нації в умовах бездержавності, і саме вона стала базовою підвалиною формування України як незалежної держави сучасного геополітичного простору.

Носієм національної свідомості є як окремих громадян, так і цілий народ, та нація, а від того, як себе ідентифікує кожен в ставленні до держави і історії, у кінцевому рахунку залежить становище країни у світі, повага до неї та її традицій і, відповідно, це перспективи її розвитку у майбутньому. Загальновідомо, що рушієм будь-яких змін, а також її майбутнім є молодь, особливо студентська, яка, поряд із прагненням опанувати визначений фах проходить під час навчання у вищому навчальному закладі певну

школу «національного виховання» та формує своє ставлення до суспільства та держави, зокрема.

Базовими, з точки зору розкриття сутності національної свідомості, є дослідження К. Г. Юнга, який у праці «Структури несвідомого розвитку» розвинув уявлення про існування у психіці людини, поряд з індивідуальним несвідомим глибинного шару, зміст якого становлять загальнолюдські праобрази – архетипи [6, с. 55]. К. Г. Юнг вважав, що саме феномен архетипу засвідчує творчий характер несвідомого, ірраціонального, його здатність акумулювати й зберігати енергію національної спільноти, спрямовувати її на саморефлексію, самоопанування і самоствердження.

Для сучасної України характерним є феномен нігілізму, зокрема національного, і це явище має свої історичні причини, пов'язані з історичним буттям українського народу як колонізованого етносу. Без національної самосвідомості не може бути патріота. Але справді національно свідомою людиною не може протиставляти свою націю всім іншим. Повага до свого, національного має поєднуватися з такою ж повагою до іншої нації і її особливостей. Український народ має гордитися тим, що на його землі вдається уникати міжетнічних конфліктів, що українці ніколи не застосовували силу для поневолення інших народів, ніколи не нищили чужої культури, що у них практично відсутні загарбницькі інстинкти [7, с. 87].

Сформована національна свідомість протистоїть завжди не лише утиску національних почуттів, зневажливому ставленню до культурних цінностей. Дозріла національна свідомість чинить опір фактам будь-якого порушення рівноправності, справедливості, людської гідності й честі. Національна свідомість формується засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями, звичками, тощо.

Національне виховання має сприяти всебічному піднесенню національної самосвідомості, формуванню сукупності уявлень про історичний шлях нації та її самобутність. Лише національна свідомість робить етнос свідомою ру-

шійною силою людської, зокрема політичної діяльності. Народи з недорозвинутою національною самосвідомістю не є в повному розумінні суб'єктами історичної діяльності. Формування національної свідомості це усвідомлення нацією, утворюючими її групами та спільнотами процесів політичного життя через призму відповідних інтересів і ціннісних орієнтацій. Така свідомість може бути більшою або меншою мірою адекватним відображенням об'єктивних процесів боротьби за владу та реалізацію потреб політичного розвитку нації [3, с. 110].

Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, власновладність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у віддзеркаленні прагнень українського народу до свободи, завоювання економічної, політичної і культурної незалежності та повнокровне утвердження себе у міжнародних зносинах [8, с. 172].

Протягом тривалого часу формувалася соціокультурна система України, в якій важлива роль відводилась патріотизму. Проте останнім часом ми спостерігаємо руйнування традиційних поглядів на патріотизм, що може призвести до втрати цільових підсистем, а згодом втрати національної самобутності та спроможності до соціокультурного відтворення. Наразі народ України зазнає серйозної трансформації – політичної, соціологічної, культурологічної, окремі представники суспільства перестають «розуміти» один одного. Політична криза, стрімкі зміни в економіці, повсякденному житті людей, радикальні зміни геополітичного простору прогнозують кризу ідентичності як особистої, так і групової, незадоволення духовних та соціальних потреб особистості [9].

Велику роль у становленні особистості як цілісної системи відводять освіті, що відповідає світовим стандартам та євроінтеграційним прагненням України та базується на національних цінностях та традиціях. Відповідно, одним із основних пріоритетів Кабінету Міністрів на 2017-2020 роки є підвищення якості вищої освіти, яка дасть можливість якісно розвивати інші

сфери діяльності в державі. Розбудова Української держави та входження її у європейський і світовий політичний, економічний та культурний простір передбачають виховання різнобічно та гармонійно розвиненої, національно свідомої, високоосвіченої, життєво компетентної особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. Це визначає основні напрями виховної роботи зі студентською молоддю та модернізації навчально-виховного процесу в Навчально-науковому юридичному інституті Національного авіаційного університету (ННЮІ НАУ).

Пріоритетним напрямком є формування особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини.

Виховання, як важливе явище суспільного життя, здавна стало провідною функцією людського суспільства. Майже всі проблеми нашої сучасної держави, що призвели її до зубожіння, мають у своїй основі причини виховного характеру. Найкращі мислителі всіх часів і народів закликали до вирішення всіх суспільних проблем шляхом просвітництва, виховання, бо лише воно є тією силою, що безкровно змінює людей.

Для української держави та суспільства важливо, на які цінності скерована гуманітарна освіта, здійснення чи захист яких цінностей вона забезпечить і на якому рівні. Патріотизм є фундаментальною ціннісно-світоглядною і духовною категорією. Процес формування у молоді національно-патріотичної самосвідомості є надзвичайно складним, багатоаспектним і довготривалим, що вимагає від керівного, професорсько-викладацького складу високої відповідальності, забезпечення комплексного впливу всіх без винятку навчальних дисциплін. У цьому аспекті слід активно вивчати й аналізувати передовий зарубіжний досвід закладів вищої освіти, їх раціональні ідеї і кращі зразки треба використовувати у навчально-виховному процесі. Вся система виховання повинна бути спрямована на усвідомлення кожним студентом і

курсантом відповідальності за долю своєї Вітчизни, боротьбу за її авторитет на міжнародній арені, захист суверенітету і територіальної цілісності у зв'язку агресивною антиукраїнською політикою і бойовими діями на Сході України [10].

Включившись до процесу відродження національної системи виховання національної свідомості, головною метою колективу ННЮІ НАУ є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його соціального досвіду, його національної ментальності, своєрідності, світобачення і на цій основі – формування особистих рис громадянина України: духовності, моральна, правова, трудова, екологічна, художньо-естетична та релігійна культура, розвиток індивідуальних здібностей і таланту студента-юриста.

За основу системи виховання в ННЮІ НАУ взято ідею розвитку української державності як консолідуєчий чинник розвитку суспільства й нації в цілому, формування молодого людини як конструктивного члена суспільства, готового до реалізації активної життєвої позиції, громадянина своєї держави, патріота України, активного провідника національної ідеї, представника національної еліти.

Виховання в інституті є складовою загально-виховного процесу підростаючого покоління, головною метою якого є набуття студентською молоддю соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, збереження духовних надбань українського народу, формування фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культур.

Виховання студентської молоді здійснюється на прикладах історії становлення української державності: князівських часів, української козаччини, стрілецтва, героїки визвольних змагань, Другої світової війни, анти тоталітарного та антиколоніального руху другої половини ХХ століття, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту.

Форми й методи виховання ґрунтуються на вітчизняних національних традиціях, кращих

здобутках української та світової педагогічної і психологічної наук, враховують конкретні політичні та соціально-культурні реалії. Виховне направлення, яке витримується при проведенні занять, дискусій, конференцій, конкурсів, забезпечує формування у студентів уміння міжособистісного спілкування та набуття навичок поваги до націй, а також формування належного рівня національної свідомості. Виховна робота в ННЮІ НАУ, що забезпечує формування національної свідомості, методично забезпечена розробленими викладачами диспуатами, бесідами, лекціями, зустрічами з цікавими людьми, проведенням соціальних акцій, сценаріями виховних тематичних заходів, які присвячені формування національної свідомості у студентів.

У ННЮІ НАУ національне виховання студентів проводиться через заходи по формуванню національної свідомості і гідності. Рівень національної свідомості визначають за допомогою знання історії свого народу (історична пам'ять), ставлення до національних традицій, символів, свят і звичаїв, особливо до мови свого етносу, почуття національної гідності й т.д. Головним інтегруючим чинником є ідея національної держави, що узгоджуються з системою ідеологічно-політичних цінностей. Ідеологічно-політичний компонент національної свідомості на відміну від інших не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом, виробленим національною інтелігенцією. Національна ідея на ґрунті національної культури в термінах політико-правових, ідеологічних доповнює зміст етнічної свідомості.

Формування національної свідомості у молоді є пріоритетним напрямком діяльності ННЮІ НАУ. Це сприяє формуванню особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, яка поважає його традиції та культуру, сприяють зміцненню патріотичних почуттів молоді, спрямовують її духовний розвиток.

Висновки. Беручи до уваги той факт, що в цілому система, порядок та організація виховного процесу в НАУ потребує постійного вдосконалення, пошуку і застосування нових методів і форм її проведення ми повинні активізувати традиційні види діяльності, зберегти класич-

ні форми проведення виховної роботи. Погджуємось із думкою фахівців, що «виховання повинно бути творчим, орієнтуватися на проблеми, пов'язані зі специфікою структурного навчального підрозділу. Випускники університету мають бути не просто хорошими фахівцями, а людьми творчими, духовно багатими із демократичним світобаченням, здатними примножити історичні надбання українського народу і його внеску розвиток світової цивілізації. Педагогічний університет повинен стати для майбутніх педагогів школою саморозвитку, самоуправління, самодисципліни, свідомої відповідальності викладачів і студентів перед українською нацією у своїй творчій співпраці на благо України» [10].

Ми визнаємо, що в цілому в освітній сфері в напрямку формування національно-патріотичного виховання однозначно назріли зміни, але вони стосуються цілого комплексу завдань щодо реформування освіти. Проте, сьогодні ці зміни в повній мірі не можуть бути реалізовані, так як в Україні існують суперечки щодо головної мети освіти: дати структуровані фундаментальні знання чи навчити вільно мислити та самостійно навчатися із використанням доступних можливостей на базі сформованого патріотично налаштованого українця. У 21 столітті в університетській освіті, яка бурхливо змінюється під впливом глобалізаційних процесів, неможливо зробити кардинальні зміни за один день. Проте, під впливом вищезазначених чинників застарілі методики надання знань самі з часом замінюються новим, що проявляється у використанні нових методів у навчанні, підвищенні рівня національної та патріотичної свідомості та формування культури адже формування патріотично свідомого громадянина є відповіддю на сучасні політичні і глобалізаційні виклики в умовах активізації інтеграційних процесів.

Література

1. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів / Ф. Медвідь // Політ. менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 35-43.
2. Головатий М. Національна самосвідомість як засаднича умова формування державності /

М. Головатий // Персонал: журнал інтелектуальної еліти. – К.: МАУП, 2007. – № 11. – 130 с.

3. Розлуцька Г. Формування національної свідомості українців у процесі державотворення / Г. Розлуцька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: педагогіка і соціальна робота. – Ужгород, 2009. – Вип. 16-17. – 208 с.

4. Михайленко О. Постіндустріальна освіта: куди йдемо? [Електронний ресурс] / О. Михайленко, Т. Блейон. – Режим доступу: <https://dt.ua/EDUCATION/postindustrialna-osvita-kudi-ydemo-rezultati-ukrayinsko-kanadskogo-mizhuniversityetskogo-pilotnogo-proektu-viyavilisya-dosit-nespodivanimi-.html>

5. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні: вибрані педагогічні твори. У 2-х т. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. школа. – Т. 1. – 1983. – С. 43-103.

6. Юнг К. Г. Аналитическая философия / К. Г. Юнг. – СПб., 1994. – 132 с.

7. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): монографія / І. О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.

8. Культура українського народу: навч. посіб. / В. М. Русанівський, Г. Д. Верес, М. В. Гончаренко та ін. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.

9. Жаровська О. П. Національна самосвідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів [Електронний ресурс] / О. П. Жаровська. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Tmpvd_2014_18\(1\)_28.pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/Tmpvd_2014_18(1)_28.pdf)

10. Ряшко О. В. Формування національної самосвідомості як важливого чинника патріотизму у майбутніх працівників правоохоронних органів України. [Електронний ресурс] / О. В. Ряшко, В. І. Ряшко. – Режим доступу: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2419/vnulpurn_201582466.pdf

References

1. Medvid' F. Ukrai'ns'ka nacional'na ideja jak determinanta derzhavotvorchyh procesiv /

Сопілко І. М.

F. Medvid' // Polit. menedzhment. – 2005. – № 1. – S. 35-43.

2. Golovatyj M. Nacional'na samosvidomist' jak zasadnycha umova formuvannja derzhavnosti / M. Golovatyj // Personal: zhurnal intelektual'noi' elity. – K.: MAUP, 2007. – № 11. – 130 s.

3. Rozluc'ka G. Formuvannja nacional'noi' svidomosti ukrai'nciv u procesi derzhavotvorennya / G. Rozluc'ka // Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: pedagogika i social'na robota. – Uzhgorod, 2009. – Vyp. 16-17. – 208 s.

4. Myhajlenko O. Postindustrial'na osvita: kudy jdemo? [Elektronnyj resurs] / O. Myhajlenko, T. Blejon. – Rezhym dostupu: https://dt.ua/EDUCATION/postindustrialna-osvita-kudiydemo-rezultati-ukrayinsko-kanadskogo-mizhuniversityetskogo-pilotnogo-proektu-viyavilisyadosit-nespodivanimi_.html

5. Ushyns'kyj K. D. Pro narodnist' u gromads'komu vyhovanni: vybrani pedagogichni tvory. U 2-h t. / K. D. Ushyns'kyj. – K.: Rad. shkola. – T. 1. – 1983. – S. 43-103.

6. Jung K. G. Analytycheskaja fylosofyja / K. G. Jung. – SPb., 1994. – 132 s.

7. Kresina I. O. Ukrai'ns'ka nacional'na svidomist' i suchasni politychni procesy (etnopolitychnyj analiz): monografija / I. O. Kresina. – K.: Vyshha shkola, 1998. – 392 s.

8. Kul'tura ukrai'ns'kogo narodu: navch. posib. / V. M. Rusanivs'kyj, G. D. Veres, M. V. Goncharenko ta in. – K.: Lybid', 1994. – 272 s.

9. Zharovs'ka O. P. Nacional'na samosvidomist' jak skladova patriotychnogo vyhovannja studentiv pedagogichnyh universytetiv [Elektronnyj resurs] / O. P. Zharovs'ka. – Rezhym dostupu: [file:///C:/Users/%D0%90%D0% B4%D0%BC%D 0%B8%D0%BD/Downloads/ Tmpvd_2014_18\(1\)__28.pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0% B4%D0%BC%D 0%B8%D0%BD/Downloads/ Tmpvd_2014_18(1)__28.pdf)

10. Rjashko O. V. Formuvannja nacional'noi' samosvidomosti jak vazhlyvogo chynnyka patriotyzmu u majbutnih pracivnykiv pravoohoronnyh organiv Ukrai'ny. [Elektronnyj resurs] / O. V. Rjashko, V. I. Rjashko. – Rezhym dostupu: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2419/vnulpurn201582466.pdf>

И. Н. Сопилко

СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ АВИАЦИОННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (НАУ)

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: sopilko_i@ukr.net

Цель: цель научной статьи - выяснить концепцию роли и значения национальной идентичности и особенностей ее формирования в студенческой среде. **Методы:** для достижения поставленной цели применяются общие и специальные научные методы. Использование этих методов позволило проанализировать периодизацию формирования национальной идентичности на примере истории развития украинской нации и сосредоточиться на особенностях формирования национальной идентичности на примере деятельности Учебно-научного юридического института НАУ. **Итоги:** автор заявляет, что в образовательной сфере давно возникли изменения в отношении формирования национально-патриотического образования, что требует комплексного подхода. Автор предлагает улучшить формы и методы образовательной деятельности, чтобы сформировать патриотически мыслящего будущего юриста. **Обсуждение:** обсуждение основной цели образования: дать структурированные фундаментальные знания или научить свободно мыслить и учиться самостоятельно, используя доступные возможности на основе сформированных патриотически настроенных украинцев.

Ключевые слова: национальная идентичность, патриотизм, нация, национальность, национальная идея, университетская среда, Учебно-научный юридический институт НАУ.

I. N. Sopilko

FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF FUTURE LAW SPECIALISTS AT THE NATIONAL AVIATION UNIVERSITY (NAU)

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: sopilko_i@ukr.net

Purpose: the purpose of the scientific article is to find out the concept of the role and significance of national identity and the peculiarities of its formation in the student environment. **Methods:** general and special scientific methods have been applied to achieve the set purpose. The use of these methods allowed analyzing the periodization of the national identity formation on the example of the history of the Ukrainian nation development and to focus on the peculiarities of the national identity formation on the example of the activity of the Law Institute of NAU. **Outcomes:** the author states that change is long overdue in the educational sphere regarding the formation of national-patriotic education, which requires a comprehensive approach. The author suggests improving the forms and methods of educational activities in order to form a patriotically minded future law specialist. **Discussion:** discussion on the main goal of education: whether to give structured fundamental knowledge or to teach how to think freely and learn independently using available opportunities on the basis of the formed patriotically minded Ukrainians.

Keywords: national identity, patriotism, nation, nationality, national idea, university environment, Law Institute of NAU.

С. І. Хом'яченко,
кандидат юридичних наук, доцент

Н. Ф. Хоцяновська,
старший викладач

Т. О. Часова,
кандидат юридичних наук

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН, ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ КВЕСТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, 03041, Київ, Україна
Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: arturmark@ukr.net, hotsya@ukr.net, tatyana-avk1@ukr.net

Мета: авторами статті зроблено спробу дослідження інноваційних методів викладання правових дисциплін, які можуть допомогти оптимізувати процес навчання, підвищити його якість, а також сприяти інтеграції теорії і практики. **Методи дослідження:** у роботі використано діалектичний метод пізнання, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** обґрунтовується, що застосування квестових технологій дозволить доповнити традиційний освітній процес. **Обговорення:** пошук шляхів підвищення якості навчання за допомогою застосування квестових технологій.

Ключові слова: активні методи навчання, сучасна юридична освіта, освітня реформа, методика, квестові технології, юридична практика.

Постановка проблеми та її актуальність. Останнім часом в Україні проходить освітня реформа, яка не оминула і вищу юридичну освіту. Одним із документів, що викликав великий розголос та обговорення громадськістю, був проект «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії». Над проектом працювали близько 5 років багато організацій, у тому числі працедавці в сфері юридичної практики.

Створення Концепції відбувалося за активної участі фахівців та експертів проекту USAID «СПРАВЕДЛИВЕ ПРАВОСУДДЯ», які в результаті проведених досліджень дійшли висновку, що в Україні є значні нарікання громадськості на діяльність судів та правоохоронних органів, що свідчать про потребу невідкладних

змін у підготовці фахівців-юристів і відповідно реформування юридичної освіти в Україні.

Сучасний ринок праці перенасичений випускниками вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), які мають юридичну освіту і водночас він не відповідає запитам суспільства у висококваліфікованих правниках, тому що в середньому якість підготовки випускників набагато нижче рівня тієї кваліфікації, яку потребує на сьогодні юридична практика.

Проведені в попередній період тематичні дослідження підтвердили, що у змісті та методології підготовки правників в українських вищих правничих школах зберігаються, а іноді й переважають, радянські підходи, що негативно впливає на розуміння права студентами-правниками та імідж сучасної правничої професії. Невиправдано повільно відбувається перехід до викладання та засвоєння студентами

питань філософії й принципів права, оволодіння цінностями правової держави та осмислення забезпечення нової якості і ролі правника та правничої професії у вільному демократичному суспільстві [1, с. 11]. Невипадково в умовах реформування системи освіти України набуває актуальності проблема професійної підготовки фахівців-юристів у ВНЗ. У цьому процесі особливої актуальності та визначального значення набувають пошуки нових і актуальних методик, методів, технологій та техніки викладання дисциплін у вищій юридичній школі.

Аналіз досліджень і публікацій. Євроінтеграційні процеси, а також реформування юридичної освіти і практики стимулювали науковий пошук шляхів удосконалення підготовки фахівців-юристів. Питання впровадження інноваційних підходів у вищій юридичній освіті досліджувались у наукових працях багатьох вітчизняних вчених В. М. Вовк, І. С. Тімуш [2], С. Г. Головка [3], І. М. Сопілко, В. Б. Череватюк [4], С. М. Ніколаєнко [5] та інш.

Над актуальними проблемами модернізації та підвищення якості вищої юридичної освіти України у контексті європейської інтеграції працювала Н. В. Артикуца [6]. Особливості впровадження нових технологій освіти та активних методів навчання при підготовці фахівців з правознавства присвячена праця О. В. Фатхутдінової [7]. Питання викладання у вищій школі дисциплін юридичного напрямку та застосування при цьому форм і методів інноваційних технологій знаходимо у дослідженнях Н. Сухицької [8], В. А. Луппи [9]. Однак, дані дослідження не мали своїм предметом використання квестових технологій в юридичній освіті.

Метою статті є розкриття та аналіз особливостей такої інноваційної технології проведення навчальних занять у сучасній вищій юридичній освіті, як квест, визначення його найбільш ефективних методів і форми для використання на юридичних факультетах.

Виклад основного матеріалу. Метою проведення практичних занять є не тільки набуття студентами знань законодавства і положень правової науки, а й вироблення умінь правильно тлумачити і застосовувати норми права в конкретних життєвих ситуаціях.

Одною із складових методик викладання поряд з цілями, принципами навчання, його змістом важливе місце посідають методи навчання. Під методами навчання слід розуміти

сукупність способів впливу викладача на студента з метою засвоєння студентом певних знань з конкретних юридичних дисциплін.

Розмірковуючи над можливостями удосконалення такого виду навчальних занять, як практичні заняття, ми намагались проаналізувати: які форми і методики проведення практичних занять використовуються в юридичній освіті сьогодні, які компетентності формуються в процесі таких практичних занять та які недоліки існують у практиці проведення практичних занять.

Так, традиційно при проведенні практичних занять використовуються: задачі, казуси, кейси, тести; ділові ігри і робота в групах; складання окремих юридичних документів (безпосередньо на занятті); складання ситуаційних пакетів юридичних документів (на занятті і під час самостійної роботи); опрацювання теоретичного матеріалу у вигляді таблиць, схем та графіків; правові аналізи нормативно-правових актів. Кожна з цих форм розвиває одну-дві конкретні компетентності юриста, як-то: застосування теоретичних знань на практиці, комунікативну, організаційну, логічного мислення, письмового оформлення документів, тощо.

На практиці юрист оперує більшістю зазначених вище компетентностей водночас в їх сукупності. До речі, практично жодна з цих форм не розвиває такі компетентності як: залагодження конфлікту і стресостійкість. Натомість, працевластивачі звертають свою увагу на необхідності посилення практичної підготовки студентів та опанування ними необхідних загальних компетентностей, як комунікативних, так і організаційних.

Відповідно, необхідна нова технологія, яка здатна поєднати у собі використовувани при підготовці юристів форми практичних занять.

Такою формою може бути саме квест. Сучасні студенти мають уривчасте уявлення про зміст юридичної професії та роботу юридичної компанії. При проходженні квесту і виконанні його завдань вони набувають розуміння цінності осмислення теоретичних знань і перетворюють їх у практичні навички. Але за умови ретельної підготовки з боку викладача(ів).

Квест як педагогічна технологія – це продумана у всіх деталях модель, спільної педагогічної діяльності з проектування, організації і проведення освітнього процесу з чітко визначеними цілями, діагностикою поточних та кінце-

вих результатів, яка має певні етапи з виокремленими елементами [10, с. 19]. Для юридичних дисциплін квест – це незамінна форма, яка дозволяє в умовах навчання максимально наблизити студента до реальних умов практики.

Слід зазначити, що квест, як форма проведення занять, спонукає студентів бути активними учасниками дії, творчо взаємодіяти один з одним, розвивати загальнокультурні і професійні компетенції, а також важливі якості особи, необхідні майбутнім професіоналам: здатність швидко приймати рішення, діяти в умовах невизначеності, навички командної роботи, креативність мислення і інші.

Квест-технологія вважається інновацією в освіті. Під інновацією розуміється – принципово нове утворення: нова ідея, принцип, форма, зміст, структура тощо, що істотно змінюють сформовану практику. Під інноваційною діяльністю – залучення викладача до діяльності зі створення, освоєння і використання педагогічних нововведень в практиці навчання [10, с. 170].

Хоча квести і прийнято вважати інноваційною освітньою технологією, термін «квест» не є новим. В більшості досліджень про квест, як освітню технологію, при визначенні терміна «квест» посилаються на його англійське походження. З англійської мови «quest» — пошук, шукати. Однак, корені цього слова набагато глибші. Так, «quaest» перекладається з латини як квест, а ще за часів стародавнього Риму існували такі особи як Квестори (Quaestor), що були державними посадовими особами і сутність діяльності яких полягала у розшукуванні грошей або злочину (злочинця) [11].

Використання квестів під час навчання розвиває у студентів лідерські якості, виховує особисту відповідальність, формує культуру міжособистісних стосунків і толерантність; прагнення до самореалізації і самоудосконалення.

Окрім того, квести можуть бути формою завдання для подальшого самостійного розроблення студентами. В процесі їх розробки студенти будуть набуватимуть навичок конструювання правової дійсності, створення сюжетів, проектування завдання і умов його виконання. Дана робота є творчою, яка дає можливість розкрити внутрішній потенціал студентів. Така форма навчання дозволяє поєднувати наукове, аналітичне і творче мислення.

Відповідно на сучасному етапі, як складову освітнього процесу, квест можна розуміти як ігрову технологію, що має чітко поставлене дидактичне завдання, ігровий задум, обов'язково має керівника (наставника), чіткі правила, та реалізується з метою підвищення знань і вмінь 21-го століття [12].

Отже, можна виокремити такі характерні освітньому квесту ознаки. По-перше, це технологія, яка потребує ретельної та ґрунтовної підготовки викладача, який повинен долучити до підготовки квесту не лише знання з дисципліни, а й творчу жилку та винахідливість. По-друге, ця освітня технологія вимагає певних часових та матеріальних затрат. По-третє, дана освітня технологія вимагає постановку певної проблеми, яку буде вирішено, а мети досягнуто, шляхом послідовного розв'язання більш дрібніших проблем.

Постановка проблемного завдання у квесті зацікавлює і мотивує студентів. Проблемне завдання – практичне та/або теоретичне завдання, яке викликає пізнавальну потребу в новому невідомому знанні, слугує для більш ефективного виконання дій, що призводить до вирішення поставленого завдання, досягнення мети.

Структура навчального квесту може передбачати: вступ (у якому описується сюжет ролі); завдання (етапи, запитання, рольові завдання); порядок виконання; оцінка (висновки, колективна оцінка отриманих результатів, досягнення поставленої цілі, ефективність засвоєння знань, особистий вклад).

Ще однією, важливою на наш погляд ознакою квесту є сюжет, який дає змогу максимально наблизитись до реальної діяльності. Викладач у його межах розробляє квест визначає цілі та завдання квесту, пише сценарій, визначає необхідне місце і ресурси; кількість учасників.

У процесі захисту виконаних завдань з квесту студент може усвідомити, що з кожної дії, завдання, проблеми може існувати кілька точок зору, кілька варіантів вирішення поставлених завдань. Таким чином вчиться зіставляти, порівнювати, приймати інші точки зору. Використання на заняттях квест - технології сприяє формуванню інформаційних компетенцій, знань і умінь, що сприяють інформаційній діяльності, виховують самоповагу і цілеспрямованість та наполегливість в досягненні поставлених цілей.

При цьому необхідно звернути увагу, що вирізняючою ознакою квесту є також ди-

намічність, мобільність та темпоральність. Діяльність студента під час квесту не є статичною, адже одне завдання змінюється іншим пов'язаним, з ним логічно, але не завжди тематично. Поряд із реалізацією знань, студентові необхідно зосередитись, проявити винахідливість і водночас уважність до оточуючого середовища.

Варто зазначити, що квест можна використовувати в якості одного з елементів фонду оціночних засобів, які дозволяють перевірити рівень сформованих компетентностей.

За формою проведення квести можуть бути: комп'ютерні ігри-квести, веб-квести, QR-квести, медіа квести; квести на відкритому просторі (природі, парках, тощо), квести в приміщенні та комбіновані квести; реальні, віртуальні та комбіновані; короткострокові і довгострокові; лінійні, нелінійні, штурмові і кільцеві; дослідницькі, інформаційні, творчі та рольові. Універсальність квестів проявляється в тому, що вони належать до занять такого виду, що може бути призначене як для групової, так і для індивідуальної роботи. За предметним змістом серед квестів можна виокремити: моноквест та міжпредметний (міждисциплінарний) квест [13, с. 7]. Найцікавішими з них ми вважаємо міждисциплінарні.

Наприклад: квест з кримінального та цивільного процесу: де за сюжетом студенти є працівниками юридичної компанії (різних відділів: підготовчого, оперативного, керівного) і мають допомогти своєму клієнтові розібратися у справах: обробити, доповнити, розсортувати документи, знаходити підказки вирішуючи задачі й казуси, розділити докази по справах і т.д. В результаті вони мають розібратися, що їм необхідно представляти клієнта за правилами кримінального і цивільного процесу (цивільний позов у кримінальному провадженні). Аналогічно можна будувати сюжет і з інших дисциплін, наприклад, щодо розмежування цивільних та господарських відносин.

Висновки. Як свідчить проведений нами аналіз, сьогодні замало давати базові знання, необхідно розвивати навички сучасного часу. Квест дає можливість розвивати не одну компетентність, а систему компетентностей у їх взаємодії. Квести є ефективним способом активізації пізнавальної, психічної діяльності, що забезпечує формування надпредметних знань, є

багатофункціональною систематизацією знань і перетворення їх на практичні навички.

Література

1. *Legal education quality assessment of the Law Faculty at Lviv Ivan Franko National University: report with recommendations on legal education quality assurance policy development / Delaine Swenson, Finlay Young, Myroslava Antonovych, Oksana Syroid; USAID, Fair Justice Project.* – [S. l.: s. n., 2014]. – 45 p.

2. *Головко С. Г.* Законодавче забезпечення підтримки та розвитку інноваційної діяльності вищих навчальних закладів / С. Г. Головко // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2016. – № 3 (40). – С. 24-31.

3. *Вовк В. М.* Модернізація та інноваційність у вітчизняній вищій школі / В. М. Вовк, І. С. Тімуш // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2018. – № 2 (47). – С. 188-193.

4. *Сопілко І. М.* Сучасна університетська правова освіта і наука: концептуальний погляд на реформування / І. М. Сопілко, В. Б. Череватюк // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2018. – № 1 (46). – С. 163-166.

5. *Ніколаєнко С. М.* Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком освіти України: монографія / С. М. Ніколаєнко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.

6. *Артикуца Н. В.* Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті [Електронний ресурс] / Н. В. Артикуца. – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2424/1/Artikutsa_Inov.pdf

7. *Фатхутдінова О. В.* Впровадження нових технологій в процесі підготовки спеціалістів правознавства / О. В. Фатхутдінова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 48. – С. 35.

8. *Сушицька Н.* Вища юридична освіта – пріоритети і можливості / Н. Сушицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vmurol.com.ua/upload>

9. *Луппа В. А.* Інноваційні методи підготовки юристів у ВНЗ / В. А. Луппа // Проблеми сучасної освіти: зб. наук.-метод. пр. – Вип. 4 / укл.

Ю. В. Холін, Т. О. Маркова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 188-193.

10. *Сокол І. М.* Підготовка вчителів до використання квест-технології в системі післядипломної освіти: дис. ... к.п.н. / І. М. Сокол; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2016. – 284 с.

11. *Смит У.* Словарь греческих и римских древностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=177270003>. – William Smith. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, London, 1870. – 980 с. © 2006. Пер. О. В. Любимовой.

12. *Сокол І. М.* Квест: метод чи технологія? / І. М. Сокол // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2014. – № 2. – С. 28-31.

13. *Сокол І. М.* Впровадження квест-технології в освітній процес: навч. посіб. / І. М. Сокол. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – 87 с.

References

1. *Legal education quality assessment of the Law Faculty at Lviv Ivan Franko National University: report with recommendations on legal education quality assurance policy development / Delaine Swenson, Finlay Young, Myroslava Antonovych, Oksana Syroid; USAID, Fair Justice Project.* – [S. l.: s. n., 2014]. – 45 p.

2. *Golovko S. G.* Zakonodavche zabezpechennja pidtrymky ta rozvytku innovacijnoi' dijal'nosti vyshhyh navchal'nyh zakladiv / S. G. Golovko // Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrjane i kosmichne pravo». – 2016. – № 3 (40). – С. 24-31.

3. *Vovk V. M.* Modernizacija ta innovacijnist' u vitchyznjanij vyshhij shkoli / V. M. Vovk, I. S. Timush // Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrjane i kosmichne pravo». – 2018. – № 2 (47). – С. 188-193.

4. *Sopilko I. M.* Suchasna universytets'ka pravova osvita i nauka: konceptual'nyj pogljad na reformuvannja / I. M. Sopilko, V. B. Cherevatjuk //

Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrjane i kosmichne pravo». – 2018. – № 1 (46). – С. 163-166.

5. *Nikolajenko S. M.* Teoretyko-metodologichni osnovy upravlinnja innovacijnym rozvytkom osvity Ukrai'ny: monografija / S. M. Nikolajenko. – К.: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2008. – 419 s.

6. *Artykuca N. V.* Innovacijni metodyky vykladannja dyscyplin u vyshhij jurydychnij osviti [Elektronnyj resurs] / N. V. Artykuca. – Rezhym dostupu: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2424/1/Artikutsa_Inov.pdf

7. *Fathutdinova O. V.* Vprovadzhennja novyh tehnologij v procesi pidgotovky specialistiv pravoznavstva / O. V. Fathutdinova // Gumanitarnyj visnyk ZDIA. – 2012. – № 48. – С. 35.

8. *Suhyc'ka N.* Vyshha jurydychna osvita – priorityty i mozhlyvosti / N. Suhyc'ka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.vmurol.com.ua/upload>

9. *Luppa V. A.* Innovacijni metody pidgotovky jurystiv u VNZ / V. A. Luppa // Problemy suchasnoi' osvity: zb. nauk.-metod. pr. – Vyp. 4 / ukl. Ju. V. Holin, T. O. Markova. – H.: HNU imeni V. N. Karazina, 2013. – С. 188-193.

10. *Sokol I. M.* Pidgotovka vchyteliv do vykorystannja kvest-tehnologii' v systemi pisljadypломnoi' osvity: dys. ... к.п.н. / І. М. Сокол; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2016. – 284 с.

11. *Smit U.* Slovar' grecheskih i rimskih drevnostej [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: <http://ancientrome.ru/dictio/article.htm?a=177270003>. – William Smith. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, London, 1870. – 980 s. © 2006. Пер. О. В. Любимовой.

12. *Sokol I. M.* Квест: метод чи технологія? / І. М. Сокол // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2014. – № 2. – С. 28-31.

13. *Sokol I. M.* Впровадження квест-технології в освітній процес: навч. посіб. / І. М. Сокол. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – 87 с.

С. И. Хомяченко, Н. Ф. Хоцяновская, Т. А. Часова
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ЮРИДИЧЕСКИМ
ДИСЦИПЛИНАМ, ПУТЕМ ВНЕДРЕНИЯ КВЕСТОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
ул. Героев Оборона, 15, 03041, Киев, Украина
Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mails: arturmark@ukr.net, hotsya@ukr.net, tatyana-avk1@ukr.net

Цель: авторами статьи предпринята попытка исследования инновационных методов преподавания правовых дисциплин, которые могут помочь оптимизировать процесс обучения, повысить его качество, а также способствовать интеграции теории и практики. **Методы исследования:** в работе использованы диалектический метод познания, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** обосновывается, что применение квестовых технологий позволит дополнить традиционный образовательный процесс. **Обсуждение:** поиск путей совершенствования качества обучения при помощи использования квестовых технологий.

Ключевые слова: активные методы обучения, современное юридическое образование, образовательная реформа, методика, квестовые технологии, юридическая практика.

S. Khomyachenko, N. Khotsianovska, T. Chasova
THE IMPROVING OF PRACTICAL EDUCATIONAL STUDIES OF LEGAL DISCIPLINES, BY
QUALITY IMPLEMENTATION TECHNOLOGIES

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Heroyiv Oborony st., 15, 03041, Kyiv, Ukraine
National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: arturmark@ukr.net, hotsya@ukr.net, tatyana-avk1@ukr.net

Purpose: the authors of the article attempt to study innovative methods of legal teaching disciplines that can help to optimize the learning process, improve its quality, and to promote the integration of theory and practice. **Methods of research:** in the work are dialectical method of cognition, general scientific and special methods were used. **Results:** it is substantiated that application of quest technologies will be supplementary traditional educational process. **Discussion:** finding ways to improve the quality of learning through the using of quest technologies.

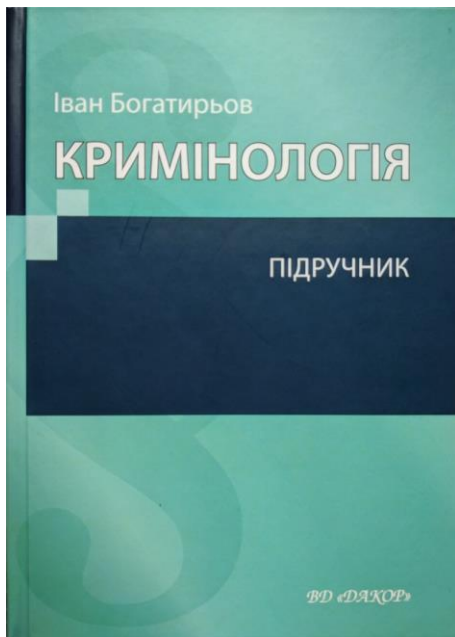
Keywords: active teaching methods, modern legal education, educational reform, methodology, quest technologies, legal practice.

РЕЦЕНЗІЇ

С. Я. Лихова,
доктор юридичних наук, професор

КРИМІНОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНЕ ВИДАННЯ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ¹

Підручник Івана Богатир'ова «Кримінологія» є одним із сучасних фундаментальних видів робіт, у змісті якого автором відображено загальні проблеми злочинності, охарактеризовано особу злочинця, розкрито причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у суспільстві, а також сформульовано заходи щодо запобігання злочинності в цілому та окремих її проявів.

Кримінологія у поєднанні зі знаннями з інших предметів, що вивчаються у закладах вищої освіти, є однією з важливих та необхідних навчальних дисциплін для майбутніх фахівців юридичного профілю. Саме в ній можна знайти відповіді на запитання: «чому людина вчиняє злочин», «як запобігти злочинності», «чи здатна держава протидіяти злочинності» і «що треба знати людині, щоб захистити себе від злочинності?»

Вивчення навчальної дисципліни «Кримінологія» передбачає ознайомлення студентів, курсантів та слухачів з основами кримінології, її предметом, методикою, системою, кримінологічною характеристикою та заходами запобігання окремих

видів злочинності, зокрема: злочинності серед неповнолітніх, організованої, корупційної, кіберзлочинності, економічної злочинності, сімейно-побутової злочинності, злочинності в місцях несвободи тощо.

Логічна послідовність та якісність представленого матеріалу гармонійно поєднується з чіткістю наукових визначень, що сприяє швидкому накопиченню та засвоєнню теоретичних знань, ефективному процесу їх подальшого застосування на практиці.

Особливістю рецензованого підручника є те, що акцент зроблено не на інформацію читача про загальновідомі дані, а на отримання нових сучасних знань про злочинність та її види і на підвищення у майбутнього випускника університету правової культури і професійної майстерності. Зазначений підручник складається з двох модулів Загальної і Особливої частин.

У **Загальній частині** (модуль 1) розглядаються теоретичні основи та поняття кримінології. Подано визначення злочинності, розкрито її кількісні та якісні показники. Значна увага в Загальній частині приділяється проблемам детермінації злочинності, особистості злочинця, жертві злочину, механізму злочинної поведінки. Тут також містяться розділи, присвячені методиці кримінологічних досліджень, загальним основам запобігання злочинності, діяльності суб'єктів щодо застосування превентивних заходів її прояву.

В **Особливій частині** (модуль 2) подано кримінологічну характеристику окремих видів злочинів, розкрито їх причини та умови виникнення та заходи з їх запобігання. Це найбільш інформаційно

¹ Богатир'ов І.Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатир'ова, В. В. Топчія. – К.: ВД Дакор, 2018. – 352 с.

РЕЦЕНЗІЇ

насичена частина, засвоєння якої потребує ретельної підготовки, аналізу відповідних законодавчих актів, а також знання чинного законодавства.

Заслугує на увагу той факт, що даний підручник – це не сукупність готових рецептів, як подолати злочинність, він містить не тільки загальні підходи до проблем злочинності, а також практичні та тестові завдання, перелік питань до іспиту (заліку), список рекомендованої літератури. Усе це сприятиме поглибленому оволодінню студентами, курсантами і слухачами кримінологічними знаннями, як під час семінарських та практичних занять, так і самостійної роботи, якій у сучасному навчальному процесі надається важливе значення при вивченні даного курсу.

Мета навчального курсу – надати студентам, курсантам і слухачам, які вивчають курс «Кримінологія», науково-обгрунтоване уявлення про сучасний стан злочинності в Україні та її ціну, про кримінологічні риси особи злочинця і потерпілого, негативні явища і процеси, які її обумовлюють, а також про теорію запобігання злочинності й окремих її проявів.

Вивчення дисципліни «Кримінологія» передбачає досягнення випускником університету такого кваліфікаційного рівня, при якому він повинен:

знати: терміни і поняття кримінологічної науки; методику проведення кримінологічних досліджень; кримінологічну характеристику злочинців; фактори, які обумовлюють існування злочинності в суспільстві, причинно-наслідкові комплекси, які породжують окремі види, групи злочинів та конкретні злочини; комплекс загальносуспільних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів щодо запобігання злочинності;

уміти: аналізувати злочинність в окремому регіоні; виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню конкретного злочину; організувати та проводити кримінологічні дослідження на окремому об'єкті, території; розробляти й реалізовувати різноманітні заходи запобігання злочинності та окремих її проявів.

Навчальна дисципліна «Кримінологія» вивчається протягом одного семестру та закінчується іспитом (заліком). Засобами діагностики знань студентів, курсантів, слухачів є: 1) усні опитування на семінарських заняттях; 2) підготовка рефератів та доповідей на семінарські заняття; 3) бліцопитування; 4) письмові завдання для поточного модульного контролю; 5) модульна контрольна робота; 6) іспит.

Підготовлений підручник з навчальної дисципліни «Кримінологія» відповідає існуючим вимогам щодо такого виду робіт і може бути рекомендований студентам, курсантам, слухачам закладів вищої освіти, практикам правоохоронних органів та суду, зорієнтує їх на творчу самостійну роботу в пошуках розв'язання проблем щодо запобігання злочинності в Україні.

ВІТАЄМО З ЮВІЛЕЄМ!

15 серпня 2018 року минуло 70 років від дня народження доктора юридичних наук, професора Валерія Костянтиновича Колпакова.

Народився ювіляр у 1948 році в м. Миколаїв. Після закінчення Миколаївського педагогічного інституту в 1970-1972 роках проходив строкову військову службу в Збройних Силах.

У період з 1972 по 1981 роки проходив службу в підрозділах транспортної міліції (Кримська область, Придніпровська залізниця), обіймаючи посади інспектора, інспектора з особливо важливих справ, заступника начальника, начальника лінійного відділу міліції на ст. Севастопіль. Водночас навчався в Київській вищій школі МВС СРСР, яку закінчив у 1977 році.

Ювіляр завжди з хвилюванням згадує, що саме в цей період свого життя він знайомиться з Е.В. Додіним – науковим наставником, під керівництвом якого відбувалося його професійне наукове становлення, були підготовлені перші наукові публікації, а в подальшому успішно захищена кандидатська дисертація.

З 1980 по 2011 роки ювіляр пов'язав свою долю з КВШ СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ України): 1980-1984 роки – навчання в ад'юнктурі, 1984-2003 роки – науково-педагогічна діяльність, 2003-2005 роки – навчання в докторантурі, 2005-2011 роки – завідування кафедрою адміністративного права.

У 2011-2013 роках обіймав посаду завідувача кафедрою конституційного і адміністративного права Юридичного інституту Національного університету, а з 2013 року і по теперішній час – завідувач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету.

Викладацьку, адміністративну роботу ювіляр успішно поєднує з науковою діяльністю. У 1984 році захистив кандидатську дисертацію «Профілактика адміністративних правопорушень громадськими пунктами охорони порядку», а в 2005 році – докторську дисертацію «Деліктний феномен в адміністративному праві України». Вчене звання доцента присвоєно в 1991 році, професора – у 2002 році. З ім'ям ювіляра пов'язані фундаментальні наукові дослідження проблемних питань адміністративних правовідносин, предмета, метода адміністративного права, адміністративної відповідальності, процесу.

Перу В.К. Колпакова в цілому належить понад 400 праць, які внесли значний вклад у розвиток юридичної науки. Науковій громадськості добре відомі його роботи: «Адміністративно-деліктний правовий феномен» (2004), «Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право)»

(2008), «Курс адміністративного права» (2012, 2013), «Адміністративне право України. Академічний курс» в 2 томах (у співавторстві, 2004, 2007, 2009), «Введення в навчальний курс «Адміністративне право України» (у співавторстві, 2014 року), «Правова система України: історія, сучасність і перспектива» в 5 томах (в співавторстві, 2008), «Правова доктрина України» в 5 томах (в співавторстві, 2013), «Теорія адміністративного проступку» (у співавторстві, 2016), «Дисциплінарно-деліктне право» (у співавторстві, 2017) та ін.

Авторитет В.К. Колпакова в науковому світі обумовлений запрошенням його в авторські колективи з підготовки коментарів кодифікованих актів (до Кодексу України про адміністративні правопорушення (співавторство, 2008, 2015), Кодексу адміністративного судочинства України (в співавторстві, 2011, 2015) і ін.). З його ім'ям пов'язана підготовка Концепції адміністративної реформи в Україні, проектів Концепції реформи адміністративного права, Адміністративно-процедурного кодексу, Концепції системи законодавства про державну службу та ін.

Під його керівництвом підготовлені та успішно захищені численні кандидатські та докторські дисертації, його учні добре відомі в Україні та інших країнах, їх кількість щороку зростає.

Ювіляр – член редакційних колегій багатьох, у тому числі й зарубіжних, спеціалізованих правових наукових журналів, спеціалізованих наукових рад із захисту дисертацій, експертних, консультативних рад, професійних громадських організацій. Його вклад у розвиток адміністративно-правової науки, підготовку юридичних кадрів, нормотворчу діяльність відзначений численними державними, відомчими нагородами. Глибина знань, широта наукового діапазону, високий професіоналізм, постійне прагнення до вдосконалення, глибока повага до колег і простота в спілкуванні здобули йому заслуженого авторитету і повагу. Ювіляр – багатогранна особистість, захоплюється літературою, музикою, дайвінгом, багато подорожує.

Хотілося б побажати ювіляру оптимізму, міцного здоров'я, безмежного щастя, нескінченної енергії, творчих успіхів, благополуччя і наукового довголіття.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Беззубов Дмитро Олександрович* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Державного університету інфраструктури та технологій
- Белкін Леонід Михайлович* кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат, Адвокатське бюро «Еталон»
- Білоусов Віталій Миколайович* старший викладач кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Бородін Іван Лук'янович* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Бурбеза Владислава Василівна* студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Вишовецька Світлана Василівна* доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Вишовецький Вадим Михайлович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Гаврилішин Анатолій Петрович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Навчально-наукового інституту права Національного університету державної фіскальної служби України
- Газі Анетт* кандидат юридичних наук, доцент, Університет Сегеда, факультет права і політичних наук, кафедра кримінального права і кримінального процесу, Сегед, Угорщина
- Гатамов Хатаї Севіндік огли* докторант, Бакинський державний університет, Азербайджанська Республіка
- Горбатюк Яна Вадимівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Горінов Павло Валерійович* аспірант Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Грабовська Ганна МIRONІВНА* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Данченко Роман Олегович* аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Завгородня Лариса Олексіївна* аспірантка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Ібрагімова Наталія Вікторівна* кандидат юридичних наук, доцент, Міжрегіональна Академія управління персоналом
- Козирева Валентина Петрівна* кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Коломієць Наталія Володимирівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівського національного технологічного університету
- Ланцедова Юлія Олександрівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Левчук В.Д.* старший науковий співробітник НДВ (проблем військового законодавства) центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
- Лихова Софія Яківна* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Макеєва Олена Миколаївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Мельник Олег Олександрович* кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України
- Москаленко Сергій Іванович* кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри менеджменту, економіки та права Львівської академії Національного авіаційного університету
- Пащинський Володимир Йосипович* кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри адміністративного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Піскун Іван Іванович* кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри правового забезпечення Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
- Пущик Ірина Мирославівна* студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Подковенко Тетяна Олександрівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету
- Рябова Катерина Олексіївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Рябченко
Олена Петрівна* доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Національного університету Державної фіскальної служби України
- Сасанчин
Володимир Іванович* ад'юнкт Львівського державного університету внутрішніх справ
- Слободська
Ірина Андріївна* старший викладач кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Смородина
Алла Євгенівна* аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
- Солодовнікова
Христина Кишиштофівна* кандидат психологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Сопілко
Ірина Миколаївна* доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного і адміністративного права, директор Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, академік Академії наук вищої школи України
- Станкевич Юрій* аспірант Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Степанківська
Наталія Анатоліївна* студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Толкачова
Ірина Анатоліївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Хом'яченко
Світлана Іванівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права Національного університету біоресурсів і природокористування України
- Хоцяновська
Наталія Францівна* старший викладач кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Часова
Тетяна Олександрівна* кандидат юридичних наук, м. Київ, Україна
- Шуст
Наталія Борисівна* доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Юринець
Юлія Леонідівна* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття повинна бути структурована (поділена на розділи з заголовками) і відповідно до вимог ВАК України мати такі елементи:

1) постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;

2) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання);

4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок.

Обсяг статті з рисунками, таблицями, списком літератури, анотаціями – 8–10 повних сторінок.

Статтю набирають з абзацним відступом (0,5 см) у текстовому редакторі Word for Windows XP шрифтом Times New Roman у режимі автоматичної розстановки переносів у такому порядку:

1) індекс УДК (зліва, зверху, кегль 14);

2) ініціали, прізвища авторів (справа, кегль 14, малі літери, напівжирний), науковий ступінь, вчене звання;

3) назва статті (по центру, кегль 14, великі літери, напівжирний);

4) анотації та назву статті українською, мовою (кегль 14, курсив, до 3-5 рядків);

5) ключові слова;

6) текст статті;

7) список літератури (кегль 14);

8) ініціали, прізвище автора, назву статті та анотації російською та англійською мовами (кегль 14, до 3-5 рядків).

У літературі (кегль 14), яка подається у порядку посилання, обов'язково вказують авторів, повну назву книги, том (номер, випуск), місто видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок статті (ГОСТ 7. 1-84).

Бібліографічні записи повинні бути пронумеровані й мати посилання на джерела у тексті статті у квадратних дужках.

Посилання на неопубліковані роботи не допускаються.

Кількість джерел у використаних матеріалах не повинна перевищувати 15.

Статтю подають на електронному та паперовому носіях у редакцію українською мовою у одному примірнику, надрукованих через 1,5 міжрядкових інтервалів формату А4.

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором.

Статтю подавати науково та стилістично відредагованою, вчитаною. Для аспірантів, ад'юнктів, здобувачів наукового ступеня має додаватися рецензія наукового керівника. При порушенні вимог – стаття не розглядатиметься. Окремо подавати дані про автора статті: прізвище, ім'я, по-батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашню адресу, телефон (домашній, службовий чи мобільний).

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою редакційної колегії. Відповідальність за точність цитувань несе Автор.

Статті видаються в авторській редакції.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 34.01:001.1 «712» (477) (045)

М. С. Павленко,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: pavlenko@ukr.net

Мета: у статті досліджуються теоретико-правові аспекти принципів правової комунікації. Аналізуються погляди вчених на проблему принципів права. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** визначаються принципи правової комунікації. Зроблено висновок про те, що принципи правової комунікації є основою формування правових цінностей сучасного інформаційно-правового суспільства. **Обговорення:** пошук шляхів ефективності правової комунікації.

Ключові слова: право; комунікація; принципи; правова комунікація; принципи правової комунікації; інформаційно-правовий простір.

Структура статті: постановка проблеми та її актуальність; аналіз досліджень і публікацій з проблеми; мета; основний матеріал; висновки.

Література

1. Цуркан-Сайфуліна М.В. Комунікативні теорії права в поясненні зв'язку права і влади / М.В. Цуркан-Сайфуліна // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – № 5 (20). – С. 22-27.

References

1. Tsurkan-Saifulina M.V. Komunikatyvni teorii prava v poiasnenni zviazku prava i vlady / M.V. Tsurkan-Saifulina // Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. – 2017. – № 5 (20). – S. 22-27.

М. С. Павленко

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: pavlenko@ukr.net

Цель: в статье исследуются теоретико-правовые аспекты принципов правовой коммуникации. Анализируются взгляды ученых на проблему принципов права. **Методы исследования:** в работе применялись философско-мировоззренческие, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** определяются принципы правовой коммуникации. Сделан вывод о том, что принципы правовой коммуникации являются основой формирования правовых ценностей современного информационно-правового общества. **Обсуждение:** поиск путей эффективности правовой коммуникации.

Ключевые слова: право; коммуникация; принципы; правовая коммуникация; принципы правовой коммуникации; информационно-правовое пространство.

M. Pavlenko

PRINCIPLES OF LEGAL COMMUNICATION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

National Aviation University

Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mail: pavlenko@ukr.net

***Goal:** the article deals with the theoretical and legal aspects of the principles of legal communication. The views of scientists on the problem of the principles of law are analyzed. **Methods of research:** philosophical-ideological, general scientific and special methods were used in the work. **Results:** the principles of legal communication are defined. It is concluded that the principles of legal communication are the basis for the formation of legal values of the modern information and legal society. **Discussion:** the search for ways of effective legal communication in the context of the formation of information and legal society.*

***Key words:** law; communication; principles; legal communication; principles of legal communication; information and legal space.*

Юридичний Вісник

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

---

3 (48) 2018

Наукові праці Національного авіаційного університету

В авторській редакції

Підп. до друку 10.10.2018. Формат 60x84/8. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 26,5. Обл.-вид. арк. 19,13.
Тираж 100 пр. Замовлення № 35-1

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05. 07. 2002